

Ortoepie

západoslovanských jazyků

(češtiny, slovenštiny a polštiny)

Pavlína Kuldanová

Patrik Petráš

Milena Hebal-Jezierska

-
- Visegrad Fund
-
-

Ostrava 2022

Book is one of the outputs of the project *Orthoepy of West Slavonic Languages*. This project was made possible through Standard Grant No. 21910068 from the International Visegrad Fund.

The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe.

www.visegradfund.org

Recenzenti:

PhDr. Jitka Veroňková, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)

prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)

prof. dr hab. Jolanta Tambor (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Překlad slovenských a polských kapitol do češtiny: ASAP-translation.com

© Pavlína Kuldanová, Patrik Petráš, Milena Hebal-Jeziarska

© Ostravská univerzita

© Cover: Dominika Remiášová

ISBN 978-80-7599-328-1 (online ; pdf)

ISBN 978-80-7599-329-8 (online ; pdf ; slov. vyd.)

ISBN 978-80-7599-330-4 (online ; pdf ; pol. vyd.)

ISBN 978-80-7599-331-1 (online ; pdf ; angl. vyd.)

DOI 10.15452/Ortoepiecz.2022

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons „Uveďte původ-Neužívejte komerčně 4.0 Mezinárodní License“. Licenční podmínky navštivte na adrese <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.cs>.

Obsah

Úvod.....	9
Tabulka znaků fonetické transkripce používaných při přepisu české výslovnosti (<i>Pavčina Kuldanová</i>).....	12
Tabulka znaků fonetické transkripce používaných při přepisu slovenské výslovnosti (<i>Patrik Petráš</i>).....	13
Tabulka znaků fonetické transkripce používaných při přepisu polské výslovnosti (<i>Milena Hebal-Jezierska</i>).....	15
1 Vymezení pojmosloví	21
1.1 Základní pojmosloví v českém lingvistickém prostředí (<i>Pavčina Kuldanová</i>)	21
1.1.1 Spisovná čeština. Úzus – norma – kodifikace	21
1.1.2 Vývoj vědecké teorie spisovného jazyka a jeho kultury.....	23
1.1.3 Zvuková kultura. Ortoepie	27
1.1.4 Jazyková politika	29
1.2 Základní pojmosloví ve slovenském lingvistickém prostředí (<i>Patrik Petráš</i>)	30
1.2.1 Spisovný jazyk. Úzus – norma – kodifikace.....	30
1.2.2 Jazyková kultura a kultivování spisovného jazyka	36
1.2.3 Zvuková kultura a ortoepie slovenštiny	37
1.2.4 Jazyková politika na Slovensku	39
1.3 Základní pojmy používané v polské odborné literatuře (<i>Milena Hebal-Jezierska</i>)	41
1.3.1 Spisovný polský jazyk. Rozvrstvení polského jazyka	42
1.3.2 Jazyková kultura	44
1.3.3 Kodifikace.....	49
1.3.4 Ortofonie, či ortoepie?	52
1.3.5 Jazyková politika	52
2 Dějiny české, slovenské a polské ortoepie	54
2.1 Dějiny české ortoepie (<i>Pavčina Kuldanová</i>).....	55
2.2 Dějiny slovenské ortoepie (<i>Patrik Petráš</i>)	57
2.2.1 Kodifikace spisovné slovenštiny Antonem Bernolákem	58
2.2.2 Kodifikace spisovné slovenštiny Ľudovítem Štúrem	60
2.2.3 Hodžovsko-hattalovská reforma spisovné slovenštiny	63

2.2.4 Spisovná slovenština v matičním období.....	64
2.2.5 Spisovná slovenština v martinském období.....	65
2.2.6 Spisovná slovenština v meziválečném období.....	66
2.2.7 Spisovná slovenština v současném období	67
2.2.8 Rozvoj slovenské ortoepie od 20. století	68
2.3 Dějiny kodifikace polské výslovnosti (<i>Milena Hebal-Jezierska</i>).....	70
2.3.1 Počátky kodifikace polské výslovnosti	70
2.3.2 Publikace o polské výslovnosti	73
2.3.3 Fonetické jevy probírané v pravidlech polské výslovnosti a ve slovnících správné výslovnosti (vybrané otázky)	78
3 Ortoepie segmentálních a suprasegmentálních jevů v češtině (<i>Pavčina Kuldánová</i>).....	84
3.1 Ortofonie českých vokálů	85
3.2 Výslovnost samohláskových skupin v češtině.....	88
3.3 Systém českých souhlásek.....	90
3.3.1 Dělení českých souhlásek podle místa artikulace	90
3.3.2 Dělení českých souhlásek podle způsobu artikulace	91
3.3.3 Dělení českých souhlásek podle znělosti	91
3.3.4 Ortofonie českých konsonantů.....	92
3.4 Výslovnost souhláskových skupin v češtině	96
3.4.1 Asimilace	96
3.4.2 Zjednodušení souhláskové skupiny	100
3.4.3 Vložení hlásky	102
3.5 Pravidla výslovnosti přejatých slov v češtině.....	103
3.6 Ortoepická norma suprasegmentálních jevů v češtině	108
3.6.1 Přízvuk slovní	109
3.6.2 Větná melodie – intonace.....	111
4 Ortoepie segmentálních a suprasegmentálních jevů ve slovenštině (<i>Patrik Petráš</i>)....	116
4.1 Slovenské samohlásky	116
4.1.1 Ortofonická charakteristika slovenských samohlásek	117
4.1.2 Výslovnost samohlásek.....	119
4.2 Slovenské souhlásky	123
4.2.1 Klasifikace slovenských souhlásek.....	123
4.2.2 Ortofonie slovenských konsonantů.....	125
4.2.3 Výslovnost souhlásek a souhláskových skupin	130

4.3 Suprasegmentální jevy ve slovenštině	144
4.3.1 Přízvuk	145
4.3.2 Větný přízvuk, důraz a emfáze	146
4.3.3 Melodie věty	147
4.3.4 Pauza	149
5 Charakteristika a výslovnost polských hlásek (Milena Hebal-Jeziarska).....	151
5.1 Dělení hlásek	151
5.2 Samohlásky.....	152
5.2.1 Základní samohlásky	153
5.2.2 Závislé varianty samohlásek	155
5.2.3 Nosové samohlásky	157
5.3 Polosamohlásky	164
5.4 Souhlásky.....	164
5.4.1 Dělení souhlásek	165
5.4.2 Charakteristika souhlásek	168
5.5 Výslovnost souhláskových, samohláskových a smíšených skupin	179
5.5.1 Výslovnost souhláskových skupin obsahujících souhlásky odlišné z hlediska znělosti	180
5.5.2 Výslovnost dvou stejných sousedních samohlásek.....	180
5.5.3 Výslovnost dvou stejných sousedních souhlásek (souhláskových geminát)	181
5.5.4 Fonické ekvivalenty spojení písmen <i>au</i> v domácích a přejatých slovech.....	181
5.5.5 Fonické ekvivalenty spojení písmen <i>eu</i> v domácích a přejatých slovech.....	182
5.5.6 Fonické ekvivalenty spojení písmen <i>ai, ei, oi, ui, ii, yi</i>	182
5.5.7 Fonické ekvivalenty spojení písmen <i>ao, eo, uo, ae, oa, ua</i> – výslovnost v souladu s pravopisem.....	183
5.5.8 Výslovnost přejatých slov obsahujících sekvenci písmen složenou ze samohlásky, písmene <i>m</i> nebo <i>n</i> a úžinové souhlásky.....	184
5.5.9 Fonická realizace <i>ń</i> před <i>s, z, sz</i>	184
5.5.10 Spojení <i>bi</i> + samohláska ve slovech cizího původu.....	184
5.5.11 Fonické ekvivalenty spojení písmen <i>ke, ge</i> jako <i>ke, kie, ge, gie</i>	184
5.5.12 Výslovnost substantiv zakončených na <i>-izm/-yzm</i> – tvary L sg.....	185
5.5.13 Fonické ekvivalenty skupiny <i>sp-</i> na začátku slova <i>śpieszyć się</i>	185
5.5.14 Sonorizace souhlásek v přejatých slovech	185
5.5.15 Přípustná zjednodušení některých hlásek a hláskových skupin.....	185

5.6 Přízvuk.....	186
5.7 Intonace	187
6 Uplatňování ortoepických zásad v mluvní praxi.....	188
6.1 Odchytky od české ortoepické normy u vybraných skupin mluvčích (<i>Pavčina Kuldanová</i>).....	188
6.1.1 Odchytky zjištěné u učitelů a studentů učitelských oborů.....	189
6.1.2 Odchytky zjištěné u redaktorů a moderátorů	191
6.1.3 Odchytky zjištěné u činoherců.....	192
6.2 Aktuální otázky slovenské ortoepie (<i>Patrik Petráš</i>).....	194
6.2.1 Segmentální rovina současné slovenštiny.....	195
6.2.2 Suprasegmentální rovina současné slovenštiny	199
6.3 Výslovnostní problémy polských rodilých mluvčích (<i>Milena Hebal-Jezierska</i>).....	205
6.3.1 Výslovnost samohlásek.....	206
6.3.2 Výslovnost hlásek na konci slov	206
6.3.3 Zvuková realizace písmen <i>q</i> a <i>ę</i>	207
6.3.4 Zvuková realizace <i>dź, drz</i>	210
6.3.5 Výslovnost vybraných lexémů obsahujících spojení <i>au, eu, ou, ai, oi, ei, oi</i>	210
6.3.6 Výslovnost číslovek	211
6.3.7 Výslovnost vybraných lexémů.....	211
7 Seznam citované a doporučené literatury	213

Úvod

Předkládaná publikace pojednává o spisovné výslovnosti tří západoslovanských jazyků, které se přes svou genetickou a geografickou blízkost odlišují nejen ve zvukové realizaci některých hlásek nebo hláskových seskupení, ale i tím, jak se v českém, slovenském a polském lingvistickém prostředí přistupuje k pojímání spisovnosti nebo co přesně v nich pojem *ortoepie*¹ z názvu knihy znamená.

Na tato témata zaměřili svou pozornost autoři knihy, která je jedním z výstupů projektu *Ortoepie západoslovanských jazyků* podpořeného Mezinárodním visegrádským fondem. Spolupracovali na ní akademici z Pedagogické fakulty Ostravské univerzity, Filozofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře a Institutu slavistiky Varšavské univerzity, kteří mají zkušenosti nejen s výukou zvukové stránky svých mateřských jazyků pro „domácí“ i zahraniční studenty, ale také se věnují zvyšování řečové kultury ve zvukových médiích, ve školách, v divadle nebo u zájemců ze státních institucí či z podnikatelské sféry. Své odborné znalosti a praktické dovednosti zúročili při různých aktivitách realizovaných v rámci projektu – během workshopů pro studenty všech tří zapojených univerzit zaměřených na praktická výslovnostní cvičení (které měly mezi studenty velmi příznivý ohlas), při zpracování cvičebnice, jež byla využita v těchto workshopech a uplatňuje se i v další výuce na jednotlivých pracovištích, a také se inspirovali názory kolegů z partnerských univerzit při odborných kolokviích, která umožnila setkání k rozpravám o zkoumané problematice a přinesla užitečná doporučení jak pro koncepci knihy, tak pro praktickou výuku.

Publikované výstupy projektu (tato monografie i dříve vydaná cvičebnice²) dotýkající se současné ortoepické normy češtiny, polštiny a slovenštiny mohou přinést užitek všem, kteří si chtějí zlepšit správnou výslovnost, ať jsou to cizinci studující tyto jazyky, nebo rodilí mluvčí. Vydání výslovnostních pravidel uvedených jazyků v jednom svazku (v širším kontextu a se srovnávacím aspektem) může posloužit jak odborníkům věnujícím se této problematice či vysokoškolským studentům, tak řečovým profesionálům nejrůznějších povolání (např. učitelům, tlumočnickům, televizním a rozhlasovým redaktorům aj.) nebo pracovníkům z oblasti obchodu a podnikání.

¹ Rozdílné chápání termínu **ortoepie** (z řec. *orthos*, tj. správný, a *epein*, tj. mluvit) v prostředí polském ve srovnání s českým a slovenským je přiblíženo v 1. kapitole.

² KULDANOVÁ, Pavlína, OLŠIAK, Marcel, HEBAL-JEZIERSKA, Milena. *Orthoepy of West Slavonic Languages – Practical Exercises. Workbook for practising standard Czech, Slovak and Polish pronunciation* [online]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2020. Dostupné z: <https://dokumenty.osu.cz/pdf/kcd/orthoepy/workbook-orthoepy-practical-exercises.pdf>.

Monografie přináší kromě ortoepických pravidel uplatňujících se v současných sledovaných jazycích, jež jsou zpracována v samostatných kapitolách (3., 4. a 5.), také pohled do historie kodifikačních snah v jednotlivých zemích (kap. 2), upozornění na problémové jevy současné výslovnosti české, slovenské i polské (6. kap.) a v samotném úvodu (1. kap.) vysvětlení základní používané oborové terminologie a její pojetí v pojednáváných prostředích.

Čtenáře mohou obohatit mnohá zjištění, která vyplývají z porovnání dílčích témat zpracovaných v rámci jednotlivých kapitol; některé zaznamenané odlišnosti mezi jazyky jsou více, jiné méně překvapivé a známé, všechny jsou však ze srovnávacího hlediska zajímavé: rozdíly můžeme identifikovat v obsahu ústředních pojmů jako *ortoepie*, *norma*, *kodifikace* nebo *spisovný jazyk*, které jsou představovány v kontextu národních teorií jazykové kultury, jiná je rovněž jazyková politika států (v České republice na rozdíl od Slovenska a Polska není používání jazyka regulováno jazykovým zákonem); v odlišných politických, společenských a kulturních podmínkách probíhalo kodifikování pravidel spisovné výslovnosti, různé je stáří současné kodifikace výslovnosti i její obsah; srovnáním repertoáru segmentálních jevů (hlásek), pravidel jejich artikulace v proudu řeči a také souboru prostředků suprasegmentálních (prozodických) vyplynou odchylky kvantitativní i kvalitativní: čeština a slovenština mají bohatší vokální systém než polština, která zase naopak má početnější soustavu konsonantů, rozdílně probíhají některé změny při spojování hlásek do slabik, slov a slovních spojení, např. asimilace nebo realizace tzv. rázu, jiné jsou poměry přízvukové; jisté rozdíly vidíme již v základních popisech fonetických systémů (v klasifikaci některých hlásek) a také v nutnosti použití většího množství transkripčních značek pro přepis polské výslovnosti. Při představování všech tří jazykových prostředí je patrná snaha o postižení současné výslovnostní normy opřena o relevantní odbornou literaturu i výsledky nejnovějších fonetických výzkumů. Poslední kapitola odráží přístup jednotlivých autorů ke zkoumání zvukové stránky a speciálně ortoepie jejich mateřských jazyků a také individuální vzdělávací aktivity v této oblasti; výsledkem je prezentace nejčastějších odchylek od ortoepické normy v jednotlivých jazycích.

Je zapotřebí zmínit ještě jednu různost – kapitoly o české a slovenské výslovnosti jsou zaměřeny na vlastní ortoepii, kdežto část o výslovnosti polské je víc „fonetická“, teoretická. Je to dáno skutečností, že v Polsku existuje mnoho příruček týkajících se praktické realizace hlásek, jejichž autory jsou především logopedové a herci, avšak chybí publikace věnující se rozdílům v popisech artikulace polských hlásek a přibližující výsledky nových výzkumů, které jsou roztroušeny v mnohých časopisech. V Polsku také není běžné, že by program vysokoškolských filologických studií – na rozdíl od situace v Česku a na Slovensku –

obsahoval i nácvik výslovnosti podle ortoepických pravidel; ten lze zahrnout pouze do hodin fonetiky nebo jazykové kultury, což vyžaduje kvalitní teoretickou oporu. České a slovenské poměry jsou jiné nejen z uvedeného hlediska, ale také větším výskytem odborných fonetických prací než praktických příruček ortoepických. Při výkladech u jednotlivých jazyků byly proto zohledněny rozdílné „národní“ potřeby.

Na závěr si dovoluujeme připojit krátký (úsměvný) dodatek: „*Ortoepie není ortopedie!*“ S touto záměnou termínů se totiž autoři během svých aktivit v rámci projektu často setkávali a museli vysvětlovat, čím se to vlastně zabývají. Čtenářům této publikace to bude naprosto jasné.

Tabulka znaků fonetické transkripce používaných při přepisu české výslovnosti

Pavčina Kuldanová

Pro zvukový přepis češtiny byla zvolena zjednodušená, tzv. česká fonetická transkripce, která je založena na využití běžných písmen české abecedy (písmen s diakritickými znaménky); pro hlásky, které nemají svůj grafém, byly zvoleny tyto tradiční značky³:

Tabulka 1: Znaký fonetické transkripce použité při přepisu české výslovnosti

Znak	Příklad v transkripci	Ortografický zápis	Hláska
ou, au, eu	[ženou, auto, euro]	<i>ženou, auto, euro</i>	dvojhlaska
r, l, m	[vrt, vlk, osm]	<i>vrt, vlk, osm</i>	slabikotvorná souhláska
ř	[tři]	<i>tři</i>	neznělé ř
ť, ď, ň	[ďítě, ňit]	<i>ďítě, nit</i>	měkké <i>ť, ď, ň</i>
3	[pozim]	<i>podzim</i>	znělá varianta <i>c</i>
ž	[léžba, žem]	<i>léčba, džem</i>	znělá varianta <i>č</i>
x	[xata]	<i>chata</i>	neznělé <i>ch</i>
ɣ	[abiɣ dal]	<i>abych dal</i>	znělé <i>ch</i> před znělou párovou souhláskou
ŋ	[baŋka, taŋgo]	<i>banka, tango</i>	<i>n</i> před <i>k</i> nebo <i>g</i>
ɱ	[tramɱvaj, komɱfort]	<i>tramvaj, komfort</i>	<i>m</i> před <i>v</i> nebo <i>f</i>
ʔ	[kʔoknu]	<i>k oknu</i>	ráz
Další použité symboly			
'	['slovo]	<i>slovo</i>	hlavní slovní přízvuk
˙	[˙česko˙slovenská]	<i>československá</i>	vedlejší slovní přízvuk

³ V novější české fonetické literatuře se místo *3, ž, ř, r, l, m* používají jiné značky, zde jsme však zvolili tyto tradiční symboly, protože se buď také užívají v přepisu slovenské a polské výslovnosti, nebo proto, že jsou nezaměnitelné s některou z hojných značek polské transkripce.

Tabulka znaků fonetické transkripce používaných při přepisu slovenské výslovnosti

Patrik Petráš

Při přepisu slovenské výslovnosti používáme fonetickou transkripci založenou na využití běžných znaků slovenské abecedy (s diakritickými znaménky). Pro hlásky, které nemají svůj grafém, používáme tyto značky:

Tabulka 2: Znak fonetické transkripce použité při přepisu slovenské výslovnosti

Znak	Příklad v transkripci	Ortografický zápis	Hláska
ja, ie, iu, uo	[vjač, vjem, čju, kjoň]	<i>viac, viem, čiu, kôň</i>	dvojhlasčky <i>ia, ie, iu, ô</i>
u	[prauda, ženou]	<i>pravda, ženou</i>	v nebo u na konci slabiky
w	[wzduch, šewdirigent]	<i>vzduch, šéfdirigent</i>	v a f před znělou souhláskou
ɱ	[amfora, tamvon]	<i>amfora, tam von</i>	m před v nebo f
i	[kraj, medaila]	<i>kraj, medaila</i>	j nebo i na konci slabiky
ʒ	[meʒa, prinʒvošiel]	<i>medza, princ vošiel</i>	dz
ž	[žem, punžvoňia]	<i>džem, punč vonia</i>	dž
r, l, ṛ, ḷ	[vrt, vlk, vrtat', vlča]	<i>vrt, vlk, vrtat', vlča</i>	slabikotvorné souhlásky <i>r, l, ṛ, ḷ</i>
t', d', ň, l'	[t'ahá, t'iež, d'asno, d'eň, ňuchať, ňit', veľa, l'es]	<i>t'ahá, tiež, d'asno, deň, ňuchať, nit', veľa, les</i>	měkké souhlásky <i>t', d', ň, l'</i>
x	[xata, druxpapiera]	<i>chata, druh papiera</i>	neznělé <i>ch</i>
ɣ	[druɣvína, váɣhučí]	<i>druh vína, Váh hučí</i>	znělá varianta <i>ch</i> , varianta hlásky <i>h</i> před dalším <i>h</i>
ɲ	[baɲskí]	<i>banský</i>	n před s, z, š, ž
ŋ	[baɲka]	<i>banka</i>	n před k, g
ɲ	[broɲchitída]	<i>bronchitída</i>	n před <i>ch</i> (neznělým i znělým)
>n, >c	[d'e>ní, su>cu]	<i>denný, sudcu</i>	zdvojené souhlásky
ʔ	[ʔa teraz]	<i>a teraz</i>	ráz

Dále používáme také tyto symboly:

- slabika s hlavním slovním přízvukem: 'slovo
- slabika s vedlejším slovním přízvukem: 'polo ,vodič
- slovo s větným přízvukem: *Zostal* ↓*doma*.
- slovo s důrazem: *Zostal* ||*doma*.
- klesavá melodie, konkluzivní kadence, klesavá semikadence (polokadence): ↘
- stoupavá melodie, antikadence, stoupavá semikadence: ↗
- rovná (nezvednutá) semikadence: →
- rovná zvednutá semikadence: ↗
- krátká pauza (v rámci věty): |
- delší pauza (mezi větami): ||
- znak pro splývavou výslovnost: ~
- znak pro vyšší výslovnostní styl: *

Tabulka znaků fonetické transkripce používaných při přepisu polské výslovnosti

Milena Hebal-Jezierska

V této kapitole jsou k označení zvuků použity poměrně složité symboly. Níže je vysvětleno, jaký druh zvuku se skrývá za každým symbolem. Soubor znaků není soupisem polských zvuků, ale souborem symbolů v části věnované polštině. V tabulce jsou předojazyčnozubné hlásky popsány jako zubné a předojazyčnodásňové jako dásňové (podle D. Ostaszewské, J. Tamborové, 2012). U zvuků [ʒ] a [l] se uvádí i místo artikulace na základě výzkumu A. Lorencové (2018). Příklady slov, ve kterých jsou obsaženy změkčené neznělé hlásky, byly převzaty z publikace A. Rosińské-Mamejové (2014).

Za tipy a připomínky k textu autorka děkuje profesorce Jolantě Tamborové.

a) Znaky samohlásek:

vlnovka nad samohláskou – nazalizace samohlásky, např. ą, ę, ɔ̃, ĩ, ỹ, ũ;

jedna tečka nad samohláskou – zvýšení artikulace, např. ɛ̇, ɔ̇;

dvě tečky nad samohláskou – centralizace artikulace, např. ä, ö, ü.

b) Znaky polosamohlásek a souhlásek:

čárka pod hláskou – desonorizace;

apostrof vedle hlásky – změkčení;

čárka nad hláskou – měkkost;

tečka pod hláskou – dásňovost;

vlnovka nad souhláskou/polosamohláskou – nosovost;

oblouček pod hláskou – polosamohláska;

tečka nad hláskou – hrdelní hláska.

Tabulka 3: Symboly označující polosamohlásky

Znak	Příklad transkripce	Ortografický zápis	Vlastnosti hlásky
ɯ	ɯafka	ławka	polosamohláska ústní, zadní, znělá
ũ	avãũs	awans	polosamohláska nosová, zadní, znělá

u̯	pomysu̯	pomysł	polosamohláska ústní, zadní, neznělá
u̯'	u̯'ikent	weekend	polosamohláska ústní, zadní, znělá, změkčená
ɪ	ɪutro	jutro	polosamohláska ústní, přední, znělá
ĩ	koĩšk'i	koński	polosamohláska nosová, přední, znělá

Tabulka 4: Symboly označující souhlásky. Tabulka je souborem značek shromážděných z děl citovaných v této publikaci. V některých případech obsahuje různé znaky pro zvuk, který se objevuje ve stejném fonetickém kontextu. To je způsobeno různými klasifikacemi zvuků navrženými jednotlivými badateli.

Znak	Příklad transkripce	Ortografický zápis	Vlastnosti hlásky
b	butka	budka	znělá, obouretná, závěrová, tvrdá
b'	b'iskup	biskup	znělá, obouretná, závěrová, změkčená
c	car	car	neznělá, zubná, polozávěrová, tvrdá
c'	c'is	cis	neznělá, zubná, polozávěrová, změkčená
č	čapka	czapka	neznělá, dásňová, polozávěrová, tvrdá
č'	č'ip	czip	neznělá, dásňová, polozávěrová, změkčená
ć	ćastko	ciastko	neznělá, prepalatální (předotvrdopatrové), polozávěrová, měkká
d	dar	dar	znělá, zubná, závěrová, tvrdá
d'	d'inozaur	dinozaur	znělá, zubná, závěrová, změkčená
ɖ	ɖzevo	drzewo	znělá, dásňová, závěrová, tvrdá

ž	žban	dzban	znělá, zubná, polozávěrová, tvrdá
ž'	noʒ' i ʒěn	noc i dzień	znělá, zubná, polozávěrová, změkčená
ží	žíš	dziś	znělá, prepalatální, polozávěrová, měkká
ž	žuma	dżuma	znělá, dásňová/ zadodásňová, polozávěrová, tvrdá
ž'	ž'ip	dżip	znělá, dásňová, polozávěrová, změkčená
f	fama	fama	neznělá, retozubná, úžínová, tvrdá
f'	f'ilm	film	neznělá, retozubná, úžínová, změkčená
g	gus	guz	znělá, zadopatrová, závěrová, tvrdá
ǵ	ǵigant	gigant	znělá, postpalatální (zadotvrdopatrová), závěrová, měkká
g'	g'igant	gigant	znělá, zadopatrová, závěrová, změkčená
x	xata	chata	neznělá, zadopatrová, úžínová, tvrdá
ǰ	ǰiny	Chiny	neznělá, postpalatální, úžínová, měkká
x'	x'iny	Chiny	neznělá, zadopatrová, úžínová, změkčená
ɣ	boydan	Bohdan	znělá, zadopatrová, úžínová, tvrdá
ǵ	daǵ i ɣana	dach Jana	znělá, postpalatální, úžínová, měkká
ɣ'	daɣ' i ɣana	dach Jana	znělá, zadopatrová, úžínová, změkčená
k	kot	kot	neznělá, zadopatrová, závěrová, tvrdá
ǰ	ǰiść	kiść	neznělá, postpalatální, závěrová, měkká

k'	k'ísć	kiść	neznělá, zadopatrová, závěrová, změkčená
l	las	las	znělá, polootevřená, boková, dásňová/zadodásňová, tvrdá
l'	l'is	lis	znělá, polootevřená, boková, dásňová, změkčená
l̥	myśl̥	myśl	desonorizovaná, polootevřená, boková, dásňová, tvrdá
l'	vymyśl'će	wymyślcie	desonorizovaná, polootevřená, boková, dásňová, změkčená
m	mama	mama	znělá, polootevřená, nosová, obouretná, tvrdá
m'	m'ila	mila	znělá, polootevřená, nosová, obouretná, změkčená
m̥	pasm̥	pasm	desonorizovaná, polootevřená, nosová, obouretná, tvrdá
m'	m'śćicěl	mściciel	desonorizovaná, polootevřená, nosová, obouretná, změkčená
n	noga	noga	znělá, polootevřená, nosová, zubná, tvrdá
ɳ	poŋček	pączek	znělá, polootevřená, nosová, dásňová, tvrdá
ɳ	p'ösɳka	piosnka	desonorizovaná, polootevřená, nosová, zubná, tvrdá
ń	ńitka	nitka	znělá, polootevřená, nosová, prepalatální, měkká

ń	pleśń	pleśń	desonorizovaná, polootevřená, nosová, prepalatální, měkká
ŋ	baŋk	bank	znělá, polootevřená, nosová, zadopatrová, tvrdá
ŋ	p'ösŋka	piosnka	desonorizovaná, polootevřená, nosová, zadopatrová, tvrdá
ń	bańki	bańki	znělá, polootevřená, nosová, postpalatální, měkká
ŋ'	baŋ'ki	bańki	znělá, polootevřená, nosová, zadopatrová, změkčená
[ń]	čosńkém	czosnkiem	desonorizovaná, polootevřená, nosová, postpalatální, měkká
ŋ'	p'ösŋki	piosnki	desonorizovaná, polootevřená, nosová, zadopatrová, změkčená
p	pole	pole	neznělá, obouretná, závěrová, tvrdá
p'	p'ik	pik	neznělá, obouretná, závěrová, změkčená
r	rak	rak	znělá, polootevřená, kmitavá, dásňová, tvrdá
r'	r'ikša	riksza	znělá, polootevřená, kmitavá, dásňová, změkčená
ɾ	v'ɿätr	wiatr	desonorizovaná polootevřená, kmitavá, dásňová, tvrdá
ɾ'	p'ɿotr'kēm	piotrkiem	desonorizovaná, polootevřená, kmitavá, dásňová, změkčená
ř			znělá, polootevřená, kmitavá, hrdelní, tvrdá

ř			desonorizovaná, polootevřená, kmitavá, hrdelní, tvrdá
ř'			desonorizovaná, polootevřená, kmitavá, hrdelní, změkčená
s	sul	sól	neznělá, zubná, úžinová, tvrdá
s'	s'inus	sinus	neznělá, zubná, úžinová, změkčená
š	šal	szal	neznělá, dásňová, úžinová, tvrdá
š'	š'iša	szisza	neznělá, dásňová, úžinová, změkčená
ś	śl'imak, śostra	ślimak, siostra	neznělá, prepatální, úžinová, měkká
t	tom	tom	neznělá, zubná, závěrová, tvrdá
t'	t'ik	tik	neznělá, zubná, závěrová, změkčená
ʈ	ʈseba	trzeba	znělá, dásňová, závěrová, tvrdá
v	vata	wata	znělá, retozubná, úžinová, tvrdá
v'	v'ixer	wicher	znělá, retozubná, úžinová, změkčená
z	zux	zuch	znělá, zubná, úžinová, tvrdá
z'	z'imbabve	Zimbabwe	znělá, zubná, úžinová, změkčená
ż	żarno	ziarno	znělá, prepalatální, úžinová, měkká
ż	żuk	żuk	znělá, dásňová, úžinová, tvrdá
ż'	ż'igolo	żigolo	znělá, dásňová, úžinová, změkčená

1 Vymezení pojmosloví

Pro spolehlivou orientaci ve zpracovávané problematice vyložíme chápání výchozích pojmů, které se může ve sledovaných jazykových prostředích lišit: termínu **spisovný jazyk** a pojmů souvisejících s jeho vymezením (**úzus – norma – kodifikace**), jež jsou promýšleny v rámci **teorie jazykové kultury** a které odrážejí soudobou **jazykovou politiku** v našich zemích.

1.1 Základní pojmosloví v českém lingvistickém prostředí

Pavčina Kuldanová

Definovat některé základní a pro náš kontext důležité pojmy užívané v českém lingvistickém prostředí není jednoduché – souvisí to jednak s útvarovým rozvrstvením českého národního jazyka (s funkčním a regionálním rozrůzněním, s jeho variantností), jednak s terminologickou nejednoznačností. K její komplikovanosti a situaci v české sociolingvistice i teorii jazykové kultury, v nichž se odráží složitost české jazykové situace, se vyslovily např. O. Müllerová a J. Hoffmannová na stránkách časopisu *Slovo a slovesnost* (1997, s. 47): „V prostoru mezi *spisovnou češtinou a teritoriálními dialekty* (...) se vágně pohybují koncepty *hovorová čeština* (ev. i *hovorový styl*), *obecná čeština*, *běžně mluvený jazyk*, ev. i *„střední vrstva“*. Různě se zachází s koncepty *standardu* a *nestandardu* (...)“; standard někteří lingvisté ztotožňují se spisovností, jiní s hovorovostí, další do něj zahrnují i jevy nespisovné, splývá s územ běžné komunikace (viz též Nekula, Šichová, 2017; Svobodová a kol., 2011; a mnozí jiní).

O postupném rozostřování útvarového pojetí jazyka píše také I. Nebeská (2017a): „Hranice spisovné češtiny jsou neostré, mezi prostředky pocítovanými jako spisovné a prostředky pocítovanými jako nespisovné je široké přechodné pásmo. Kritéria spisovnosti nebyla v klasické teorii spisovného jazyka [tj. v teorii Pražského lingvistického kroužku; doplněno P. K.] ani později zřetelně vymezena; tento nedostatek dlouhodobě působí teoretické (a někdy i uživatelské) problémy. V různých dobách se překlenoval zejména pomocí termínů *hovorová čeština*, *demokratizace spisovné češtiny*, *rozpětí spisovné normy* a *standard*.“

Níže se pokusíme osvětlit chápání některých z uvedených konceptů prizmatem vědecké teorie spisovného jazyka.

1.1.1 Spisovná čeština. Úzus – norma – kodifikace

Již samotné vymezení toho, co je spisovné, tedy co je **spisovná čeština**, není zcela bezproblémové. Obvykle je spisovná čeština definována jako systém jazykových prostředků (bohatě rozvrstvených stylově, funkčně i regionálně) užívaných celonárodně především

v projevech psaných a oficiálních projevech mluvených, jako stěžejní, a to regulovaný útvar národního jazyka, kulturní varieta s vyšší sociální prestiží, která „plní i funkci integrační, národně reprezentativní a kulturotvornou. Je kodifikována v mluvnících, slovnících, pravidlech pravopisu a výslovnosti“. (Nebeská, 2017a) Největší kontroverze při charakterizování této varianty národního jazyka stojící nad všemi ostatními útvary jsou spojeny s její regulovaností, tj. intervencemi, teoretickými zásahy do jazyka odbornou autoritou, institucionální kodifikací. (Nebeská, 2017c)

Kodifikace tedy představuje poznání existující podoby spisovného jazyka, tj. jeho **normy**, a její zachycení v kodifikačních příručkách.

Norma spisovného jazyka (spisovná norma) je dlouhodobě ústředním pojmem teorie i praxe jazykové kultury (stojícím mezi **územ**, tj. souborem jazykových prostředků, které jsou jazykovým společenstvím užívány bez ohledu na to, jestli jsou vhodné nebo nevhodné, správné nebo nesprávné, a **kodifikací**). Spisovná norma zahrnuje soubor prostředků spisovného jazyka, které jsou většinou uživatelů považovány jako závazné pro vybrané komunikační situace; považuje se za kritérium **jazykové správnosti**, některé jevy jsou kodifikovány (zaznamenány) v autoritativních příručkách – kodifikace tak spisovnou normu utvrzuje. „Norma je předmětem odborné péče lingvistů, kteří do ní mohou pomocí kodifikace zasahovat, podporovat její ustálenost, systémovost a rozhodovat o tom, které varianty do ní patří a které nikoli.“ (Nebeská (2017d) Autory kodifikačních příruček jsou kolektivy akademických pracovníků (zejm. spojené s Ústavem pro jazyk český Akademie věd ČR), kteří v nich normu buď pouze zachycují, nebo ji jejich prostřednictvím regulují – k tomu se podrobněji vyjádřil J. Kraus (2017): „Kodifikační příručky se liší podle toho, zdali si jejich autoři kladou za cíl spisovný jazyk popisovat (tak je tomu u vyšších jazykových rovin, ve slovnících a gramatikách), nebo způsob jeho užití pomocí pravidel přesně regulovat (zejména v pravopisu a výslovnosti). Největším stupněm kodifikační závaznosti se v českém prostředí tradičně vyznačují *Pravidla českého pravopisu*, jejichž závaznost pro oblast školství a obecněji i veřejného písemného projevu je vyjádřena doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jejich dodržování se obecně chápe jako závazné i v oficiálních textech administrativně právních, v masových médiích, nakladatelstvích apod. Naproti tomu čeští lingvisté, kteří jsou stoupenci tzv. minimální intervence, vyžadují oslabení a uvolnění jazykové regulace a zdůvodňují svůj postoj pronikáním jevů považovaných za nespisovné do oblasti veřejné komunikace, které sílí i v jazyce psaném, zejména pod vlivem moderních komunikačních technologií.“

Současný koncept spisovné češtiny tak vychází z teorie spisovného jazyka (teorie spisovnosti), „programu odborné péče o kulturu spisovného jazyka a kulturu vyjadřování“ vytvořeného Pražským lingvistickým kroužkem. (Nebeská, 2017b) O něm pojednává následující část.

1.1.2 Vývoj vědecké teorie spisovného jazyka a jeho kultury

Teorie jazykové kultury byla zformulována členy Pražského lingvistického kroužku (PLK) na přelomu 20. a 30. let 20. století a v lingvistice zakořenila tak pevně a hluboce, že se jí dovoláváme dodnes – a to nejen v českém a nejbližším slovanském prostředí (včetně slovenského a polského, viz podkap. 1.2 a 1.3), ale i ve vzdálenějším světě.

Jazyková kultura jako významná oblast zájmu lingvistů byla Kroužkem poprvé uceleně představena v rámci kolektivně zpracovaných *Tezí předložených 1. sjezdu slovanských filologů v Praze r. 1929*, které byly – řečeno slovy Josefa Vachky – „prvou soubornou kodifikací zásad pražské školy“ (Vachek, 1970, s. 67), prezentací jejich funkčně-strukturního pojetí jazyka. Téma jazykové kultury je obsahem 9. teze nazvané *Význam funkční lingvistiky pro kulturu a kritiku jazyků slovanských*; je započata definicí: „Kultura jazyková je péče o to, aby byly v jazyce spisovném, a to jak v knižním, tak i hovorovém, posilovány ty vlastnosti, kterých vyžaduje speciální funkce spisovného jazyka.“ (Vachek, 1970, s. 57–58) Dále jsou podrobněji komentovány tyto speciální funkce, jako ustálenost, výstižnost a osobitost, a vysloveny požadavky na jejich uplatnění ve výslovnosti, pravopise, ve slovní zásobě, syntaxi a morfologii; dotýká se také jazyka hovorového a péče o jazykovou čistotu.

Tyto prvotní formulace byly podrobněji rozpracovány ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, který byl vydán v r. 1932 krátce po uspořádání významného cyklu přednášek s debaty o spisovné češtině a kultuře jazyka, jímž členové Kroužku reagovali na brusičskou praxi časopisu *Naše řeč*, konkrétně jejího odpovědného redaktora Jiřího Hallera. Sborník obsahuje kromě Mathesiovy stati *O požadavku stability ve spisovném jazyce*, Havránkových *Úkolů spisovného jazyka a jeho kultury*, Jakobsonova *O dnešním brusičství českém*, Weingartovy *Zvukové kultury českého jazyka* a stati o jazyce spisovném a básnickém Jana Mukařovského také *Obecné zásady pro kulturu jazyka*, které jsou vlastním základem představované teorie.

V úvodu těchto *Obecných zásad* čteme: „Kulturou spisovného jazyka rozumíme vědomé pěstění spisovného jazyka; to se může díti: 1. teoretickou prací jazykovědnou, 2. školskou výchovou jazykovou a 3. spisovatelskou praxí.“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 245) Dále je uvedeno, že předložené zásady se týkají bodu 1., tedy teoretické práce

jazykovědné, která účinně zasahuje do spisovného jazyka a může mu buď prospívat, nebo škodit. Prospěvat může svým přispěním k tomu, aby spisovný jazyk co nejlépe vyhovoval svým úkolům, což lze uskutečnit „1. podporou ustálenosti (stability) spisovného jazyka a 2. podporou jeho funkčního rozlišení (diferenciace) a jeho stylistické bohatosti; nezbytnou podmínkou pro obojí je co nejdokonalejší teoretické poznání současného spisovného jazyka, totiž existující jeho normy“. (Havránek, Weingart, 1932, s. 245) Na zhruba 12 stránkách formátu A5 jsou pak jednotlivé aspekty tohoto základního vymezení rozpracovány; jako základ pro poznání normy současného spisovného jazyka je určena zejména „průměrná literární praxe jazyková za posledních padesát let“, doplněná o „jazykové povědomí“ intelektuálních vrstev o spisovném jazyce a o jejich „jazykovou praxi ústní“. (Havránek, Weingart, 1932, s. 246–247) Jsou zde stanoveny principy pro normativní teoretické zásahy v oblasti pravopisné, výslovnostní, morfologické, syntaktické a slovníkové, jež mají vést k ustálení jazyka, a také principy podporující funkční a stylistickou bohatost spisovného jazyka. Ve stati Bohuslava Havránka *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, který je spolu s Vilémem Mathesiem považován za hlavního tvůrce teorie jazykové kultury, nacházíme podrobné zpracování obecných zásad týkajících se spisovného jazyka a jeho kultury; Havránkův příspěvek začíná definicí kultury spisovného jazyka (v podobném znění jako v *Obecných zásadách*) zakončenou zmínkou o cíli „tohoto vědomého pěstění spisovného jazyka“, kterým je „kultivovaný jazyk a jazyková kultura u těch, kteří jazyka spisovného v praxi užívají“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 32); upozorněním na důležitost uživatelů jazyka Havránek celou stat' také uzavírá: „Kulturu jazykovou (...) může teoretik jazyka jen podporovat; realizovat kulturu jazykovou a kultivovaný jazyk mohou jenom ti, kdož spisovným jazykem píšou a mluví.“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 84)

Z uvedených výchozích zdrojů vyplývá, že **klasická (původní) koncepce jazykové kultury** se vztahovala pouze na jazyk spisovný, neboť ten byl vyhrazen k plnění úkolů spjatých s kulturním a organizačním životem společnosti; byly vymezeny pojmy úzus – norma – kodifikace; základem pro sledování normy se stala literární praxe za posledních 50 let, jazykové povědomí intelektuálních vrstev o spisovné normě a jejich mluvní praxe; za důležitý nástroj byla považována činnost kodifikační, popularizační, školní a mimoškolní jazyková výchova.

V následujících letech (zejména po 2. světové válce) se teorie jazykové kultury přestala omezovat pouze na jazyk spisovný, na jazykový systém a výsledný jazykový stav – do centra její pozornosti se dostal proces, průběh komunikace; vedle kultury jazyka (jako systému jazykových prostředků) se vydělila řečová kultura (kultura řečových projevů, jazykového

vyjadřování). Rozdíl mezi nimi je dán nejen protikladem mezi „langue“ a „parole“, ale také tím, že kultura jazyka má převážně institucionální povahu (jazykové slovníky a kodifikační příručky jsou schvalovány a vydávány prestižními institucemi), kdežto na kultuře vyjadřování se podílejí víceméně všichni uživatelé jazyka, zejména ovšem ti, kteří svými veřejnými, oficiálními projevy nejvíce ovlivňují soudobý jazykový úzus a postoje lidí k jazyku, jako např. učitelé, pracovníci médií, redakcí, vydavatelství, spisovatelé, překladatelé, politici ad. (Kraus, 2004, s. 128–129)

Úkoly současné teorie jazykové kultury výstižně zformuloval Jiří Kraus, který vymezil čtyři okruhy jejího zájmu (in Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 238; viz též Kraus, 2004, s. 139):

1. Stav prostředků národního jazyka, zejména jeho funkčně a stylově nejvíce rozvinutého útvaru spisovného.

2. Rozvíjení a kultivování vyjadřovacích možností spisovného jazyka prostřednictvím slovníků, mluvnic, pravopisných a výslovnostních pravidel či doporučení apod.

(Úspěch této činnosti je podmíněn dobrou znalostí a respektováním soudobého jazykového úzu i postojů, které uživatelé k jazyku a jeho reálným vývojovým proměnám zaujímají. V těchto postojích se často velice konfliktním způsobem střetávají hlediska konzervativní a progresivní, otevřenost, nebo uzavřenost vůči cizojazyčným vlivům, různé stupně tolerance aj.)

1. Stav a úroveň jazykových projevů v různých sférách dorozumívání veřejného i soukromého v podobě psané i mluvené.

2. Kultivování a rozvíjení vyjadřovacích schopností a návyků, které uživatelé jazyka uplatňují v nejrůznějších sférách veřejného i soukromého vyjadřování.

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že svou váhu nemá pouze kultivování jazyka jako systému (v duchu názoru, že úroveň jazyka je odrazem kulturní úrovně společnosti, které ho užívá), ale také kultivace jeho řečové realizace, praktických projevů mluvených nebo psaných.

Posun v pojetí teorie můžeme ještě názorněji doložit výčtem základních rysů vypovídajících o tom, nač byl v klasickém období a v současnosti kladen největší důraz.

Klasická teorie akcentovala (zprac. na základě Havránek, Weingart, 1932):

- jazyk spisovný; langue; vymezila pojmy úzus – norma – kodifikace (v centru pozornosti stála norma spisovného jazyka); za základ normy byla považována literární praxe za posledních 50 let, jazykové povědomí intelektuálních (vzdělaných) vrstev o spisovné normě a jejich mluvní praxe; spisovný jazyk užívaný v hovorů – funkční jazyk

hovorový; důležitým nástrojem je činnost kodifikační, popularizační, školní a mimoškolní jazyková výchova; byl uplatňován racionální, ekonomicky instrumentalistický přístup k jazyku; snaha o posílení prestiže spisovného jazyka (v rámci národně kultivačního programu), vytvoření konverzačního stylu (stylu společenské konverzace).

Naproti tomu současná koncepce zahrnuje:

- nejen jazyk spisovný, i jiné útvary národního jazyka (vztah standardu a substandardů); parole; kulturu jazyka i kulturu vyjadřování; projevuje se dobové („postmodernistické“) odmítání norem, problémové nahlížení na kodifikaci (preskripci); změna v pojetí ústní praxe (komunikační substandardizace); pohled na obecnou češtinu (propagování obecné češtiny na úkor spisovné); významnou úlohu má „prožívání jazyka“ – postoje lidí k jazyku, nejsou k němu lhostejní, v jeho užívání se odrážejí jejich schopnosti, zvyklosti i emocionální stavy; mezioborové nahlížení na jazykovou kulturu, rozvoj nových disciplín (sociolingvistika, psycholingvistika), vznik lingvistiky textu – zájem o vyšší roviny výstavby textu.

Důležitou roli sehrál také **dobový kontext** – v obou případech se teorie rozvíjí v podmínkách nově vzniklých států, s rozdílným společenským a myšlenkovým pozadím.

Původní teorie PLK:

- rodí se po rozpadu Rakousko-Uherska a vytvoření nového československého státu (1918), v době „překonávání pocitu národní malosti“ (Daneš, 2009, s. 10); jako odraz „nechuti k citově nadnesenému vlasteneckému horování“ (Daneš, 1996, s. 21) se mezi členy Kroužku pěstuje čistě racionální přístup k jazyku; byla reakcí na purismus a jeho hodnocení správnosti jazykových prostředků podle principu historické čistoty a lidovosti – proti tomu byl uplatněn nový přístup k jazyku: princip synchronní a funkční; navázala na dobové myšlenkové vlivy domácí i světové, zejm. na Josefa Zubatého, Václava Ertla a jeho teorii dobrého autora, na Grigorije Vinokura, na Masarykův realismus.

Současná teorie:

- rozvíjí se po změně politicko-ekonomických i společenských podmínek po Listopadu 1989 a po rozpadu Československa a vzniku samostatné ČR (1993); od 90. let 20. stol.

je patrné dobové nerespektování norem, nechť k normám a autoritám; v opozici stojí snahy o preskripci – deskripci⁴; nenaplnilo se očekávání o uvědoměném užívání spisovné češtiny a o rozšíření jejího funkčního využití na celém jazykovém území (ve změněném společenském klimatu je upřednostněna spontánnost před uvědomělým užíváním spisovné češtiny); mezera mezi kodifikovanými prostředky a jazykovou praxí se zmenšuje pomalu. (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 486)

1.1.3 Zvuková kultura. Ortoepie

Výše zmíněný vývoj společenský, kulturní a jazykový se přirozeně odrazil také v jedné ze složek jazykové kultury – **kultuře zvukové**. Její problematika byla od doby poválečné podrobněji vědecky zkoumána a přesněji rozpracovávána a popisována (a pravidla spisovné výslovnosti byla posléze, ve 2. pol. 20. stol., kodifikována). V důsledku technického a vědeckého rozvoje došlo jednak k rozmachu zvukových médií, jednak se zdokonalily možnosti jejího výzkumu, avšak základní nároky na kultivovaný zvuk řeči ve veřejném prostoru zůstaly zachovány. Dobře to dokládá porovnání s pojetím zvukové kultury spisovné češtiny Pražským lingvistickým kroužkem.

Pohled Kroužku na zvukovou kulturu jako nedílnou součást jazykové kultury byl stručně zformulován v *Obecných zásadách pro kulturu jazyka*⁵ a podrobně rozpracován ve stati Miloše Weingarta *Zvuková kultura českého jazyka* ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Jedná se o nejrozsáhlejší text celého sborníku, v němž autor zevrubně analyzuje různé aspekty zvukové stránky jazyka; jeho přístup k nárokům na tuto složku jazykové kultury podle našeho mínění neztratil nic ze své aktuálnosti.

V úvodu stati Weingart podává výčet použití spisovného jazyka vnímaného nikoli zrakem, ale sluchem, tedy využití mluveného spisovného jazyka ve speciálních funkcích,

⁴ Odmítavé postoje k teorii jazykové kultury a preskriptivnímu charakteru kodifikace se intenzivněji projeví v 60. a 80.–90. letech 20. stol. a jsou živé i dnes (včetně pokusů o prosazení obecné češtiny jako prestižního útvaru od 60. let, což se však podařilo až po změně v 90. letech, v době odklonu od norem). Tyto tendence jsou reprezentovány jmény jako P. Sgall, F. Čermák, J. Hronek, V. Cvrček nebo P. Vybíral a vyústily až v „koncept minimální intervence“ V. Cvrčka, v jehož duchu autor vytvořil i *Mluvnici současné češtiny* (Cvrček, V. a kol. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010), popisující jazyk nikoli „jak by měl vypadat, ale jak skutečně vypadá“, tedy soudobý úzus; odborné diskuse, které se rozproudily po vydání Cvrčkových děl v r. 2008 a 2010, jasně prokázaly slabá místa tohoto konceptu (především kvůli neuplatnění promyšleného vědeckého přístupu při popisu češtiny v *Mluvnici* a kvůli nereprezentativnosti korpusových materiálů – zejm. využití korpusy mluvených komunikátů nezastupují celé jazykové území Čech a Moravy).

⁵ „Za základ spisovné výslovnosti je třeba brát výslovnost intelektuálních vrstev mluvících spisovným jazykem, nikoliv lidovou výslovnost kteréhokoliv nářečního celku, nevýjímaje ani lidovou výslovnost významných center jako pražského; (...) Spisovná výslovnost potřebuje propracovaného funkčního rozlišení podle různých účelů jazykových projevů. (...) Vedle normalisované správné výslovnosti spisovného jazyka je však potřeba také soustavné péče o jeho zvukovou vytríbenost (eufonie, kallilogie).“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 251)

k nimž řadí následující: hlasité čtení jakéhokoli spisovného textu, mluva učitelstva a žactva ve všech školách, veřejné přednášky, jednání soudní a úřední, veřejné řeči v životě politickém i hospodářském, úřední řeč ve vojsku, řeči duchovní, přednášení literárních děl, divadlo, zvukový film, spisovná řeč reprodukováná v rozhlase a gramofonu.

Poté v krátkosti formuluje obecné rysy soudobé „nové kulturní periody“ a srovnává je s kulturní periodou 19. století, na niž jeho současnost navazuje. V samostatných kapitolách pak vysvětluje své pojetí pojmu zvukové kultury⁶, přibližuje dějiny odborného zájmu o tuto oblast jazyka (od J. Husa po svou dobu), zejména však předkládá podrobná ortoepická pravidla a zásady správné hlasové techniky a přednesu.

Snaží se také odpovědět na otázku, „jaký je dnešní stav zvukové kultury českého jazyka“, přičemž konstatuje, že „zvuková kultura spisovné češtiny je nedokonalá, ba že o ní můžeme mluvit vlastně jen ve výjimečných případech“ (Weingart, 1932, s. 160), a své tvrzení dokládá hodnocením mluvy vybraných typů řečníků v rozličných prostředích: řečnictví v parlamentu a veřejném životě obecně, školní prostředí (studenti a učitelé), rozhlas (mluvčí nejrůznějších profesí, spisovatelé aj. představitelé inteligence), herci (činoherci v divadle, herci ve zvukovém filmu a rozhlase).

Dnešní pojetí **ortoepie** jako nedílné součásti komplexní jazykové kultury můžeme spolu s M. Krčmovou (2017) představit následovně: do ortoepie (neboli spisovné výslovnosti) patří i ortofonie, tj. nauka o náležitém tvoření a znění hlásek; ortofonické zásady vymezují postoj k oblastním, nářečním a vrstvovým obměnám hlásek a také k individuálním realizacím.

Vlastní ortoepie v sobě zahrnuje jednak pravidla správného využití ortofonicky tvořených hlásek v proudu řeči (v hláskových spojeních, slovech), jednak zásady správného přízvukování (slovního i větného), logického členění a modulace souvislé řeči. Pravidla spisovné výslovnosti mají v češtině status kodifikace, tj. norem obecně přijatých a závazných. Při stanovování ortoepických pravidel je zapotřebí nejdříve „co nejúplněji poznat reálnou normu, tj. existující stav výslovnosti ve veřejných projevech včetně povědomí o něm. Za základ se bere norma nositelů spisovného jazyka v kulturním centru, k normě dalších center se přihlíží ve formě výslovnostních dublet.“ Tato norma v českém prostředí vykrystalizovala až ve 20. století; „teprve vznik celospolečenské sféry kultivovaných mluvených projevů, který nastává s rozvojem sdělovací techniky, vytvořil totiž postupně i situaci, v níž tuto normu bylo nutno popsat a kodifikovat, aby byla orientací pro další uživatele této podoby národního

⁶ Zahrnuje do ní 3 složky: 1. správnou výslovnost (tehdy ještě bez rozlišení ortoepie a ortofonie), 2. třebení zvukové stránky (s využitím pojmů „eufonie“ i starší Durdíkovy „kallilogie“, již dává jiný obsah), 3. techniku hlasu a umění přednesu (viz Weingart, 1932, s. 168–170).

jazyka. Ve starších dobách (od 19. stol.) se podobná potřeba jevila u jevištní řeči, ale výsledek celonárodní postavení neměl“. (Krčmová, 2017)

Pro češtinu je také důležité řešení vztahu mezi výslovnostní a pravopisnou normou, neboť se navzájem ovlivňují. U domácích slov je možno bez zásadnějších problémů „k psané podobě přiřadit správnou výslovnost (naopak to ovšem neplatí), u slov přejatých to však je možné jen někdy a nalezení pravidel a jejich formulace jsou obtížné. Proto se výklady o obou skupinách slov oddělují do samostatných prací, nebo alespoň do samostatných oddílů práce jediné“ (Krčmová, 2017; zmíněné řešení jsme zvolili i v této publikaci v kap. 3.5). Současně je zapotřebí si uvědomit, v jakých typech komunikátů se má kodifikovaná výslovnost dodržovat – česká ortoepická pravidla platí pro „spisovné projevy předem připravené a citově neutrální, ve spontánním, byť veřejném projevu se dodržují méně striktně. Navíc je spisovná výslovnost stylově diferencována, rozlišuje se styl výslovnosti základní (neutrální), vybraný (pečlivý, slavnostní, explicitní) a zběžný (běžný, implicitní). Za hranicemi spisovného jazyka je výslovnost nedbalá, náznaková nebo výslovnost nářeční; ve všech takových případech jde již o výslovnost substandardní“. (Ibid.)

1.1.4 Jazyková politika

Na závěr této podkapitoly je vhodné ještě uvést, že při komparaci dobově podmíněných přístupů k teorii jazykové kultury se nabízí také porovnání **dobové jazykové politiky**. ČSR po svém vzniku v r. 1918 musela řešit otázky koexistence minimálně dvou jazyků – českého a slovenského, což se projevilo i v legislativě. V Ústavě z února r. 1920 (platné do r. 1948) a v jazykovém zákoně se používala označení československý národ, československý jazyk a tzv. čechoslovenština byla definována jako státní, většinový jazyk, který se skládá ze dvou jazyků – českého a slovenského. Pozice češtiny byla silnější než pozice slovenštiny, ještě slabší bylo postavení dalších jazyků početné německé nebo maďarské menšiny, o jiných menšinových jazycích ani nemluvě. I těmto otázkám (vedle stratifikace národního jazyka nebo teorie funkčních stylů) se jazykovědci meziválečného období také věnovali. Po druhé světové válce se změnilo národnostní složení obyvatelstva, podstatně ubylo uživatelů němčiny, významného konkurenta češtiny a slovenštiny, a tyto změny našly svůj odraz i v ústavách (z r. 1948, 1960, 1968, 1991, 1992). Současná česká jazyková politika funguje bez jazykového zákona i bez pojmu státní jazyk (je výsledkem jazykového práva v duchu Ústavy z prosince 1992), je uplatňována monolingvním, jednonárodním státem, nepotřebuje se vymezovat vůči cizímu jazyku (němčině), nemusí bojovat o pozici jazyka většinového; z tohoto pohledu se čeština nachází ve stabilní jazykové situaci (parafrázováno podle

I. Bogoczové, in Svobodová a kol., 2011, s. 59–62; viz též Bogoczová, 2021). Jiným způsobem je jazyková politika uplatňována na Slovensku a v Polsku, jak ukáží následující kapitoly.

1.2 Základní pojmosloví ve slovenském lingvistickém prostředí

Patrik Petráš

V podkapitole 1.2 popíšeme, jak jsou ve slovenském lingvistickém prostředí chápány pojmy spisovnost, resp. spisovný jazyk. Poukážeme na postavení spisovného jazyka v jednotlivých koncepcích stratifikace národního jazyka. S problematikou spisovnosti souvisí pojmy úzus – norma – kodifikace, proto na tomto místě podáváme jejich výklad. Ve slovenské odborné literatuře můžeme pozorovat určitou diverzitu, zejména pokud jde o chápání normy, proto přibližujeme vícero autorských přístupů. Pozornost věnujeme také jazykové kultuře, která uvedené termíny zahrnuje. Následně se zabýváme zvukovou kulturou a vymezením ortoepie jako nauky o spisovné výslovnosti. Podkapitolu ukončíme charakteristikou jazykové situace, resp. jazykové politiky na Slovensku, která podstatnou měrou ovlivňuje, jaký status má (bude mít) spisovný jazyk ve slovenské společnosti.

1.2.1 Spisovný jazyk. Úzus – norma – kodifikace

Jak upozorňuje J. Dolník (2010, s. 10), teorie spisovného jazyka (a jazykové kultury vůbec) ve slovenském a českém jazykovém prostředí má svůj původ v Pražském lingvistickém kroužku (dále jen PLK), jehož členové byli v odborném sporu s těmi, kteří zasahovali do spisovné češtiny v puristickém duchu. V PLK se spisovný jazyk dával do protikladu s lidovým jazykem. (Ibid., s. 23)

Š. Ondruš (1987, s. 55) pojednává o třech základních útvarech národního jazyka, v našem případě slovenštiny, přičemž za nejvyšší kultivovanou a funkčně diferencovanou celonárodní formu jazyka považuje právě **spisovný jazyk**. Další dvě formy představují **zeměpisná** a **sociální nářečí**.

Současná kodifikační příručka pro oblast slovenské výslovnosti *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Kráľ, 2009) definuje spisovnou slovenštinu jako „úradný, celospoločenský a v oficiálnom styku záväzný nástroj dorozumievania na celom území Slovenskej republiky a pre všetkých jej obyvateľov (...)“. (Ibid, s. 17)

Zároveň je však potřeba uvést, že spisovný jazyk se lexikálně a syntakticky diferencuje ve funkčních stylech. Jak konstatuje Š. Ondruš (1987, s. 56), zatímco v minulosti byl na

vrcholu funkčních stylů umělecký literární styl, s rozvojem ekonomiky a vědecko-technickým pokrokem „sa dostáva na popredné miesto odborný štýl so štýlom publicistickým a administratívnym“. (Ibid.) Přestože toto konstatování uvedl autor již v 80. letech 20. století, domníváme se, že situace, týká-li se hierarchie funkčního vytížení stylů, je do velké míry stejná, pouze s tím rozdílem, že větší dominanci v dnešní době přebírá i styl hovorový.

Podle Ľ. Kralčáka (2015, s. 79) „v základnej sociálno-komunikačnej opozícii stojí spisovná forma oproti hovorovej forme, ktorú tvoria útvary, majúce spisovný i nárečový základ“.

Z výše uvedených skutečností vyplynula potřeba preciznější diferenciace forem národního jazyka. Základy takové nové koncepce položil J. Horecký (1981, s. 118–119), který kromě **spisovné formy** národního jazyka vyčleňuje **standardní, substandardní a nářeční (dialektickou) formu**. Mimo tuto stratifikaci vyděluje autor jazyk umělecké literatury, který považuje za velmi specifickou, ale těžko vymežitelnou formu ztělesnění národního jazyka. Tato forma je však pro jeho existenci a rozvoj velmi důležitá.

Ke koncepci J. Horeckého se přibližuje i teorie Š. Ondruše, který si rovněž uvědomuje, že „sociálna diferenciácia a prevrstvovanie v hierarchii funkčných štýlov spisovného jazyka má za následok aj diferenciáciu celkovej normy spisovného jazyka“. (Ondruš, 1987, s. 56) Autor tak vymezuje tzv. **substandardní normu spisovného jazyka** (ztotožňuje ji s hovorovým stylem spisovného jazyka, který však připouští i některé prvky zeměpisných a sociálních nářečí), **standardní normu spisovného jazyka** (závaznou ve školách, médiích atd.) a tzv. **superstandardní normu spisovného jazyka** (vyžadovanou v uměleckém stylu divadelních představení apod.). I v této koncepci je mimo obecnou normu spisovného jazyka umělecká básnická řeč.

V souvislosti s předmětnou stratifikací národního jazyka lze uvést, že J. Kačala (2021, s. 23) hovoří o dvou protichůdných existenčních formách národního jazyka, a to o spisovném jazyce a o souboru místních nářečí. Uvedené existenční formy se podle autora vyznačují „jestvovaním vlastnej jazykovej normy, prípadne jazykových noriem a vzájomným spolujestvovaním aj ovplyvňovaním sa v podmienkach daného celonárodného jazykového útvaru, ale najmä rozdielnym spoločenským postavením v danej pospolitosti, rozdielnymi funkciami a rozdielnym rozsahom či spôsobom používania“. (Ibid.) Kromě těchto existenčních forem autor dále rozlišuje neúplné útvary národního jazyka, mezi které řadí zejména rozličné sociolekty (především slangy), interdialekty, městskou mluvu a substandardní formu národního jazyka. (Ibid., s. 24)

Je potřeba blíže charakterizovat rozdíly zejména mezi spisovným jazykem jako jednou z forem národního jazyka a standardní formou národního jazyka. J. Horecký (1981, s. 119)

uvádí, že „spisovná forma slovenského jazyka (...) je charakterizovaná celkovým dodržiavaním kodifikovaných pravidiel a poučiek. Je, resp. mala by byť formou výlučne používanou v škole, v masových komunikačných prostriedkoch i v jazyku odbornej literatúry“. Z výše uvedeného vyplýva, že za podstatné **kritérium spisovnosti** autor považuje **dodržiavanie kodifikovanej podoby jazyka**. Autor se na jiném místě vyjadřuje i ke vztahu mezi spisovnou a standardní formou jazyka: „Veľmi živý vzájomný vzťah je medzi spisovnou a štandardnou formou. Štandardná forma berie základné vyjadrovacie prostriedky zo spisovnej formy, lebo spisovná forma sa prednostne využíva vo vyučovacom a vzdelávacom procese a v masových komunikačných prostriedkoch (v hovorenom slove menej než v písanom).“ (Horecký, 1979, s. 224) Dále dodává: „Na druhej strane však mnohé prvky zo štandardnej formy prechádzajú do spisovnej formy a osviežujú ju. V súčasnej jazykovej situácii možno (...) práve túto štandardnú formu pokladať za základný a najrozšírenejší prejav realizácie národného jazyka.“ (Ibid.) Pokud skutečnost o standardní formě národního jazyka coby jeho nejrozšířenější formě konstatoval J. Horecký již v roce 1979, domníváme se, že pro dnešní jazykově-společenskou situaci je tento stav ještě příznačnější. Podle J. Dolníka tato rozšířenost standardní formy souvisí „aj s dominanciou jej hovorenej podoby, ktorá sa vyznačuje uvoľnenejšou normou“. (Dolník, 2010, s. 22)

Jak jsme naznačili, rozdíl mezi spisovnou a standardní formou národního jazyka je tedy i ve způsobu, jakým se realizují. Obě formy národního jazyka sice mají psanou i mluvenou podobu, ale v každé formě dominuje jiná podoba: ve spisovné formě je to především psaná podoba, ve standardní formě převládá mluvená podoba. Naproti tomu substandardní forma má podle J. Horeckého (1981, s. 120) převážně pouze mluvenou podobu.

Ve srovnání s dosud charakterizovanými přístupy D. Slančová a M. Sokolová (1994, s. 225–227) upřednostňují termín **varieta**, přičemž hovoří o **spisovné varietě**, kterou charakterizují jako celonárodní, kodifikovanou a prestižní. Naproti tomu **běžná (standardní) varieta** je nekodifikovaná a výrazněji regionálně diferencovaná na západoslovenskou, středoslovenskou a východoslovenskou variantu. **Substandardní variety** jsou natolik regionálně výrazně diferencované, že lze mluvit o západoslovenské, středoslovenské a východoslovenské substandardní varietě. K **nářečním varietám** autorky zařazují nesystémové sociálně vázané poloútvary (slangy, žargon, argot a profesní mluva). Autorky upozorňují i na normovanost uvedených variet: „Normy spisovnej variety sú menej dynamické, menej pružné a variabilné ako normy bežnej a subštandardnej variety, pretože sú viazané silnejším pôsobením sociálnych a komunikačných noriem v situáciách, v ktorých sa spisovná varieta prevažne využíva. Zároveň sú viazané kodifikáciou, ktorá všeobecne

zaostáva za normou. (...) Normy bežnej variety a subštandardných variet sú voľnejšie aj v porovnaní s nárečovými normami (...).“ (Ibid., s. 227)

L. Kralčák (2015, s. 81) v této souvislosti hovoří o funkční mezivarietové expanzi, která se snad nejvýrazněji projevuje rozšiřováním sféry komunikace spisovného jazyka, a to zejména nahrazováním „tradičnej funkcie dialektu ako dorozumievacieho nástroja v bežnej každodennej komunikácii spisovným jazykom, presnejšie štandardnou varietou“. (Ibid.)

V souvislosti s problematikou spisovnosti, resp. spisovného jazyka je potřeba charakterizovat pojmy **úzus** – **norma** – **kodifikace**. S cílem pochopit vztah mezi nimi je nejvhodnější začít od výkladu **normy**, kterou lze obecně charakterizovat jako soubor určitých pravidel a zákonitostí regulujících naše chování. (Findra, 2013, s. 17) J. Findra hovoří o jazykových (gramatických), stylových a komunikačních normách. V **jazykové normě** „sú ukotvené zákonitosti jazyka platné v istom konkrétnom období vývinu jazyka a spoločnosti. Ak sú kodifikované, stávajú sa spoločensky záväznými. Používateľ jazyka sa potom rozhoduje na osi správne – nesprávne“. (Ibid.) Princip **stylové normy** podle J. Findry spočívá v tom, že se v průběhu vývoje jazyka a komunikační praxe jeho uživatelů relativně ustalují principy výběru a užívání jazykových prostředků považovaných za společensky přiměřené a závazné v příslušných sférách komunikace. Přestože i stylové normy mají vlastnost společenské závaznosti a funkční ustálenosti, i když na rozdíl od jazykové normy jsou relativně volnější, autor se zde rozhoduje v prostoru vhodné – nevhodné. (Ibid., s. 17–18) **Komunikační norma** počítá s uplatňováním předchozích dvou norem, ale zároveň souvisí i s normou společenského chování. J. Findra definuje komunikační normu jako „súbor štandardizovaných pravidiel, ktoré sa ustálili opakovaným uplatňovaním istých textotvorných postupov v diferencovaných sférach spoločenského života a práce a v relatívne podobných komunikačných situáciách“. (Ibid., s. 18) V dalším výkladu budeme pracovat s výrazem **norma** ve významu jazykové normy.

J. Kačala definuje jazykovou normu jako „súbor prostriedkov a pravidiel platných v jazykovom systéme, ktoré sa v danom spoločenstve a v danej etape jazykového vývinu pokladajú za všeobecne prijaté, a teda za všeobecne platné a záväzné“. (Kačala, 2021, s. 25) V publikaci *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král, 2009, s. 21) se jazykové normy definují „ako požiadavka alebo tlak, ktorý vychádza zo spoločenskej praxe – zo spoločenského prostredia. Je to tlak (podvedome pociťovaná potreba i užitočnosť) používať ustálené jazykové prostriedky ustáleným spôsobom (rešpektovať jazykové normy, resp. kodifikáciu) a dorozumievať sa v celej spoločnosti jednotne“. V citované práci se dále uvádí, že jazyková norma se vyznačuje stálostí i pohyblivostí. Přestože jazyková norma není neměnná, musí být

dostatečne ustálená. V této souvislosti se zde odkazuje na princip tzv. **pružné stability (ustálenosti)** jazyka⁷. „Ustálenost' je predpokladom istoty používateľov, pružnosť umožňuje postupné zmeny podľa meniacich sa jazykových potrieb a v súhlase s vnútorným poriadkom (systémom) jazyka bez toho, aby sa istá (každá) variácia pokladala za chybu.“ (Ibid., s. 22) V kodifikační příručce slovenské výslovnosti se dále uvádí, že „jazykovedná teória sa bráni častým zmenám noriem, lebo tie by mohli byť príčinou neistoty používateľov jazyka a príčinou rozkolísania jazykových noriem. Jazykové normy (...) sa dodatočne a v dlhších etapách prispôsobujú pozorovaným jazykovým zmenám, ktoré vznikli a ktoré sa už všeobecne ustálili a prijali v kultivovanej jazykovej praxi. Z toho vyplýva, že v spisovnom jazyku je v jednotlivinách prirodzene a trvalo isté napätie medzi kodifikáciou a ustaľujúcou sa zmenou v jazykovej praxi (jazykový úzom), resp. medzi kodifikáciou a normou, ktorá však prihliada aj na úzus“. (Ibid.)

Komplexní publikace o teorii spisovného jazyka (vzhledem k spisovné slovenštině) uvádí tuto definici jazykových norem: „Jazykové normy sú aktuálne alebo potenciálne kodifikované štandardizácie foriem, ich významov a ich kombinácií a suprasémantických príznakov jazykových jednotiek, v ktorých sú akumulované kolektívne potreby a záujmy korelujúce s funkciami noriem a teda je v nich zafixovaná motivácia ich rešpektovania, ktorá v danej societe nadobudla regulatívnu silu.“ (Dolník, 2010, s. 101)

J. Dolník zároveň rozlišuje medzi tzv. **ideální normou** a **reálnou normou**. Ideální normu definuje jako funkčně determinovanou soustavu standardizací s regulační silou, přičemž tato soustava „zodpovedá idealizovanej predstave o realizácii jazykového systému a používaní jazyka“. (Ibid., s. 105) Autor zároveň poznamenává, že právě tato norma tradičně funguje jako základní hodnotící kritérium veřejných projevů ve slovenském jazykovém prostředí. Upozorňuje však, že přirozená spisovná slovenština je spjata s reálnou normou, kterou si vypěstovalo diferencované jazykové společenství. V této souvislosti J. Dolník rovněž upozorňuje na pojem pružné stability, zachycující přizpůsobivost normy změnám v jazykové praxi. Na rozdíl od ideální normy o hranicích diferencovanosti a pružnosti reálné normy nerozhoduje pouze ta část jazykového společenství, která zahrnuje tzv. kultivované uživatele jazyka, ale všichni nositelé daného jazyka. Do reálné normy patří všechny prvky patřící do ideální normy a prvky, které se rozšířily a ustálily v jazykové praxi jako alternativy k určitým prvkům z ideální normy. (Ibid., s. 105–106)

⁷ Požadavek pružné stability jazykové normy zformuloval V. Mathesius v rámci české teorie spisovného jazyka, vypracované na přelomu 20. a 30. let 20. stol. Pražským lingvistickým kroužkem (Mathesius, 1932, s. 14–31).

Úzus predstavuje jazykové zvyklosti, ktoré jsou také výsledkem standardizací, a proto J. Dolník tento termín charakterizuje jako „funkčne determinovanú sústavu štandardizácií“. (Ibid., s. 107) Jak uvádí autor dále, reálná spisovná norma i úzus se vyznačují přirozeným přijímáním standardizovaných jazykových struktur, ale odlišují se tím, že sociolingvisticky významná část uživatelů spisovného jazyka rozhoduje o tom, co patří do reálné spisovné normy, a to, co se standardizovalo mimo okruh těchto uživatelů, je součástí úzu. Úzus a reálná spisovná norma jsou podle J. Dolníka ve vztahu privativní opozice: úzus zahrnuje prvky reálné spisovné normy, ale i standardizované prvky za jejím rámcem. (Ibid., s. 108) Autor však upozorňuje i na jiné používání pojmu úzus (např. spisovný úzus, vydavatelský úzus aj.). Toto rozmanité používání úzu charakterizuje obecnou formulací „jazykové zvyklosti viazané na istých používateľov a na isté komunikačné situácie“. (Ibid., s. 109) J. Kačala (2021, s. 32) hovoří zvláště o spisovném úzu, který je zásadně souvztažný s jazykovou normou, avšak není tak striktní při jejím dodržování. Pod územ obecně autor chápe takovou jazykovou praxi, při níž mluvčí „neaspíruje na potrebu vyjadrovať sa spisovne a dodržiavať spisovnú normu, je to teda také bežná rečová prax, ktorá nepodlieha meraniu kritériami spisovnosti“. (Ibid.)

Po ozřejmění vztahu mezi normou (ideální a reálnou) a územ se můžeme věnovat definici **kodifikace** coby nejvyššího stupně institucionalizace jazyka v rámci triády úzus – norma – kodifikace. V knize *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (2009, s. 22) je definována jako „oficiálne (inštitucionálne) schválený a všeobecne záväzný opis jazykových noriem“. J. Kačala definuje kodifikaci spisovného jazyka jako „vedecký opis prostriedkov a pravidiel spisovného jazyka pripravený zodpovednou odbornou inštitúciou, prijatý príslušnou štátnou ustanovizňou a sprístupnený v oficiálne platných kodifikačných príručkách“. (Kačala, 2021, s. 29)

Podle J. Dolníka (2010, s. 162) je norma vlastností každého jazykového útvaru, ale do **normy spisovného jazyka** se zasahuje **institucionálně**, a to na základě jeho vědeckého poznávání. Autor definuje kodifikaci jako oficializaci „explicitne zobrazených noriem spisovného jazyka ako sociálnej inštitúcie. Oficializáciou nadobúdajú normy spisovného jazyka status úradných smerníc, čím sa úradne potvrdzuje ich spoločenská vážnosť a súčasne prestížnosť spisovného jazyka, a teda aj jeho kolektívna hodnota“. (Ibid., s. 162–163)

Na Slovensku má kodifikace institucionalizovanou podobu, což znamená, že její závaznost určuje úřední instituce. Na stránkách Ministerstva kultury Slovenské republiky⁸ je

⁸ Kodifikovaná podoba štátneho jazyka [online]. Dostupné z: <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk-narodnostne-mensiny-a-zahranicni-slovaci/statny-jazyk/kodifikovana-podoba-statneho-jazyka/> [cit. 10. 8. 2021].

uvedeno: „Závaznosť kodifikácie vyhlasuje orgán ústrednej štátnej správy, u nás je to Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, ktoré je ústredným orgánom štátnej správy na úseku starostlivosti o štátny jazyk.“ Ministerstvo kultúry schválilo kodifikovanou podobu štátného jazyka, ktorá je obsažená v týchto kodifikačných príručkách: *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013), *Krátky slovník slovenského jazyka* (2020), *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (2009) a *Morfológia slovenského jazyka* (1966).⁹

1.2.2 Jazyková kultura a kultivování spisovného jazyka

S pojmy úzus – norma – kodifikace pracuje i **jazyková kultura**. Podle J. Kačaly (2021, s. 39) je jazykověkulturní dimenze jednou ze základních dimenzí konceptu současného spisovného jazyka. Autor také upozorňuje na mnohoznačnost spojení jazyková kultura v jazykovědné literatuře. J. Kačala hovoří i o pokusech pojmově a terminologicky oddělit kulturu jazyka a jazykovou kulturu. Takové pojetí nacházíme u Á. Krále (1990, s. 26), který **kulturu jazyka** definuje jako „proces, stupeň a stav zdokonaľovania jazyka, v širšom zmysle je to aj výsledok prejavujúci sa v rozpracovanosti (diferencovanosti) a pružnej ustálenosti jeho prostriedkov“. Autor zároveň připomíná, že kulturu jazyka jako proces lze pozorovat pouze ve velkých časových úsecích. (Ibid.) **Jazykovou kulturu** pak definuje jako „úroveň jazykovej praxe spoločnosti a súčasne dobový obraz jazyka získaný hodnotiacim zovšeobecnením stavu (úrovne) používania jazykových prostriedkov v praxi, t. j. v reči“. (Ibid., s. 27–28) Jazykovou kulturu lze chápat i jako nauku, a to jako „učenie o zdokonaľovaní reči“. (Ibid., s. 28) Podle autora ovlivňují jazykovou kulturu následující činitele: kultura jazyka (důležitá je zejména rozpracovanost a přístupnost jazykových norem), jazykové vzdělávání, jazykové vědomí a kulturní úroveň společnosti. (Ibid.)

J. Kačala (2021, s. 39) připomíná, že z hlediska současného spisovného jazyka je důležité takové pojetí jazykové kultury, kterým se rozumí cílevědomá péče o vědecký výzkum, o kultivování i o vysokou úroveň poznání a používání spisovného jazyka, jakož i školního a mimoškolního jazykového vzdělávání. Spisovný jazyk se tedy podle autora kultivuje vědeckým výzkumem celého národního jazyka, kodifikační činností v oblasti spisovného jazyka, širokým a záměrným kultivovaným používáním i jazykověkulturní a jazykověvýchovnou činností.

J. Dolník (2010, s. 18) se přiklání k chápání jazykové kultury podle A. Jedličky (1979, s. 13), který do ní zařadil jazykové jevy (jazyková kultura ve vlastním smyslu) a řečové jevy,

⁹ Dokument č. MK-3620/2021-110/6659 [online]. Dostupné z: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/kodifikovana-podoba-vyhlasenie-2021_.pdf [cit. 10. 8. 2021].

resp. jevy jazykových projevů (kultura řeči). Oba okruhy lze ještě diferencovat na kulturu jako stav (úroveň jazyka a řeči) a kulturu jako činnost (kultivování jazyka a řeči). J. Dolník (2010, s. 18) dále upozorňuje, že zatímco předmětem kultury jazyka je spisovný jazyk, kultura řeči se neomezuje pouze na spisovné projevy. Kulturu spisovného jazyka definuje J. Dolník (2010, s. 113) jako „stav asimilační normálnosti v akomodačno-asimilačnom procese, v ktorom sa tento jazykový útvar permanentne nachádza“. Kultivování spisovného jazyka pak představují aktivity podporující stav asimilační normálnosti, který koreluje se stupněm rozvinutosti a demokratizace spisovného jazyka. (Ibid.)

Podle L. Kralčáka (2015, s. 53) se kultivování spisovného jazyka ve 2. polovině 20. století začalo vnímat jako základní východisko teorie spisovného jazyka a jazykové kultury. Jak autor upozorňuje dále, prolínání obou teoretických pojetí (teorie spisovného jazyka s teorií jazykové kultury) se programově deklarovalo na konferenci o kultuře spisovné slovenštiny, která se konala v roce 1966 ve Smolenicích. V příspěvku J. Ružičky *Problémy jazykovej kultúry* (1967) se objevuje chápání propojenosti jazykové kultury s teorií spisovného jazyka poskytující ucelené podhoubí pro kultivační přístup k jazyku, k jeho uživatelům a k jazykové praxi. Kultivování jazyka předpokládalo dva přístupy: tzv. tříbení jazyka (zejména kodifikace) a jazykovou výchovu (jazykové poradenství, jazyková kritika, propagace). L. Kralčák (2015, s. 53) zároveň konstatuje, že na tomto východisku se ustálily úkoly slovenské preskriptivní lingvistiky na následující desítky let. Zároveň se však na Slovensku od 90. let 20. století kromě tradičního chápání teorie jazyka a jazykové kultury začíná formovat sociolingvistický základ výzkumu a teorie jazyka, který přistupuje k jazykovým jevům nejen z jazykově strukturního hlediska, ale i ze sociálně komunikačního pohledu.

Jak upozorňuje J. Horecký (2001, s. 28), kritéria pro posuzování jazykových prostředků se hledají zejména v systému a normě, z čehož vyplývá, že hlavním kritériem je jejich shoda s normou a systémem, přičemž se podle autora často spokojujeme se shodou s platnou kodifikací. J. Horecký však uvádí, že „základným kritériom pri posudzovaní (...) je primeranosť, vhodnosť používaných prostriedkov, miera, v akej umožňujú správne pochopenie diskurzu. Preto za najvyššie kritérium pri rozhodovaní o kvalite jazykových prostriedkov treba brať ich komunikačnú adekvátnosť“. (Ibid., s. 29)

1.2.3 Zvuková kultura a ortoepie slovenštiny

Kromě jazykové kultury lze hovořit také o **zvukové kultuře** spisovné slovenštiny, která zahrnuje „cieľavedomé zdokonaľovanie ústnych rečových prejavov zlepšovaním artikulácie

a starostlivosťou o znenie ústnych prejavov, zvyšovanie komunikačného účinku zvukovej reči na počúvajúceho využívaním dychových, hlasových a artikulačných možností hovoriaceho pri zachovaní všetkých ortoepických (a iných jazykových) noriem“. (Král', 1984, s. 31) Á. Král' za nezbytnou podmínku zvukovej kultury reči pokladá ortoepickou správnosť. Kromě ortoepických norem, které považuje za základní kritérium zvukové kultury reči, jako další kritéria uvádí: artikulační zřetelnost, intonační výraznost, logičnost a jednoznačnost, intonační bohatství, přednesovou přiměřenost a přesvědčivost, eufonii reči, logicky správné a nerušivé dýchání, funkční užívání vlastností hlasu a neutralizaci vlivu čtení na přednes. V oblasti ortoepie a zvukové kultury reči zejména v minulosti plnila nezastupitelnou roli divadlo. Podle Á. Krále se ještě ve 40. letech 20. století pokládala tzv. jevištní výslovnost za vzor spisovné výslovnosti. (Ibid., s. 31–33) V současnosti tento úkol převzala zejména elektronická média, tj. rozhlas, televize, ale stále dominantnější zastoupení má i streamované vysílání na různých internetových kanálech.

Ortoepie patří do normativní fonetiky, která studuje jevy spisovného jazyka s cílem popsat jeho fonetické normy (Král', 1989, s. 80). První *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 1984, s. 16) definují ortoepii jako nauku „o zvukových normách spisovného jazyka. Je to súhrn pravidiel správneho tvorenia (generovania) a správneho znenia zvukových prejavov v spisovnom jazyku z hľadiska ich zvukových vlastností“. Z citované definice lze vyzvednout dva hlavní body zájmu této disciplíny:

- a) správné tvoření zvukových projevů (správná mluva);
- b) správné znění zvukových projevů.

Kromě ortoepie se však může ještě zvlášť vyčleňovat i **ortofonie**. V takovém případě se ortoepie chápe v užším smyslu, protože se vztahuje pouze na správné používání zvukových prostředků, zatímco ortofonie se zabývá jejich správným tvořením a zněním. (Ibid.)

Dále si můžeme všimnout, že se v definici uvádí spisovný jazyk, ortoepii tedy můžeme charakterizovat jako nauku o spisovné mluvě a znění zvukových projevů. Je však potřeba upozornit, že výslovnost slovenských spisovných projevů se diferencuje. V rámci spisovných projevů lze rozlišit **neutrální styl**, který považujeme za základní a nejfrekventovanější podobu spisovné výslovnosti. Většina mluvených projevů se realizuje právě tímto stylem. **Vyšší (vysoký) styl** je charakteristický pro mluvené projevy uměleckého stylu a některé slavnostní projevy. Typickou příkladem realizace tohoto stylu je zejména jevištní řeč. Uplatňuje se zde precizní výslovnost, nižší tempo reči, nižší dynamika a menší melodické rozpětí, u výslovnosti cizích slov se preferuje jejich původní podoba. Kromě uvedených

spisovných stylů však můžeme mluvit i o **nižším stylu** výslovnosti, který stojí na hranici mezi spisovným jazykem a nespisovnými útvary. (Olšiak, 2015, s. 18)

1.2.4 Jazyková politika na Slovensku

J. Dolník označuje jazykovou politiku za nástroj cílevědomého ovlivňování jazykové situace a definuje ji jako „súhrn aktivít, ktorými sa regulujú podmienky na fungovanie jazykov a jazykových variet koexistujúcich v danom politickom útvaré“. (Dolník, 2010, s. 248) Zároveň připomíná, že tento termín se používá zejména ve středoevropské a východoevropské lingvistice, zatímco západoevropská a americká jazykověda používají termín jazykové plánování – *language planning*. (Ibid., s. 247)

Jazyková politika podle autora zahrnuje soubor opatření zaměřených na zachování nebo změnu postavení jazyka či jeho funkčního útvaru, na zachování nebo změnu oblasti jejich používání. Tato opatření vydávají státní nebo jiné společenské instituce. (Ibid., s. 248) J. Dolník upozorňuje, že jazyková politika se nejvýrazněji „prejavuje v období etablovania istého národa alebo formovania istého štátneho útvaru, keď sa stáva aktuálnou štandardizácia istého jazyka, resp. jazykovej variety, t. j. keď jazyk alebo varieta nadobúda status štandardu, resp. spisovného jazyka (...)“. (Ibid.) Způsob prosazování jazykověpolitických zájmů přímo souvisí se způsobem regulace politických vztahů v daném společenství, proto se základní kvalita jazykové politiky určuje podle toho, zda jsou v ní přítomny autoritativní, nebo demokratické tendence. Za nejvýraznější jazykověpolitický nástroj zde J. Dolník považuje jazykový zákon. (Ibid., s. 249) Každá země se s touto situací vyrovnává jinak, ne každé jazykové společenství má jazykový zákon upravující status jazyka a jeho jednotlivých forem v daném státním útvaru.¹⁰

Podle L. Kralčáka (2015, s. 52) jsou k současné situaci a fungování slovenštiny a ostatních jazyků používaných ve Slovenské republice důležité zejména tři zákony: Ústava Slovenské republiky, zákon Národní rady Slovenské republiky č. 270/1995 Z. z. o státním jazyku Slovenské republiky¹¹ a zákon č. 184/1999 Z. z. o užívání jazyků národnostních menšin¹². Ústava Slovenské republiky z 1. září 1992 definuje slovenský jazyk jako státní

¹⁰ O historii jazykové legislativy na Slovensku a ve společném československém státě pojednává Kačala (1993, s. 97–104).

¹¹ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270> [cit. 12. 8. 2021]. Poslední novelizace zákona vstoupila v platnost 1. 7. 2016.

¹² Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184> [cit. 15. 2. 2022]. Poslední novelizace zákona vstoupila v platnost 1. 1. 2022.

jazyk, když v čl. 6 odst. 1 uvádí: „Na území Slovenskej republiky je štátnym jazykom slovenský jazyk.“¹³ Dále se budeme věnovat pouze zákonu o státním jazyce.

Zákon definuje status slovenského jazyka jako státního jazyka na území Slovenské republiky a určuje oblasti jeho užití. Zákon se mj. věnuje používání státního jazyka v některých oblastech veřejného styku v § 5 (např. rozhlasové a televizní programy, reklamy apod.).

Zákon zároveň obsahuje i ochranný aspekt, jak dokazuje § 2 odst. 1:

„(1) Štát

- a) utvára v školskom, vedeckom a informačnom systéme také podmienky, aby si každý občan Slovenskej republiky mohol osvojiť a používať štátny jazyk slovom aj písmom,
- b) utvára podmienky na vedecký výskum štátneho jazyka a jeho historického vývinu, na výskum miestnych a sociálnych nárečí, stará sa o kodifikáciu štátneho jazyka a o zvyšovanie jazykovej kultúry.“

Odstavce 2 a 3 téhož paragrafu zároveň definujú status kodifikácie ve slovenskom jazyce:

„(2) Kodifikovanú podobu štátneho jazyka na podnet odborných slovakistických výskumných pracovísk a odborníkov v oblasti štátneho jazyka schvaľuje a zverejňuje Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky (...) na svojej internetovej stránke.“

„(3) Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitostami je neprípustný.“

Úlohu dohľadu nad dodržovaním povinností definovaných zákonom ve vybraných paragrafech a odstavcích určuje zákon ministerstvu kultúry (až na některé výjimky, např. oblast reklamy, nad kterou vykonávají dohled instituce podle zvláštního předpisu). V § 9, který tento dohled stanovuje, se v odst. 1 zároveň uvádí: „Pri výkone dohľadu ministerstvo kultúry prihliadne aj na kodifikovanú podobu štátneho jazyka podľa § 2 ods. 2.“

V § 9a jsou stanoveny i sankční následky v případě zjištění porušení povinností, které zákon ukládá. Toto spadá do kompetence ministerstva kultury. K uložení pokuty může dojít, zjistí-li se porušení povinností v rozsahu tohoto zákona a jedná-li se o informace veřejné správy určené pro veřejnost nebo o informace zásadního významu (např. týkající se ohrožení života, zdraví, bezpečnosti občanů apod.), pokud ani po písemném upozornění nedojde

¹³ Ústava Slovenskej republiky z 1. září 1992. Dostupné z: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1992/460/ZZ_1992_460_20210101.pdf [cit. 13. 8. 2021].

k nápravě v určené lhůtě. Praktické zkušenosti však ukazují, že toto ustanovení zákona se běžně neuplatňuje.

Někteří autoři se však zamýšlejí nad skutečnou potřebou takového zákona, resp. nad jeho statusem v kulturně-politické situaci. Například J. Dolník (2010, s. 249) tvrdí, „že slovenský jazyk fungoval pred prijatím jazykového zákona tak dobre ako po ňom a niet žiadnych prekážok, aby naďalej fungoval bez obmedzení, ide skôr o politické gesto, ktorým sa manifestuje podstata politickej praxe spočívajúcej v presviedčaní, že politický subjekt koná v prospech národa“. Můžeme také zaznamenat výhrady k určitým ustanovením tohoto zákona. Poměrně intenzivní diskuse se například rozproudila v souvislosti s jeho novelizací v roce 2009, která zaváděla i represe v podobě pokut. Část veřejnosti vyjádřila vůči některým ustanovením zákona včetně sankčních řešení nesouhlas. V této souvislosti je vhodné zmínit, že podle S. Ondrejoviče (2013, s. 29) se pozitivní vztah k jazyku nedá vybudovat pomocí pokut.¹⁴

Jako sporné se však jeví i některá další ustanovení zákona o státním jazyce. Např. J. Dolník si ve spojitosti se zmíněným § 2 odst. 3 („Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný.“) klade otázku: „Kto rozhoduje o tom, čo je v rozpore so zákonitosťami kodifikovanej podoby jazyka?“ (Dolník, 2010, s. 167–168) Podle autora je to kodifikátor, protože ten připravuje kodifikační díla. Co tedy kodifikační dílo nepřipouští, není podle tohoto ustanovení v souladu se zákonitostmi jazyka. (Ibid.) V této souvislosti znovu připomínáme tvrzení autorek Slančové a Sokolové (1994, s. 227), podle nichž kodifikace „všeobecne zaostáva za normou“.

Z výše uvedených informací tedy vyplývá, že Slovensko se řadí mezi ty země evropského prostoru, které svému státnímu jazyku přiznávají výsadní postavení i prostřednictvím zákona.

1.3 Základní pojmy používané v polské odborné literatuře

Milena Hebal-Jeziarska

V této části knihy představíme definice pojmů souvisejících s jazykovou kulturou, jak jsou chápány v polské odborné literatuře, v kontextu českého a slovenského pojetí těchto termínů. O českých a slovenských pojmech je podrobně pojednáno v kapitolách 1.1 a 1.2.

¹⁴ Vývoj zákona o státním jazyce v souvislosti s jeho sankčním dosahem byl komplikovanější. Původně přijatý zákon v roce 1995 sankce obsahoval, později byla tato část po změně vládní moci zrušena, poté opět zavedena. Podrobněji k těmto změnám viz Ondrejovič, 2013, s. 26; pozn. 1.

Budou analyzovány termíny *język ogólny/język literacki*¹⁵, *kultura języka*, *kodyfikacja*, *ortografia/ortofonia* (*spisowny język*, *językowa kultura*, *kodifikacja*, *ortografia/ortofonia*) a koncepce jazykové politiky se zohledněním příslušné legislativy. Vzhledem k tomu, že většina popisů i definic uvedených termínů používá pojem *norma*, věnujeme se v této kapitole také tomuto termínu z různých úhlů pohledu. Diskuse nad uvedenou terminologií je v polské jazykovědě velmi široká. Nelze ji zde obsáhnout celou. Při výběru témat jsme se řídili slavistickým, nikoli polonistickým hlediskem.

1.3.1 Spisovný polský jazyk. Rozvrstvení polského jazyka

V polské odborné literatuře se při popisu jazykového rozvrstvení používají termíny *dialekt kulturalny*, *język literacki*, *język ogólny*, *język ogólnonarodowy* (*kulturní dialekt*, *spisovný jazyk*). Tyto pojmy lze najít v *Encyklopedii ogólnej językoznawstwa* (dále jen EOJ) pod heslem *dialekt kulturalny* (*kulturní dialekt*). (Saloni, 1999, s. 118)

Definice spisovného jazyka, kterou zformuloval Z. Saloni jako „kulturní dialekt daného národního jazyka, zpravidla jen v psané podobě, který tvoří základ pro vznik literatury a rozvíjí se společně s ní“¹⁶, nejlépe odpovídá české a částečně i slovenské situaci, kde se používají výrazy *spisovná čeština*, *spisovná slovenčina*. Prvotní význam adjektiva *spisovný* souvisel se psaním a literaturou¹⁷. V současné době označuje tento název ústní i písemnou celonárodní podobu českého a slovenského jazyka, kterou používají všichni rodilí mluvčí jazyka a která podléhá kodifikaci.

Jinak ovšem vypadá situace v kontextu polštiny. V situaci současného polského jazyka se pro pojmenování variety, kterou používají všichni rodilí mluvčí, používá výraz *język ogólny/język ogólnopolski*¹⁸, nikoli termín *literacki*, který by byl vzhledem k odkazu na literaturu ve svém názvu nejvíce analogický k českému či slovenskému termínu.

¹⁵ Termíny *język ogólny/język ogólnopolski* (dosl. obecný jazyk, národní jazyk) a *język literacki* (dosl. literární) je možno přeložit jako *spisowny język*. Tyto termíny však nejsou v současné polské odborné literatuře rovnocenné, proto je v textu ponecháváme v polštině.

¹⁶ V orig.: „dialekt kulturalny danego języka narodowego, najczęściej tylko w wersji pisanej, stanowiący podstawę wykształcenia się literatury i rozwijający się wraz z nią“.

¹⁷ Definice adjektiva *spisowny*, uvedená v *Průručím slovníku jazyka českého* (1935–1957), je formulována takto: *spisowny* – týkající se spisování, literatury.

¹⁸ Zygmunt Saloni formuluje v EOJ následující definici: „język wykształconych warstw, który służy jako podstawa do kodifikacji języka danego narodu albo zostaje w wyrażnym współdziałaniu z językiem literackim. W obrębie jednego języka etnicznego wyróżniać można w zależności od czynników historycznych i społecznych, różną liczbę dialektów kulturalnych. Jedyny

V odborné literatuře se s pojmem *język literacki* setkáme, jeho význam se ovšem v souvislosti se změnou jazykové situace polštiny zúžil na elitní varietu polského spisovného jazyka. (Gajda, 2001, s. 212) Pojem *język literacki* však mnoho let označoval také *język ogólnopolski*. Ještě v roce 1994 B. Walczak (1994, s. 35) uváděl, že termín *język literacki* se používá ve dvou významech – širším jako spisovný jazyk a v užším jako psaná varianta spisovného jazyka. V tomto širším významu podle našeho názoru funguje také v hovorové mluvě běžného uživatele jazyka. Ukazují to výsledky získané z korpusů polského jazyka.

V Národním korpusu polského jazyka (dále jen NKPJ), který obsahuje texty vydané do roku 2010, dominuje formulace *język literacki*. Slovní spojení *język ogólnopolski* se v textech vyskytuje sporadicky, přičemž výraz *język ogólny*, který se také neobjevuje příliš často, ne vždy odkazuje na diferenciaci současné polštiny. V korpusu Monco (internetové texty) je naopak možno pozorovat postupný nárůst frekvence užití slovního spojení *język ogólnopolski*, byť formulace *język literacki* stále převažuje.

Nicméně v současných vědeckých publikacích o diferenciaci polského jazyka se pro varietu jazyka, kterou používají Poláci bez ohledu na svůj sociální a regionální původ, profesi, věk nebo pohlaví, přijímají termíny *język ogólny/język ogólnopolski*¹⁹. (Zdunkiewicz-Jedynak, 2008, s. 22) Tento pojem vytlačil dříve používaný termín *język literacki*. O příčinách této situace pojednávají např. S. Gajda (2001, s. 207–219) a D. Zdunkiewiczová-Jedynaková (2008). Před druhou světovou válkou byl spisovný jazyk mluvou vzdělaných vrstev, jazykem elity, kterou v té době tvořili zemané a šlechta. Spisovný (literární) jazyk tehdy ovládala jen malá část Poláků. Jan Miodek (1988, in Skudrzyk, Urban, 2010, s. 37) odhaduje, že přibližně 70 % Poláků hovořilo před válkou nějakým nářečím. Po válce se situace diametrálně změnila. Předválečná inteligence v důsledku válečných událostí, vyhlazení a emigrace prakticky zmizela a poválečná inteligence, jak tvrdí J. Miodek, byla většinou inteligencí první generace. Na změnu jazykové situace mělo vliv mnoho faktorů – např. povinná školní docházka, technický rozvoj či socialismus. Nářečí vymírala a žádný z dialektů nezískal výsadní postavení. (Miodek, 1988, in Urbanek, 1988; Skudrzyk, Urban, 2010, s. 37–38) Dochází k unifikaci jazyka (Miodek, 1988) a jeho deelitizaci a demokratizaci (Gajda, 2001, s. 209). Jak píše S. Gajda (2001, s. 209), vyvstává potřeba stvořit nový spisovný jazyk (*język literacki*), který budou používat všichni Poláci, nikoli pouze malá část obyvatelstva, jak tomu bylo před válkou. Navzdory prestiži, která je spisovnému jazyku přisuzována, není jeho

dialekt kulturalny języka etnicznego (wyróżniamy w wypadku zróżnicowania mowy warstw wykształconych np. dla j. pol.) może też być nazywany językiem ogólnym lub ogólnonarodowym. Przykładami języków etnicznych o kilku dialektach kulturalnych może być j. ang., niemiecki.“

¹⁹ Termín *język ogólnopolski* zavedl Z. Klemesiewicz (1961, s. 108).

kvalita vysoká. A tak *język ogólnopolski* postupně vytlačuje *język literacki*. V současných popisech diferenciacie polského jazyka se v centru všech variet nachází právě *język ogólny*. *Język ogólny*, jak tvrdí S. Gajda (2001, s. 212), lidová nářečí, žargony a různé variety spisovného jazyka se vzájemně ovlivňují. *Język literacki* je v této struktuře jazykem elitním, který slouží k „uspokojování vyšších společenských potřeb“. (Gajda, 2001, s. 212)

Základní vlastností spisovného jazyka je to, že jej lze používat v různých oblastech komunikace. D. Zdunkiewiczová-Jedynaková (2008, s. 23) rozlišuje následující varianty: uměleckou, vědeckou, administrativně-právní (úřední), publicistickou, náboženskou a hovorovou. Kromě toho rozlišuje oficiální a neoficiální podobu polského jazyka.

Čtenář této publikace, zejména pak ten, který není dostatečně obeznámen s polskou oborovou literaturou, si musí uvědomit, že diferenciacie polského jazyka, a tedy i názvosloví různých variant jazyka, je problematika, o níž se diskutuje již léta. Daným tématem se zabývali mnozí významní polští jazykovědci, např. D. Butler, A. Furdal, S. Gajda, Z. Klemensiewicz, A. Markowski, W. Pisarek, J. Puzyninová, T. Skubalanka, S. Urbańczyk, J. Warchała, A. Wilkoń. V závislosti na perspektivě, kterou zaujímá badatel, a také na datu vydání práce se používají různé modely stratifikace současné polštiny, rozlišují se v ní různé styly a také se odlišně definují základní pojmy, např. spisovný jazyk, národní jazyk, hovorový jazyk²⁰.

1.3.2 Jazyková kultura

Jazyková kultura je pojem používaný především ve slovanských zemích. (Saloni, 1999, s. 321) Rozšířili jej lingvisté z Pražského lingvistického kroužku (dále jen PLK). Kraus (2017) uvádí, že jednou z inspirací pro ně byla práce ruského badatele Grigorije Vinokura. Přednášky členů PLK vyšly tiskem v roce 1932 v edici B. Havránka a M. Weingarta v knize *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Je třeba poznamenat, že teorie kultury českého jazyka vzešla z opozice vůči purismu. Výše zmíněná publikace obsahovala teoretické články, které vysvětlovaly, co by mělo být základem posuzování správných a nesprávných tvarů. V tehdejších polských publikacích byl největší důraz kladen na praktickou znalost správné polštiny. V Polsku se definicí jazykové kultury zabývala Halina Kurkowska v učebnici vydané pod názvem *Kultura języka polskiego* v roce 1971. (Markowski, 2005, s. 15) Tento termín později definovali také jiní lingvisté, např. A. Markowski, J. Bartmiński, M. Bugajski, W. Pisarek, J. Puzyninová, Z. Saloni. Podrobněji o něm píše A. Markowski. (Ibid.) Zdá se, že

²⁰ Rozdíly a společnými rysy při klasifikaci rozvrstvení polského jazyka se zabývá A. Wilkoń (2003, s. 51).

shrnutí těchto přístupů je obsaženo v definici Z. Saloniho (1999, s. 321), který zmiňuje dva základní významy pojmu jazyková kultura, tj. schopnost používat jazykové prostředky a zároveň činnost zaměřená na rozvoj uvedené schopnosti.

Nejširší a zároveň nejpresnější definici termínu jazyková kultura uvádí A. Markowski (2005, s. 15–16) v publikaci *Kultura języka polskiego*. Zohledňuje jak definice, které dosud formulovali polští jazykovědci, tak textové doklady, v nichž se toto slovní spojení vyskytuje. Rozlišuje proto čtyři významy. Kromě tří základních významů podobných již dříve formulovaným definicím v odborné literatuře uvádí další význam pojmu, který souvisí s postojem k jazyku.

Mezi definicemi jazykové kultury stojí na prvním místě „schopnost mluvit a psát správně a vytříbeně, tj. v souladu s jazykovými pravidly (normami) a stylistickými vzory přijatými v daném společenství“²¹. (Markowski, 2005, s. 15) Důležité je rozlišení dvou výše jmenovaných dovedností. Zatímco správnost souvisí se znalostmi, které lze získat ve škole, z publikací nebo z jazykových poraden, schopnost vytříbeně používat jazyk se zdá být složitější a zároveň se v jistém smyslu blíží českému pohledu na jazykovou kulturu (navrženému PLK), který je založen na přizpůsobení jazykových prostředků jazykové funkci, typu výpovědi. Takto chápeme další část výroku A. Markowského, který vysvětluje pojem **vytříbenost** (*sprawność językowa*): „Ta spočívá ve volbě takových jazykových prostředků, které umožní co nejlépe oslovit adresáta, obdržet jeho přiměřenou (tj. v souladu se záměrem autora textu) reakci a vyvolat v něm pozitivní hodnocení mluvčího (pisatele). Jazykově vytříbený text je takový, v němž autor sděluje to, co chce sdělit (informace, zážitky, emoce apod.), a to způsobem, který je pro danou komunikační situaci nejvhodnější. Jazyková vytříbenost je schopnost volit z různých stylistických prostředků, což, jednoduše řečeno, předpokládá znalost mnoha variant a stylů daného jazyka.“²² (Markowski, 2005, s. 19)

Jako druhý význam pojmu jazyková kultura A. Markowski navrhuje **kulturně-jazykovou činnost**, což je šíření jazykových znalostí. Na třetím místě A. Markowski uvádí postoj mluvčích k jimi používanému jazyku. Zde má autor na mysli osoby s vysokou schopností správně a vytříbeně psát a mluvit. Na čtvrtém místě je jazyková kultura ve smyslu názvu vědecké disciplíny, včetně akademického předmětu.

²¹ V orig.: „umiejętność mówienia i pisania poprawnego i sprawnego, czyli zgodnego z przyjętymi z danej społeczności regułami (normami) językowymi i wzorcami stylistycznymi“.

²² V orig.: „Polega ona na doborze takich środków językowych, które pozwolą najlepiej dotrzeć do odbiorcy, spowodować jego właściwą (to znaczy taką, o jaką chodziło autorowi tekstu) reakcję i wywołać u niego pozytywną ocenę mówiącego (piszącego). Tekst sprawny językowo to taki, w którym autor przekazuje to, co chce przekazać (informacje, przeżycia, emocje itp.), w sposób najodpowiedniejszy w danej sytuacji komunikatywnej. Sprawność językowa to umiejętność wyboru spośród różnorodnych stylistycznie środków, co zakłada, rzecz prosta, znajomość wielu odmian i stylów języka.“

V korpusech polského jazyka Monco a NKPJ najdeme daný pojem ve významech, které splňují všechny výše uvedené definice. Jazyková kultura je v textech synonymem kultivovaného vyjadřování, součástí osobní kultury a patriotismu:

- „Na první stránku brožury Iłakowiczówna vlastnoručně napsala: „Velmi slibný debut. Vysoká jazyková kultura. Příjemná slovní spojení.““²³ (NKPJ: Ryszard Matuszewski, *Alfabet: wybór z pamięci 90-latka*, 2004).
- „Správnému chování a jazykové kultuře by se mladí lidé měli učit doma.“ (NKPJ: Kamila Mróz, „Tygodnik Tucholski“ č. 609).
- „Patriotismus znamená také péči o kulturu polského jazyka.“ (NKPJ: Barbara Niziołek, „Wychowawca“ č. 182, 2008).

Výše uvedené definice jazykové kultury nevzbuzují žádné pochybnosti. Jiné přístupy nanejvýš přesněji definují stejný obsah. Problém však spočívá v pojetí jazykové správnosti, chápáné jako „schopnost použít každý jazykový prvek v souladu s přijatými jazykovými normami“²⁴. (Markowski, 2005, s. 18) Spornou otázkou jsou tyto jazykové normy, což je další termín, který je v polské lingvistice nesmírně důležitý. Právě na definici normy často závisí postoj rodilých mluvčích polštiny k jazykové kultuře a konkrétněji k jazykové správnosti.

1.3.2.1 Pojetí normy v kultuře polského jazyka

Jednu z prvních definic normy obsahuje dílo *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* Z. Klemensiewicz. Normou je zde myšlena skutečná výslovnost, kterou lze pozorovat u inteligence. Z. Klemensiewicz (1930, s. 6) konstatuje, že norma není teorií ani rozmarem jednotlivců. Tvrdí, že nařízení používat nepřirozenou výslovnost nebude respektováno. Je však třeba připomenout, že tento způsob vnímání normy byl v té době legitimní. Před vydáním těchto prvních pravidel polské výslovnosti zkoumali jazykovědci výslovnost pomocí pozorování, konzultací a dotazníků (srov. kap. 2.3). Uvědomovali si také rozdíl mezi jevištní výslovností a výslovností hovorovou, proto byla v Klemensiewiczových *Pravidlech* zavedena dvouúrovňová norma: jevištní výslovnost, definovaná jako vznešená, uvědomělá výslovnost se snahou o nejvyšší dokonalost, a hovorová výslovnost, označující správnou, školní výslovnost. V mnoha případech byly některé fonetické jevy přijatelné ve školní výslovnosti,

²³ V orig.: „Zupełnie obiecujący debiut. Znaczna kultura języka. Przyjemne zestawy słów.“

²⁴ V orig.: „umiejętność polegająca na używaniu każdego elementu językowego zgodnie z przyjętymi normami językowymi“.

ale ve výslovnosti jevištní již ne (srov. kap. 2.3). Dvouúrovňový nebo dokonce víceúrovňový charakter normy, i když není takto pojmenovaná, se používá i v jiných publikacích o správné výslovnosti. Jediný rozdíl spočívá v určení stupňů správnosti. B. Dunaj (2001, s. 65; 2016, s. 26) je pojmenoval jako styly výslovnosti. Uvádí také jejich názvosloví, které vypadá následovně:

Tabulka 5: Výslovnostní styly v publikacích týkajících se výslovnosti (podle Dunaj, 2001, s. 65; Dunaj, 2016, s. 26)

Publikace	Typy výslovnosti
Klemensiewicz, <i>Pravidla poprawnej wymowy polskiej</i> (1930)	jevištní výslovnost, školní výslovnost
Doroszewski, Wiczorkiewicz, <i>Zasady poprawnej wymowy polskiej</i> (1947)	slavnostní výslovnost, hovorová výslovnost
Biedrzycki, <i>Fonologia angielskich i polskich rezonantów</i> (1978)	tři základní styly: formální styl, pečlivý konverzační styl, rychlý familiární styl (v podrobnějším popisu autor rozlišuje ještě dva styly – vysoký styl, rychlý konverzační styl)
Lubaś, Urbańczyk, <i>Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej</i> (1990)	velmi pečlivý styl, pečlivý styl, hovorový styl, nedbalý styl

Zdá se, že dvouúrovňovost nebo dokonce víceúrovňovost výslovnostní normy zastínila dvouúrovňovou normu, která je obecně vnímána jako jeden z ústředních pojmů jazykové kultury. Souvisí to pravděpodobně s variantností, která se v rámci fonetiky vyskytuje ve větší míře než v jiných subsystémech jazyka. (Markowski, 2016, s. 20)

Vzhledem k tomu, že neexistuje aktuální slovník ani pravidla správné polské výslovnosti a některá normativní řešení je potřeba hledat ve slovnících, nastíníme stručně i definici normy, která je v současné době přijímána v jazykové kultuře. Jedná se o velmi diskutabilní téma. Za shrnutí diskuse, která v polské lingvistice probíhá již několik let, lze považovat článek E. Kołodziejekové (2018), na který odkazujeme všechny zájemce o podrobnější pojednání o této problematice.

Nejfrekventovanější definice normy, která se v odborné literatuře objevuje již řadu let, je formulována jako soubor jazykových prvků, jednotek či prostředků, které jsou akceptovány společností²⁵.

Tato definice byla a stále je velmi kontroverzní. Ačkoli se podobá definici Z. Klemensiewiczze, zdá se, že nepřináší takové zdůvodnění jako pravidla výslovnostní normy z počátku 20. století. Spory se tak vedou o měřitelnost společenského souhlasu, o elitu, která by byla nositelem normy, o nestabilitu normativních usnesení. Pochybnosti v tomto ohledu vyjádřili např. J. Puzyninová (1998), J. Liberek, D. Zdunkiewiczová-Jedynaková (2019, s. 75), M. Bańko (2008, 2019, s. 27).

Publikace, v nichž se pojednává o problematice normy, používají v současné době nejčastěji dvouúrovňovou normu: vzorovou (*norma wzorcowa*) a užitkovou/hovorovou (*norma użytkowa/potoczna*).

Podle A. Markowského (2006, s. 1626–1629) je vzorová norma závazná při oficiálním styku. Je akceptována většinou vzdělaných Poláků. K jejímu pochopení je potřeba znát historii jazyka a současné vývojové tendence polštiny. Hovorová norma je naopak vyhrazena pro neformální styk. Je založena především na kritériu rozšíření určité jazykové formy.

V polské literatuře k tomuto tématu se objevilo ještě jedno relevantní řešení výslovnostní otázky, založené na myšlence víceúrovňové normy. Jedná se o pojem vícebodové normy, který zavedl Mirosław Bańko ve své publikaci *Inny słownik języka polskiego*. Ta spočívá v hodnocení výrazu z několika hledisek: jeho souladu s kodifikovanou normou, jeho rozšíření a společenské akceptace. (Bańko, 2019, s. 27)

Uživatelé polského jazyka, jak vyplývá z výzkumů, obvykle nepoužívají pojem norma a zejména kodifikovaná norma v tom smyslu, v jakém ji chápe jazyková kultura. (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017) Znalost vzorové normy také není příliš vysoká a používání některých jejích prvků může u běžných Poláků vyvolat údiv. A. Rosińska-Mamejová (2018) uvádí prvky vzorové normy, které se studenti polonistiky stydí používat při komunikaci s nepolonisty, mohou totiž působit směšně. Jsou považovány za neobvyklé

²⁵ Norma je soubor společností akceptovaných (schválených) jazykových jevů (jednotek) a pravidel, která určují, jak se vztahy mezi těmito jednotkami realizují v textech. Vyjádřením této akceptace je společenský zvyk používat určité jazykové prostředky – jazykový úzus (Butler, Kurkowska, Satkiewicz, 1971, s. 18, cit. dle Rutkowski, Włoskiewicz, 2019, s. 142). Jazyková norma je soubor všech prostředků daného jazyka (tj. hlásek, morfémů, slov, způsobů jejich vyslovování a spojování do větších celků apod.), které musí být na základě společenského schválení závazně používány všemi mluvčími tohoto jazyka, protože jinak recipient vnímá, že se nemluví „tak, jak by se mělo“ (Urbańczyk (red.), 1978, s. 218–219, in Kania, 1995, s. 32).

Pod pojmem jazyková norma obvykle chápeme všechny jazykové prostředky schválené společností, které se v daném čase a v dané společnosti používají (Klebanowska, Kochanski, Markowski, 1985, s. 11, in Ruszkowski, 1995, s. 37).

a nesprávné. Vymykají se normě, kterou má zažitou běžný uživatel polského jazyka. Takovou „normu“ založenou na zvyku a vnitřním estetickém cítění nazývá Kłosińska a její kolektiv jazykovou pohodou (*dobrostan językowy*). (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017) A právě narušení jazykové pohody, nikoli kodifikované normy vyvolává u partnera v dialogu pocit diskomfortu. Jazyková pohoda je „stav psychické pohody vyvolaný působením výpovědí přijatelných z jazykového hlediska nebo přesvědčení (ne vždy explicitně vyjádřeného) o samozřejmosti daného způsobu použití jazyka“²⁶. (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017)

1.3.3 Kodifikace

Termín **kodifikace** se v polské jazykovědě objevil poměrně pozdě. W. Lubaś (1995, s. 30) píše, že termín kodifikace se ve slovnících nevyskytuje, což má svědčit o tom, že tento termín není v Polsku, na rozdíl od jiných zemí, populární. Dlouhodobá absence tohoto pojmu v polské lingvistice souvisí podle autora s polskou averzí k formulacím přejatým z právních a politických věd.

Samotný termín **jazyková kodifikace** je v *Encyklopedii ogólnej lingwistyki* definován následovně: „Jazyková norma se stává závaznou po zformulování, zaznamenání a schválení konkrétních doporučení úředním nebo autoritativním orgánem v daném jazykovém společenství. Klasickým příkladem kodifikace je formulace závazných pravopisných a interpunkčních pravidel na základě dosavadní praxe a také jednoznačné hodnocení některých tvarů a konstrukcí jako správných a jiných jako nesprávných.“²⁷ (Saloni, 1999, s. 302)

Takto formulovaná definice dokonale odpovídá situaci v České republice a na Slovensku, kde je proces kodifikace centralizovaný. V České republice i na Slovensku je jazyk kodifikován jazykovědci, kteří jsou zaměstnáni v konkrétních vědeckých ústavech. Každá kodifikace je proto výsledkem týmové práce. V České republice je to Ústav pro jazyk český AV ČR, na Slovensku Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Vypracovaná doporučení musí navíc schválit určené instituce – v Česku Ministerstvo školství, na

²⁶ V orig.: „stan dobrego samopoczucia psychicznego wywołanego obcowaniem z wypowiedziami akceptowanymi pod względem językowym bądź przeświadczenia (niekoniecznie wyrażanego wprost) o oczywistości danego sposobu użycia języka“.

²⁷ V orig.: „Nadanie normie językowej mocy obowiązującej przez sformułowanie, zapisanie i zatwierdzenie konkretnych zaleceń przez ciało oficjalne lub posiadające autorytet w danej społeczności językowej. Klasycznym przykładem kodyfikacji jest formułowanie, na podstawie istniejącej praktyki, obowiązujących reguł ortograficznych i interpunkcyjnych, a także kategoriyczne kwalifikowanie jednych form i konstrukcji jako poprawnych, innych – jako niepoprawnych.“

Slovensku Ministerstvo kultúry. Jazykově uvědomělý uživatel dokáže uvést datum poslední platné kodifikace a vyjmenovat nejnovější publikace s kodifikační platností.

Situace v oblasti kodifikace polského jazyka je diametrálně odlišná. Není jedna konkrétní instituce nebo pracovní skupina, která by byla zodpovědná za tento proces. Konzultační a poradní funkci plní Rada polského jazyka (Rada Języka Polskiego), která byla zřízena v roce 1996 a jejímž úkolem je mimo jiné řešit jazykové nejasnosti, stanovovat pravidla pravopisu a interpunkce. Nelze však říci, že jde o jediný orgán s kodifikační pravomocí. Rada zveřejňuje závazná pravopisná usnesení a doporučení. Běžný Polák však bohužel nemá nejmenší tušení o existenci nějaké Rady, natož o usneseních zveřejněných na internetové stránce www.rjp.pan.pl.

Proto se na otázku, ve které publikaci lze najít kodifikaci polského jazyka, jen obtížně hledá odpověď, která by uváděla pouze jednu jazykovědnou instituci. Za autoritu je považována mluvnice polštiny, slovník, příručka napsaná lingvistou²⁸. Problémem je poměrně velké množství jazykovědných publikací považovaných za zdroje kodifikované normy. Další komplikací jsou rozdíly v normativních řešeních, které jsou dány rozdílnými kritérii, jimiž se autoři těchto publikací řídí.

Lze tedy konstatovat, že kodifikace polštiny je spojena s konkrétním vydáním slovníku, mluvnice nebo příručky obsahujícím nové normativní informace, zatímco kodifikace češtiny a slovenštiny je spojena s jazykovou reformou, která je následně publikována v pravopisných pravidlech a/nebo slovníku. Kromě toho se kodifikace polského jazyka z jednoho období může v některých aspektech lišit v závislosti na jednotlivých pramenech. Jako příklad tohoto stavu je možno uvést citát z učebnice jazykové kultury A. Markowského (2005, s. 65): „Kodifikace v oblasti výslovnosti a skloňování příjmení cizího původu, rozsáhlejší a částečně odlišná od té, kterou obsahuje *Słownik poprawnej polszczyzny*, je obsažena v publikaci *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych*, jehož autory jsou Izabela a Jerzy Bartmiński.“²⁹

Níže uvádíme výběr aktuálních slovníků obsahujících nejnovější kodifikaci polského jazyka (podle publikace A. Markowského, 2018):

²⁸ Vycházíme z definice kodifikace zformulované S. Gajdou (1979, in Kołodziejek 2019, s. 250): „Registrace normy provedená lingvisty, legitimizovaná autoritou gramatiky, slovníku, příručky, tedy kodifikovaná norma, se vztahuje výhradně ke spisovnému jazyku. Kodifikovaná norma má zcela jinou povahu než norma zvyková. Kodifikace je záměrný zásah do vývoje jazyka, má axiologický, subjektivní aspekt, utváří vzor.“ – V orig.: „Rejestracja normy dokonana przez językoznawców, uprawnioną autorytetem gramatyki, słownika, poradnika, czyli normą skodyfikowaną, przysługuje wyłącznie językowi literackiemu. Norma skodyfikowana nie przylega do normy zwyczajowej. Kodyfikacja jest celową ingerencją w rozwój języka, ma aspekt aksjologiczny, subiektywny, kształtuje wzorzec”.

²⁹ V orig.: „Kodyfikację w zakresie wymowy i odmiany nazwisk obcych, obszerniejszą i częściowo różniącą się od tej, która jest zawarta w *Słowniku poprawnej polszczyzny*, zawiera *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych* Izabeli i Jerzego Bartmińskich.“

- *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, ed. Andrzej Markowski (2004);
- *Nowy słownik ortograficzny PWN*, ed. Edward Polański (1996);
- *Słownik interpunkcyjny języka polskiego*, Jerzy Podracki (rozšířené vydání z r. 2005 pod názvem *Nowy słownik interpunkcyjny*);
- tentýž autor vydal v roce 2010 ve spoluautorství interpunkční slovník s názvem *Gdzie postawić przecinek?*;
- *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych*, Izabela i Jerzy Bartmiński (1992).

Kromě toho, jak tvrdí A. Markowski (2018), kodifikace polštiny je obsažena také v slovnících polského jazyka, protože ty mají zpravidla normativní charakter. Uvádíme zde následující výčet:

- *Inny słownik języka polskiego*, ed. Mirosław Bańko (2000);
- *Uniwersalny słownik języka polskiego*, ed. Stanisław Dubisz (2003);
- *Wielki słownik języka polskiego*, ed. Piotr Żmigrodzki (2007, online).

Problém však nastává při stanovení publikací, které by mohly obsahovat aktuální kodifikovanou výslovnostní normu. I. Więceková-Poborczyková (2014, s. 48) tvrdí, že většina badatelů považuje za zdroj kodifikované výslovnostní normy dva slovníky: *Słownik wymowy polskiej* (1977) a *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* (1990). Tyto slovníky, jak jsme popsali v kapitole o historii kodifikace polské výslovnosti, byly podrobeny kritice jakožto publikace, které neodpovídají aktuálním výzkumům v této oblasti. I. Więceková-Poborczyková se při popisu současné ortofonické normy opírá o větší množství zdrojů, včetně výše zmíněných slovníků, dostupných gramatik, učebnic fonetiky a vědeckých článků věnovaných jednotlivým fonetickým otázkám. V případě rozdílu v normě se pak řídí články B. Dunaje v časopise *Język Polski* z let 2003, 2004 a 2006. Doporučení obsažená v těchto pracích byla přijata členy Komise pro jazykovou kulturu Jazykovědného výboru Polské akademie věd. (Więcek-Poborczyk, 2014, s. 51) Za zmínku stojí také mimořádně důležitá práce A. Lorencové (2016) o kodifikaci hlásky *l* a tzv. nosových samohlásek. A. Lorencová prováděla svůj výzkum s využitím metod experimentální fonetiky. Výsledky jejího výzkumu jsou v této knize prezentovány v části věnované výslovnosti polských hlásek.

1.3.4 Ortofonie, či ortoepie?

Přestože jsou polské, české a slovenské lexémy *ortoepia* (pol., slov.), *ortoepie* (čes.) odvozeny od stejného řeckého výrazu *orthoépeia*, jejich významy se liší. V řečtině slovo *orthoépeia* znamená správnou výslovnost, správné používání jazykových forem. (Saloni, 1999, s. 409) V češtině a slovenštině slova *ortoepie/ortoepia* znamenají pouze správnou výslovnost, zatímco v polštině má lexém *ortoepia* mnohem širší význam. Podle EOJ je ortoepie „odvětví aplikované lingvistiky, které se zabývá hodnocením jazykových textů z hlediska správnosti a formulováním návodů pro správné používání jednotlivých prvků jazykového systému. Součástími ortoepie jsou ortografie a ortofonie. Ortoepie v nejširším slova smyslu zahrnuje také normativní gramatiku“³⁰. (Saloni, 1999, s. 409) Polským ekvivalentem českého lexému *ortoepie* a slovenského výrazu *ortoepia* je tedy *ortofonie*, která je definována jako „odvětví ortoepie, které se zabývá správnou výslovností slov a slovních spojení daného jazyka“³¹. (Saloni, 1999, s. 409)

Slova ortoepie a ortofonie se v polštině nepoužívají příliš často. Používají se spíše výrazy *poprawna wymowa*, *poprawna polszczyzna* (*správná výslovnost*, *správná polština*), viz např. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*, *Słownik poprawnej polszczyzny*. Výskyt pojmů ortoepie nebo ortofonie v názvech publikací určených široké veřejnosti je sporadický a zdá se, že patří spíše do minulosti. Příkladem děl obsahujících výše uvedená slova v názvu jsou díla z první poloviny 20. století, např. Szoberův *Słownik ortoepiczny* (1937) nebo *Ortofonja polska*³² T. Benniho (1924).

1.3.5 Jazyková politika

Ze tří jazyků, které jsou popsány v této publikaci, jsou polština a slovenština chráněny usneseními zákona o polském, resp. slovenském jazyce. V případě českého jazyka takovéto právní opatření neexistuje.

V Polsku byl v roce 1999 přijat zákon o polském jazyce, který se týká:

- „1) ochrany polského jazyka;
- 2) používání polského jazyka při plnění veřejných úkolů;

³⁰ V orig.: „dział językoznawstwa stosowanego, zajmujący się oceną tekstów językowych pod względem poprawności i formułowaniem wskazówek poprawnego stosowania elementów systemu językowego. Działami ortoepii są ortografia i ortofonia. W zakresie szeroko rozumianej ortoepii mieści się także gramatyka normatywna”.

³¹ V orig.: „dział ortoepii zajmujący się poprawną wymową wyrazów danego języka i ich połączeń”.

³² Zápis názvu podle dobového pravopisu.

3) používání polského jazyka v obchodním styku a při plnění ustanovení pracovního práva na území Polské republiky³³.

V preambuli zákona se uvádí, že polský jazyk je základním prvkem národní identity a národním kulturním bohatstvím. Zákonodárce odůvodňuje potřebu přijetí zákona především potřebou ochrany polského jazyka. Odkazuje na historické události (dělení Polska a okupace), během nichž došlo k pokusům o likvidaci polského jazyka a následné odnárodnění Poláků. Kromě toho vidí potřebu chránit jazyk také kvůli účasti Polska na budování společné Evropy.

Mezi nejdůležitější ustanovení zákona patří ochrana polského jazyka, která zahrnuje péči o kulturu polského jazyka a propagaci polského jazyka ve světě. S tím souvisí také zákonem stanovené způsoby úředního ověřování znalosti polského jazyka a úprava kompetencí Rady pro polský jazyk. Rada je považována za poradní instituci a je povinna nejméně jednou za dva roky podat polskému parlamentu zprávu o stavu ochrany polského jazyka. Zákon také přesně upravuje problematiku konání státních zkoušek z polského jazyka, výběr zkoušejících atd.

Mezi další důležitá ustanovení patří povinnost používat polský jazyk při obchodním styku se zákazníky. Názvy zboží a služeb, nabídky, upozornění, informace pro spotřebitele, návody k obsluze, popisy vlastností zboží, záruční podmínky, faktury, účty atd. musí být vyhotoveny v polštině (výjimky z těchto pravidel jsou popsány v čl. 7a). Porušení těchto ustanovení se trestá pokutou. V polštině musí být sepsány také některé smlouvy. Polština je stanovena jako úřední jazyk.

Zdá se, že nejméně se dodržují ustanovení proti vulgarizaci polského jazyka. Míra „brutalizace“ polského jazyka ve veřejném prostoru, ve filmech a písních stále roste. Nejsou však vidět snahy tomuto jevu zabránit.

³³ Čl. 1 zákona o polském jazyce ze dne 7. října 1999, ve znění pozdějších předpisů: ze dne 11. dubna 2003 a 2. dubna 2004. Dostupné z: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/U/D19990999Lj.pdf> [cit. 30. 1. 2022].

2 Dějiny české, slovenské a polské ortoepie

Historie odborných zájmů o „správnou“ výslovnost, stanovení a uzákonění pravidel spisovné, standardizované výslovnosti je ve zde zastoupených třech sousedních zemích naprosto jiná. Souvisí s historickým vývojem popisovaných národních jazyků, který probíhal v rozdílných politických, společenských a kulturních podmínkách a který se odrazil v různé době jejich trvání jako jazyků s „národně reprezentativní“ a prestižní kulturní funkcí. Souvisí ovšem také s rozvojem odborného bádání o jazyce v jednotlivých zemích, se snahami o poznání všech jeho rovin (včetně fonetického zkoumání), s úsilím o zachycení a stanovení norem, jež se mohly stát základem kodifikací. Tato odlišnost se odráží též v oblasti ortoepie, což ukazují i následující podkapitoly.

Oddíl věnovaný českému jazykovému prostředí je nejméně rozsáhlý, a to zejména vzhledem k faktu, že dané téma již bylo zpracováno v několika pramenech, nejnověji a zevrubně v publikaci V. Štěpánové (2019), ze starších prací podrobně in Weingart (1932, s. 171–189), méně obsáhle např. in *Výslovnost spisovné češtiny I.* (1967, s. 77–81), Hůrková (1995, s. 8–15) nebo Zeman (2008, s. 160–172). Ke zdůvodnění výrazné rozsahové odlišnosti této části je možno ještě uvést, že od obsírnějšího pojednání o této dílčí problematice bylo upuštěno také s ohledem na skutečnost, že na rozdíl od slovenské a polské reality nejsou dějiny české ortoepie „dějinami několika kodifikací“, jež by bylo možné porovnávat, ale vyústily v kodifikaci jedinou, dnes již v mnohém zastaralou.

Část věnovaná slovenskému prostředí je zpracována podrobněji, protože podává přehled jednotlivých kodifikačních změn spisovné slovenštiny od její první oficiální kodifikace, a to se zaměřením na hláskoslovnou oblast. V některých bodech bylo zapotřebí upozornit také na společensko-politický kontext. Komparace hláskoslovné soustavy jednotlivých kodifikací spisovné slovenštiny pomůže k vytvoření si komplexnějšího obrazu o hláskosloví současné slovenštiny na pozadí jeho vývoje. Důležité bylo věnovat se také otázce vztahu češtiny a slovenštiny ve sledovaném období, poněvadž některé úpravy spisovného jazyka byly motivovány právě větší snahou o vymezení spisovné slovenštiny a češtiny. Je potřeba si uvědomit, že kodifikační vývoj slovenštiny probíhal v jiných společensko-kulturních podmínkách než vývoj češtiny nebo polštiny. Nejvýraznějším rozdílem bylo, že se tento proces odehrával ve státním útvaru s multietnickým složením, nejdřív v Uhersku, později (až do roku 1918) v Rakousko-Uhersku. Následné kodifikační změny se uskutečňovaly ve společném československém státě až do roku 1992. Výjimkou byla jen krátká perioda první samostatné Slovenské republiky v letech 1939–1945. Tyto změny se odrazilily také v jazykové

politice uvedených státních útvarů. Během jednotlivých historických etap bylo uplatnění slovenštiny omezováno různými faktory, především užíváním jiných jazyků na slovenském jazykovém území, např. latinou a němčinou, na začátku 19. století můžeme hovořit o nástupu maďarizace. (Pauliny, 1983, s. 139) Za doby společného československého státu byla slovenština zejména pod vlivem češtiny v důsledku intenzivního vzájemného kontaktu.

O kodifikaci polské výslovnosti toho bylo již napsáno hodně, je však obtížné najít jednu publikaci, která by přibližovala dějiny ortoepie, nejdůležitější práce o výslovnosti i fonetické změny, ke kterým došlo v průběhu let. Zde obsažená podkapitola shromažďuje všechny tyto informace. Prohlubuje rovněž dějiny kodifikace výslovnosti a ozřejmuje čtenáři přístup lingvistů k normě a jazyku, zvláště těch badatelů, kteří se zabývali kodifikací výslovnosti na počátku 20. století.

2.1 Dějiny české ortoepie

Pavčina Kuldanová

Nejranější pokusy o normování nebo kultivování české výslovnosti se nám zachovaly v dílech vzniklých mezi 15. a 19. stoletím, které ovšem nepojednávaly o české výslovnosti uceleně. Jako první autor zabývající se zvukovou stránkou jazyka a snažící se o sjednocení české výslovnosti bývá uváděn Jan Hus, nesystémově nebo okrajově se této tematiky dotkli také Jan Blahoslav, Jan Amos Komenský, Josef Dobrovský nebo autoři gramatik češtiny či mluvnických příruček zvaných brusy.

Prvotním soustavnějším zpracováním zásad normativní výslovnosti je dílo filozofa Josefa Durdíka *Kallilogie čili o výslovnosti* z r. 1873, zvýšenému zájmu se však tato problematika těší až od 20. století – zabývali se jí např. fonetik Antonín Frinta nebo lingvisté Miloš Weingart a František Trávníček. Aby se zamezilo subjektivnímu posuzování výslovnosti, byly ve 30. letech 20. stol. započaty práce na kolektivním zpracování pravidel spisovné výslovnosti, jehož se účastnili vybraní jazykovědci Pražského lingvistického kroužku a pracovníci Československého rozhlasu – výsledkem jejich spolupráce bylo několik článků mj. o výslovnosti přejatých slov (otištěných zejm. v časopise *Slovo a slovesnost*; o činnosti PLK a jejich teorii jazykové kultury viz kap. 1.1).

Systematické zpracování a kodifikace ortoepické normy je výsledkem práce ortoepické komise, která byla zřízena v roce 1942 při České akademii věd a umění a na jejíž činnost navázala nová komise Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd vzniklé roku 1952. Vydání kodifikační příručky bylo završením dlouhodobých snah o vědecké zpracování

české výslovnostní normy: v roce 1955 vyšla za redakce prof. Bohuslava Hály publikace pojednávající o pravidlech výslovnosti domácích slov s názvem *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*, její druhé, přepracované vydání (které již mělo – na rozdíl od 1. vydání – kodifikační platnost) vyšlo r. 1967 v pražském nakladatelství Academia; druhá část pravidel české spisovné výslovnosti obsahující zásady výslovnosti přejatých slov i rozsáhlejší výslovnostní slovník byla zpracována členy ortoepické komise pod vedením prof. Milana Romportla a vydána v témže nakladatelství roku 1978 (*Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*; viz i kap. 3.5).

Česká výslovnostní kodifikační příručka je již bohužel v některých aspektech nevyhovující – od jejího vydání došlo k jistému posunu ve výslovnostní normě nejen u slov přejatých, ale i domácích; tento vývoj se snaží reflektovat některé novější práce zabývající se výslovností, při posuzování vybraných jevů se však někdy mírně liší (např. u výslovnosti slabiky *mě*, u jistých typů souhláskových skupin na slovním rozhraní nebo v užívání rázu). Také vzhledem ke skutečnosti, že příručka není běžně dostupná, lze zájemcům o česká ortoepická pravidla doporučit místo ní – při neexistenci modernějšího titulu s kodifikační platností – např. učebnici Z. Palkové *Fonetika a fonologie češtiny* (1994; zvláště kapitolu *Ortoepie*, s. 320–345), *Českou výslovnostní normu* J. Hůrkové (1995), některé mluvnice češtiny nebo vysokoškolské učebnice, z nich zejm. práce M. Krčmové (1992, 2008, 2009) nebo skriptum J. Zemana *Základy české ortoepie* (2008), také *Internetovou jazykovou příručku*, v níž nalezneme stručnější, ale výstižné ortoepické výklady pro domácí i cizí slovní zásobu a v níž je postupně doplňován fonetický přepis u výslovnostně obtížnějších výrazů; pro přiblížení výslovnosti přejatých slov pak specializované práce V. Strahla, J. Zemana a dalších autorů, příp. slovníky cizích slov – viz seznam doporučené literatury v kap. 7.

Hlubší zájemce o problematiku odborných zájmů o českou výslovnost, o jejich vývoj od období středověku po 20. století, jenž byl završen kodifikací ortoepických pravidel, odkazujeme na monografii V. Štěpánové *Vývoj kodifikace české výslovnosti* (2019). V ní autorka toto téma velmi podrobně rozpracovává, doplňuje o analýzu zásadních příruček a nastiňuje možnosti výzkumu aktuální výslovnostní normy, který by mohl vést ke zpřesnění některých ortoepických zásad.

2.2 Dějiny slovenské ortoepie

Patrik Petráš

Při popisu dějin slovenské ortoepie budeme vycházet z rámcového rozčlenění vývoje spisovné slovenštiny podle J. Kačaly a R. Krajčoviče (2006, s. 12–13). Autoři vymezují **předspisovné období** (od začátku 9. do konce 18. stol.), které dále člení na rané předspisovné období (9.–10. stol.), na období starší (11.–15. stol.) a mladší (16.–18. stol.), a **spisovné období** (od konce 18. stol. dodnes), které dělí na bernolákovské období (1787–1844), štúrovské období (1844–1852), období reformní (1852–1863), matiční (1863–1875), martinské (1875–1918), meziválečné (1919–1940) a současné období (od r. 1940 až po současnost).

Vzhledem k zaměření této publikace se budeme věnovat pouze spisovnému období. Pokud hovoříme zejména o prvních, resp. autorských kodifikacích spisovné slovenštiny, tak ty měly komplexní charakter, tzn. že jednotliví kodifikátoři se věnovali spisovné slovenštině jako celku, v jehož rámci zpracovali i hláskoslovnou soustavu. Proto je potřeba, abychom se těmto kodifikacím věnovali v daném kontextu, se zvláštním zaměřením na hláskosloví, resp. na zvukovou rovinu spisovné slovenštiny. Práce přímo věnované ortoepii slovenštiny začínáme registrovat až ve 20. století. Vývoj kodifikací spisovné slovenštiny zpracovali ve svých publikacích (ať už komplexně nebo se zaměřením na konkrétní dějinné období) mnozí slovenští lingvisté, především E. Pauliny (1971, 1983), V. Blanár, E. Jóna a J. Ružička (1974), J. Kačala a R. Krajčovič (2006), R. Krajčovič a P. Žigo (2006), A. Chomová (2016). Bernolákovské spisovné slovenštině se věnoval L. Kralčák (2009), podrobně zpracovanou koncepci Štúrovy kodifikace najdeme v kolektivní publikaci jazykovědných prací Ľudovíta Štúra obsahující i studii systematicky analyzující Štúrovo jazykovědné dílo. (Kralčák a kol., 2015) Komplexní přehled vývoje fonické a grafické soustavy spisovné slovenštiny od její první oficiální kodifikace až po současný stav zpracoval I. Očenáš (2007).

Jelikož je problematika dějin spisovné slovenštiny zpracována na poměrně solidní úrovni, popíšeme v této kapitole jen základní znaky jednotlivých kodifikačních změn ve vývoji spisovné slovenštiny, přičemž se zaměříme zejména na hláskoslovnou soustavu. V rámci uvedeného zaměření budeme analyzovat především rozdíly v hláskoslovné soustavě jednotlivých kodifikačních koncepcí; u období 20. století se soustředíme zejména na ortoepicky zaměřené práce.

2.2.1 Kodifikace spisovné slovenštiny Antonem Bernolákem

Přestože pokusy kodifikovat (či alespoň normovat) spisovnou slovenštinu můžeme registrovat ještě před Antonem Bernolákem³⁴, až Bernolákova kodifikace je považována za první spisovnou kodifikaci slovenštiny. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 62; Kralčák, 2009, s. 28) Jak uvádí I. Očenáš (2007, s. 16), dosavadní pravopis Slováků považoval Bernolák za těžký a chybný ze třech důvodů: 1. používají se některé zbytečné znaky; 2. gramatici nevydělují písmena zcela přesně; 3. vyskytují se některé nepotřebné přízvuky (v Bernolákově chápání dnešní diakritická znaménka) a ty potřebné se nezřídka používají špatně. Bernolák pokládal za prvořadou výslovnost a z ní se měl odvozovat pravopis. (Pauliny, 1983, s. 163) Systematický popis spisovné slovenštiny kodifikované Antonem Bernolákem podal v monografii *Bernolákovská spisovná slovenčina* (2009) Ľubomír Kralčák.

Hláskosloví v úzké provázanosti s grafickou soustavou bylo kodifikováno v kolektivním díle *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus* (Filologicko-kritická rozprava o slovenských písmenech, o jejich rozdělení, jakož i o přízvucích, 1787; dále jen *Filologicko-kritická rozprava*) s připojenou pravopisnou příručkou *Linguae Slavonice per regnum Hungariae usitate compendiosa simul, et facilis Orthographia* (Stručná a zároveň lehká ortografie slovenského jazyka používaného v uherském království, 1787; dále jen *Ortografie*). Normativní popis gramatických pravidel uvedl A. Bernolák v díle *Grammatica Slavica (Slovenská gramatika, 1790)*. V rámci tohoto popisu se věnoval ortoepii, morfologii, syntaxi a prozódii, ale ke spisu připojil i pravopisná pravidla z *Ortografie*, i když s malým doplněním. Slovenskou slootovorbu popsal v díle *Etymologia vocum Slavicarum, sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem* (Etymologie slovenských slov ustalující způsob rozmnožování slov odvozováním a skládáním, 1791). Završením Bernolákova kodifikačního úsilí byla příprava pětisvazkového slovníku *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský* (1825–1827), který však vyšel až posmrtně. (Kralčák, 2009, s. 29)

Pokud jde o původ, resp. zdroj bernolákovské kodifikace, Ľ. Kralčák (ibid., s. 32) upozorňuje na nesprávné mínění, podle kterého bylo zdrojem této kodifikace západoslovenské nářečí okolí Trnavy. Bernolákova kodifikace slovenštiny se primárně zakládala na mluvené

³⁴ Ľ. Kralčák (2009, s. 24–28) v této souvislosti uvádí i dřívější pokusy o kodifikaci jazyka, resp. alespoň o jeho normování. Zde je potřeba zmínit rukopisné dílo *Walaska sskola mravuv stodola* (1755) od Hugolína Gavloviče, který se sice programově nepokoušel o reformu jazyka, ale jeho pravopisná forma již má určité prvky, které později kodifikoval A. Bernolák (např. měkčení *ň, ĺ* podle výslovnosti, nepoužívání grafému *j* k označení *ĭ*). K těmto snahám lze také přiřadit i činnost kamaldulských mnichů, kteří přeložili do slovenštiny *Písmo svaté*, Blosiovy náboženské zpěvy a také vydali latinsko-slovenský slovník. Zásadnější pokus o kodifikování slovenštiny uskutečnil Jozef Ignác Bajza, který ve svém jazyce vydal román *René mlád'enca Prihodi, a Skúsenosti* (1783).

podobě západoslovenského úzu, ale šlo o úzus pozitivně ovlivněný územ kulturní středoslovenštiny. (Ibid., s. 34) Autor dále upozorňuje, že na principu přirozenosti se u Bernoláka zakládá především rozhodování o způsobu používání grafémů, které se nemají užívat v rozporu s přirozeností hlásek. Na uvedeném principu je založeno i upřednostňování zvukové stránky jazyka před psanou, z čehož vyplývá základní pravopisná zásada odvozovat písmo od výslovnosti. (Ibid., s. 36) J. Kačala a R. Krajčovič (2006, s. 63) však upozorňují, že vedle dominujícího foneticko-fonologického pravopisného principu se v bernolákovštině uplatňuje i morfologický princip (píše se *Dub* vzhledem k tvarům *Dub-a*, *Dub-u* atd.). Parciálně se uplatňuje i princip funkční (s velkým začátečním písmenem se píše nejen vlastní substantiva, ale i obecná: *Sin*, *Dom*, *Wira* apod.) a princip historický (hlásky *v* a *j* se zapisují tradičními grafémy *w* a *g*: *hlawa*, *geho* atd.).

Filologicko-kritická rozprava se dělí na rozpravu o slovanských písmenech, o rozdělení písmen podle rodu a druhu a o přízvucích slovanských písmen. *Ortografie* se zabývá náležitým používáním písmen, rozdělováním slov a používáním rozlišovacích znamének (diakritických a interpunkčních). V první části *Slovenské gramatiky*, nazvané *Ortoepie* (*dobročítanliwost'*), podává pravidla správného psaní, vyslovování i čtení. (Kralčák, 2009, s. 38–39)

Grafémickou soustavu vymezoval A. Bernolák ve vztahu k soustavě zvuků, které reprezentovaly. Vyčleňoval tak tři typy grafických znaků: samohlásky, souhlásky a akcenty, tedy rozlišovací znaménka. Bernolákův pravopis obsahoval 21 písmen. Za jednu z nejradikálnějších změn považuje L. Kralčák zrušení ypsilonu. (Ibid., s. 40–41)

A. Bernolák používá tradiční dělení hlásek známé i ze současné slovenštiny, tedy klasifikaci na samohlásky a souhlásky, avšak v rámci samohlásek nerozlišuje monoftongy a diftongy, čímž se odlišuje i od starších autorů. Bernoláková slovenština obsahuje tedy pět krátkých a pět dlouhých vokálů (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*) stejně jako současná slovenština, ale na rozdíl od ní neobsahuje diftongy. (Ibid., s. 43) Bernolákovština obsahuje podle L. Kralčáka (ibid., s. 45) typickou západoslovenskou distribuci kvantity, nerespektující rytmičné krácení, které autor považuje za jedinečný, původem středoslovenský jev. V bernolákovštině tedy nacházíme tvary jako *krásní*, *trháňi*, *hádám*, *děšďík* apod.

Pokud jde o konsonantický systém, bernolákovština obsahovala skupinu párových měkkých souhlásek figurující v takové modelové struktuře, která odpovídá soudobé i dnešní střední slovenštině, šlo tedy o dvojice *d' – d*, *t' – t*, *ň – n*, *l' – l*. Ve *Filologicko-kritické rozpravě* dále považuje za měkké souhlásky (kromě *g* zastupujícího hlásku *j*) původně tvrdé souhlásky *c*, *d*, *l*, *n*, *s*, *t*, *z*, které jsou však schopny přijmout změkčení pouze jako vedlejší

vlastnost. Ve *Slovenské gramatice* v části *Ortoepie* však již za měkkou považuje pouze hlásku *j*, hlásky *d', l', ň, t', č, ž, š* nazývá plynoucí. (Ibid., s. 45) Protože v bernolákovštině byla rozhodující výslovnost, je důležité připomenout, že měkkost souhlásek *d', l', ň, t'* se označovala vždy, tedy i před samohláskami *e, é, i* a *í*. Z dalších pravopisně-hláskových zvláštností lze uvést zapisování předložek *s* a *z* podle výslovnosti (z *Adamom, s Kaplnki*) a zavedení skupiny *šč*, např. *ešče*. (Pauliny 1983, s. 167)

Za překvapující v bernolákovském konsonantickém systému považuje Ľ. Kralčák (2009, s. 46) přítomnost měkkého *l'*, protože v jižních západoslovenských nářečích se tato hláska nevyskytuje. Středoslovenským znakem je podle citovaného autora u A. Bernoláka i přítomnost hlásek *dz, dž* a *g* (zapisovaného jako *ğ*) i slabičných souhlásek *r* a *l*. Ľ. Kralčák však upozorňuje, že A. Bernolák nepokládal *dz* za samostatný zvuk, ale chápal ho jako dvě po sobě následující hlásky, proto – na rozdíl od *ch* – nenazývá *dz* a *dž* dvojítnými grafémy. Cizí *q* se v bernolákovštině zapisovalo jako *kw* a *x* jako *ks* či *gz*. (Pauliny, 1983, s. 167)

2.2.2 Kodifikace spisovné slovenštiny Ľudovítem Štúrem

Další fázi ve formování spisovné slovenštiny představuje kodifikace Ľudovíta Štúra. Jak upozorňují Ľ. Kralčák a kol. v díle *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo* (2015, s. 29), nová koncepce spisovné slovenštiny se objevuje v poměrně složité jazykové situaci 40. let 19. století. Vedle bernolákovštiny a slovenštiny totiž na slovenském území existovaly souběžně i další jazyky, a to tradiční latina, němčina a stále více prosazovaná maďarština. Podle E. Paulinyho (1983, s. 175) „štúrovské obdobie znamená isté vyvrcholenie celého predchádzajúceho národnouvedomovacieho procesu“. Autor považuje tuto etapu v dějinách spisovné slovenštiny za konstituující fázi slovenského národa. V uvedené souvislosti toto období bezprostředně navazuje na bernolákovské období a je určitým završením národně-uvědomovacího procesu. (Ibid.) Štúrovská spisovná slovenština byla veřejně kodifikována na zasedání spolku Tatráin 26.–28. srpna 1844 v Liptovském Mikuláši. (Ibid., s. 177)

Odůvodnění kodifikace spisovné slovenštiny podal Ľ. Štúr v díle *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846; dále jen *Nárečja slovenskuo*). Ľ. Štúr zde vycházel z tehdy rozšířeného názoru, že Slované tvoří jeden národ se slovanským jazykem a jsou rozděleni na kmeny (slovanské národy v dnešním chápání), přičemž každý kmen má své nářečí (dnešní slovanské jazyky). (Ibid., s. 177) Podle Ľ. Kralčáka a kol. (2015, s. 35) výraznou část spisu *Nárečja slovenskuo* věnoval Ľ. Štúr uvádění sociálních, kulturních a především jazykových důvodů zanechání češtiny jako spisovného jazyka slovenských evangelíků.

L. Štúr si vybral jako předlohu pro svůj spisovný jazyk kulturní středoslovenštinu, k čemuž dospěl na základě analýzy, z níž mu vyplynulo: (1.) středoslovenská nářečí jsou nejrozšířenější a nejpoužívanější ze všech slovenských nářečí; (2.) projevují největší životaschopnost; (3.) šíří se i mezi příslušníky dalších nářečí. (Pauliny, 1983, s. 178–179) Spisovnou slovenštinu L. Štúr kodifikoval v gramatickém díle *Nauka reči slovenskej* (1846; dále jen *Nauka*). Podle L. Kralčáka a kol. (2015, s. 39) se toto mluvnické dílo tradičně označuje za dobově moderní slovenskou gramatiku, sestavenou jako vědecký popis strukturních daností slovenštiny. L. Štúr rozdělil gramatický popis slovenštiny do tří kapitol. V první se věnuje hláskosloví, slovotvorbě, ortoepii, ortografii a slovnědruhovým kategoriím, v druhé charakterizuje flexi ohebných slovních druhů, třetí kapitola je zaměřena na skladbu slovenštiny. (Ibid., s. 40)

Podle J. Kačaly a R. Krajčoviče (2006, s. 80–81) se ve Štúrově pravopisu uplatňuje foneticko-fonologický a morfologický princip, částečně se však uplatňuje i funkční princip při používání interpunkce a při psaní velkých písmen pro vyjádření vážnosti, úcty (např. kromě pojmenování *Slovensko* se píše s velkým začátečním písmenem i adjektivum *Slovenskí* či apelativum *Vlast*), ostatní obecná substantiva se na rozdíl od bernolákovštiny zapisují již s malým začátečním písmenem.

Inventář samohlásek vyčleňuje L. Štúr (1846, s. 203) následovně:

a, i, u,
 e, o,
 l, r.

Podle L. Štúra se hlásky *l* a *r* mohou považovat za samohlásky tehdy, stojí-li ve slově místo samohlásek (tedy v dnešním chápání jde o slabikotvorné hlásky *r* a *l*), např. *hlbokí*, *prskota*. Pro srovnání dokonce dodává, že tam, kde slovenština používá *l* a *r* jako samohlásky, čeština klade po těchto hláskách ještě druhou samohlásku, např. *slunce* anebo *dlauhi* místo tehdejších slovenských tvarů *slnce* a *dlhi*. (Ibid., s. 204)

Na rozdíl od bernolákovštiny obsahuje štúrovština dvojhlásky. Podle L. Štúra jsou to *uo*, *ja*, *je*, které charakterizuje tak, že se nacházejí v jedné slabice s předchozí souhláskou nebo i více souhláskami. Kromě těchto dvojhlásek vyčleňuje i takové, které se vyskytují pouze na konci slova: *ai* (aj), *au*, *ei* (ej), *eu*, *iu*, *oi* (oj), *ou*, *ui* (uj), *uu*. Z uvedeného tedy vyplývá, že ačkoli L. Štúr mezi dvojhláskami uvádí *iu*, nejde o tradiční dvojhlásku *iu*, která se nachází v současné slovenštině (v takovém případě by ji zapisoval analogicky s dvojhláskami *ja* a *je* jako *ju*). Kromě uvedených „opravdových“ dvojhlásek hovoří Štúr i o „neopravdových“ dvojhláskách, tj. takových, kde dvě samohlásky do jedné „stékají“ a jsou

slyšet jen jako jedna hláska. Takové dvojhlásky však podle L. Štúra slovenština nemá, s výjimkou *ä*, které se v některých regionech Slovenska používá. Tato hláska ale podle něj do spisovné řeči nepatří. (Ibid.)

Štúrovština tedy nepřijala hlásku *ä*, ačkoli je pro střední slovenštinu, z níž Štúrova koncepce spisovné slovenštiny vychází, typická, a nahradila ji hláskami *a* anebo *e* (*zavazuje, najme* apod.). Dále namísto dvojhlásky *iu* se používá jen *ú*, např. *znameňú*. Rozdíl mezi zvuky *d*, *t*, *n* – *d'*, *t'*, *ň* se graficky značí vždy. Ve srovnání s bernolákovštinou v této soustavě absentuje hláska *l'* (ve štúrovštině se zapisovalo např. *laví, ňed'ela*), což je překvapující vzhledem ke skutečnosti, že ve střední slovenštině se tato hláska nachází. Podobně jako A. Bernolák ani L. Štúr ve svém pravopisu nemá grafém *y/y'*, tedy všude se jednotně píše *i/i'*. (Pauliny, 1983, s. 181) Při vyloučení ypsilonu vycházel především z výslovnosti, když tvrdil, že vyslovení „y“ u Slováků (s výjimkou těch, kteří hraničí s Poláky) není slyšet. (Štúr, 1846, s. 203)

Z dalších zvláštností lze zmínit, že ve tvaru G pl. mask., I sg. fem. a osobních zájmen se zvuk *v* zapisoval jako *u* (*králou, víchricou, svojou formou* apod.). V jiných případech se zapisovalo *v*, a to i tehdy, pokud se vyslovovalo jako *u* (*spev, cirkev, pravda* apod.). Ve štúrovštině se nepoužívala hláska *é*, místo ní je pouze *je* (např. *dobrjeho*). Další rozdíl oproti bernolákovštině představuje důsledné dodržování rytmiického krácení, tedy krácení druhé délky (např. *hlása, vába* apod.). V přičestí minulém se místo koncového *-l* používalo *-u* (*mau, volau* místo dnešních tvarů *mal, volal*). Ve štúrovštině se často vyznačovala znělostní neutralizace (*úskosť, vsťah* apod.), vyskytovaly se tvary s českou hláskoslovnou podobou (*důležití, důvera* apod.), četné jsou také rozdíly v kvantitě. (Pauliny, 1983, s. 181–182)

Na závěr můžeme Štúrův pravopis charakterizovat jako diakritický s využitím tradičních složek *dz*, *dž* a *ch*. Za tradiční bernolákovské *w*, *g* a *ğ* sa používá *v*, *j* a *g* (*vjera, jeho, gazda*). (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 80)

Vůči štúrovské kodifikaci se však ozývaly i kritické hlasy, mezi nimi i Michal Miloslav Hodža, jehož autorita způsobila, že se v letech 1846–1848 začalo používat *ä*, měkké *l'* a v minulém přičestí přípona *-l* (např. *bol*). Proti štúrovské spisovné slovenštině se však postavil i Ján Kollár. Z jeho iniciativy vyšel spis *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), v němž byla zveřejněna odmítavá stanoviska slovenských a českých představitelů kulturního života. Podle jejich názorů byli Slováci slabí na to, aby udrželi svůj spisovný jazyk a literaturu v tomto jazyce. Představitelé Štúrovi vyčítali, že odtrhává Slováky od Čechů a vede je tak do národní záhuby. Slovenština prý nebyla připravena na úkoly spisovného jazyka a není dostatečně vypracovaná. V roce 1849 se

Ján Kollár stal profesorem slovanských starožitností na Vídeňské univerzitě. Následně za éry ministra A. Bacha se s podpůrným stanoviskem J. Kollára zavedla jako vyučovací jazyk na slovenských lidových školách čeština a zčásti se používala také jako úřední jazyk. Lze zde mluvit o novém spisovném jazyce, tzv. staroslovenštině, což byla vlastně čeština s některými slovenskými osobitými prvky. Andrej Radlinský připravil příručku tohoto spisovného jazyka pod názvem *Pravopis slowenský s krátkou mluwnici* (1850). Váženější katoličtí kulturní a političtí pracovníci, mezi kterými je potřeba zmínit Štěpána Moyzese, Andreje Radlinského či Josefa Viktorina, však odmítli češtinu a přiklonili se ke slovenštině. Zásadní vliv na tuto skutečnost měl také fakt, že významný slovenský jazykovědec Martin Hattala schválil úpravy M. M. Hodži a přiklonil se k tzv. opravené slovenštině. (Pauliny, 1983, s. 191–195)

2.2.3 Hodžovsko-hattalovská reforma spisovné slovenštiny

Situaci kolem spisovného jazyka na Slovensku lze v tomto období charakterizovat jako velmi chaotickou, jelikož zde existovalo několik jazyků: u evangelíků se používala čeština v tradiční podobě, dále se zde používal nový český spisovný jazyk, staroslovenština v několika variantách, bernolákovština (rovněž v několika variantách) a rovněž štúrovská slovenština, a to jak podle Štúrovy kodifikace, tak i s odchylkami přijatými J. M. Hurbanem a též její hodžovská podoba. Tato situace vyústila v roce 1851 v setkání předních zástupců štúrovců (Štúr, Hurban a Hodža) a bernolákovců (Palárik, Radlinský, Závodník a Hattala), kteří vytvořili dohodu o zavedení jednotné spisovné slovenštiny založené na štúrovské kodifikaci s pravopisnými, hláskovými a tvaroslovnými úpravami navrženými M. M. Hodžou, jimž dal filologickou podobu a odůvodnění Martin Hattala v práci *Grammatica linguae slovenicae* (1850) a *Krátká mluvnica slovenská* (1852). Právě *Krátká mluvnica slovenská* se stala základní příručkou kodifikované a obecně přijaté spisovné slovenštiny. (Pauliny, 1983, s. 196–197) Tuto kodifikaci po reformě lze charakterizovat následovně: v pravopisu se důsledně uplatnil etymologický princip se zohledněním stavu ve slovanských jazycích, především v češtině a ruštině; zavedlo se psaní *y/y* v historických pozicích (*byť*, *bývať*, *dym*, *ženy* atd.); zavedla se samohláska *ä*; k dvojhláskám, které se nově psaly jako *ia*, *ie*, *ô* (s možností číst ho jako *uo* i *ó*), přibyla nová dvojhláska *iu*; k měkkým souhláskám *d'*, *t'*, *ň* přibýlo měkké *l'*, tyto měkké souhlásky se zároveň přestaly označovat háčkem před samohláskami *i*, *í*, *e*, *ie*, *ia* a *iu* (např. *vd'aka* – *deti*); rytmičné krácení zůstalo zachováno; tvary typu *chlapou*, *dobruo*, *dobrjeho*, *znameňja*, *robiu*, *padnuv* byly nahrazeny tvary *chlapov*, *dobré*, *dobrého*, *znamenie*, *robil*, *padol* apod. V některých vzorech se však dávala přednost archaickým nebo tradičním tvarům, příp. se takové tvary doporučovaly jako

varianty, např. šlo o tvary *od sluhy*, *s chlapy*, *mesta* v N pl. a připouštěly se tvary *ruce*, *noze*, *muše* v D a L sg. a další vzhledem ke stavu v češtině. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 92–93) Společně s E. Paulinym (1983, s. 197) můžeme konstatovat, že hodžovsko-hattalovská úprava slovenštiny znamenala úpravu spisovného jazyka z pravopisného, hláskoslovného a tvaroslovného hlediska do dnešní podoby, pochopitelně s určitými úpravami, kterým se budeme věnovat dále.

2.2.4 Spisovná slovenština v matičním období

Matiční období je vymezeno první etapou existence Matice slovenské, tedy začíná jejím založením v roce 1863 a končí jejím násilným zavřením v roce 1875 na základě příkazu maďarských vládních úřadů. V tomto období se za reprezentační spisovnou podobu slovenštiny uznávala Hattalova reforma štúrovskej kodifikace, avšak se záměrem nahradit její archaizující prvky zažitými, konkrétně šlo o snahu nahradit tvary *ruce*, *noze*, *od sluhy*, *s chlapy*, N pl. *mesta* tvary *ruke*, *nohe*, *od sluhu*, *s chlapmi*, *mestá* apod. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 96)

Důležitým institucionálním krokem na podporu rozvoje spisovného jazyka bylo zřízení jazykovědného oddělení Matice slovenské pod vedením M. Hattaly. Jeho cílem bylo starat se o spisovnou normu, o její upravenou kodifikaci, regulovat ji a zdokonalovat. Oddělení mělo také vydávat příručky spisovné slovenštiny a utvářet základnu pro výzkum slovenského jazyka, především jeho slovní zásoby. (Ibid.)

V matičním období byla vydána Hattalova *Mluvnice jazyka slovenského* (1864) a *Skladba jazyka slovenského* (1865). Pro veřejnost opět vyšla slovenská gramatika v němčině od J. K. Viktorina *Grammatik der slowakischen Sprache* (1865), která obsahovala úpravu podle zažitého úzu, tedy za *w*, *já*, *který*, *když*, *byl*, *Wy ste bol* se už v jejím prvním vydání nachází *v*, *ja*, *ktorý*, *keď*, *bol*, *Vy ste boli*. F. Mráz vydal učebnici *Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl* (1864). Tato učebnice obsahovala již živé prostředky tehdejší spisovné slovenštiny, například přesnější vymezení pozice samohlásky *ä*, v D a L se připouštěly pouze tvary typu *ruke*, *nohe* apod. (Ibid., s. 96–97)

E. Pauliny (1983, s. 208–209) však upozorňuje, že v tomto období norma spisovného jazyka nebyla ustálená, např. *ä* se používalo v širším rozsahu, jak to předepisovala hodžovsko-hattalovská kodifikace (např. *kämeň*), rovněž bylo rozkolísané psaní *y* (např. *bliskat' sa*, ale *koryst'*), při používání souhlásek *d*, *t*, *n*, *l* – *d'*, *t'*, *ň*, *l'* se vyskytovaly četné nedůslednosti (např. *ustanovizna*, ale *bubeň*), lze pozorovat rozdíly v asimilaci souhlásek (např. předložka *ces*), časté byly dvojtvary typu *sňah* – *sneh* apod., výrazná byla nejednotnost

v kvantitě vokálů (např. *vojak*, ale rovněž *voják*; *lodiam*, ale rovněž *lod'am*), často se porušoval rytmičný zákon (např. *chvália*, *píšúci*, *lístie*) a docházelo také ke zdvojování souhlásky *n* (např. *drevenný*). K nedodržování rytmičného krácení je však potřeba říci, že několik výjimek, které se v tomto období začaly uplatňovat, jsou v dnešní spisovné slovenštině přijaty (např. *chvália*, *lístie*).³⁵

2.2.5 Spisovná slovenština v martinském období

Martinské období lze vymezit etapou od zániku Matice slovenské roku 1875 po vznik Československé republiky v roce 1918. Pojmenováno je podle města Turčiansky Sv. Martin, v němž se po zániku Matice slovenské kumulovala činnost institucí, spolků, redakcí a osobností ve prospěch zachování a zvelebování spisovné slovenštiny a rozvoje národního života. Jak konstatují J. Kačala a R. Krajčovič (2006, s. 99), díky těmto aktivitám spisovná slovenština v martinském období postupně nabývala podobu perspektivně se tvořícího útvaru v pravopisu, ve struktuře všech jazykových rovin i zdokonalování stylů, která se v poslední třetině 19. století kvalifikuje jako zvláštní úzus označovaný přívlastkem martinský. Po zrušení Matice slovenské se tedy začalo formovat tzv. martinské centrum. Péče o spisovnou slovenštinu se však zpočátku mohla soustředit jen v redakcích časopisů jako *Orol*, *Národní hlásnik*, *Živena* a *Slovenské pohľady*, přičemž právě jazyk časopisu *Slovenské pohľady* se stal modelem spisovnosti. Podobnou roli měly i *Slovenské národné noviny*. Martinské centrum ale obohatilo spisovnou slovenštinu i kultivováním její mluvené podoby, a to nejdříve ve slovenském zpěvokole (od roku 1870), následně v divadle v Národním domě. (Ibid., s. 100) V tomto období měla zásadní význam kodifikace Samuela Cambela. Šlo vlastně o úpravu Hattalovy kodifikace ve prospěch zažitějších spisovných prostředků slovenštiny, resp. některých jevů slovenských nářečí. Tuto kodifikaci popsal S. Cambel v normativním díle *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1. vydání 1902). Je potřeba uvést, že autor se více zaměřoval na psaný projev než mluvený. V hláskosloví však upřesňuje pravidla psaní *ä*, které se má vyskytovat pouze po retnicích, měkkého *l'*, *y/y'*, dvojhlásek, kvantit a měkkých souhlásek. (Ibid., s. 101–102) Ve srovnání se současnou spisovnou slovenštinou lze například uvést, že kromě dvojhlásek *ia*, *ie*, *iu* a *ô* vymezuje i dvojhlásku *ou*, kterou však identifikuje pouze v I sg. ženského skloňování (*s tou ženou*), a zároveň upozorňuje, že je potřeba ji rozeznávat od přípony *-ov* v G pl. mužského skloňování (*tých chlapov*), autor tedy důrazně

³⁵ Pro více informací viz podkap. 4.1.2.1 Kvantita samohlásek.

vycházel pouze z psané podoby. (Czambel³⁶, 1902, s. 13–14) V tomto smyslu je situace zčásti analogická s tím, jak chápal dvojhlásky Ľ. Štúr, který mluvil i o dvojhláskách na konci slov. S. Cambel rovněž nahradil Hattalovy archaismy, a tak místo tvarů *od gazdy*, *v potoce*, *ruce*, *noze*, v N pl. *mesta*, *bereš* zavádí tvary *od gazdu*, *v potoku*, *ruke*, *nohe*, v N pl. *mestá*, *berieš* apod. (Kačala a Krajčovič, 2006, s. 102) Cambelova kodifikace prošla postupně několika úpravami, které realizoval zejména J. Škultéty při redigování druhého (1915) a třetího (1919) vydání *Rukováti spisovné reči slovenské*. (Ibid., s. 104)

2.2.6 Spisovná slovenština v meziválečném období

V rámci meziválečného období zde lze vymezit několik etap, ve kterých se spisovná slovenština včetně její mluvené podoby vyvíjela. První etapou byla existence první Československé republiky (1918–1939). Důležitým momentem pro širší uplatnění spisovné slovenštiny bylo, že slovenský jazyk se od roku 1918 stal úředním a vyučovacím jazykem v podstatě na všech úřadech a školách (s výjimkou některých úřadů či univerzity, kde se nadále používala čeština). (Pauliny, 1983, s. 224) Slovenština však byla v tomto období pod silným vlivem češtiny, což souviselo s faktem, že češtinu na Slovensku používali četní státní zaměstnanci, podnikatelé nebo živnostníci, kteří se po roce 1918 na Slovensko přistěhovali, rovněž se šířila i prostřednictvím české literatury. (Ibid., s. 228) V prvním desetiletí společného státu se kodifikace a úzus spisovné slovenštiny opíraly o kodifikaci S. Cambela a úzus udržovaný v martinském centru. Po obnovení Matice slovenské se znovu začíná mluvit o matečném úzu. Cambelovo kodifikační dílo nahrazují gramatiky Jana Damborského, které vyšly jako školní učebnice v pěti vydáních v rozmezí let 1919–1930. (Ibid., s. 233)

Pro kultivování mluvené podoby spisovného jazyka má velký význam rozvoj rozhlasového vysílání na Slovensku, které začalo v roce 1926. V roce 1931 vychází první oficiální kolektivní kodifikační příručka spisovné slovenštiny *Pravidlá slovenského pravopisu*. Nešlo však jen o kodifikaci slovenského pravopisu, ale spisovné slovenštiny. Tato pravidla v oblasti hláskosloví ustálila slabičnou délku ve více slovech (např. *voz*, *ráno*, *slížka*), sjednotila psaní předpon *s-*, *z-* a *vz-* podle etymologického principu v souladu s významem předponového slova a zavedla pravidla psaní přejatých slov. Je však potřeba také uvést, že pravidla byla vytvořena v duchu představy jednotného československého jazyka, což se projevovalo v kodifikaci mnohých českých slov nebo v hláskoslovných úpravách. Proto vydání této příručky vyvolalo silné reakce. Jednou z nich byl i vznik časopisu *Slovenská reč*

³⁶ Respektujeme podobu jména uvedenou v citované publikaci. V textu uvádíme adaptovanou podobu jména psanou *Cambel*.

v roce 1932, jehož význam spočíval ve vědecko-výzkumné činnosti v oblasti slovenského jazyka, ve stabilizování normy spisovné slovenštiny a v jejím prosazování v jazykové praxi. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 129–131)

Slovenská reč – na rozdíl od *Pravidel slovenského pravopisu* z r. 1931 – prosazovala tezi o samostatnosti slovenštiny jako jednoho ze slovanských jazyků. V oblasti tvarosloví, hláskosloví a pravopisu požadovala dodržovat tzv. matiční úzus, resp. kodifikaci S. Cambely upravenou J. Škultétym. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 131–132) Jelikož však ve školách a na úřadech platila kodifikace uzákoněná v díle *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931, v používání a v kodifikaci spisovné slovenštiny se vyvinula určitá rozdvojenost. Mluvená podoba spisovné slovenštiny se mohla rozvíjet i na profesionálních jevištích, ačkoli v Slovenském národním divadle, které vzniklo již r. 1919, se zpočátku hrálo jen česky. (Ibid., s. 134–135)

Jako další etapu je možno vymezit období existence první samostatné Slovenské republiky v letech 1939–1945. Kolektivní vědecký výzkum slovenštiny se v tomto období začíná uskutečňovat v Jazykovědném ústavu Slovenské akademie věd a umění, který se konstituoval v r. 1943, přičemž mohl navazovat na výzkum, který již delší dobu probíhal v Matici slovenské. (Ibid., s. 157)

Zejména po roce 1939 se objevují snahy o odstranění cizích prvků ze slovenštiny a o čistotu jazyka, které se označují jako purismus. Impulsem pro tento postup byl nesouhlas větší části inteligence s prosazováním ideje jednotného československého národa a jazyka zejména po vydání zmíněného spisu *Pravidlá slovenského pravopisu* v roce 1931. Cílem tohoto proudu bylo důsledné respektování matičního úzu v oblasti pravopisu, hláskosloví a tvarosloví, rozvíjení slovní zásoby domácími slovtvornými postupy a odstranění nefunkčních výpůjček z češtiny a němčiny. (Krajčovič, Žigo, 2006, s. 222–223)

2.2.7 Spisovná slovenština v současném období

V roce 1940 byla vydána nová *Pravidlá slovenského pravopisu*, která v pravopise dodržují kontinuitu s pravopisnými pravidly z roku 1931, avšak nové vydání upřesnilo ustanovení týkající se zejména psaní vícerych slov ve shodě s výslovností a psaní délky v přejatých slovech. Úpravy těchto pravidel směřovaly k posílení matičního úzu. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 159)

V období obnoveného československého státu po r. 1945 vychází třetí *Pravidlá slovenského pravopisu* (1953), která znamenala upevnění dominantního fonemického pravopisného principu spisovné slovenštiny. Z nejzásadnějších změn, které tato pravidla

přinesla, lze uvést: (1.) sjednocení plurálové podoby minulého času na jedinou podobu *robili* (oproti dosavadní psané formě *chlapi robili – ženy robily*); (2.) zjednodušení psaní předpon *s-*, *z-* a jejich vokalizovaných podob podle výslovnosti; (3.) zavedení psaní předložek *s*, *z* a jejich vokalizovaných podob podle vazby s pádem (předložka *z* se konstituovala jako genitivní předložka a *s* jako instrumentální); (4.) zjednodušilo a sjednotilo se psaní délky samohlásek v přejatých a cizích slovech podle výslovnosti. Některé nepravidelnosti, které v tomto vydání pravidel zůstaly, byly odstraněny v roce 1968. (Ibid., s. 168–169)

V období před vznikem novodobé samostatné Slovenské republiky r. 1993 vychází nové vydání *Pravidel slovenského pravopisu* (1991), které posiluje některé typické rysy spisovné slovenštiny, jako je uplatňování rytmičského zákona ve tvarosloví a tvoření slov. V uvedené linii pokračuje i 2., doplněné a přepracované vydání *Pravidel slovenského pravopisu* z r. 1998 a 3., upravené a doplněné vydání z r. 2000. (Ibid., s. 212) Čtvrté, nezměněné vydání je z roku 2013.

2.2.8 Rozvoj slovenské ortoepie od 20. století

Jedna z prvních ortoepických prací o slovenštině pochází paradoxně od českého lingvisty Bohuslava Hály. Jeho práce *Základy spisovné výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou* byla publikována v roce 1929. Ľudovít Novák uveřejnil v roce 1934 v časopise *Slovenská reč* základní pravidla slovenské ortoepie v článku *K základom slovenskej ortoepie* (s. 42–65).

První kodifikační příručka v oblasti výslovnosti od Henricha Bartka byla vydána v roce 1944 pod názvem *Správna výslovnosť slovenská*. Její součástí byl také výslovnostní slovník. Bartkova kodifikace byla založena na požadavku systémovosti a funkčnosti pravidel výslovnosti a na jejich nezávislosti na pravopisu. H. Bartek se přitom opíral o živou výslovnost, svou příručku zaměřil prakticky. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 159)

V roce 1953 vychází další z ortoepických prací – *Slovenská výslovnosť* od J. Stanislava. (Kráľ, 2009, s. 13) Tato příručka vznikla zejména na pozadí divadelní řeči. Sám autor uvádí, že ji adresuje především divadlům, ale i filmu, rozhlasu atd., resp. všem institucím, které mají vliv na řeč lidí. (Stanislav, 1953, s. 13) V tomto díle již Stanislav uvádí inventář slovenských dvojhlásek totožný s dnešní slovenštinou, tj. *ia*, *ie*, *iu* a *ô*.

V roce 1965 vycházejí vysokoškolské učební texty *Výslovnosť a prednes* od Viliama Záborského a v roce 1969 *Atlas slovenských hlások* od J. Dvončové, G. Jenči a Á. Krále, který

má být mimo jiné „spoľahlivou oporou pre každého, kto potrebuje základné údaje o spisovnej výslovnosti“ (s. 8). Jádrem práce je zejména artikulační popis slovenských hlásek.

Kodifikace spisovné výslovnosti po množství dílčích příspěvků začala nabývat syntetizující charakter vydáním díla *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* Ábela Krále v letech 1979 a 1982. (Krajčovič a Žigo, 2006, s. 234) Ovšem již v roce 1952 se začalo pracovat na kodifikaci spisovné výslovnosti také v Jazykovědném ústavu Ľudovíta Štúra, kde zvláštní ortoepická komise otevřela diskusi o základních poučkách výslovnosti spisovné slovenštiny. Některé z těchto pouček se uplatnily i ve třetím vydání *Pravidel slovenského pravopisu* (1953). Důležitým krokem k vydání první oficiální kodifikační příručky spisovné výslovnosti bylo zřízení nové ortoepické komise v roce 1972, která vzala za základ své práce elaborát Á. Krále založený na rozsáhlém studiu zvukové stavby slovenštiny. Tento materiál byl podroben diskusi za aktivní účasti jazykovědců ze všech slovenských jazykovědných pracovišť i uměleckých vysokých škol a také veřejnosti. Nakonec v roce 1984 vycházejí ve Slovenském pedagogickém nakladatelství *Pravidlá slovenskej výslovnosti* pod autorstvím Á. Krále. Ortoepická komise Jazykovědného ústavu Ľ. Štúra SAV, která je za tato pravidla zodpovědná a schválila jejich znění, pracovala v následujícím složení: Ján Horecký, Gejza Horák, Ábel Král', Eugen Pauliny, Štefan Peciar, Jozef Ružička, Ján Sabol a Viliam Záborský. (Král', 1984, s. 9–10) V nezměněné podobě tato *Pravidlá slovenskej výslovnosti* vyšla ještě v letech 1988 a 1996. V roce 2005 vyšlo v Matici slovenské přepracované a aktualizované vydání knihy *Pravidlá slovenskej výslovnosti* od stejného autora. Toto vydání však neobsahovalo doložku Ministerstva kultury SR osvědčující kodifikační platnost dané příručky, a to ani navzdory formulaci z Úvodních poznámek autora, která říká, že tato pravidla „vstupujú do kodifikačného priestoru“. (Král', 2005, s. 15) Kodifikační platnost tohoto vydání *Pravidel slovenskej výslovnosti* je proto problematická. Doložku potvrzující kodifikační platnost obsahují až *Pravidlá slovenskej výslovnosti* z roku 2009, která rovněž vyšla v Matici slovenské. V obou uvedených vydáních se upozorňuje na individuální autorství Á. Krále a konstatuje se, že „autor si to uvedomoval. Preto veľmi opatrne a zodpovedne posudzoval každú zmenu oproti pôvodnej a stále platnej kodifikácii“. (Král', 2005, s. 15; Král', 2009, s. 15) *Pravidlá slovenskej výslovnosti* ve vydání z roku 2009 jsou stále aktuálně platnou kodifikační příručkou v oblasti slovenské výslovnosti.

2.3 Dějiny kodifikace polské výslovnosti

Milena Hebal-Jeziarska

2.3.1 Počátky kodifikace polské výslovnosti

Normativní myšlení začalo hrát důležitou roli v popisu polštiny teprve v 19. století. (Siuciak, 2020, s. 11, cit. dle Bajerowa, 1977) Snahy o uspořádání a systematizaci polštiny zesílily po získání nezávislosti. Podle M. Siuciakové (2020, s. 13) to bylo vyvoláno potřebou snížit regionální rozdíly mezi územími, která byla po dlouhou dobu součástí jiných státních celků; týkalo se to především pravopisu. V této době se také zrodila potřeba utřídit pravidla výslovnosti. Již před tím, než se tak stalo, ovšem existovaly práce o polské fonetice, zde připomeneme ty nejranější. B. Wierzchowska (1980, s. 20, in Jastrzębska-Golonka, 2004, s. 252) považuje za první průkopníky polské nauky o hlásce Jana Siestrzyńskiego, autora publikace *Teoria i mechanizm mowy* (1820), a Józefa Mrozińskiego, autora mluvnice *Pierwsze zasady gramatyki polskiej* (1822), v níž najdeme informace o polské výslovnosti a vztahu mezi pravopisem a výslovností. Fonetické problematice obsažené ve studiích z meziválečného období se věnuje D. Jastrzębská-Golonková (2004). Pro základy fonetiky jsou mimořádně důležité také obecné práce J. N. Baudouina de Courtenay a *Szkic wymowy* (1910) Jana Rozwadowského. (Bryzek 1975) Publikace J. Rozwadowského je považována za první vědecký popis způsobu artikulace hlásek. (Szober, 1935) Je potřeba zmínit také dvě díla Julia Tennera *Estetyka żywego słowa* (1904) a *Technika żywego słowa* (1906) i překlad knihy Otto Jespersena *Najlepsza wymowa*. (Kamińska, 2020, s. 100) Za hlavního tvůrce a kodifikátora polské fonetiky je však považován Tytus Benni (1877–1935), který se na rozdíl od svých předchůdců soustředil právě na fonetiku a již díky svým prvním pracím se zařadil mezi významné fonetiky. (Bryzek, 1975; Słóński, 1936) Největším počinem Benniho v oblasti fonetiky je publikace s názvem *Opis fonetyczny języka polskiego*, která vyšla v letech 1915 a 1923 ve II. svazku encyklopedické řady *Encyklopedia polska*, v mluvnici *Gramatyka języka polskiego* Polské akademie věd (1923) a v letech 1959 a 1962 také v nakladatelství Ossolineum pod pozměněným názvem *Fonetyka opisowa języka polskiego: z obrazami głosek polskich podług M. Abińskiego*. Toto dílo je považováno za první publikaci, která ve formě učebnice představuje komplexní charakteristiku fonetického popisu polského jazyka. (Bryzek, 1975)

Počátky kodifikace polské výslovnosti se ve světle současné normativní tradice jeví jako výjimečné. Kodifikace polské výslovnosti byla iniciativou zdola, vycházející z potřeb herecké komunity, která pocítovala nedostatečnost pravidel v oblasti výslovnosti. V roce

1922 se Svaz polských jevištních umělců (*Związek Artystów Scen Polskich* – dále jen SPJU) obrátil na jazykovědce s prosbou o pomoc se stanovením pravidel polské výslovnosti³⁷. Tato situace vyplývala jednak z přístupu lingvistů k jazykové správnosti, jednak částečně z napodobování německých řešení. Jak píše T. Benni (1924, s. 4), ortoepie včetně ortofonie nebyla tehdy považována za vědeckou disciplínu: „Úkolem vědy není dávat návod, jak se chovat.“³⁸ K úkolům vědy tehdy patřilo pozorování reality a její popis. Tento postoj lingvistů se projevil v absenci norem, jimiž by se mohli herci řídit. Potvrzuje to zpráva T. Benniho (1924, s. 5) o setkání se Svazem polských jevištních umělců: „Setkal jsem se s umělci z různých polských regionů a viděl jsem naléhavou potřebu zavést nějakou jednotnou normu výslovnosti pro všechny polské scény. Nebylo pochyb, byly vyžadovány přesné normy a předpisy.“³⁹ Jak bylo zmíněno, význam měly také výslovnostní normy stanovené v Německu, jimiž se herci a vědci ve velké míře inspirovali. Výslovnostní norma v Německu vznikla na základě spolupráce jazykovědců a zástupců divadel⁴⁰. V roce 1897 se jeden z univerzitních profesorů společně se zástupcem berlínských divadel obrátil na herecký svaz a svaz filologů se žádostí o stanovení jednotných výslovnostních norem. Byla jmenována komise složená z filologů a divadelních ředitelů, přičemž samotné výslovnostní normy stanovili lingvisté na základě pozorování jevištní mluvy. Stanovená výslovnost se později stala závaznou v divadlech i v jiných prostředích, například ve školách.

V případě výslovnosti polského jazyka byla situace velmi podobná. Události, které se tehdy odehrály, popsali ve svých publikacích T. Benni (1924, 1926), Z. Klemensiewicz (1930) a B. Dunaj (2016). Na žádost SPJU uspořádal Tytus Benni v roce 1923 přednášku o polské ortofonii a poté v roce 1924 vydal knihu *Ortofonja polska. Uwagi o wzorcowej wymowie dla artystów, nauczycieli i wykształconego ogółu polskiego*. Tato publikace se následně stala podkladem pro práci na stanovení pravidel polské výslovnosti. (Dunaj, 2016, s. 22) V roce 1924 navrhl SPJU spolupráci Sdružení milovníků polského jazyka (*Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego*). Publikace vydávané během přípravy pravidel výslovnosti svědčí o tom, že spolupráce mezi hereckou a jazykovědnou komunitou byla velmi intenzivní. Stejně jako v Německu byla sestavena šestičlenná komise složená ze tří lingvistů a tří herců. Její závěry pak byly konzultovány s širším okruhem herců a jazykovědců. Komise

³⁷ O kodifikaci polské výslovnosti psal B. Dunaj (2016, s. 21–31).

³⁸ V orig.: „Nie jest zadaniem nauki dawanie wskazówek postępowania.“

³⁹ V orig.: „Poznałem artystów z różnych dzielnic polskich i widziałem silne odczucie potrzeby wprowadzenia jakichś jednolitych norm wymowy na wszystkich scenach polskich. Co do tego nie było żadnych wątpliwości, żądano ścisłych norm i przepisów.“

⁴⁰ O situaci v Německu píše T. Benni (1924, s. 11).

formulovala 5 obecných tezí a stanovila 13 pravidel. Obecné teze byly do jisté míry podobné těm, které formulovali němečtí vědci (viz Benni, 1924).

Následně byla na druhém sjezdu divadelních pedagogů a na valném shromáždění delegátů SPJU přijata pravidla polské výslovnosti. (Dunaj, 2016, s. 22) K tomu došlo v roce 1926. O tom, jak důležitý byl hlas herecké komunity, svědčí skutečnost, že část pravidel, byť jen malá, vzbudila takovou nevoli, že nebyla schválena. Patřila k nim identická zvuková realizace písmen *ch* a *h* (v nezávislé pozici), variantnost v adjektivní deklinaci, absence nosovosti ve skupinách hlásek zapisovaných jako *-eł*, *-qł* a dvouúrovňový charakter jevištní normy (hovorová a vysoká). Proto bylo v těchto případech rozhodnuto, že je naprosto nezbytné rozlišovat v řeči hlásky zapisované jako *ch* a *h*, zohledňovat mírnou nazalitu při výslovnosti skupin psaných *-eł*, *-qł*, při deklinaci adjektiv brát v úvahu pouze výslovnost koncovek jako *[-ym]*, *[-emi]* a uznávat jednoúrovňovou, „vždy pečlivou“ normu jevištní výslovnosti. (Benni, 1926, s. 166–167)

Dějiny normování polské jevištní výslovnosti a její pravidla byly zveřejněny v článku T. Benniho *Polska wymowa sceniczna*, který vyšel v časopise *Język Polski* č. 5/1926. Autor předkládá teze důležité z hlediska výslovnosti. Zdůrazňuje, že zdrojem výslovnostních pravidel nemůže být pravopis, ale tradiční výslovnost polské inteligence. Tu prezentují dobří jevištní a jiní umělci. T. Benni upozorňuje, že v této věci není soudcem jazykovědec, ale národ. Úkolem jazykovědce je naopak exaktními metodami zkoumat polskou výslovnost, upozorňovat národ na důležitost výslovnosti a poskytnout materiál k diskusi. (Benni, 1926, s. 162) Jevištní norma má své hranice. Pokud to vyžaduje umělecká interpretace, lze je překročit. T. Benni vyzývá k zavedení výuky výslovnosti pro studenty herectví. Domnívá se, že školní norma by se neměla rovnat normě jevištní.

Jazykovědci, kteří si byli vědomi rozdílů mezi jevištní a školní výslovností, se rozhodli vypracovat pravidla výslovnosti pro širší okruh zájemců. Úkolu se ujali Z. Klemensiewicz, J. Łoś a K. Nitsch. (Dunaj, 2016, s. 22) Zvolili si však podobný postup spočívající v diskusi o navrhovaných pravidlech. V roce 1928 vyšel v časopise *Język Polski* č. 1/1928 článek s názvem *Projekt prawideł poprawnej wymowy polskiej*. Autoři požádali o připomínky ke svým návrhům, a tak byla teprve po konzultacích zveřejněna první pravidla polské výslovnosti určená pro širší veřejnost. Jak píše B. Dunaj (2016, s. 22), až po přezkoumání zaslaných připomínek zformulovali konečné zásady T. Benni, Z. Klemensiewicz, K. Nitsch a J. Rozwadowski, samotná pravidla vypracoval Z. Klemensiewicz (1930).

2.3.2 Publikace o polské výslovnosti

Publikace o polské výslovnosti lze rozdělit na několik druhů: pravidla polské výslovnosti, slovníky polské výslovnosti, slovníky spisovné polštiny, slovníky polského jazyka, učebnice fonetiky a fonologie polského jazyka, cvičebnice výslovnosti, učebnice polštiny pro cizince, učebnice a příručky o kultuře polského jazyka, další publikace zabývající se pravidly polské výslovnosti buď komplexně, nebo se zaměřením na jednotlivá fonetická témata.

2.3.2.1 Pravidla polské výslovnosti

Pro polský jazyk byla publikována *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* (Klemensiewicz, 1930) a *Zasady poprawnej wymowy polskiej* (Doroszewski, Wiczorkiewicz, 1947).

První publikací věnovanou výhradně výslovnosti jsou již zmíněná *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* od Z. Klemensiewicz, vydaná v roce 1930. Ta se dočkala mnoha reedic, které z velké části kopírují obsah vydání prvního. Jisté úpravy vycházející z pozorování reálného stavu provedl Z. Klemensiewicz ve čtvrtém vydání. (Dunaj, 2016; Klemensiewicz, 1964) Závěry z provedených pozorování však nebyly tak široce konzultovány jako problémy zohledněné v prvním vydání. Za zmínku stojí také vydání této publikace z roku 1995, tedy až po Klemensiewiczově smrti. S. Urbańczyk do ní doplnil dva dodatky k výslovnostním pravidlům a přidal úvod týkající se polských hlásek. Všechna vydání Klemensiewiczových pravidel polské výslovnosti jsou publikace v rozsahu od 30 do 62 stran, v závislosti na vydání. Obsahují stručnou historii výslovnostní normy, pojednání o pravidlech správné výslovnosti a malý slovníček s výrazy, které podle názoru autora či editora mohou uživatelům polštiny působit výslovnostní potíže. Nevýhodou *Pravidel* je kopírování obsahu ze starších vydání (včetně jazykových jevů považovaných za zastaralé již době prvního vydání), probírání stejných jazykových jevů, nedostatečné vysvětlení otázek spojených s novým, často cizím lexikem. Není v nich zmínka o provedených konzultacích, anketách apod. Pouze ve čtvrtém vydání jsou vzpomenu ty úpravy související se změnami jazykové reality. Stručně řečeno, publikace *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* již není aktuální.

V roce 1947 W. Doroszewski a B. Wiczorkiewicz vydali publikaci *Zasady poprawnej wymowy polskiej* (se slovníčkem). V této práci vycházeli ze závěrů předválečné komise. (Dunaj, 2016, s. 23)

2.3.2.2 Slovníky

Mezi další významné publikace z pohledu výslovnostní normy patří slovníky. Všeobecné slovníky polského jazyka a slovníky spisovné polštiny obsahují na některých místech informace o výslovnosti jednotlivých slov, avšak nevěnují se tomuto tématu komplexně. Pokud jde o polský jazyk, byly vydány pouze dva slovníky, které se zabývají výhradně výslovností. Jedná se o *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977, vytvořený pod redakcí M. Karase a M. Madejowé, a *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* vydaný v letech 1990 a 1993, jehož redaktory byli W. Lubaś a S. Urbańczyk. Uvedené výslovnostní slovníky nejsou aktuální a byly podrobeny kritice mnohých lingvistů. Na nedostatky poukazovali např. Z. Kurzowá (1979), Z. Saloni (1982), M. Madejowá (1992), M. Osowická (2000). (Wiatrowski, 2015, s. 499)

Zmíněným slovníkům je vytýkáno zejména to, že prezentovaná řešení správné výslovnosti nejsou založena na relevantním výzkumu, autoři se příliš spoléhají na svůj jazykový cit a některé závěry nekorespondují s tehdy dostupnými výzkumy. (Dunaj, 2016, s. 23; Wiatrowski, 2015, s. 499) Publikace *Słownik wymowy polskiej* je také kritizována za uplatnění mezinárodní transkripce, která se v Polsku nepoužívá a ztěžuje uživatelům srozumitelnost. Kritizováno je i to, že za správnou zde byla uznána stejná výslovnost zvukových ekvivalentů *q* a *ę* před úžínovými souhláskami v pozici uprostřed i na konci slova⁴¹. (Wiatrowski, 2015, s. 498; Dukiewicz, 1995, s. 32; Lorenc, 2016, s. 58) P. Wiatrowski (2015, s. 498) dále těmito publikacím vytýká šíření výslovnostních chyb v případech doporučení vyslovovat nosové samohlásky před změkčeným *l* a před neslabičným *u*. V publikaci *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* podle Wiatrowského autoři opakují nesprávné informace o dvojí výslovnosti kombinací neznělé souhlásky a hlásky zapisované jako *w*. Jde o možnost paralelní výslovnosti [kv] vedle [kf]. P. Wiatrowski zde odkazuje na výzkum Małgorzaty Witaszekové-Samborské (1985, s. 94), která ukázala, že tento způsob výslovnosti je na ústupu. Kritizuje také informace týkající se výslovnosti hlásky zapisované jako *ń*, která by při výskytu po samohlásce, před tvrdými afrikátami a závěrovými souhláskami měla zaznamenat artikulační posun.

P. Wiatrowski (2015, s. 498) upozorňuje na to, že doporučení ohledně správné výslovnosti se v obou slovnících liší. Jako příklad uvádí odlišná doporučení týkající se výslovnosti podstatných jmen typu *kwestia*, *partia*, *kopia* v genitivu singuláru.

⁴¹ H. Koneczná (1934), L. Dukiewiczová (1967), B. Wierzchowska (1966), M. Steffenová-Batogowá (1975) zde potvrzují rozdílnou výslovnost. (Wiatrowski, 2015, s. 496)

Normativní řešení týkající se orto fonie je možno nalézt také ve slovnících spisovné polštiny u konkrétních slov, u nichž mohou podle autorů nastat potíže se správnou výslovností. Nejaktuálnějším slovníkem je *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, vydaný pod redakcí A. Markowského v roce 2001 (slovník byl opakovaně vydáván i v následujících letech).

2.3.2.3 Učebnice fonetiky a fonologie

Učebnice fonetiky a fonologie nemusejí obsahovat veškerá pravidla polské výslovnosti. Lze z nich ovšem čerpat poznatky o artikulaci jednotlivých hlásek a o významných procesech probíhajících ve skupinách hlásek (např. o asimilacích). Učebnice hrají velmi důležitou roli, pokud jde o prezentaci nejnovějších výzkumů.

Ke starším, ale pro dějiny polské fonetiky důležitým pracím patří *Fonetyka polska z obrazkami polskich głosek Albińskiego* od T. Benniho (1964), *Fonetyka polska: artykulacja głosek polskich* M. Dłuské (1981), *Wymowa polska* B. Wierzchowské (1971) nebo *Fonetyka i fonologia* (in *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, 1995) L. Dukiewiczové a I. Sawické. K pracím obsahujícím výsledky fonetického výzkumu, které se často užívají i při vysokoškolské výuce, patří publikace M. Steffenové-Batogové *Automatyzacja transkrypcji fonematycznej tekstów polskich* (1975) a *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich* od H. Koneczné a W. Zawadowského (1951).

Z novějších publikací tvořících kánon současné lingvistické literatury je třeba zmínit učebnici D. Ostaszewské a J. Tamborové *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego* (1988) a *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego* M. Wiśniewského (2000).

Mimořádně důležitým dílem je publikace B. Dunaje *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Część I. Fonetyka i fonologia* (2015). Tato práce je bohužel obtížně dostupná, chybí dokonce i v polonistických knihovnách.

Kromě toho je potřebné zmínit také skripta pro studenty: *Fonetyka i fonologia języka polskiego* od A. Rosińské-Mamejové (2014) a *Fonetyczny i fonologiczny opis współczesnej polszczyzny* od A. Dyszaka, E. Laskowské, M. Żakové-Święcické (1997).

Ovšem i učebnice fonetiky a fonologie obsahují zastaralé informace. O tomto problému píše A. Lorencová (2016, s. 20). Autorka kritizuje především kopírování informací ze starších publikací, nejčastěji v důsledku chybějících novějších výzkumů, a také to, že některé tituly používají rentgenogramy z předválečného období.

2.3.2.4 Učebnice výslovnosti

Knihy o výslovnosti obvykle píší logopedi nebo učitelé mluvní techniky, kteří učí budoucí herce, zpěváky nebo kněze. Publikace tohoto typu obsahují především popis artikulace konkrétních hlásek či hláskových skupin a příslušná cvičení. Vzhledem k nízkému povědomí Poláků o nutnosti nácviku výslovnosti mají tyto knihy omezený okruh čtenářů. Využívají je logopedi, učitelé jevištní výslovnosti a učitelé polštiny jako cizího jazyka. V Polsku, na rozdíl od České republiky a Slovenska, není do studijních programů polské filologie nebo učitelství zahrnuta výuka praktické ortofonie. Výuka praktické výslovnosti probíhá v rámci studijních oborů určených pro budoucí herce, logopedy či kněze. Kurzy správné výslovnosti jsou pořádány také pro televizní a rozhlasové novináře. V poslední době se začala věnovat větší pozornost výslovnosti jako prvku sebe prezentace. Tyto kurzy pořádané logopedy nebo herci jsou určeny lidem, kteří vystupují na veřejnosti.

Z významnějších publikací stojí za zmínku především knihy Bogumiły Toczyské, logopedky a učitelky techniky a estetiky řeči, např. *Elementarne ćwiczenia dykcji* (2000), *Kama makaka ma! Wprawki dykcyjne* (1992), *Sarabanda w chaszczech* (1997), *Łamańce z dedykacją* (1998), *Głos w ruchu. Ćwiczenia nie tylko dla dziennikarzy* (2021), a A. Majewské-Tworkové *Szura szumi i szeleści. Ćwiczenia fonetyczne nie tylko dla cudzoziemców* (2010). Nejnovější publikací z oblasti logopedie pro umělce je *Logopedia artystyczna* (2020), kterou vydali B. Kamińska a S. Milewski. Variantnost polské jevištní řeči popsal P. Nowakowski (1997) v knize se stejným názvem.

K již neaktuálním, ale historicky významným dílům patří kniha určená učitelům *Poradnik fonetyczny dla nauczycieli* od B. Ročlawského, vydaná v roce 1986, a příručka *Podstawy polskiej wymowy scenicznej* od D. Michałowské, vydaná roku 1975.

Mezi současné publikace určené cizincům a učitelům polštiny jako cizího jazyka patří *Głoski polskie. Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego* autorů M. Maciołka a J. Tamborové (2014), *Znajdź z polskim wspólny język. Fonetyka w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Poradnik metodyczny* M. Biernacké (2016), *Wymowa polska z ćwiczeniami* B. Karczmarchukové (2012) a *Fonetyka – polski w praktyce*, jejíž autorkou je J. Staneková (2020).

Publikace logopedů a učitelů polštiny jako cizího jazyka, kteří nejsou současně jazykovědci, představují vhodný praktický materiál pro výuku, v níž se procvičuje artikulace jednotlivých hlásek, hláskových skupin apod. Pokud však jde o teoretické popisy, je potřeba být opatrný, neboť se v nich vyskytují závažné chyby, např. v publikaci J. Stanekové (2020) je uvedena chybná zvuková realizace písmen *q* a *ę* uprostřed slova. Také v knize

B. Karczmarczykové (2012) lze najít totožnou informaci, i když autorka v poznámce pod čarou uvádí, že nejnovější výzkumy dokazují rozdílnou výslovnost fonických ekvivalentů písmen *q* a *ę* v pozici před úžinovými hláskami.

V některých případech (např. v knize *Głoski polskie*) jsou vybrané fonetické otázky prezentovány ve zjednodušené podobě (fonické ekvivalenty písmen *q* a *ę*). Pro zájemce je zde uvedena i nezjednodušená verze.

2.3.2.5 Další publikace o polské výslovnosti

Z dalších publikací o polské výslovnosti stojí za zmínku publikace o kultuře polského jazyka. Zde je potřeba zdůraznit, že se problematice výslovnosti věnují jen částečně. Příkladem může být Karpowiczova kniha *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja* (2018) a jazykové příručky, jako je např. *Poradnik profesora Markowskiego*. Mezi nejnovější tituly obsahující kodifikovaná pravidla polské výslovnosti patří Dunajovy články (2003, 2004, 2006) publikované v časopise *Język Polski*. Pravidla prezentovaná v těchto pracích byla přijata členy Komise pro kulturu polského jazyka Jazykovědného výboru Polské akademie věd. (Więcek-Poborczyk, 2014, s. 51) Kromě toho vycházejí odborné články o konkrétních fonetických otázkách. Za pozornost stojí zejména příspěvek A. Lorencové (2016) s názvem *Wymowa normatywna polskich samogłosek nosowych i spółgłosek bocznej*. Autorka využívá experimentální fonetický výzkum k určení artikulace jednotlivých hlásek, čímž vyvrací zastaralé informace obsažené v mnoha publikacích. Výsledky její práce uvádíme v kapitole věnované výslovnostním pravidlům. Z dalších knih je nutno připomenout práci I. Więcekové-Poborczykové *Normy wymawianiowe polszczyzny a wariantywność wymowy* z roku 2014.

Bohužel chybí jediný ucelený zdroj, který by mohl sloužit jako pomůcka pro uživatele jazyka a zároveň by zahrnoval poznatky z nejnovějších výzkumů. O potřebě nového výslovnostního slovníku nebo alespoň komplexní studie psala řada lingvistů, např. Dunaj (2001, s. 24) nebo Wiatrowski (2015, s. 503). Wiatrowski tvrdí, že nový slovník by měl být založen na experimentálním výzkumu, kvalifikátory označující frekvenci by měly reflektovat čísla.

Variantnost způsobů výslovnosti by měla být popsána s přihlédnutím k zeměpisným, chronologickým, situačním a stylistickým variantám, rovněž i k variantám hyperkorektním. Důležité je také věnovat pozornost jevům, kterými se zabývaly jednotlivé fonetické studie. Zajímavý je také jejich vývoj.

2.3.3 Fonetické jevy probírané v pravidlech polské výslovnosti a ve slovnících správné výslovnosti (vybrané otázky)

2.3.3.1 Zánik zúžených samohlásek

Problematika zúžených samohlásek (pol. *samogłoski pochylone*) již není v dnešní polštině aktuální. Jedná se o samohlásky známé z historie polského jazyka, které se vyslovovaly se zúžením ústní dutiny. V publikaci z roku 1930 Z. Klemensiewicz tvrdí, že výslovnost zúžených samohlásek, která existovala v historii polského jazyka, je „pozůstatkem staré dobré tradice“. Jak autor dále vysvětluje, výslovnost hlásky *e* se blíží výslovnosti hlásky *i* nebo *y*. Klemensiewicz tehdy připouštěl tento způsob artikulace ve školní výslovnosti, avšak v jevištní výslovnosti již nikoli. Stejnou tezi lze nalézt i v dalších vydáních, včetně vydání z roku 1995, ačkoli jiná práce o polské výslovnosti, *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* (1993), se již touto problematikou nezabývá. Na druhou stranu v publikaci *Słownik wymowy polskiej* (1977) lze najít informaci, že zúžené *e* z polštiny zcela zmizelo. V současných pracích není tomuto tématu věnován žádný prostor.

2.3.3.2 Zánik kolísání ve výslovnosti koncovek instrumentálu a lokálu -ym, -em, -ymi, -emi u přídavných jmen, zájmen, řadových číslovek a přídavných jmen slovesných/příčestích

Tato problematika je prakticky beze změny popsána v Klemensiewiczově knize *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, ačkoli se zdá, že se situace od roku 1930 změnila. Drobné změny si lze všimnout ve vydání z roku 1995, které uvádí, že existují rozdíly ve výslovnosti – někteří lidé zde vyslovují stále či pouze příležitostně [-em], [-emi]. Od první normativizace lze při výslovnosti v daném případě volit mezi koncovkami [-ym/-im] / [-em]. V jevištní i školní výslovnosti je v instrumentálu a lokálu singuláru přípustná variantní výslovnost -ym, -im, -em, nebo pouze forma -ym. Za chybu se však považuje spojení koncovky -em s podstatným jménem mužského rodu – např. *dobrem człowiekiem*. V plurálu lze vyslovovat [-ymi, -imi, -emi], byť píšeme pouze -ymi, -imi.

2.3.3.3 Zánik rozdílu ve výslovnosti hlásek zapisovaných jako *ch* a *h*

Před válkou panovalo zejména mezi herci přesvědčení, že výslovnost izolované hlásky zapisované pomocí písmena *h* je znělá, zatímco hláska zapisovaná pomocí písmena *ch* má být neznělá. T. Benni (1924, s. 44) tvrdí, že tato teorie je založena na pravopisu. Z jeho pozorování vyplývá, že ve výslovnosti slov obsahujících *h* a *ch* není žádný rozdíl a obě

písmena se v nezávislých pozicích realizují v řeči jako neznělé souhlásky. B. Dunaj (2001, s. 69) dokonce tvrdí, že v hovorové mluvě nemělo *h* v nezávislých pozicích nikdy znělý fonický ekvivalent. Vždy se jednalo o regionální variantu výslovnosti. Nicméně přesvědčení předválečných hereckých kruhů o tom, že obě písmena se v řeči realizují odlišně, bylo natolik silné, že herci protestovali proti ustanovení navrženému komisí šesti členů (Benni, 1926, s. 167), které zrovnoprávňovalo hláskové realizace písmen *h* a *ch* v nezávislých pozicích. Jednalo se o jedno z mála ustanovení, které nebylo na druhém kongresu divadelních pedagogů přijato. Z. Klemensiewicz v knize *Pravidla poprawnej wymowy polskiej* z roku 1930 tvrdí, že hlásky zapisované jako *h* a *ch* se vyslovují identicky nezněle, pokud nedochází ke spodobě znělosti. V dalších vydáních těchto *Pravidel* a v publikaci *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977 nacházíme stejné informace. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* z roku 1993 však uvádí, že *h* se realizuje v řeči zněle, byť se nejedná o povinnou výslovnost v televizi ani v divadle. Toto konstatování poukazuje také na neadekvátnost některých jazykových řešení navržených tímto slovníkem.

2.3.3.4 Změny ve zvukové realizaci písmen *q* a *ę*

Téma fonických ekvivalentů písmen *q* a *ę*, které se dříve označovaly jako nosové samohlásky, dnes jinak, vzhledem na komplikovaná pravidla výslovnosti vždy zabíralo a dodnes zabírá velkou část každé normativní publikace. Výslovnost psaného *q* a *ę* totiž závisí na hlásce, která následuje po nich (podrobněji o tomto tématu pojednávají následující kapitoly). V publikacích věnovaných ortoepii jsou v diachronním kontextu patrné dva trendy. Prvním z nich je postupné mizení nazality u realizací *q* a *ę* v určitých pozicích. Druhým z nich je dlouholetá diskuse o fonických ekvivalentech *q* a *ę* před úžinovými hláskami s postupným posunem k teorii polysegmentálnosti hlásek, které jsou realizací *q* a *ę* v postavení uprostřed slova před úžinovými hláskami.

2.3.3.4a Postupný zánik nazality. Písmena *q* a *ę* uprostřed slova před závěrovou nebo polozávěrovou souhláskou

Při zkoumání fonetických studií od počátků až po současnost lze zaregistrovat důraz na to, aby pravopis nebyl považován za vzor výslovnosti, což se v případě fonické realizace písmen *q* a *ę* děje dodnes. Všechny zde probírané studie se tedy shodují v tom, že *q* a *ę* se před závěrovými a polozávěrovými souhláskami realizují dvousegmentově, např. *mądry* jako [mondry]. První studie (Benni, 1924) v tomto případě ještě uvádějí výskyt mírné nazality, ale

zdůrazňují, že výslovnost v souladu s pravopisem by byla nesprávná. V Klemensiewiczových pracích není ani zmínka o nazalitě při fonické realizaci písmen *q* a *ę* uprostřed slova před neúžínovými souhláskami.

2.3.3.4b Písmena *q* a *ę* ve skupinách *-ęł*, *-qł*

V průběhu let podlely změně také fonické ekvivalenty *q* a *ę* ve spojeních zapisovaných jako *-ęł*, *-qł*. První fonetické studie (Benni, 1924, 1926) zde doporučují zachovat ve výslovnosti mírnou nazalitu. Z. Klemensiewicz (1930 a ve vydáních, v nichž se daný obsah kopíruje: 1964, 1995) připouští dvě možnosti: denazalizovanou výslovnost (tj. realizaci v podobě ústních samohlásek [e], [o]), nebo artikulaci s mírnou nazalitou v jevištní mluvě a u těch, kteří jsou na takovou výslovnost zvyklí. Pozdější publikace, např. *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977, doporučují denazalizovanou výslovnost. Následující kapitoly obsahují informace autorů aktuálních publikací.

2.3.3.4c Fonický ekvivalent písmene *ę* na konci slova

T. Benni (1924) zde doporučuje poloviční nosovost, zatímco Z. Klemensiewicz připouští dvě možnosti – jak denazalizovanou výslovnost, tak výslovnost s mírnou nazalitou. Druhý způsob artikulace se doporučuje v jevištní mluvě. V publikaci *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977 je plně nazalizovaná fonická realizace písmene *ę* klasifikována jako nepřirozená, umělá, artikulace s mírnou nazalitou pak jako pečlivá, zcela denazalizovaná výslovnost jako méně pečlivá. Současné publikace upřednostňují denazalizovanou výslovnost před výslovností nosovou.

2.3.3.4d Problematika zvukové realizace písmen *q* a *ę* uprostřed slova před úžínovou souhláskou

Od počátku kodifikace polské výslovnosti není pochyb o tom, že fonická realizace písmen *q* a *ę* uprostřed slov se liší v závislosti na typu hlásky, která po nich následuje. V případě závěrových a polozávěrových souhlásek dochází ke konsonantické výslovnosti, zatímco v případě úžínových souhlásek pak k výslovnosti, jejíž klasifikace závisí na použité metodologii – jedná se o nosovou samohlásku, dvojhásku (difong) nebo polysegmentální hlásku.

V Polsku dlouhá léta převládal názor, že *q* a *ę* se před úžínovou souhláskou vyslovují monoftongicky a synchronicky. Tyto informace lze nalézt mimo jiné v publikaci *Słownik wymowy polskiej*, která za správnou považuje pouze takovou výslovnost; asynchronickou

artikulaci zde klasifikuje jako nesprávnou. V současné době se hovoří o diftongické a polysegmentální struktuře hlásek zapisovaných jako *q* a *ę* (uprostřed slov, před úžínovou souhláskou). V tomto případě je také odmítnuta synchronická výslovnost jako taková, kterou nelze artikulovat (více je o tomto tématu uvedeno v kapitole věnované polským samohláskám).

2.3.3.5 Změna popisu výslovnosti změkčených retných souhlásek [p'], [b'], [m'], [v'], [f']

Jedná se o další téma, které se v normativních studiích probírá dodnes. Je zde patrné odlišné hodnocení artikulace zmíněných souhlásek. Mnozí lingvisté byli přesvědčeni o správnosti synchronické výslovnosti retných palatálních souhlásek. T. Benni (1924) tvrdil, že výslovnost těchto hlásek je synchronická, přičemž asynchronickou artikulaci hodnotil jako nářeční. Z. Klemensiewicz si zase všiml, že tyto hlásky se vyslovují dvěma způsoby: synchronicky a asynchronicky. Ve vydání z roku 1930 autor doporučuje synchronickou artikulaci v jevištní a školní výslovnosti, nicméně uvádí, že by měla být akceptována také výslovnost asynchronická (tzn., že po retné hlásce se vyslovuje [ɹ]). Všechny reedice kopírují obsah vydání z roku 1930, i když pozdější výzkumy poukazují na asynchronickou výslovnost daných hlásek. Výslovnostní slovníky z let 1977 a 1993 také uvádějí dva typy výslovnosti. A. Zajda (1977) na základě svých pozorování tvrdí, že asynchronická výslovnost je rozšířena před zadními samohláskami, naopak synchronická výslovnost před samohláskami předními. V souladu s tím tak autoři prvního slovníku upřednostňují asynchronickou výslovnost před zadními samohláskami, vedle ní uvádějí synchronickou výslovnost, opačnou situaci pak popisují u předních samohlásek. To neplatí pro výslovnost retné souhlásky, po níž následuje *i* před další souhláskou, např. *piwo*. V takových případech se jedná výhradně o synchronickou artikulaci. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* z roku 1993 však považuje jednohláskovou výslovnost za velmi pečlivou a dvojháskovou za pečlivou. V současných příručkách se již uvádí pouze asynchronická výslovnost.

2.3.3.6 Změna výslovnosti hlásek zapisovaných jako *kie*, *ke*, *gie*, *ge*

V publikaci *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* z roku 1930 doporučoval Z. Klemensiewicz měkkou výslovnost bez ohledu na pravopis. Ve slovech *general* i *gięda* se tedy skupina hlásek zapisovaná jako *ge/gie* vyslovovala identicky jako *gie* [g'e]. Pozdější vydání doporučují před *e* vyslovovat *k*, *g* v souladu s pravopisem, zatímco měkká výslovnost

sekvencí písmen *ge* v cizích slovech je klasifikována jako výslovnost starší generace (*Pravidla poprawnej wymowy polskiej* z let 1964 a 1995, *Słownik wymowy polskiej* a *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* z roku 1993 – artikulace hodnocena jako zastaralá výslovnost, uvedena vedle tvrdé výslovnosti).

2.3.3.7 Změna výslovnosti hlásky zapisované jako *l*

Výslovnost hlásky zapisované pomocí písmena *l* prošla v minulosti vývojem. Myslíme tím zánik předojazyčné artikulace hlásky psané jako *l* ve prospěch labiální výslovnosti, tj. neslabičného *u* [ɯ]. O tom, že předojazyčná artikulace byla obtížně vyslovitelná již v meziválečném období, píše různí jazykovědci. T. Benni (1924, s. 28) tvrdí, že tuto hlásku neumí správně vyslovit polovina Poláků. Z. Klemensiewicz (1930) odhaduje, že polovina Poláků vyslovuje danou hlásku předojazyčně a polovina labiálně. Naopak B. Dunaj (2001, s. 68) je přesvědčen, že v meziválečném období nebyla předojazyčná artikulace dominantní. Byla však vyhrazena pro jevištní výslovnost. V knize *Pravidla...*, vydané v roce 1930, tak Z. Klemensiewicz píše o dvou způsobech artikulace hlásky psané jako *l*. Starší z nich, doporučovaná pro jevištní výslovnost, je artikulace předojazyčná, zatímco mladší, přípustná jako varianta ve školní výslovnosti, je artikulace obouretná, typická i pro současnost. Již před válkou Z. Klemensiewicz na základě provedených výzkumů uváděl, že poměr způsobu výslovnosti této hlásky je z hlediska frekvence výskytu 50 % na 50 %. Ve vydání svých *Pravidel* z roku 1964 však tentýž autor připouští, že převažuje labiální fonická realizace písmene *l*. V publikaci *Pravidla poprawnej wymowy polskiej* z roku 1995 najdeme poznámku, že nejmladší generace herců požaduje zrušení pravidla o předojazyčné artikulaci *l* v jevištní mluvě. Výslovnostní slovník z roku 1977 již mnohem dříve uvádí, že předojazyčné *l* již nelze vyslovit. Za správné proto považuje pouze labiální *l*, [ɯ]. Za běžnou považují bilabiální výslovnost písmene *l* také autoři slovníku z roku 1993. Předojazyčné *l* je hodnoceno jako hláska artikulovaná osobami, které pocházejí z východních regionů Polska, ze specifických nářečních oblastí, a také profesionálními herci. (Lubaś, Urbańczyk, 1993, s. 29)

2.3.3.8 Změna ve fonické realizaci písmene *n* před *k, g, h*

Také tato problematika prošla vývojem. První zmínku o výslovnosti výše uvedených kombinací hlásek lze najít v prvním vydání Klemensiewiczovy knihy *Pravidla...* (1930). Ve slovech cizího původu, jako jsou např. *kangur* a *Anglia*, se doporučuje vyslovovat zadojazyčné, měkkopatrové *n*. V domácích a přejatých slovech však Z. Klemensiewicz

doporučuje výslovnost [nk], např. ve výrazech *koronka* a *maszynka*. V dalších vydáních *Pravidel* z let 1964 a 1995 jsou doplněny informace o regionální výslovnosti. Uvádí se zde střední Velkopolsko a Malopolsko, kde se výslovnost měkkopatrového *n* vyskytuje i v domácích a zdomácnělých slovech, což by nemělo být považováno za chybu. Podobné informace lze nalézt ve slovnících výslovnosti vydaných v letech 1977 a 1993, které rovněž považují měkkopatrové *n* vyslovované v domácích a zdomácnělých cizích slovech za regionální prvek natolik rozšířený, že by měl být považován za správný vedle výslovnosti varšavské.

2.3.3.9 Další problémy související s výslovností cizích slov

Starší publikace (Benni, Klemensiewicz, bez ohledu na rok vydání) se mnoha otázkami spojenými s výslovností cizích slov nezabývají. Jedná se o následující problémy:

- výslovnost slov končících na *-izm*, *-yzm* v lokálu singuláru,
- výslovnost samohlásek ve spojení s *j* a dalšími samohláskami,
- výslovnost samohláskových skupin *-ae-*, *-oa-*, *-au-*, *-eu-* v přejatých slovech,
- výslovnost přejatých slov obsahujících seskupení *bio*, *rio*, *lio*,
- výslovnost výrazů jako *kolonia*, *dominium*, *anarchia*, *-grafia*, *-logia*,
- výslovnost výrazů jako *plastik*, *režim*,
- výslovnost přejatých a domácích slov, která mají na hranici morfémů hlásková spojení *-au-*, *-eu-*, *-ua-*, *-uo-*.

Analýza publikací obsahujících pravidla výslovnosti ukazuje dynamiku fonetických prvků, která zahrnuje: zánik některých fonetických jevů, změny ve výslovnosti, změny v interpretaci artikulace jednotlivých hlásek, vznik nových fonetických problémů vycházejících z jazykových a společenských změn.

Výše uvedený popis vybraných fonetických jevů ukazuje směřování změn týkajících se sledované problematiky. Některé z nich zmizely: zúžené samohlásky, rozdíl ve výslovnosti hlásek zapisovaných písmeny *h* a *ch*, variantnost *-ym*, *-em* v instrumentálu a lokálu a dublety ve výslovnosti hláskového spojení *ge* ve slovech cizího původu. Zásadní proměnou prošla výslovnost hlásky zapisované jako *ł*. Více informací o foneticko-fonologických rozdílech v polštině lze najít v Dunajově článku (2001). Analýza pravidel a slovníků polské výslovnosti navíc ukázala, jak často se normativní řešení identických jazykových jevů liší, na což často upozorňují jazykovědci i uživatelé jazyka.

3 Ortoepie segmentálních a suprasegmentálních jevů v češtině

Pavčina Kuldanová

Ortoepie (spisovná výslovnost) je soubor norem, které vymezují spisovný standard zvukové podoby jazyka. (Palková, 1994, s. 320) Pro češtinu byla základní pravidla spisovné výslovnosti slov domácích i přejatých kodifikována („uzákoněna“) v příručkách *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých* (Praha: Academia, 1967) a *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*. (Praha: Academia, 1978); o kodifikaci výslovnosti a její historii viz výše v kap. 1.1 a 2.1. Podle kodifikační příručky je ortoepická výslovnost „skutečně existující, přirozená a na konvenci založená výslovnost, která jako nedílná součást spisovného jazyka plní jeho celonárodní sdělovací funkci; je to výslovnost uživatelů spisovného jazyka po celém jazykovém území, snažících se o spisovný projev kultivovaný po všech stránkách, z hlediska výslovnosti tedy prostý zvláštností nářečních, místních a individuálních.“ (*Výslovnost spisovné češtiny I*, s. 10)

V rámci spisovné mluvy můžeme vzhledem ke konkrétní komunikační situaci využít různý stupeň uplatnění (obměny) výslovnostní normy – tzv. **výslovnostní styl** (viz i kap. 1.1.3); stylistická rozrůzněnost spisovného jazyka se tedy projevuje nejen při výběru jazykových prostředků tvaroslovných, lexikálních nebo syntaktických, ale i ve zvukové rovině. Obvykle se v oborové literatuře rozlišuje výslovnostní styl (stylová vrstva výslovnosti):

1. **základní** (neutrální), tj. způsob výslovnosti ve veřejných projevech neutrálního charakteru (např. ve školách, v médiích, na úřadech, při oficiálních jednáních apod.); tato základní výslovnost může být obměňována dvěma směry – buď ke zvlášť pečlivé, nebo ke zběžné výslovnosti;

2. **vyšší** (vybraný), tj. zvláště pečlivá výslovnost uplatňovaná např. ve slavnostních projevech, uměleckém přednesu nebo při nepříznivých akustických podmínkách;

3. **nižší** (zběžný), tj. běžná výslovnost v každodenním mluvním styku (pokud se při něm užívá spisovné češtiny), který klade na mluvčího menší nároky, připouští jisté odchylky od ortoepické normy (např. při výslovnosti hláskových skupin toleruje zjednodušenou výslovnost souhláskových seskupení nebo absenci rázu; o těchto jevech viz níže).

Kapitola přináší poučení o ortofonii, tedy správném tvoření jednotlivých hlásek, a o jejich ortoepické výslovnosti v proudu řeči. Upozorní také na nejčastější odchylky od náležitého znění hlásek a jejich příčiny. Při výkladech o artikulaci samohlásek a souhlásek vycházíme

z jejich fonetických popisů v respektované odborné literatuře (je uvedena u jednotlivých podkapitol), přidržujeme se rovněž obvyklé klasifikace hlásek (s poukázáním na některé sporné jevy, které souvisí s fonetickou charakteristikou zvuků). Kromě tohoto stěžejního zaměření na ortoepii segmentálních prvků uvedeme rovněž základní charakteristiku jevů suprasegmentálních, jichž se česká výslovnostní kodifikace dotýká jen zběžně.

3.1 Ortofonie českých vokálů

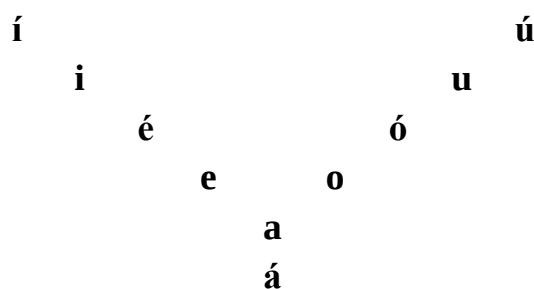
Spisovná čeština má 5 samohlásek krátkých – [i], [e], [a], [o], [u], 5 samohlásek dlouhých – [í], [é], [á], [ó], [ú]⁴², 3 dvojhlásky – [ou̯] v českých slovech, [au̯] a [eu̯] v přejatých slovech a některých citoslovcích. Na jejich artikulaci se nejvíce podílí jazyk, proto je pohyb jazyka v dutině ústní i základem pro klasifikaci samohlásek (jazyk se pohybuje jednak svislým směrem od ústní spodiny k tvrdému patru, jednak vodorovným směrem dopředu a dozadu); to názorně ukazuje tradiční zobrazení českých vokálů v podobě samohláskového (vokálního) trojúhelníku.

Tabulka 6: Český vokální trojúhelník

Dělení podle svislého pohybu jazyka	vysoké	i		u
	středové	e		o
	nízké		a	
		přední	střední	zadní
Dělení podle vodorovného pohybu jazyka				

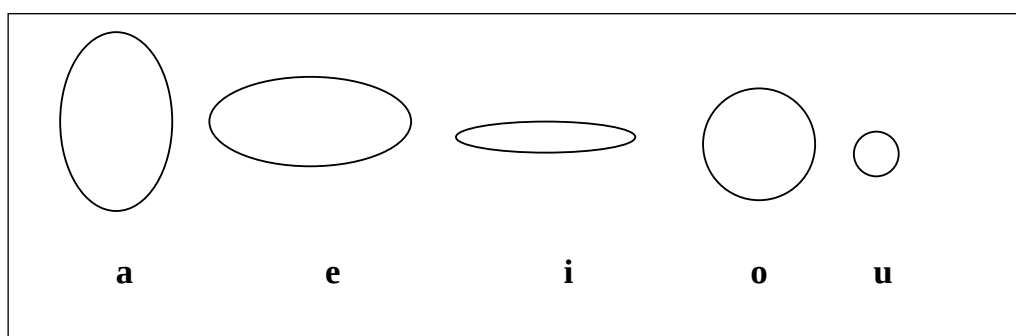
Při společném grafickém znázornění krátkých i dlouhých samohlásek (podle Hubáček a kol., 2010, s. 48) vypadá samohláskový trojúhelník následovně (dlouhé samohlásky s výjimkou [á] jsou akusticky vyšší, proto jsou zaznačeny nad svými krátkými variantami, [á] pod ní):

⁴² Samohláska [ú] se zapisuje dvěma písmeny – *ú* nebo *ů*.

Důležitou roli při výslovnosti samohlásek má kromě pohybu jazyka i správné nastavení úst neboli tvar retní štěrbiny – bez náležitého postavení rtů nemůže být samohláska správně artikulována (viz následující nákresy a charakteristika českých samohlásek; zjednodušený popis ortofonie samohlásek vychází z: Palková, 1994, s. 181–185; Krčmová, 2008, s. 134–137; Pokorná, Vránová, 2007):

Obrázek 1: Tvar retní štěrbiny při artikulaci samohlásek (podle Cmíralová, 1992, s. 31)

- **Střední nízká samohláska: [a], [á]** – rty jsou od sebe nejvíce vzdáleny, retní štěrbina je otevřená, nesmí být zaostřená ani zaokrouhlená; čelisti jsou hodně rozevřené (čelistní úhel je největší ze všech samohlásek) – spodní čelist je spuštěna dolů (u dlouhého [á] více než u krátkého); jazyk je v neutrální poloze při spodině dutiny ústní.
- **Přední středová samohláska: [e], [é]** – rty mají podobu podélné elipsy, retní štěrbina se mírně protahuje do stran (koutky rtů se protahují do stran); čelisti jsou mírně rozevřené, spodní čelist se více přibližuje k horní čelisti; jazyk se posouvá směrem dopředu a vzhůru.
- **Přední vysoká samohláska: [i], [í]** – rty se výrazně protahují do stran, vzniká úzká retní štěrbina; čelisti jsou téměř sevřené (více u dlouhého [í]); jazyk se posouvá nejvíce dopředu a vzhůru (výrazněji u dlouhého [í]).
- **Zadní středová samohláska: [o], [ó]** – rty jsou zaokrouhlené a mírně vyšpulené; čelisti jsou mírně rozevřené; jazyk se pohybuje směrem dozadu a vzhůru.

- **Zadní vysoká samohláska:** [u], [ú] – rty jsou nejvíce zaokrouhlené a výrazně vyšpuhlené, retní otvor je zmenšen (menší je u dlouhého [ú]); čelistní úhel je malý; jazyk je posunut nejvíce dozadu a vzhůru.

Jak bylo uvedeno, dlouhé samohlásky s výjimkou [á] jsou akusticky vyšší, pouze [á] je hlubší, jsou také artikulačně o něco zavřenější; tradičně se uvádí, že mají přibližně dvojnásobné trvání než varianty krátké⁴³.

- **Dvojhlasý (diftongy) [ou], [au], [eu]** jsou v češtině klesavé; jejich první složku (jádro) tvoří „plnohodnotný“ krátký vokál, druhou (neslabičné u) označujeme jako polosamohlásku. Vždy jsou součástí jedné slabiky.

Podle pravidel spisovné výslovnosti českých samohlásek musíme dodržovat jejich náležitou **kvalitu** (správně artikulovat, mít patřičně nastavená ústa) a **kvantitu** (nezkracovat délku u dlouhých samohlásek, krátké samohlásky vyslovovat krátce, nikoli prodlouženě).

Pozor na tyto časté odchylky od standardní podoby (jedná se o výslovnostní varianty stojící mimo spisovnost):

- nesprávná kvalita samohlásek vlivem nedokonalé artikulace, příp. nářečí; výsledkem je řeč málo srozumitelná, příp. může dojít až ke změně významu slov při záměně vokálů; projevuje se výrazněji u samohlásek přední řady, jež jsou v některých oblastech Čech vyslovovány široce (např. [i] se blíží [e]), v oblasti středomoravských nářečí úžeji (např. [e] se blíží [i]);
- nedodržení délky samohlásek (zkracování dlouhých a prodlužování krátkých vokálů); to může někdy vést ke změně významu nebo tvaru slov (délka je v češtině významotvorná!);
- dvojí realizace i-ového vokálu (tj. rozdílná výslovnost „měkkého [i]“ a „tvrdého [y]“); písmena *i/y* se však vyslovují stejně – jako [i], písmena *í/ý* jako [í]; neortoepická výslovnost dvojího *i* je hojná v oblasti slezských nářečí a části Valašska.⁴⁴

⁴³ V novější fonetické literatuře je uváděn poměr délky trvání krátké a dlouhé samohlásky nikoli 1 ku 2, ale 1 ku 1,4 až 1,6; podrobně o problematice např. in Skarnitzl, 2012.

⁴⁴ Nářeční výslovnost „měkkého i“ a „tvrdého y“ navazuje na dřívější, historický stav, kdy existovaly obě hlásky. K jejich splynutí v hlásku jedinou došlo zřejmě během 15. století – nejdříve v centrálních Čechách, v okrajových územích o něco později. (Lamprech, Šlosar, Bauer, 1986, s. 120) Dnešní náležitá výslovnost tzv. „středního i“, kdy nevyslovujeme [i] ani výrazně měkké, ani tvrdé, se v proudu řeči nerealizuje vždy naprosto totožně, artikulace se přizpůsobuje hláskovému okolí, ale tyto rozdíly jsou minimální, zanedbatelné.

3.2 Výslovnost samohláskových skupin v češtině

Setkají-li se samohlásky vedle sebe (v rámci jednoho slova, ale patřící různým slabikám, nebo na rozhraní slov), vysloví se buď **plynule**, nebo s pomocí **vkladného [j]** či **rázu**. Jsou-li dvě sousední samohlásky součástí jedné slabiky, tvoří dvojhlásku, jejíž obě složky artikulujeme plynule.⁴⁵

Vkladné (hiátové) [j] vyslovujeme ve skupině **[i] + libovolná samohláska**, a to v kořeni i v koncovkách slov, např. ve slovech *fialka*, *dialekt*, *Marie*, *studium*, *biologie*, která vyslovíme [fijalka], [dijalekt], [marije], [studijum], [bijologije].

Ráz je zvuk, který vzniká činností hlasivek (jejich pevným sevřením a následným prudkým rozevřením proudem vzduchu, což vede k fonaci); ve fonetické literatuře bývá charakterizován jako hlasivková závěrová neznělá souhláska (Krčmová, 2008, s. 180; Zeman, 2008, s. 73), příp. jako hlasivková exploziva (Palková, 1994, s. 55)⁴⁶. Vyslovuje se automaticky před samohláskou na počátku slova, po pauze. V češtině platí určitá pravidla pro jeho užívání (na rozdíl od slovenštiny i polštiny), ovšem nejsou zcela ustálená, a navíc záleží na každém mluvčím, jak pečlivě bude vyslovovat a jak často bude rázu užívat. Ráz přispívá ke srozumitelnosti mluvy, zabráňuje splývání hlásek nebo slov, má delimitační funkci (zřetelně oddělí slovo začínající samohláskou od slova předcházejícího). Častěji se vyskytuje při pomalejším řečovém tempu, ve vyšším výslovnostním stylu – čím prestižnější, slavnostnější bude náš projev, tím hojněji budeme vyslovovat ráz.

Kodifikace **požaduje** výslovnost s rázem (značíme ?) po neslabičných předložkách **k, v, s, z**:

k oknu [kʔoknu], ne [koknu], [goknu];
v únoru [fʔúnoru], ne [fúnoru], [vúnoru];
s otcem [sʔotcem], ne [sotcem], [zotcem];
z oka [sʔoka], ne [soka], [zoka].

V některých dalších případech je užití rázu **fakultativní**, jeho výslovnost se však doporučuje ve veřejných oficiálnějších projevech (zejména proto, aby nedošlo ke splnutí samohlásek, zvláště stejných). Ráz se **doporučuje** vyslovit, pokud:

⁴⁵ Výklad v této podkapitole podle Krčmová, 2008; Palková, 1994; Zeman, 2008.

⁴⁶ Ráz je střechový termín pro různé realizace hraničního signálu; jednou z možností je neznělá hlasivková exploziva, ale může mít i jiné realizace. Jako hraniční signál funguje před slovy nebo morfémy začínajícími na vokál. Podrobněji o rázu např. in Palková, Veroňková, Volín, Skarnitzl (2004) nebo Skarnitzl, Šturm, Volín (2016).

a) před slovem začínajícím samohláskou předchází nepřízvučné jednoslabičné slovo, např.:

byl unaven [bilʔunaven];

b) se setkají dvě samohlásky (stejně nebo různé) na hranici předložky a slova nebo předpony a slovotvorného základu:

do Ostravy [doʔostravi]

u ucha [ʔuʔuxa]

pootevřít [poʔotevřít], ale i [pootevřít]

nauka [naʔuka], ale i [nauka];

c) se setkají samohlásky na hranici slov:

celá Evropa [celáʔevropa], ale i [celáevropa], ne však [celávropa]

matka i otec [matkaʔiʔotec], ale i [matkaʔiotec], ne např. [matkajotec], [matkajíotec];

d) se setkají samohlásky na švu složených slov:

modrooká [modroʔoká], ale i [modrooká], ne [modroká]

severoamerické [severoʔamerické], ale i [severoamerické];

e) před slovem začínajícím samohláskou předchází jiné slovo nebo jednoslabičná přízvučná předložka či předpona končící souhláskou (při neužití rázu závisí znělost nebo neznělost koncové souhlásky na druhu předcházejícího slova – koncová souhláska na hranici slov se vysloví nezněle, na hranici předpony nebo předložky zněle, jak ukazují uvedené příklady přípustné výslovnosti bez rázu):

lev odešel [lefʔodešel], ale i [lefodešel], ne [levodešel]

pod oknem [potʔoknem], ale i [podoknem], ne [potoknem]

bezútešný [besʔútešní], ale i [bezútešní], ne [besútešní].

Ráz **nevyslovujeme** mezi samohláskami uprostřed přejatých slov:

chaos [xaos], ne [xaʔos]

realita [realita], ne [reʔalita]

teoretický [teoretický], ne [teʔoretický]

poetická [poetická], ne [poʔetická]

koala [koala], ne [koʔala].

Uvedli jsme hlavní případy, v nichž se ráz vyslovit má, nemá, nebo je doporučen (spisovná je tedy výslovnost obojí). Příklady užití rázu v dalších typech slovních spojení nebo konkrétních

výrazech viz Palková (1994), Zeman (2008), Krčmová (2008), Hůrková (1995), Pokorná, Vránová (2007).

3.3 Systém českých souhlásek

Při popisu systému českých konsonantů se držíme jejich tradičního (a obvyklého školního nebo mluvnického) pojetí, odhlížíme tedy od skutečnosti, že některé jevy jsou ve fonetické literatuře chápány různě, jako např. od fonetického hodnocení hlásky [j] jako glidu/glajdu (klouzavé hlásky, „polosamohlásky“)⁴⁷, kterou zařazujeme mezi sonorní souhlásky; pracujeme také se znělostními páry [c] – [ɟ], [č] – [ʃ], hlásku [ř] řadíme mezi párové souhlásky, jako znělý protějšek hlásky [x] uvádíme [h], i když se v pozici před znělou párovou souhláskou může fakultativně realizovat také jako „znělé ch“ – [χ]. Pro detailní fonetickou charakteristiku všech souhlásek odkazujeme zejm. na tituly Palková (1994), Krčmová (2008), Pokorná, Vránová (2007), Zeman (2008) nebo Skarnitzl, Šturm, Volín (2016), zde uvádíme zjednodušený popis ortofonie souhlásek, vycházející z uvedených zdrojů (u deskripce správného tvoření jednotlivých souhlásek v kap. 3.3.1.4 čerpáme primárně z Pokorná, Vránová, 2007).

Při artikulaci souhlásek hraje významnou roli místo jejich vzniku (tj. místo vytvoření artikulační překážky výdechovému proudu), typ této překážky (tj. způsob artikulace), účast nebo neúčast hlasu (činnost hlasivek), dále též postavení měkkého patra (ovlivňující přítomnost nebo nepřítomnost nosní rezonance) a u některých souhlásek také zapojení rtů. Podle prvních tří zmíněných základních kritérií se české souhlásky také nejčastěji rozlišují – obvykle je tedy klasifikujeme:

- podle **místa artikulace** (místa jejich vzniku),
- podle **způsobu artikulace** (podle typu artikulační překážky),
- podle **znělosti** (hlasnosti, účasti hlasu).

3.3.1 Dělení českých souhlásek podle místa artikulace

Podle tohoto kritéria se rozlišují následující skupiny souhlásek: **obouretné** (retoretné, bilabiální); **retozubné** (labiodentální); **dásňové** (alveolární), které lze podrobněji dělit na **přední dásňové/předodásňové** (prealveolární) a **zadní dásňové/zadodásňové** (postalveolární); **tvrdopatrové** (ředopatrové, palatální); **měkkopatrové** (zadopatrové, velární); **hrtanové** (laryngální, též hlasivkové – glotální).

⁴⁷ O glidech (glajdech) podrobně např. in Krčmová (2008), Palková (1994), Skarnitzl, Šturm, Volín (2016).

Znalost přesného místa vzniku souhlásek a účasti jednotlivých mluvních orgánů na jejich tvoření je nezbytná pro jejich bezchybnou artikulaci – při výslovnosti se mohou projevit individuální nebo oblastní odchylky, např. nářeční výslovnost hlásek nebo nesprávná, vadná artikulace; odchýlné znění hlásek může být projevem poruchy výslovnosti (dyslálie), která se vyskytuje zejm. u hlásek dásňových, a to nejčastěji u [l] (lambdacismus), sykavek (sigmatismus), [r] a [ř] (rotacismus a rotacismus bohemicus); výčet a ortofonie hlásek patřících do jednotlivých skupin podle tohoto kritéria jsou uvedeny níže.

3.3.2 Dělení českých souhlásek podle způsobu artikulace

Jiným kritériem pro dělení českých souhlásek je **způsob jejich tvoření** – skutečnost, že mluvidla stavějí do cesty výdechovému proudu úplnou nebo částečnou překážku. Vytvoří-li se **úplná překážka**, která zcela uzavře průchod vzduchu dutinou ústní, a hláska zazní až po zrušení této překážky, vznikají hlásky **závěrové** (exploziv, okluziv); pokud dojde pouze k **zúžení cesty** pro výdechový proud a zvuk vzniká třením vzduchu v této úžině, tvoří se hlásky **úžinové** (frikativ, konstriktiv). Kombinace obou těchto typů překážek (závěr přejde v úžinu) se uplatňuje při artikulaci souhlásek **polozávěrových** (závěroužinových, afrikát, semiokluziv).

Přehled českých souhlásek podle způsobu artikulace:

- závěrové: [b], [p], [m], [ɱ], [d], [t], [n], [dʲ], [tʲ], [ɳ], [g], [k], [ŋ], [ʔ];
- úžinové: [v], [f], [z], [s], [ʒ], [š], [ʎ], [x], [h], [l], [r], [ř], [ʃ], [j];
- polozávěrové: [c], [ɟ], [č], [ž].

3.3.3 Dělení českých souhlásek podle znělosti

Souhlásky se liší také **účastí hlasivek** při artikulaci – některé jsou tvořeny s účastí hlasu (souhlásky **znělé**), jiné vznikají pouhou modifikací výdechového proudu v nadhrtanových dutinách (souhlásky **neznělé**). Větší část souhlásek tvoří znělostní dvojice (souhlásky **párové**), některé jsou samostatné, jedinečné (**nepárové**; z fonetického pohledu **sonorní**; jsou pouze znělé).

Tabulka 7: Dělení českých souhlásek podle znělosti

párové:											
znělé:	[b]	[d]	[dʰ]	[g]	[v]	[z]	[ž]	[h]	[ʒ]	[ʒ]	[ř]
neznělé:	[p]	[t]	[tʰ]	[k]	[f]	[s]	[š]	[x]	[c]	[č]	[ř]
nepárové:											
	[m]	[ŋ]	[n]	[ŋ]	[ň]	[l]	[r]	[j]			

3.3.4 Ortofonie českých konsonantů

Níže uvedený popis náležitosti tvoření souhlásek může být vodítkem pro rodilé mluvčí, kteří si s jeho pomocí uvědomí přesné artikulační pohyby jednotlivých zapojených částí mluvního ústrojí, příp. jej využijí ke zpřesnění, zlepšení své výslovnosti některých zvuků, ale i pro cizince, jimž nabízí návod k vyvození správné artikulace českých souhlásek, které se mohou odlišovat od znění konsonantů jejich mateřského jazyka, nebo v něm mohou zcela chybět.

Na výslovnosti **obouretných** souhlásek [b], [p], [m] se podílí horní a spodní ret (sevrčení rtů vytváří artikulační překážku výdechovému proudu), u [b] a [m] také hlasivky (jsou to znělé souhlásky). Hlasy vznikají sevřením a okamžitým oddálením obou rtů, při artikulaci [m] se současně měkké patro spouští dolů a výdechový proud proniká do dutiny nosní (je to hláska nosová, nazála).

Retozubné souhlásky [v], [f] jsou artikulovány pomocí spodního rtu a horních zubů (řezáků). Vznikají vytvořením úžiny mezi spodním rtem a horními řezáky (spodní ret se přibližuje k zubům s jistým svalovým napětím), výslovnosti [v] se účastní také hlasivky (je to hláska znělá).

K těmto dvěma zvukům řadíme ještě retozubné [ŋ], variantu obouretného [m] vznikající jako výsledek artikulační asimilace před souhláskami [v] a [f].

Nejpočetnější a současně artikulačně nejnáročnější skupinou jsou hlásky **dásňové**: [d], [t], [n], [s], [z], [c], [ʒ], [l], [r], [ř], [ř], [š], [ž], [č], [ž]. Jejich vytvoření se účastní buď špička jazyka, která se dotýká svou horní plochou přední části dásňového výstupku (za horními předními zuby), čímž vznikají hlásky **předodásňové** ([d], [t], [n], [s], [z], [c], [ʒ], [l], [r], [ř], [ř]), nebo přední část hřbetu jazyka, jež se zvedá proti zadní části dásňového výstupku, současně je špička jazyka skloněna dolů k spodním zubům a rty jsou mírně zaokrouhleny – tak se vytvářejí hlásky **zadodásňové** ([š], [ž], [č], [ž]). K této celkové charakteristice skupiny

dásňových hlásek připojujeme podrobnější komentář k jednotlivým souhláskám, který může pomoci při nácviu jejich správné výslovnosti:

- [d] – horní plochu špičky jazyka přitiskneme k dásňovému výstupku podél horních předních zubů (jazyk by se měl opírat o přední část dásňového výstupku, ne o horní řezáky; jazyk je víc vzadu než u [t]), okraje střední části jazyka se dotýkají horních stoliček, hláska zazní při rychlém oddálení špičky jazyka od dásní; artikulace se účastní také hlasivky (je to hláska znělá);
- [t] – horní plochu špičky jazyka přitiskneme k dásňovému výstupku podél horních předních zubů (špička jazyka se dotýká rozhraní horních zubů a dásní, hlásku artikuluje více vpředu než [d]), okraje střední části jazyka se dotýkají horních stoliček, hláska se vytvoří po rychlém oddálení jazyka od rozhraní horních zubů a dásní;
- [n] – okraje špičky jazyka přitiskneme k přední části dásňového výstupku podél horních zubů (špička jazyka je o něco více vzadu než u [d]), okraje střední části jazyka se dotýkají horních stoliček, hláska zazní při rychlém oddálení špičky jazyka od dásní; do artikulace jsou zapojeny hlasivky (je to hláska znělá) a také měkké patro, které se spouští dolů a výdechový proud proniká do dutiny nosní (je to hláska nosová, nazála);
- [s], [z] – špička jazyka se jemně dotýká zadní plošky dolních řezáků, okraje střední části jazyka jsou zvednuty a lehce se dotýkají rozhraní horních stoliček a dásní, vzniká úžina mezi přední částí dásňového výstupku a přední částí jazyka; sykavý zvuk těchto tzv. ostrých sykavek vzniká tak, že výdechový proud prochází štěrbinou mezi jazykem a patrem, naráží na hrany horních a dolních řezáků, které jsou k sobě výrazně přiblíženy, a uniká ven z dutiny ústní, koutky úst jsou mírně zaostřené; do artikulace [z] jsou zapojeny hlasivky (je to hláska znělá);
- [š], [ž] – při tvorbě těchto tzv. tupých sykavek se okraje střední části jazyka přitisknou na rozhraní horních stoliček a dásní, celý jazyk je posunut mírně dozadu; úžina, kterou prochází výdechový proud, vzniká v prostoru zadní části dásňového výstupku tak, že se k hornímu dásňovému výstupku přiblíží buď špička jazyka, nebo přední část jazyka, jehož špička současně směřuje k dolním řezákům, ale nedotýká se jich; hrany horních a dolních řezáků jsou k sobě značně přiblíženy jako u ostrých sykavek, ale koutky již nejsou zaostřené, rty se zaokrouhlují; zvětšený prostor dutiny ústní vede ke snížení výšky (k prohloubení) charakteristického šumu hlásek; na artikulaci [ž] se podílí hlasivky (je to hláska znělá);

- [c], [č] – tvoření těchto polosykavek a jejich znělých protějšků [ʒ], [ž] probíhá ve dvou fázích v souvislosti s kombinací dvou typů artikulačních překážek (závěru a následné úžiny):
 - na počátku artikulace [c] jsou rty od sebe mírně vzdálené a lehce zaostřené, čelisti jsou k sobě výrazně přiblíženy, hrany horních a dolních řezáků jsou těsně u sebe, okraje střední části jazyka jsou zvednuty a lehce se dotýkají rozhraní horních stoliček a dásní, současně se dásní těsně za horními řezáky dotkne špička jazyka (příp. jeho přední část a špička jazyka pak směřuje dolů a dotkne se zadní plošky dolních řezáků); ve 2. fázi se rty uvolní, spodní čelist se mírně, ale prudce spustí dolů a jazyk se oddálí od dásní, postranní okraje jazyka zůstanou lehce přitisknuté k horním stoličkám, tím vznikne úžinový prostor podobný jako při tvoření [s], v němž se dotváří sykavý šum;
 - výslovnost [č] se od [c] liší tím, že v 1. fázi se koutky úst k sobě přiblíží a rty se zaokrouhlí, celý jazyk se posune mírně dozadu, jeho špička (příp. jeho přední část, přičemž špička směřuje dolů) se přitiskne k zadní části dásňového výstupku, a to s větším svalovým napětím než u [c], ve fázi 2. se po uvolnění rtů spodní čelist mírně spustí dolů a dopředu, po oddálení jazyka od dásní vznikne úžinový prostor podobný jako při tvoření [š], v němž se dotváří charakteristický šum;
- [l] – špičku jazyka přitiskneme k horní části dásňového výstupku (zvednutí jazyka k alveolám je možno vidět přes rozevřené rty), okraje hřbetu jazyka jsou volné, výdechový proud uniká po bocích jazyka (odtud pojmenování této hlásky jako bokové), zvuk se dotváří po oddálení jazyka od dásní směrem dolů; do artikulace je zapojen hlas (je to hláska znělá);
- [r] – spodní čelist je mírně spuštěná dolů, špička jazyka směřuje k přední části dásňového výstupku a je rozkmitána výdechovým proudem; pro správný akustický dojem stačí 1–2 kmity, počet kmitů se může zvýšit na 3–4 při zesílení hlasu, při důrazné výslovnosti; artikulace této vibranty s mnoha kmity je neortofonická, stejně jako tvoření jiného než alveolárního [r]; na výslovnosti se podílejí hlasivky (je to hláska znělá);
- [ř] – tato kmitavá hláska (vibranta) se vyskytuje ve znělé a neznělé podobě [ř] podle hláskového okolí a pozice ve slově (neznělá varianta v sousedství neznělé souhlásky nebo na konci slova před pauzou jako výsledek různých typů znělostní asimilace – zpětné, postupné i při ztrátě (neutralizaci) znělosti v koncové pozici před pauzou; hlas je zapojen do artikulace znělé varianty); při artikulaci jsou rty na rozdíl od [r] mírně zaokrouhlené, čelisti jsou k sobě přiblíženy a spodní z nich se mírně předsouvá, špička

jazyka směřuje k přední části dásňového výstupku jako u [r], ale je napjatější, a je rozkmitána o něco silnějším výdechovým proudem, kmity hrotem jazyka jsou rychlejší a početnější než u [r] (počet kmitů je asi dvojnásobný), jazyk je celkově rovnější; je to artikulačně nejobtížnější česká souhláska.

Do artikulace **tvrdopatrových** souhlásek [dʲ], [tʲ], [ɲ], [j] je zapojena střední část hřbetu jazyka, která se buď tiskne (u [dʲ], [tʲ], [ɲ]), nebo přibližuje (u [j]) k přednímu (tvrdému) patru; podle pozice hlásky ve slově projevují rty tendenci k mírnému zaokrouhlení (zejm. na začátku slov), příp. jsou koutky úst lehce zaostřené:

- [dʲ], [tʲ], [ɲ] – hřbet jazyka přitiskneme na přední část klenby tvrdého patra, špička jazyka se dotýká dolních řezáků (tím vzniká opora pro vyklenutí hřbetu jazyka k tvrdému patru), okraje střední části jazyka se jemně dotýkají horních stoliček, hlásky zazní po oddálení jazyka od patra (spodní čelist se spustí nepatrně dolů, nepredsouvá se); hlásky [dʲ] a [ɲ] jsou artikulovány s účastí hlasu (jsou znělé), [ɲ] současně se zapojením nosní rezonance (jež je vyvolána – jako u ostatních nazál – spuštěním měkkého patra a průnikem výdechového proudu do nosní dutiny);
- [j] – okraje hřbetu jazyka se tisknou po stranách k patru – na rozhraní horních stoliček a dásní, špička jazyka se dotýká dolních řezáků, mezi hřbetem jazyka a klenbou tvrdého patra vzniká úžina – široký průchod pro výdechový proud; při výslovnosti je zapojen hlas (je to hláska znělá).

Měkkopatrové souhlásky [g], [k], [x] jsou tvořeny zadní částí hřbetu jazyka, která se buď přimyká k měkkému (zadnímu) patru (u [g], [k]), nebo se k němu přibližuje (u [x]):

- [g], [k] – zadní část hřbetu jazyka je pevně přitisknuta na měkké patro, špička jazyka je volně v ústní dutině, nebo se může dotýkat dolních řezáků, příp. dolních dásní; hlásky zazní při oddálení jazyka od měkkého patra (spodní čelist se nepatrně, ale prudce spustí dolů); [g] je vysloveno s účastí hlasu (je to hláska znělá);
- [x] – zadní část hřbetu jazyka se vyklene směrem k přední části měkkého patra, tím se mezi jazykem a měkkým patrem vytvoří úžina, jíž prochází výdechový proud; špička jazyka je buď volně v ústní dutině, nebo se může dotýkat dolních řezáků, spodní čelist je spuštěna mírně dolů.
- do této skupiny patří také zadopatrové [ŋ], varianta dásňového [ɲ], jež se má artikulovat vždy před [k] a [g] (v seskupeních *nk/ng*) v rámci jednoho slova, a „znělé ch“ – [ɣ], které se fakultativně vyslovuje místo [h] jako výsledek znělostní asimilace *ch* před

znělou párovou souhláskou (pouze sluchem je ovšem tato varianta obtížně postřehnutelná)⁴⁸:

- [ŋ] – zadní část jazyka se vyklene a lehce přitiskne na spuštěné měkké patro, hláska dozní při oddálení jazyka od patra, které se současně zvedá kvůli vytváření následující souhlásky [k] nebo [g]; činnost měkkého patra vyvolává nosní rezonanci (je to hláska nosová), činnost hlasivek znělost hlásky.

Souhláska [h] se tvoří přímo v hrtanu činností hlasivek, ze své podstaty je tedy znělá⁴⁹ (na jejím vyslovení se nepodílí žádný mluvní orgán dutiny ústní, jazyk je v klidovém postavení, jeho špička se lehce dotýká zadní plošky dolních řezáků nebo dásní pod nimi) – označujeme ji jako hlásku **hrtanovou** (hlasivkovou); výdechový proud prochází úžinou mezi hlasivkami, které kmitají (na jejich rozkmitání je zapotřebí většího množství vzduchu); hláska se zvukově dotváří v dostatečně velkém prostoru dutiny ústní, jehož docílíme mírným spuštěním spodní čelisti směrem dolů.

Místem svého vzniku můžeme mezi hlasivkové souhlásky zařadit ráz [ʔ], více o něm v kap. 3.2.

3.4 Výslovnost souhláskových skupin v češtině

Při produkci řeči dochází k vzájemnému ovlivňování sousedních zvuků (koartikulaci), k tzv. změnám v proudu řeči – ke sbližování jejich znění, vypouštění nebo přidávání hlásek. Ortoepická kodifikace stanovuje pro takovéto změny v souhláskových skupinách (spojeních několika souhlásek) jistá pravidla, z nichž zde připomeneme následující: **asimilace**, **zjednodušení** hláskového seskupení (tj. vynechání některé z hlásek, elize), **vložení** hlásky.

3.4.1 Asimilace

Nejčastějšími typy změn v české výslovnosti jsou takové, jimiž se vyrovnávají rozdíly v artikulaci jednotlivých souhlásek v seskupení, tzv. **asimilace (spodoby)**. Hlásky se sobě navzájem přizpůsobují ve **znělosti**, **způsobu artikulace** nebo **místě artikulace**, tedy ve svých

⁴⁸ Za pozornost také stojí, že některé odborné prameny spojují vznik této varianty pouze s její pozicí na slovním rozhraní (zvuk [ɣ] vzniká na konci slova před výrazem začínajícím znělou párovou souhláskou, např. *abych dal* – [abɪɣ dal]), jiné toto omezení nemají (změna tak může proběhnout i v rámci jednoho slova, např. při výslovnosti jména *Suchdol*; viz kupř. výklad v *Internetové jazykové příručce* na stránce <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=906>).

⁴⁹ Neznělým protějškem je [x], viz i výše v kap. 3.3; dvojice [h] – [x] se jako jediná mezi znělostními páry neliší pouze znělostí, ale i místem artikulace: [h] je tvořeno v hlasivkách, [x] v oblasti měkkého patra.

nejdůležitějších vlastnostech. Znělostní asimilace mohou probíhat v souhláskových skupinách v jednotlivých slovech i na slovním rozhraní, artikulační pouze v rámci jednotlivých slov.

Naprosto nejhojnějším typem asimilace je **asimilace znělosti** – probíhá pouze mezi párovými souhláskami (jedinečné konsonanty, které nemají znělostní protějšky, asimilačním změnám ani nepodléhají, ani je nezpůsobují), a to tehdy, pokud se v bezprostředním sousedství setkají párové souhlásky různé znělosti. Převažuje její **zpětný (regresivní)** průběh, při němž poslední souhláska v souhláskové skupině ovlivní svou znělostí hlásku/hlásky předcházející, znělost v seskupení se sjednotí (kvůli snazší výslovnosti); je-li poslední souhláska znělá, celá skupinka se vysloví zněle, pokud je poslední souhláska neznělá, pak se nezněle vysloví celé hláskové seskupení:

- *kdo* vyslovíme [gdo] – poslední souhláska v seskupení *kd*, tedy *d*, je znělá, ovlivnila svou znělostí předchozí neznělé *k*, proto vyslovíme jeho znělý protějšek *g*, znělost v souhláskovém seskupení se vyrovnala; ovlivnění hlásek proběhlo směrem zezadu dopředu, proto se tento typ spodoby nazývá **zpětná asimilace znělosti**;
- *vztah* vyslovíme [fstax] – neznělé *t*, poslední hláska v souhláskové skupině *vzt*, ovlivnilo předcházející znělé souhlásky *vz*, vysloví se jejich neznělé protějšky *fs*, proběhla **zpětná znělostní asimilace**. Současně na konci tohoto příkladového výrazu vyslovíme neznělou hlásku [x], neznělý protějšek souhlásky *h*, a to v důsledku tzv. **neutralizace znělosti** – ztráty znělosti před pauzou, již v pozici na konci slova před pauzou podléhají všechny párové znělé souhlásky. Ve školním prostředí se pro uvedený jev obvykle užívá pojmenování koncová asimilace znělosti.

Postupná (progresivní) znělostní asimilace, při níž první souhláska v souhláskovém seskupení ovlivní svou znělostí hlásku následující, může ve spisovné výslovnosti proběhnout pouze u *ř* a ve spojení psaném *sh*:

- např. výrazy *shoda*, *shon* vyslovíme [sxoda], [sxon] – první hláska v seskupení, neznělé *s*, ovlivní hlásku následující, která se také vysloví nezněle; toto souhláskové seskupení se však může zároveň vyslovit i jako *zh* – [zhoda], [zhon], a to jako výsledek zpětné asimilace znělosti; obojí výslovnost je považována za spisovnou (neznělá převažuje v Čechách, znělá na Moravě); upozornění: slova *shora*, *shůry*, *shluk* (*shluknout se*, *shlukovat se*) se vyslovují pouze zněle, tedy [zhora], [zhůri], [zhluk], postupná spodoba znělosti se v nich neuplatní;
- hláska *ř* může ztratit svou znělost, pokud se ocitne v sousedství neznělé souhlásky, a to jak za ní (podlehne postupné znělostní asimilaci, např. ve slovech *tři* [tř̥i], *třeba* [tř̥eba],

křičet [křičet]), tak před ní (proběhne zpětná spodoba, např. u *mořský* [mořský], *hořký* [hořký]); ke ztrátě znělosti *ř* dochází rovněž na konci slova před pauzou (*talíř* [talíř], *lékař* [lékař], *keř* [keř], *vař* [vař] aj.).

V průběhu spodoby znělosti **na rozhraní slov**, z nichž druhé začíná jedinečnou (sonorní) souhláskou, dochází někdy ve výslovnosti ke kolísání, které může být vyvoláno jak nářečním (obvykle moravským) původem mluvčího, tak neznalostí výslovnostních norem. Proto zde uvádíme alespoň následující vybraná pravidla:

- párová znělá souhláska ztrácí svou znělost na konci slova nejen před neznělou souhláskou následujícího slova, ale i před jedinečnou souhláskou (nebo před *v*, které se v této pozici chová jako souhláska jedinečná; v souvislosti s hláskou *v* připomínáme její výjimečné chování – běžně asimilaci podléhá /jako ostatní párové znělé souhlásky/, ale sama ji nezpůsobuje – tuto vlastnost má společnou s nepárovými souhláskami): *pohyb ruky* vyslovíme [pohip ruki], *nález vody* jako [náles vodi];
- ve spojení jednoslabičných přízvučných předložek *přes* nebo *od*, *nad*, *pod*, *před* a slova začínajícího na jedinečnou souhlásku (nebo na *v*) se na konci předložky vyslovuje znělá souhláska: *přes vodu* vyslovíme [přez vodu], *přes jámu* [přez jámu], *přes rybník* [přez ribník], *od lesa* [od lesa], *nad moře* [nad moře], *od vody* [od vodi];
- předložka *s* (ve spojení se 7. i 2. pádem) se před sonorami nebo *v* může vyslovit zněle i nezněle: spojení *s mužem* vyslovíme [s mužem] i [z mužem], *s Janou* jako [s janou] i [z janou], *s věcmi* – [s vjecmi] i [z vjecmi], *s našimi* – [s našimi] i [z našimi]; pouze neznělá (neasimilovaná) výslovnost se vyskytuje ve spojení s tvary zájmen *my* a *vy* – *s námi* vyslovujeme pouze [s námi], *s vámi* jen [s vámi].

Z dalších znělostních změn (vzniklých **analogií**) upozorňujeme ještě na kolísání u vybraných slov, jejichž výslovnost je v odborné literatuře někdy hodnocena různě (příp. i odlišně od kodifikační příručky nebo ne zcela jednoznačně): ve slovech typu *kresba*, *prosba*, *modlitba*, *svatba*, *platba*, *věštba*, *kletba* apod. se někdy znělá souhláska vyslovovaná jako důsledek zpětné asimilace znělosti přenáší do tvaru 2. pádu množného čísla, kde však stojí před samohláskou *e*, nikoli před znělou souhláskou; vyslovují se tak zejm. tvary [krezep], [prozep], [modlidep], [svadep], jejichž dubletní výslovnost některé odborné zdroje považují za ortoepickou (např. Zeman, 2008, s. 97; Hůrková (1995, s. 30) ji přiřaduje k vyššímu stylu), jiné ne (Palková (1994, s. 332) hodnotí výslovnost [kresep], [prosep] jako hyperkorektní, chybnou). Celkově však lze konstatovat, že jak v uvedených výrazech, tak v odvozených přídavných a podstatných jménech

(*svatební, modlitební, prosebník* aj.) se přijímá obojí výslovnost, mluvčí bude volit konkrétní variantu v závislosti na výslovnostním stylu (neznělou variantu, shodnou s psanou podobou, zřejmě upřednostní ve „slavnostním“ stylu⁵⁰).

Dubletní výslovnost je připuštěna také ve tvarech 1. osoby plurálu rozkazovacího způsobu, pokud před příponou *-me* předchází párová znělá souhláska (předchází-li souhláska neznělá, zůstává ve výslovnosti neznělá, jako např. u výrazů *vraťme* nebo *kupme*, které musíme vyslovit pouze [vraťme] a [kupme]):

bud'me vyslovíme [but'me] i [bud'me] (výslovnost s neznělou souhláskou odpovídá zvukové realizaci tvaru 2. osoby singuláru, v němž dochází k neutralizaci znělosti: *bud'* – [but'] apod.; znělá výslovnost je u těchto tvarů uznána jako oblastní, moravská varianta);

povězme: [povjesme] i [povjezme];

snažme se: [snašme se] i [snažme se];

věřme: [vjeřme] i [vjeřme].

Asimilace místa artikulace (vzájemné přizpůsobení souhlásek tvořených na jiném místě v dutině ústní) probíhá v souhláskových seskupeních [nk]/[ng] (zde je závazná) nebo [mv]/[mf] (zde je fakultativní):

- *banka, tango*: výslovnost dásňového [n] je ovlivněna následujícím zadopatrovým [k] nebo [g] – vyslovíme *zadopatrové n* [baŋka, taŋgo]; ve spisovné výslovnosti k této změně nedochází na slovním rozhraní, proto vyslovíme [pan král], nikoli [paŋ král];
- *tramvaj, komfort*: obouretné [m] je ovlivněno retozubným [v] nebo [f] – vyslovíme *retozubné m* [tramvaj, komfort]; možná je však i výslovnost s obouretným [m] – [tramvaj], [komfort].

Asimilace artikulačního způsobu může nastat pouze uvnitř slov na hranici kořene a přípony (nikoli na slovním rozhraní nebo mezi předponou a základem), a to v seskupeních závěrových hlásek [t], [d] s úžinovými [s], [š], [z], [ž] (*ts/ds, tš/dš, tz/dz, dž*) – výsledkem je výslovnost polozávěrových hlásek [c], [č], [3], [ž] (norma tuto výslovnost připouští vedle realizace plné, která je preferována ve vyšším stylu):

dětský: vyslovíme [d'etskí] i [d'eckí];

děťští: vyslovíme [d'etš'í] i [d'eč'í];

lidský: vyslovíme [litskí] i [lickí];

⁵⁰ Viz také komentář in Štěpánová 2013a.

Švédsko: vyslovíme [švétsko] i [švécko], stejně tak *švédský* [švétskí] i [švéckí], *švédští* [švétšt'í] i [švéčt'í], *švédština* [švétšt'ina] i [švéčt'ina];

větší: vyslovíme [vjetší] i [vječí], ne [vjetčí], stejně *většina* [vjetšina] i [vječina];

tvrdší: [tvřtší] i [tvřčí];

kratší: [kratší] i [kračí];

podzim: [podzim] i [pozim];

Bydžov: [bidžof] i [bižof].

Výše uvedené typy asimilací probíhají ve spisovné výslovnosti, časté jsou však také spodoby vyvolané nářečními vlivy nebo ledabylou artikulací. **Nesprávné** jsou asimilace následujícího typu:

- výslovnost [tfar] m. [tvar] u slova *tvar*, [kfalita] m. [kvalita] u výrazu *kvalita*, [sfetr] m. [svetr] u *svetr*, [poxfala] m. [poxvala] u *pochvala* (nářeční progresivní asimilace znělosti); [gvúli] m. [kvúli] při výslovnosti slova *kvůli*, [gvečeru] m. [kvečeru] u spojení *k večeru*, [jag mislíš] m. [jak mislíš] u *jak myslíš*, [pohib ruki] m. [pohip ruki] u *pohyb ruky*, [nález vodi] m. [náles vodi] u spojení *nález vody* apod. (nářeční regresivní asimilace znělosti před [v] nebo sonorou);
- [píščití] m. [píščiti] při výslovnosti slova *píščitý*, [roščílit se] m. [rosčílit se] u *rozčílit se*, [ščítat] m. [sčítat] u *sčítat*, [ščásti] m. [sčásti] u *zčásti*, [roščarování] m. [rosčarování] u *rozčarováný*, [roščesat] m. [rosčesat] u slova *rozčesat* apod. (nesprávná asimilace místa artikulace sykavek ostrých a tupých).

3.4.2 Zjednodušení souhláskové skupiny

Spisovná výslovnost připouští možnost **zjednodušení dvou souhlásek stejných nebo lišících se znělostí** uvnitř slova (na hranicích kořene a přípony nebo předpony a kořene), můžeme je vyslovit jako hlásku jednu:

panna: [pana];

Anna: [ana];

povinný: [povíní];

kamenný: [kamení];

měkký: [mňekí];

francouzský: [francouskí];

bezstarostná: [besstarostná] i [bestarostná];

rozsypat: [rossipat] i [rosipat];

vyšší: [višší] i [viší];

babiččin: [babiččin] i [babičin];

pražští: [prašťí] i [prašští].

Nezjednodušujeme však pro uchování významu, na rozhraní slov, ve složeninách nebo v imperativních tvarech na *-me*: vyslovujeme tedy [poddaní] (*poddaný x podaný*), [raci] (*raci x raci*), [nejjasnější] (*nejjasnější*, tj. nejvíce jasný x *nejasnější*, tj. méně jasný), [ottok] (*odtok x otok*), [pan novák] (ne [panovák]), [před domem] (ne [předomem]), *dvojjazyčný* [dvojjazyční], *půllitr* zřetelněji jako [půllitr], *uvědomme si* [uvědomme si] (ne [uvjedome si]).

Vynechání hlásky ze souhláskové skupiny, kterou tvoří hlásky různé, je možné jen v několika případech:

- u složitějších souhláskových seskupení vznikajících v adjektivních tvarech 1. pádu plurálu mužského rodu životného:

francouzští: [francoušští] i [francoušťí];

mořští: [mořšťí] i [mořťí];

- ve slovech *srdce*, *dcera*, *ctnost*, *egyptský*, která vyslovíme buď s celým souhláskovým seskupením (ve vyšším stylu, při recitaci), nebo zjednodušeně vynecháním [t] (v neutrální řeči):

[srce] i [sřtce];

[cera] i [tcera];

[ctnost] i [cnost];

[egiptskí] i [egipskí]⁵¹;

- v přítomných tvarech slovesa *být* (*jsem, jsi, jsme, jste, jsou*), pokud má funkci slovesa pomocného nebo sponového, můžeme vypustit hlásku [j]; je tomu tak např. ve složených slovesných tvarech minulého času:

[přišel sem] i [přišel jsem] (základní varianta bez [j] se vyskytuje po souhlásce);

[šla jsem] i [šla sem] (základní varianta s [j] se upřednostňuje po samohlásce);

[viděli sme] i [viděli jsme] (ne [viděli zme]);

[zvítězili ste] i [zvítězili jste];

⁵¹ Doporučený způsob zjednodušené výslovnosti tohoto výrazu (se čtyřčlennou souhláskovou skupinou *-ptsk-*) vzbuzuje ovšem jisté rozpaky – sledováním jeho výslovnosti ve zvukových veřejnoprávních médiích a mezi učiteli a sondou mezi studenty ostravské pedagogické fakulty jsme zjistili, že se u těchto mluvčích vyskytuje buď plná, nezjednodušená výslovnost [egiptskí], nebo podoba s asimilací artikulačního způsobu [egipckí] s nahrazením *-ts-* za *-c-*, která je ovšem ortoepickými příručkami jednohlasně označována za nepřipustnou. V osobních rozhovorech pak učitelé i studenti posuzovali variantu [egipskí] jako nekultivovanou a podívovali se, proč zde nemohou vyslovit hlásku [c] stejně jako ve slovech *dětský*, *lidský* apod.

- pokud je ovšem sloveso *být* plnovýznamové nebo stojí-li na počátku věty (je na něm důraz), hláska [j] se zachovává (*Myslím, tedy jsem. Já už tady jsem! Jsi to skutečně ty? Jsem to já!*).

V jiných případech je **vypuštění** souhlásky **nežádoucí**, vyslovujeme tedy plně např.:

jméno: [jméno], ne [méno];

přijdu: [přijdu], ne [přidu];

hřbitov: [hřbitof], ne [řbitof];

tkanička: [tkaňička], ne [kaňička];

která: [která], ne [kerá];

zvláštní: [zvláštní], ne [zláštní, zlášňí];

prázdné: [prázdné] (ve zběžné spisovné výslovnosti možno i [prázné], stejně tak i u odvozenin jako *prázdniny* – [prázdnini] i [prážnini] aj.).

3.4.3 Vložení hlásky

Výjimečně se může do souhláskové skupiny **vložit** samohláska kvůli usnadnění výslovnosti – to je případ číslovek *sedm, osm* a jejich odvozenin, které můžeme vyslovovat buď podle písma (se slabikotvorným *m*), nebo s vkladným [u]:

[sedm] i [sedum] (ne [sedn]);

[osm] i [osum] (ne [osn]);

[sedmnáct] i [sedumnáct], ne např. [sedumnást], [sedumnác], [sednáct] apod. (musí se dodržet také výslovnost koncovky *-ct*)⁵²;

[osmdesátá] i [osumdesátá], ne [osndesátá].

Hláskové spojení psané *mě* máme podle novějších ortoepických příruček (Palková, 1994; Hůrková, 1995; Zeman, 2008) vyslovovat s vkladným [ň], tedy [mňe], nikoliv [mje] (tato varianta je jimi hodnocena jako lokální, nářečně podmíněná (archaická) výslovnost, která není považována za normativní), a to přesto, že kodifikační příručka *Výslovnost spisovné češtiny I* uznává výslovnost obojí (za základní variantu považuje [mňe], ovšem [mje] připouští jako oblastní obměnu; tomuto pojetí se blíží i Krčmová (2008, s. 150) svou charakteristikou

⁵² Větší výslovnostní problém nastává při realizaci složených číslovkových výrazů typu *jedenáct set*, které by se měly vyslovovat s nezjednodušenou souhláskovou skupinou [cts] – [jedenáct set]; vzhledem k obtížím s vyslovením této skupiny doporučuje J. Zeman (2008, s. 119) připustit „variantu [jedenácset] alespoň jako běžnou“.

„vyslovovat [mjesto] není sice nesprávné, ale je to realizace méně obvyklá a bývá založena na nářeční zvyklosti“):⁵³

město: [mňesto], ne [mjesto];

měsíc: [mňesíc], ne [mjesíc];

změnil zaměstnání: [zmňeňil zamňestnáňi]⁵⁴, ne [zmjeňil zamjestnáňi].

Další typy souhláskových skupin a příklady konkrétních slov, u nichž může docházet ke změnám ve výslovnosti, viz Palková (1994), Krčmová (2008), Zeman (2008), Pokorná, Vránová (2007).

3.5 Pravidla výslovnosti přejatých slov v češtině

Pravidla spisovné výslovnosti přejatých slov nejsou tak ustálená jako u slov domácích – tato skutečnost souvisí s mírou jejich grafické adaptace a vztahem mezi jejich grafickou podobou (pravopisem) a výslovností. Stupeň zdomácnění přejatého výrazu se promítá do pravopisu, který je počestěn v různé míře, s níž pak koresponduje větší nebo menší ustálenost jeho výslovnosti. (Palková, 1994, s. 341–343) Slovo zcela pravopisně počestěné se vyslovuje jako slovo domácí (např. *aféra*, *šok*); u slov se zachovaným původním pravopisem je nutné znát i jejich originální výslovnost (např. *interview* [intervjú], *laser* [lejzr], *capriccioso* [kapričózo]); u velké části přejaté slovní zásoby je grafické počestění pouze částečné, příp. je zavedeno psaní dublet, a to vede ke kolísání ve výslovnosti (např. *konsonant* [konsonant] i [konzonant], lze psát i *konzonant*; *cartridge* [kartrič] i [kártrič], lze psát i *kartridž*). Právě odlišnost psané a vyslovované podoby slov, neznalost zvukové realizace výrazů ve zdrojovém jazyce jsou častou příčinou neustálené nebo nesprávné výslovnosti.

Ke zjištění náležité zvukové podoby přejatého slova můžeme využít 2. díl výslovnostní kodifikační příručky – *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978), která obsahuje jednak obecné zásady pro ortoepickou výslovnost přejímek, jednak – jak je patrné i z názvu – výslovnostní slovník, čítající přibližně 20 tisíc lexikálních jednotek (potřeba zařazení slovníku – na rozdíl od 1. dílu příručky věnovaného ortoepii domácí slovní zásoby – je zdůvodnitelná výše zmíněným „nepevným vztahem“ mezi pravopisem a zvukovou realizací přejatých slov). Ovšem vzhledem k faktu, že od doby

⁵³ Jedná se o jev, na který mají odborníci různý náhled (v současnosti i v minulosti); na základě vlastních hodnocení mluvených projevů profesionálních mluvčích musíme zmínit, že výslovnost [mje] není „méně obvyklá“, jak uvádí M. Krčmová, naopak u sledovaných mluvčích různého věku původem z Moravy (bez ohledu na „rodnou“ moravskou nářeční oblast) převažuje.

⁵⁴ Pozor také na neortoepické vynechání -m- ve skupině [mňe], k němuž někdy dochází po souhlásce: slovo *podmět* vyslovujeme správně [podmňet], ne [podňet], *samozřejmě* [samožřejmňe], nikoli [samožřejne] apod.

zpracování a vydání tohoto titulu (v 60.–70. letech 20. století) uplynula dlouhá doba, již nepopisuje zcela aktuální stav – u některých jevů došlo k posunu ve výslovnostní normě (a proběhla i výraznější pravopisná úprava, viz *Pravidla českého pravopisu* z r. 1993 a *Dodatek k Pravidlům českého pravopisu* z r. 1994) a čeština se obohatila o mnohé další výpůjčky, jejichž výslovnost může působit obtíže. Jinými slovy totéž vyjádřila V. Štěpánová (2019, s. 204): „Kodifikace výslovnosti přejaté slovní zásoby (...) je zastaralá z hlediska značného posunu v normě, není v souladu se současnou kodifikací pravopisnou a rovněž nezachycuje novější, avšak dnes velmi frekventované lexikum, zejména anglického původu.“ Kromě zastaralosti příručka není běžně dostupná, proto bychom uvítali vznik nové publikace, která by představila současnou ortoepickou normu této části slovní zásoby, a to jak pro jména obecná, tak vlastní (výslovnost vlastních jmen osobních a zeměpisných patří k jevům velmi problematickým). Než dílo tohoto typu vznikne (bohužel se zatím nepřipravuje), zůstává nám k základnímu poučení o výslovnosti přejatých výrazů uvedená kodifikační příručka a práce vycházející z jejích obecných zásad (jako např. Palková, 1994, nebo Hůrková, 1995), jež je ovšem vhodné doplnit o současnější výklady formulované zejm. v *Internetové jazykové příručce*⁵⁵ a dalších novějších titulech, které výslovnostní problematiku alespoň částečně zahrnují (např. *Pravidla českého pravopisu*, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, slovníky cizích slov), nebo o specializované práce V. Strahla, J. Zemana a dalších (viz seznam doporučené literatury v kap. 7).

Na tomto místě uvedeme hlavní zásady, které můžeme uplatnit při výslovnosti přejímek.

Základní princip zní: **vycházíme z výslovnosti (nikoli z pravopisu) daného jazyka, ale s českou artikulací hlásek a s českým přízvukem** – hlásky, které čeština nemá, se nahrazují nejbližšími (nejpodobnějšími) hláskami českými a přízvuk se přesouvá na první slabiku, pochází-li slovo z jazyka s přízvukem na slabice jiné (nevyslovujeme tedy zcela věrně jako v původním jazyce, pouze s výjimkou citátů a citátových výrazů, viz níže); stejným způsobem jako při výslovnosti slov domácích probíhají u sousedních hlásek kombinační změny, např. zpětná asimilace znělosti. (Palková, 1994, s. 341–342)

(Výslovnost některých slov, která byla přejata v dřívějších dobách, je však – v rozporu s tímto základním pravidlem – založena na grafické podobě, jako např. *fotbal*, z anglického *football*, vyslovujeme [fodbal].)

⁵⁵ Výslovnost přejatých slov a vlastních jmen, viz <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914>.

Při počestřování výslovnosti se **nahrazují** např. tyto hlásky (Palková, 1994, s. 342):

- zaokrouhlené samohlásky [ö], [ü] nezaokrouhlenými [e], [i] – [rentgen];
- nosové samohlásky spojením příslušné nenosové (ústní) samohlásky s nosní souhláskou [n], [m] – [pardon];
- obouřetné [v] retozubným [v] – *William* [vilijem]; zde současně anglická redukovaná samohlásky nahrazena [e];
- anglické [θ], psané jako *th*, čteme [t] (obvykle na začátku slova), příp. [s] (na konci slova), např. *Thatcherová* [tečrová], *Smith* [smit] nebo [smis].⁵⁶

Z dalších zásad upozorňujeme na následující:

- samohlásky [i] **neměkkí d, t, n** – *diktát* čteme [diktát], ne [d'iktát]; *senior* – [senijor], ne [señijor]; nesprávné měkčení je možno zaslechnout u mluvčích pocházejících ze slezské nářeční oblasti, a to u příslušníků všech generací (běžně např. v podobách [ord'inance] u slova *ordinace*, [cent'imetr] u *centimetr*, [domi'nik] u *Dominik*, [va'nilka] u *vanilka*, [mo'onitor] u *monitor* ad.);
- **spojení samohlásek** uvnitř základu slov patřící různým slabikám nevyslovujeme s rázem, např. *ea, ae, ao, oa* aj. (v této pozici je jasným příznakem cizosti slova, v češtině se vokály setkávají pouze na hranici předpony a základu nebo na švu složeniny) – *meandr* čteme [meandr], *aorta* jako [aorta], *koala* [koala], *ideál* [ideál], *teorie* [teorie], *realita* [realita];
- **spojení samohlásek** v rámci jedné slabiky je dvojhláskou: [au] (např. ve slově *auto*), [eu] (např. *euforie*), ráz se nevyslovuje;
- **spojení samohlásky** [i] s libovolným dalším vokálem uvnitř slova (např. *ia, io, ie*) se artikuluje s vkladným [j] – *dieta* [dijeta], *biologie* [bijologie].

K nejproblémovějším jevům patří kolísání ve vokalizace kvantitě a znělosti souhlásek.

Délka samohlásek se na rozdíl od slov českého původu důsledně neoznačuje:

- někdy zapsána není, ale samohlásky se má vyslovit dlouze (např. *minus* [mínus]);
- někdy pro pravopisnou variantu s krátkou hláskou existuje obojí výslovnost (např. [kultúra] i [kultura]; možnost dvojí výslovnosti přípony *-ura* je uvedena v *Internetové jazykové příručce*⁵⁷ nebo v práci J. Zemana (2008, s. 49; zde i další přípony tohoto typu,

⁵⁶ K výslovnosti a skloňování jména *Smith* viz také *Internetová jazyková příručka*, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=smith#>

⁵⁷ Viz Samohlásková délka u přejatých slov, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914>

jako *-urka*, *-urní*, a poznámka „převládají varianty s krátkou samohláskou“), i když kodifikační publikace požaduje pouze dlouhou výslovnost);

- u některých typů přípon bylo zavedeno psaní dublet, tudíž je možná i dvojí výslovnost (např. u *pasivní* – *pasívní*; samu podobu s psaným *i* můžeme ovšem vyslovit s krátkým i dlouhým vokálem);
- nedodržení náležité kvantity samohlásky může někdy změnit význam slov (*nota* – *nóta*, *deviza* – *devíza*, *lama* – *láma*);
- vzhledem k velkému kolísání délek v různých typech přípon (např. u *-iv/-ív*, *-in/-ín*, *-on/-ón*, *-ona/-óna*, *-or/-ór*) doporučujeme pro zjištění správné varianty u konkrétních výrazů využít zejména *Internetovou jazykovou příručku* – z ní citujeme i následující komentář: „Vzhledem k posunům ve výslovnostní normě a také ke změnám pravopisným (viz *Psaní samohlásek v zakončení přejatých slov*) nejsou starší ortoepické příručky ve vztahu k samohláskové délce v přejatých slovech již mnohdy aktuální. Je rovněž třeba si uvědomit, že délka vyslovované samohlásky není v mnoha případech zcela jednoznačná, nežádka se vyslovuje tzv. polodélka a ani samotní mluvčí nemusí být ve výslovnosti stejných výrazů vždy konzistentní. Je evidentní, že na samohláskovou délku u mnoha cizích slov v češtině má vliv věk mluvčích nebo jejich regionální původ, z hlediska jednotlivých výrazů pak doba a způsob přijetí slova, lexikální význam, frekvence a sféra užití, expresivita atp.“⁵⁸;
- je-li délka vokálu označena, pak se také vyslovuje.

Kolísání ve znělosti souhlásek se projevuje výrazně u *s/z*, méně u *k/g* nebo při výslovnosti písmene *x* („iks“).

Nejproblémovějším jevem je **výslovnost *s/z*** mezi samohláskami a v sousedství jedinečných souhlásek:

- vyslovujeme [s] i [z] za původní psané *s*: výslovnost [z] je progresivní, a to i v případech, kdy by podle původu slov mělo být [s] – např. ve slovech *renesance*, *disertace*, *resort*, *diskuse*, *režisér* (v těchto výrazech byl navíc *Pravidly českého pravopisu* v r. 1993 zaveden také dvojí pravopis, tedy např. *renesance* i *renezance*), vyslovované [s] však patří vyššímu stylu; posledními *Pravidly českého pravopisu* (1993) a jejich *Dodatkem* (1994) byly zavedeny častější dublety i u dalších výrazů;

⁵⁸ Samohlásková délka u přejatých slov, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914>

- některá slova mají ustálenou výslovnost se znělým [z], ale v písmu je připuštěna dubleta, např. *filozofie/filosofie* [filozofije], *humanismus/humanizmus* [humanizmus]⁵⁹.

Souhlásky k/g: ke kolísání dochází v přejatých slovech s hláskou *k*, výslovnostní dublety jsou připuštěny pouze u slov *inkoust* – [iŋkoust/iŋgoʊst], *plakát* – [plakát/plagát], *akát* – [akát/agát], *krejcar* – [krejcar/grejcar], jinak musíme v souladu s grafikou vyslovit pouze [k], jako např. ve slovech *demokracie*, *frekvence*, *motocykl*, *dekret* aj.

Písmeno x vyslovujeme jako spojení dvou hlásek – buď [ks], nebo [gz], a to v závislosti na hláskovém okolí (před párovou souhláskou podléhá běžné zpětné asimilaci znělosti):

- základní podoba [ks] se vyslovuje na začátku slov před samohláskou (např. ve slově *xenofob*), mezi samohláskami (např. *praxe*, *lexikum*), před neznělou souhláskou (např. *expert*, *extrém*, *textil* aj.), před jedinečnou souhláskou (např. *exministr*), na konci slova (*kodex*);
- znělá výslovnost [gz] se objeví před párovou znělou souhláskou (např. *exhalace*, *exhibice*) nebo ve skupině *ex-* na počátku slova před samohláskou (pokud se již nepocituje jako předpona, např. *existovat*, *exotický*, *exil*; v opačném případě se předpona před samohláskou i sonorou vysloví [eks], např. v již uvedeném případě *exministr* nebo ve výrazu *exadmirál*, u něhož se po předponě může objevit i ráz).

Ve shodě s pravopisem vyslovujeme seskupení *sch* (např. *ischias* jako [isxijas], ne [išijas]) nebo skupiny *sp*, *st*, *sk* – *studovat* jako [studovat], *sport* [sport], *spekulovat* [spekulovat], *skandál* [skandál] (nesprávně, expresivně [študovat], [špekulovat], [škandál]).

Původní výslovnost jazyka, z něhož výrazy přejímáme, zachováváme pouze tehdy, říkáme-li doslovné citáty nebo ustálená rčení, citátové výrazy, např.:

curriculum vitae: [ku ˈrikulum ví té],

doctor honoris causa (dr. h. c.): [dɔktor ho ˈnóris ˈkauzá],

fair play: [ˈfér ˈplej],

chargé d'affaires: [šaržéda ˈfér],

enfant terrible: [anfan te ˈribl] apod.

⁵⁹ Viz Souhlásková znělost u přejatých slov, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914>

Současný stav související s nejistotou mnohých uživatelů při výslovnosti přejatých slov (z obecného hlediska i u konkrétních výrazů) podrobně komentovala V. Štěpánová v článku přibližujícím fonetické dotazy obdržené jazykovou poradnou Ústavu pro jazyk český (Štěpánová, 2013b).

3.6 Ortoepická norma suprasegmentálních jevů v češtině

Ústředním bodem české kodifikace výslovnosti je soubor norem pro spisovnou realizaci hlásek a hláskových seskupení (rovina segmentální), pouze okrajově se dotýká větných zvukových prostředků (neboli prozodických, suprasegmentálních). Kodifikační příručka *Výslovnost spisovné češtiny I* pojednává v samostatné kapitole pouze o **přízvuku** (o slovním přízvuku hlavním a vedlejším, přízvuku taktovém, o důrazu a zejména o přízvukování předložek; s. 65–70) a stručně ještě o **melodii zjišťovací otázky** (s. 71–72). Zdůvodnění odpovídá dobovému stavu výzkumu prozodických prostředků a jistým pochybnostem o možnostech jejich kodifikování: „Norma těchto prostředků má poněkud jiný charakter nežli při hláskách a přízvuku. Otázka, zdali je možno uskutečnit též kodifikaci zvukových prostředků větných, nestala se zatím z ortoepického hlediska předmětem důkladnějšího zkoumání. Je to ostatně otázka dosti složitá.“ (*Výslovnost spisovné češtiny I*, s. 71) Současně se zde však uvádí, že v jazykovém povědomí uživatelů spisovného jazyka jistá nekodifikovaná norma prozodických prostředků existuje, že si odchylky od této normy uvědomujeme a pocítujeme je jako porušení základního systému zvukových prostředků mluveného jazyka, zejm. v souvislosti s větnou melodikou a dynamikou, s členěním řeči a zvoleným mluvním tempem. (Ibid.)

Segmentální a suprasegmentální rovina češtiny jsou podle Z. Palkové (2017a) na sobě „poměrně nezávislé“ – součástí prozodických jednotek nebývá modifikace segmentů jako v některých jiných jazycích a „vlastnosti prozodické stavby nemají většinou vliv na segmentální procesy v řeči“. Z dalších charakteristických **rysů prozodie češtiny**, jež by mohly sloužit pro mezijazykové srovnávání, Palková uvádí: „Prozodickou strukturu češtiny tvoří hierarchie lineárních jednotek *slabika – mluvní takt – promluvový úsek – ukončená výpověď*. Tyto jednotky mají konkrétní zvukovou charakteristiku a oporu v pocitu uživatele jazyka. (...) Zvukovou kvalitou, která se nejvíce podílí na vzniku relevantních rysů suprasegmentální modulace a prozodických jednotek, je melodie (průběh základního tónu).“ (Ibid.)

V této kapitole se primárně zaměříme na ty jevy suprasegmentální roviny, které jsou v češtině víceméně stabilizované a pro něž jsou stanovena jistá ortoepická pravidla – na **přízvuk** a větnou **melodii**. Celý komplex prozodických prostředků uplatňujících se při produkci souvislé řeči (zahrnující její členění na přízvukové takty, promluvvé úseky a výpovědi, pauzu, modulační prostředky melodie a tempa řeči, barvy a síly hlasu, jež se projevuje nejen v přízvuku slovním, ale i přízvuku větném, v důrazu a emfázi) zde představovat nebudeme; mnohdy jsou totiž závislé na celkovém kontextu, postojí mluvčího a jeho individuálním způsobu realizace výpovědi, který může být přizpůsobován potřebám posluchačů.⁶⁰

Příklady zmiňovaných jevů jsou v této kapitole kvůli lepší přehlednosti zapisovány běžným pravopisem, nikoli fonetickou transkripcí.

3.6.1 Přízvuk slovní

Slovní přízvuk, zvuková prominence (zesílení) slabiky v rámci slova nebo slovního seskupení, je v češtině charakterizován jako stálý (pevný) a iniciální (váže se na první slabiku slova). (Beneš a kol., 2013, s. 107; Krčmová, 2008, s. 81, 206; Palková, s. 156, 277 aj.) Prominence přízvučné slabiky je málo výrazná, v řeči se reálně projeví jen při významném nebo záměrném zdůraznění⁶¹. V souvislosti s ortoepickým přízvukováním lze uvést následující základní pravidla:

- u izolovaných výrazů je přízvuk vždy na **první slabice**;
- v proudu řeči některé výrazy slovní **přízvuk nemají**, přiklání se k přízvučnému slovu předcházejícímu nebo následujícímu a vytvářejí s ním jeden **mluvní takt** (fonetické slovo; ve starší literatuře také „přízvukový takt“), rytmický celek – jsou to tzv. **klitika**: proklitika (předklonky) a enklitika (příklonky); **předklonky** jsou nepřízvučná slova po pauze, která předcházejí slovům přízvučným (např. spojky, navazovací částice, odkazovací zájmena, ojediněle plnovýznamové slovo – např. *pan 'král*); **příklonkami**, které stojí za přízvučným slovem, bývají např. krátké, tj. nepřízvučné tvary zájmen (*mi, ho, mu*), zvrtné morfy (*se, si*) nebo tvary pomocného slovesa *být* (*jsem, jsi, bych, bys*),

⁶⁰ Zájmcům o studium větných zvukových prostředků doporučujeme odbornou fonetickou literaturu, viz např. Palková, 1994; Krčmová, 1992, 2008, 2009; Zeman, 2008; Beneš a kol., 2013; Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016; také hesla *Encyklopedického slovníku češtiny*, viz např. jeho on-line verzi (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2012–2020).

⁶¹ Více o českém přízvuku např. in Palková (2012; 1994), Beneš a kol. (2013, s. 106–118), Krčmová (2008), Zeman (2008).

na rozdíl od předklonek jich za přízvučným výrazem může být více ('*napsal jsem si to 'správně*');

- ve slovních spojeních **původních** (pravých, vlastních) **jednoslabičných předložek** (např. *před, nad, za, pod, na, ve* apod.) se jmény (podstatnými, přídavnými, zájmeny), jež předložka řídí, **nese přízvuk předložka**: '*chodí do školy, 'píšeme na tabuli, 'stojí před námi, 'za vysokým kopcem, 'vyletěl nad mraky*; přízvuk se však **může přesunout z předložky** na následující slovo, pokud:
 - za předložkou stojí slovo dlouhé, většinou čtyř- a víceslabičné ('*stalo se to na 'nejnebezpečnějším 'úseku 'dálnice*),
 - je-li následujícím slovem výraz nesklonný (většinou příslovce), který předložka neřídí ('*stalo se to na 'velmi 'nebezpečném 'místě*),
 - nebo pokud chceme toto následující slovo více zdůraznit (např. při srovnání, silném citovém zaujetí), příp. je za předložkou výraz patřící do výčtu nebo sousloví ('*stalo se to na 'tomto 'místě; 'pravidlo 'platí pro 'češtinu, a 'ne pro 'polštinu; 'čtenář se 'zamýšlí nad 'českou, 'slovenskou a 'polskou 'výslovností; za 'přídavným 'jménem*); také neobvyklý slovosled, nezamýšlená odmlka v řeči nebo rytmičné uspořádání taktů mohou zapříčinit ztrátu přízvuku tohoto druhu předložek (viz *Výslovnost spisovné češtiny I*, s. 68–69, nebo Zeman, 2008, s. 135–140);
- **nepřávné** (nepůvodní) **jednoslabičné předložky**, které vznikly zkrácením původních delších výrazů (např. *kol, krom, dle, skrz, stran* ad.) většinou přízvuk nemívají: '*skrz 'prsty, krom 'tebe*; přízvukovat je můžeme, pokud po nich následuje jednoslabičné slovo: '*dle tvé 'rady, 'krom té 'věci*;
- **předložky dvojslabičné** však již nesou přízvuk na své první slabice vždy stejně jako ostatní dvojslabičná slova: '*kromě 'tebe, 'kolem 'domu, 'beze 'strachu*;
- **neslabičné předložky** (*k, v, s, z*) nejsou nositelem slabičnosti (nemají slabičné jádro, kterým je vokál, příp. slabikotvorná souhláska), proto ani nemohou nést přízvuk; tvoří zvukový celek s následujícím slovem ('*k domu*).

Kromě pravidelného přízvuku **hlavního** se může objevit i přízvuk **vedlejší**, např. ve složených slovech na první slabice druhé části složeniny ('*česko, 'slovenský*), v nesložených delších slovech/mluvních taktech minimálně o 4 slabikách bývá na lichých slabikách, uplatňuje se pouze jako rytmiční činitel (hovoří se o daktylotrochejském spádu řeči); v češtině se vedlejší přízvuk výrazně neprojevuje, realizuje se jen při pomalém řečovém

tempu nebo při důrazné mluvě, nápadněji při přednesu veršů – „počítá s ním metrum českého verše“. (Krčmová, 2008, s. 172, 207)

Porušování principů správného přízvukování můžeme zaznamenat zejména při poslechu čtených textů (a to i v oficiálních projevech, ve zvukových médiích): jednoslabičné předložky často nenesou přízvuk v těch případech, kdy ho nést jednoznačně mají, někdy jsou kromě toho ještě zvukově odtrženy od slova, které řídí (a mají s ním tvořit jeden přízvukový celek, takt), a to připojením k předcházejícímu výrazu. Také vlivem slezského dialektu dochází k nesprávnému umístění přízvuku na předposlední slabiku slov nebo mluvnických taktů (*pojede do Ostřavy* m. *pojede do Ostravy*); tento jev je možno zaznamenat u mnohých mluvčích všech generací pocházejících z této nářeční oblasti, i těch, jejichž mluvený projev nevykazuje žádné jiné výrazné odchylky od spisovné normy. Chybné kladení slovního přízvuku má za následek porušení rytmu české řeči.

3.6.2 Větná melodie – intonace

Jak bylo uvedeno výše, důležitou roli mezi prozodickými prostředky mají proměny výšky tónu (melodické změny) hlasu ve výpovědi. Než stručně představíme jejich funkci v češtině, objasníme pojmy uvedené v nadpisu této podkapitoly (které se někdy užívají jako synonyma): **intonaci** zde v souladu se Z. Palkovou chápeme jako komplexní zvukovou kvalitu (zahrnující především tónovou, ale i silovou a časovou modulaci), termínem **melodie** označujeme průběh výšky základního tónu – melodie je tedy základní složkou intonace. (Palková, 2017c) **Větná intonace** češtiny je v obecných rysech ustálená, stabilizovaná, **není** však **kodifikována**. Níže tak v krátkosti představíme intonační normu spisovné češtiny, která slouží k vyjádření důležitých **funkcí** (funkčních protikladů):

- je signálem ukončenosti nebo neukončenosti promluvy,
- v rámci ukončených výpovědí odlišuje jako jediný prostředek určité výpovědní typy (signalizuje jejich komunikativní funkce, naznačuje komunikační záměr mluvčího – oznámení, otázka, žádost apod.),
- odlišuje neutrální intelektuální výpověď od výpovědi citově zabarvené, expresivní apod. (Palková, 2017b; Beneš a kol., 2013, s. 88)

Pro české neutrální výpovědi se stabilizovaly 3 základní melodické vzorce – **melodémy**⁶² k rozlišení neukončených a ukončených výpovědí a jejich typů (zpracováno zejm. podle Palková, 2017b; Beneš a kol., 2013, s. 88–92):

1. **melodém ukončující klesavý** – pro věty oznamovací, rozkazovací a doplňovací otázky (tj. otázky obsahující tázací zájmeno nebo příslovce),
2. **melodém ukončující stoupavý** – pro otázky zjišťovací (tj. takové, na něž čekáme odpověď *ano* nebo *ne*),
3. **melodém neukončující** – signalizuje pokračování výpovědi, její neukončenost.

Užití nesprávných (tj. jiných než stabilizovaných) melodémů nemůže vyjádřit uvedené funkční protiklady, viz i následující názorný přehled.

Tabulka 8: Funkce intonace v neutrální výpovědi (podle Palková, 2017b)

Komunikační strategie	Větná modalita	Melodém
ukončenost →	oznamovací věta	→ ukončující klesavý (1)
→	rozkazovací věta	→ ukončující klesavý (1)
→	doplňovací otázka	→ ukončující klesavý (1)
→	zjišťovací otázka	→ ukončující stoupavý (2)
neukončenost		→ neukončující (3)

Základní melodémy můžeme pro lepší představu znázornit graficky pomocí měnící se úrovně zápisu slabik, která odpovídá změně výšky tónu. Každý z intonačních modelů se může realizovat různými kadencemi, z nichž některé jsou považovány za noremní, jiné nikoli. Zde uvádíme pouze stěžejní typy, které slouží k rámcové orientaci v intonaci českých vět, a to pro rodilé mluvčí i pro cizince učící se česky; podrobné poučení je nutno vyhledat v odborné fonetické literatuře – na některé tituly odkazujeme v této kapitole, v nich jsou uvedeny další zdroje (jak klasická starší díla F. Daneše nebo M. Romportla, tak novější práce spojené zejm. se jménem Z. Palkové a dalších pracovníků Fonetického ústavu Filozofické fakulty

⁶² **Melodém** je soubor stabilních melodických schémat – kadencí, které se v jazyce uplatňují ve stejné funkci; **kadence** je abstraktní schéma průběhu melodie, tvoří ji určitý sled výškových změn. Při popisu české intonace se tedy v současnosti užívá termín melodém pro označení souboru schémat se stejnou funkcí, termínu kadence pro charakteristiku těchto melodických schémat jednotlivě. Nositelem melodému je v češtině nejčastěji poslední takt výpovědi nebo promluvového úseku. (Beneš a kol., 2013, s. 88; Palková, 2017b)

Univerzity Karlovy, kteří původní teorie rozvíjejí a doplňují o výsledky nových výzkumů v této oblasti).

Ad 1) **Melodém ukončující klesavý**: tón postupně klesá od intonačního centra (tj. přízvukné slabiky jádra výpovědi, větného přízvuku) do konce výpovědi;

a) **koncová kadence** bezpříznaková (v neutrální výpovědi; první slabika intonačního centra je ve stejné výši nebo níž, než je poslední slabika předcházejícího taktu):

<i>Přijedou v poledne.</i>	<i>Kdy přijedou?</i>
<i>Při je dou</i> <i> v po</i> <i> led</i> <i> ne.</i>	<i>Kdy</i> <i> při</i> <i> je</i> <i> dou?</i>

b) **koncová kadence** příznaková (při větším důrazu; první slabika intonačního centra je zřetelně výš oproti předchozímu textu):

<i>Přijedou v poledne.</i>	<i>Kdy přijedou?</i>
 <i> v po</i> <i>Při je dou led</i> <i> ne.</i>	 <i> při</i> <i>Kdy je</i> <i> dou?</i>

K dalším variantám příznakové koncové kadence, zejm. důrazové stoupavě-klesavé, viz Palková, 2017b; Beneš a kol., 2013, s. 89–90.

Ad 2) **Melodém ukončující stoupavý**: tento intonační typ jako jediný prostředek odlišuje zjišťovací otázku od oznamovací věty, které jinak mají totožnou gramatickou strukturu; jeho zvuková podoba je stabilní a nejvíce vyhraněná (a pouze o něm také pojednává kodifikační příručka, jak bylo uvedeno výše); tuto základní podobu zjišťovacích otázek charakterizuje skokové stoupnutí tónu mezi dvěma slabikami posledního taktu nesoucího melodém – podle umístění tohoto stoupnutí se rozlišují různé varianty tázací melodie, kodifikací jsou přijaty dvě možnosti, které se považují za rovnocenné:

a) **antikadence stoupavá** – stoupá poslední slabika:

<i>Přijdeš na oběd?</i>	
<i>Přijdeš</i>	<i>běd?</i>
<i>na</i>	<i>o</i>

b) **antikadence stoupavě-klesavá** – stoupá 2. slabika taktu (tj. 1. slabika po přízvuku), následující slabiky postupně mírně klesají, ne však až na úroveň 1. slabiky (varianta se uplatní u nejméně tříslabičného taktu):

	<i>o</i>
<i>Přijdeš</i>	<i>běd?</i>
<i>na</i>	

Kodifikační příručka i novější práce fonetické upozorňují na nespisovné realizace otázkového melodému, zejm. na tzv. pražskou otázku, „zpívání“, pro niž je typické stoupnutí již 1. slabiky taktu.

Ad 3) **Melodém neukončující** (tzv. polokadence): pokračování, neukončenost promluvy lze vyjádřit různými melodickými variantami, přes jistou nevyhraněnost lze vymezit dva typy polokadencí:

a) slabiky taktu naznačujícího neukončující intonaci se zvyšují v postupných krocích (stoupavý průběh melodie):

<i>Když se vrátil z procházky, začalo... (pršet).</i>			
		<i>ky</i>	
<i>Když se vrá</i>	<i>til</i>	<i>cház</i>	<i>začalo...</i>
<i>z pro</i>			

b) zvýší se melodie celého taktu – buď s rovným průběhem, nebo mírným poklesem na konci; první z uvedených variant dokládá následující příklad.

<i>Přijdeme až později, protože...</i>	
<i>Přijdeme</i>	<i>protože...</i>
<i>až</i>	

Další obměny melodie nekoncových úseků promluv, její typy příznakové i bezpříznakové, viz např. v pracích Palkové (2017b) nebo Beneše a kol. (2013, s. 91–92).

Náležitě používaná intonace přispívá k **porozumění** textu u příjemců sdělení – je proto nutné v pauzách při členění řeči uplatňovat odpovídající typ intonace signalizující **konec** nebo **pokračování výpovědi** a současně intonačně odlišovat typ věty podle **komunikačního záměru**. K intonačním prohřeškům však dochází často, a to u běžných i profesionálních mluvčích – vyskytuje se např. stoupavá otázková intonace (antikadence) na místě koncové kadence nebo polokadence (stoupneme výrazně hlasem v místě, kde má hlas klesnout nebo jím máme signalizovat pokračování výpovědi), také ukončující kadence místo polokadence nebo nesprávná intonace otázek doplňovacích a zjišťovacích.

4 Ortoepie segmentálních a suprasegmentálních jevů ve slovenštině

Patrik Petráš

Při popisu slovenské kodifikované výslovnosti vycházíme z aktuálně platné kodifikační příručky *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Kráľ, 2009), kterou na některých místech doplňujeme i další odbornou literaturou. Artikulační popis slovenských hlásek je zpracován v díle *Atlas slovenských hlások* (Dvončová, Jenča, Kráľ, 1969), později byla ortofonická charakteristika hlásek zpracována v kapitole Á. Krále (1989b, s. 200–262).

V rámci segmentálních jevů uvádíme ortofonickou charakteristiku jednotlivých hlásek a následně popis jejich spisovné výslovnosti. V systému vokálů charakterizujeme výslovnost monoftongů, diftongů a samohláskových skupin. Upozorňujeme také na správné používání kvantity vokálů. Zákon o rytmičném krácení tvoří jednu ze základních vlastností, kterými se slovenština odlišuje od češtiny. V konsonantickém systému se zaměřujeme na popis artikulace souhlásek, jejichž výslovnostní varianty závisí na jejich pozici ve slabice (*j*, *v*). Velmi důležitým jevem ve slovenské výslovnosti je znělostní asimilace s regresivním průběhem. Pozornost také věnujeme výslovnosti zdvojených souhlásek, měkkostním vztahům *t*, *d*, *n*, *l* – *t'*, *d'*, *ň*, *l'*, přičemž se zaměřujeme zvláště na dvojici *l* – *l'*, která je funkčně nejvíce oslabená. Asimilačně podmíněná je výslovnost souhlásek *m*, *n* a jejich variant, proto bylo zapotřebí popsat i výslovnost těchto souhlásek v závislosti na následující hlásce. V rámci souhláskových skupin se ve slovenštině rozlišují takové, které se nezjednodušují, a takové, které se zjednodušují například vynecháním některé souhlásky. Ze suprasegmentálních jevů popisujeme ty prozodické vlastnosti, které mají nejvýraznější vliv na frázování a modulaci řečového signálu, tj. přízvuk, větný přízvuk – důraz – emfázi, melodii věty a pauzu. Je potřeba zdůraznit, že ortoepické popisy vycházejí zejména z neutrálního výslovnostního stylu; v některých případech poukazujeme i na výslovnost ve vyšším (vysokém) stylu, pak takovou výslovnost označujeme symbolem *.⁶³

4.1 Slovenské samohlásky

Spisovná slovenština obsahuje pět opozic krátkých a dlouhých samohlásek: [a] – [á], [e] – [é], [i] – [í], [o] – [ó], [u] – [ú]. Mimo tento systém stojí krátký vokál [ä], jehož výslovnost se v neutrálním stylu nevyžaduje, nahrazuje se vokály [e] nebo [a] (viz dále). Inventář slovenských dvojhásek je následující: *ia* [ia], *ie* [ie], *iu* [iu], *ô* [uo]. Všechny slovenské

⁶³ Více k výslovnostním stylům viz podkap. 1.2.3 *Zvuková kultura a slovenská ortoepie*.

dvojhlásky mají stoupavý charakter. Z hlediska kvantity se za dlouhé vokály považují dlouhé monoftongy [á], [é], [í], [ó], [ú] a diftongy [ja], [je], [ju], [uo]. Podle polohy jazyka při výslovnosti můžeme klasifikaci slovenských samohlásek znázornit v následující tabulce:

Tabulka 9: Dělení slovenských samohlásek podle polohy jazyka

Dělení podle svislého pohybu jazyka	vysoké	<i>i, í</i>		<i>u, ú</i>
	prostřední	<i>e, é</i>		<i>o, ó</i>
	nízké		<i>ä, a, á</i>	
		přední	střední	zadní
Dělení podle vodorovného pohybu jazyka				

4.1.1 Ortofonická charakteristika slovenských samohlásek

V následující části popíšeme hlavní artikulační rysy slovenských samohlásek podle Á. Kráľe (1989b, s. 203–219).

- **Samohlásky [a], [á]**

Při výslovnosti těchto samohlásek je ústní dutina ze všech krátkých samohlásek nejotevřenější. Čelistní úhel je největší (u dlouhého [á] je větší než u krátkého [a]). Jelikož jde o nízkou samohlásku, jazyk má nejnížší postavení – je položen na dně ústní dutiny. Rty se artikulace těchto vokálů neúčastní.

- **Samohláska [ä]**

Samohláska [ä] se vyslovuje po retných souhláskách [p], [b], [m], [v]. Její výslovnost se vyžaduje pouze ve vyšším stylu, v neutrálním stylu bývá nahrazována samohláskou [e], příp. v některých slovech samohláskou [a]. Samohlásku [ä] charakterizuje diftongoidní realizace – během její výslovnosti jazyk neustále mění svou polohu zhruba ve směru od samohlásky [e] k samohlásce [a], jde však o podstatně menší změnu než při výslovnosti dvojhlásek, proto se tato samohláska nepovažuje za dvojhlásku. Koneček jazyka se opírá o spodní dásně, hřbet jazyka je obloukovitě zvednutý pod patro, přičemž artikulační úsilí se soustřeďuje v oblasti přední části hřbetu jazyka. Nejvyšší bod jazykového oblouku je sice více vpředu než u samohlásky [a], ale je na rozdíl od ní o něco výše. Tato samohláska se rovněž klasifikuje jako nízká. Čelistní úhel je o něco menší než u [a]. Ani artikulace vokálu [ä] se neúčastní rty.

- **Samohlásky [e], [é]**

Jazyk se staví do přední části ústní dutiny. Čelistní úhel je menší než při výslovnosti samohlásky [a], rty se artikulace neúčastní.

- **Samohlásky [i], [í]**

Jazyk má nejvyšší přední postavení. Čelistní úhel je menší než u samohlásek [e], [é]. Rty se artikulace také neúčastní.

- **Samohlásky [o], [ó]**

Jazyk zaujímá zadní prostřední postavení. Čelistní úhel je menší než u samohlásky [a]. Artikulace těchto samohlásek se aktivně účastní rty, které se zaokrouhlují a vysouvají dopředu, labializace však není výrazná.

- **Samohlásky [u], [ú]**

Jazyk má zadní vysoké postavení. Čelistní úhel je malý, artikulace se aktivně účastní rty, které se posouvají dopředu, retní otvor se zaokrouhluje, labializace je výrazná.

- **Dvojhásky**

Dvojhásky jako klouzavé vokální zvuky složené ze dvou rozlišitelných částí svými krajními částmi připomínají některé slovenské monoftongy. Dvojhásky *ia* [ja], *ie* [je] a *iu* [ju] se skládají z *i*-ové části a z části připomínající vokály [a], [e] a [u]. Dvojhásky *ô* [uo] se skládá z *u*-ové části a z části připomínající vokál [o]. Slovenské diftongy tedy tvoří třídu tzv. *i*-ových a *u*-ových vokálních zvuků. Jelikož je vrchol sonornosti až v druhé části dvojhásek, všechny slovenské dvojhásky hodnotíme jako stoupavé. Jejich trvání je srovnatelné s dlouhými monoftongy. V artikulaci slovenských dvojhásek existují rozdíly: při jejich výslovnosti se v krajních dvojháskových polohách jazyk nestaví do stejné polohy jako u příslušného monoftongu, ale pouze se k tomuto postavení přibližuje. Větší rozdíly jsou u dvojhásek s větším artikulačním rozpětím mezi první a druhou částí, tedy u dvojhásek [ja] a [ju], přičemž dvojhásky [ju] je jako celek labializovaná (labializace je větší ve druhé části [ju]). Labializace dvojhásek [ju] a [uo] bývá menší než labializace monoftongu [u]. Při artikulaci dvojhásek se přechod jazyka od první části dvojhásky ke druhé části realizuje plynulým pohybem.

4.1.2 Výslovnost samohlásek

4.1.2.1 Kvantita samohlásek

Podle kodifikace spisovné výslovnosti by měl být poměr v trvání krátkých a dlouhých samohlásek přibližně 1 ku 2. Za ortoepickou chybu se považuje zkracování dlouhých samohlásek (nebo jejich nahrazování krátkými vokály), přičemž tato tendence je silnější ve vyšším tempu řeči a v delších slovech. Ke zkracování tak nesprávně dochází:

- v dlouhých slovech, např. výslovnost slov *národného* a *vysielajú* jako [národneho, visielaju];
- ve slovech a tvarech *ktorí, ktorá, ktoré, ktorého* apod. vyslovených jako [ktoři, ktora, ktore, ktoreho];
- v některých ustálených slovních spojeních, jako např. ve spojení *dobré ráno*, které se vysloví se zkrácením vokálů na různých místech: [dobre_ráno, dobré_rano, dobre_rano] apod.;
- vzhledem k tomu, že ve slovenštině má kvantita distinktivní platnost, v některých případech může dojít při změně kvantity i ke změně významu, srov. např. dvojice *sud – súd, zástavka – zastávka* [sud – súd, zástauka – zastáuka] apod.

Ve spisovné slovenštině se při distribuci kvantity uplatňuje zvláštní pravidlo známé jako **rytmický zákon** (rytmické krácení). Jeho znění je podle *Pravidel slovenskej výslovnosti* (2009, s. 42) následující: „Dlhá samohláska vzťahovej (relačnej) alebo slovotvornej prípony sa po predchádzajúcej dlhej slabike kráti.“ Proto má spisovná slovenština tvary *pekný*, ale *slávny*; *ženám*, ale *vládam*; *uliciam*, ale *básňam*. Při uplatnění rytmičského krácení se zkracují dlouhé vokály na své krátké protějšky a dvojhlásky se mění následovně: [ja] na [a], [je] na [e], [ju] na [u] a [uo] na [o]. Rytmičský zákon se však nevztahuje na předponová slova a kompozita, např. *súčiastka*, *viackrát*. *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013, s. 124–126) chápou pravidlo o rytmičském krácení v širším pojetí, přičemž vymezují i 12 výjimek, podle nichž se druhá délka nezkracuje např. v těchto slovech a tvarech: *lístie*, *prútie*; *hrádzí*, *schôdzi*; *výhra – výhier* (vedle tvaru s uplatněným rytmičským krácením *výher*), *Mlynárce – Mlynárie*, *hospodárstvo – hospodárstiev*; *páví*, *krokodíli*; *zmúdrieť*, *zvažnieť*; *chvália – chváliac – chváliaci*, *hlásia – hlásiac – hlásiaci*; *vyliavší*, *udíavší sa*; *blúdievať*, *krmievať*; *miliar*, *bieliareň*; *tisíc násobný*, *tisíckrát*; *niekým*, *niečí*; *nádielka*, *súčiastka*.

4.1.2.2 Výslovnost samohlásky [ä]

V tzv. neutrálním stylu spisovné výslovnosti se používání hlásky [ä] nevyžaduje ani nezakazuje. V určitých situacích (např. přednes slovenské klasické poezie, resp. recitace, klasické divadelní hry) se dobrá znalost výslovnosti této samohlásky vyžaduje. Ve spisovné slovenštině se tato samohláska vyskytuje pouze po souhláskách [p], [b], [m], [v]: *opät'* [opet'/*opät'], *devät'* [d'evet'/*d'evät'], *najmä* [naime/*najmä], *záväzok* [závezok/*záväzok]. Slova *bábä*, *dúpä*, *holúbä*, *chlapä*, *púpä*, *sôvä*, *žriebä* a jejich deriváty se dnes mohou vyslovovat se samohláskou [a] nebo [e], např. [bába/bábe/*bábä], [púpa/púpe/*púpä], [žrie_̣ba/žrie_̣be/*žriebä] apod.

4.1.2.3 Výslovnost dvojhlásek

Slovenské diftongy stojí zvukově blízko ke spojení [j] + samohláska a [v] + samohláska, ale odlišují se od nich čistou samohláskovou barvou, od samohláskových skupin typu *diadém* [di_̣adém] se liší monosylabičností. Ve výslovnosti dvojhlásek se vyskytují nejčastěji tyto chyby:

- vyslovování dvojhlásky jako různoslabičného spojení dvou krátkých samohlásek: *piatok* ako [pi_̣atok] místo [p_̣iatok] apod.;
- nahrazování dvojhlásek různoslabičnými spojeními [ija, ije, iju] nebo [ijá, ijé, ijú]: *čia*, *čie*, *čiu* jako [čija, čije, čiju] místo [čja, čje, čju] apod.;
- zaměňování dvojhlásky dlouhou samohláskou: *poriadna* jako [porádná] místo [poriadna] apod.;
- vkládání souhlásky [j] do tzv. *i*-ové dvojhlásky: [vjém] místo [vjem] apod.;
- výslovnost [u_̣o] jako [vo, vó, ó]: *dôvod* jako [dvovot], příp. [dvóvot] místo [du_̣ovot]; *môžem* jako [móžem] místo [mu_̣ožem] apod.;
- výslovnost [u_̣o] na začátku slova jako [uo]: *ôsmy* jako [uosmi] místo [u_̣osmi] apod.

V případě dvojhlásky [u_̣o] se však můžeme setkat i s opačným případem, a to s nesprávným nahrazením skupiny [vo] dvojhláskou [u_̣o], jako např. ve slovech: *dvor* jako [du_̣or] místo [dvor]; *svoj* jako [su_̣oj] místo [svoj]. Tento jev souvisí s artikulační i akustickou příbuzností hlásek [v] a [u].⁶⁴

⁶⁴ Více viz v podkap. 4.2.3.2 *Souhláska v a její výslovnostní varianty*.

4.1.2.4 Výslovnost cizích samohlásek [ö], [ó], [ü], [ű]

Samohlásky [ö], [ó], [ü], [ű] se ve slovenštině nacházejí pouze v cizích a přejatých slovech, např. *Göteborg* [jötəbork], *Montreux* [montró], *menu* [menü], *Kitzbühel* [kicbül] apod. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* hodnotí nahrazování těchto cizích samohlásek domácími samohláskami [e], [é], [i], [í], [u], [ú] v případech, kdy tato výslovnost není ustálená, jako nápadnou a někdy i nekultivovanou. Pokud jde o další cizí hlásky, platí pravidlo, že zeměpisné, místní názvy a cizí jména se ve spisovné slovenštině vyslovují podle výslovnosti v příslušných jazycích, avšak s tím, že cizí hlásky se nahrazují nejbližšími zvukově příbuznými slovenskými hláskami.

4.1.2.5 Výslovnost samohláskových skupin ve slovenštině

Ve slovenštině se samohláskové skupiny v kořeni domácích slov nevyskytují. Mohou se nacházet v předponových slovech (*zaostriť*, *výučba*), kompozitech (*maloobchod*, *sebaúcta*), ale především v přejatých a cizích slovech (*idea*, *demokratizácia*, *kooperácia*, *gymnázium*), a to i samohláskové skupiny s dlouhou samohláskou (*premiér*, *oceán*). Mezi takovými samohláskami se nachází vždy slabičná hranice. Samohláskové skupiny se ve spisovné slovenštině vyslovují s plynulým přechodem od první samohlásky ke druhé, přičemž se mezi ně nekládá žádná souhláska a ani se neoddělují tvrdým hlasovým začátkem. Splývavou výslovnost mezi těmito samohláskami označujeme transkripčním znakem $_$. Výše uvedená slova vyslovujeme [za $_$ ostriť, ví $_$ učba, malo $_$ obchot, seba $_$ úcta, ide $_$ a, demokratizáci $_$ a, ko $_$ operáci $_$ a, gimnází $_$ um, premi $_$ ér, oce $_$ án]. Poslední samohláska koncových samohláskových skupin v cizích slovech má funkci gramatické koncovky: (*bez*) *ideí* [jde $_$ í], *demokratizácií* [demokratizáci $_$ í] apod.

V rámci zdomácnění původně cizích slov dochází ve slovenštině ke změně samohláskové skupiny na jednoslabičné spojení, nebo se mezi samohlásky vsune souhláska. Pokud slabikotvornou funkci ztratí první samohláska, vzniká dvojhláska: *hieroglyf* [hjeroglif], *kiahne* [kiahňe] apod. Dalším znakem zdomácnění je i vyslovování měkkých souhlásek [ť], [ď], [ň], [ř] před takto vzniklými dvojhláskami [ja], [je], [ju]: *halier* [haľier], *Daniel* [daňiel]. Pokud slabikotvornou funkci ztratí druhá samohláska, vzniknou jednoslabičné skupiny *au* [au], *ou* [ou], *eu* [eu], *iu* [iu], *ai* [ai], *ei* [ei], *oi* [oi], *ui* [ui], jako např. ve slovech *auto*, *reuma*, *koiné*, *medaila*, které vyslovujeme [au $_$ to, reu $_$ ma, ko $_$ iné, meda $_$ ila]. Jde v podstatě o analogické skupiny jako v domácích slovech, tj. o kombinaci samohláska + [v] nebo samohláska + [j]: slova *kov*, *kraj* vyslovujeme [kou $_$, kra $_$ j]. V této souvislosti odkazujeme na pojmání

dvojhlásek Ľudovítem Štúrem, který i taková seskupení hlásek nacházející se na konci slov považoval za dvojhlásky, avšak ne rovnocenné s dvojhláskami [ja] a [je].⁶⁵

Mezi nejčastější chyby při výslovnosti samohláskových skupin patří vkládání souhlásek [j] anebo [v] mezi ně: *idea* jako [ideja] místo [ide_a], *kakao* jako [kakavo] místo [kaka_o] apod.

S problematikou výslovnosti samohláskových skupin souvisí i otázka tvrdého hlasového začátku a rázu. **Ráz** vzniká prudkým otevřením hlasivek a jejich rozkmitáním po předchozím závěru, které je doprovázeno vznikem výbuchového šumu typického pro neznělé závěrové souhlásky [p], [t], [k]. Jedná se v podstatě o neznělou závěrovou souhlásku. V některých jazycích (např. angličtina nebo němčina) je to způsob začátku nebo konce výslovnosti samohlásek v určité situaci, v jiných jazycích (např. arabština) může mít dokonce platnost samostatné hlásky a fonému. Pro **tvrdý hlasový** začátek je příznačné, že závěr není tak silný jako při rázu a při otevření hlasivek nevzniká výbuchový šum. Při tvrdém hlasovém začátku se hlasivky nerozkmitávají postupně, plynule (jak je to pro slovenštinu charakteristické), ale prudčeji a první hlasivkový kmit bývá silnější než bezprostředně následující kmity. Takový začátek znění samohlásky se vnímá jako artikulační a zvukové oddělení samohlásky od předchozí hlásky, tedy jako přerušení kmitání hlasivek na sice krátký, ale vnímatelný čas; jde tedy o porušení charakteristické slovenské splývavé výslovnosti, která se projevuje i tak, že samohlásky se na začátku vyslovují s měkkým (hladkým) začátkem rozkmitu hlasivek (hlasivky se rozkmitávají postupně) a v samohláskových skupinách se na hranicích samohlásek kmitání hlasivek nepřerušuje.

Podle *Pravidel slovenskej výslovnosti* se tvrdý hlasový začátek a ráz ve slovenštině vyslovují jen zřídka a ve zvláštních situacích, zejména v citoslovcích a ve zvukomalebných slovech. Za alternativně přípustnou, resp. náležitou výslovnost rázu se považují tyto případy:

- na začátku věty a po pauze: např. ve spojení *istý bohatý kupec, ozval sa veľký krik* je možné na začátku vyslovit [ʔistý_bohatý_kupec, ʔozval_sa_veľkí_krik];
- v citově zbarvených výpovědích, v citoslovcích, ve zvoláních a zvukomalebných slovech: např. *ach, ako ste ma naľakali; méé* je možné vyslovit [ʔax' ʔako_ste_ma_naľakali; meʔeʔé];
- při vyjádření ostrého nesouhlasu se ráz může objevit i na konci slova: např. *nie* je možné vyslovit [ňjeʔ].

⁶⁵ Více viz v podkap. 2.2.2 *Kodifikace spisovné slovenštiny Ľudovítem Štúrem*.

Naopak tvrdý hlasový začátek a ráz se vůbec nevyskytují uvnitř slova na hranici morfémů, na hranici slovních základů v kompozitech a uvnitř mluvnického taktu na hranicích slov, tedy slova a slovní spojení *naučiť*, *zaokružliť*, *veľkoobchod*, *pod oknom*, *on i ona* vyslovujeme [na_učiť, za_okružliť, veľko_obxot, pod_oknom, on_i_ona, na_ul'ici].⁶⁶

Tvrdý hlasový začátek i ráz se tedy ve znělostní asimilaci⁶⁷ projevují jako neznělé souhlásky. Pokud se před rázem vyskytne znělá párová souhláska, na jejím místě se vlivem asimilace vyslovuje příslušná neznělá párová souhláska, z čehož vyplývá, že důsledkem výslovnosti rázu a tvrdého hlasového začátku bývá i chyba ve znělostní asimilaci, srov. např. výslovnost spojení s rázem *pod oknom*, *dub a smrek* jako [pot_ʔoknom, dup_ʔa_smrek] místo výslovnosti bez rázu [pod_oknom, dub_a_smrek].

4.2 Slovenské souhlásky

Slovenské souhlásky můžeme klasifikovat podle různých kritérií, např. podle místa artikulace, způsobu artikulace, artikulujiícího orgánu, sluchového dojmu, účasti hlasu, účasti nosní dutiny a podle trvání.⁶⁸ Z hlediska správné artikulace je však potřeba zohlednit zejména: (1.) místo artikulace; (2.) způsob artikulace; (3.) účast hlasu. Klasifikaci slovenských souhlásek a jejich ortofonickou charakteristiku uvádíme podle Á. Krále (1989b, s. 221–261).

4.2.1 Klasifikace slovenských souhlásek

4.2.1.1 Dělení slovenských souhlásek podle místa artikulace

Podle místa artikulace můžeme ve slovenštině vyčlenit následující druhy souhlásek: retoretné (obouretné, bilabiální); retozubné (labiodentální); dásňové (alveolární), v jejichž rámci můžeme ještě rozlišit souhlásky předodásňové (prealveolární) a zadodásňové (postalveolární); dásňovopatrové (alveopalatální); tvrdopatrové (palatální); měkkopatrové (velární). Hrtanová (laryngální) je ve slovenštině jedna souhláska, [h].

Do jednotlivých skupin patří následující souhlásky:

- obouretné: [p], [b], [m], [ɸ];
- retozubné: [p], [b], [m], [ɸ];

⁶⁶ Výzkum Ľ. Rendára (2015) ukazuje, že ve srovnání s kodifikací je uplatnění rázu a tvrdého hlasového začátku v řečové praxi širší. Více k tomu viz podkap. 6.2.1 *Výslovnostní odchylky v segmentální rovině slovenštiny*.

⁶⁷ Viz podkap. 4.2.3.3 *Znělostní asimilace*.

⁶⁸ Podrobnou klasifikaci slovenských souhlásek podle jednotlivých kritérií lze najít in Král', 1989b, s. 259–260.

- dásňové:
 - předodásňové: [t], [d], [n], [ŋ], [s], [z], [c], [ʒ];
 - zadodásňové: [š], [ž], [č], [ž], [r], [r], [r], [l], [l], [l];
- dásňovopatrové: [tʰ], [dʰ], [ŋ], [rʰ];
- tvrdopatrové: [j], [i];
- měkkopatrové: [k], [g], [ŋ], [x], [ɣ], [ɲ];
- hrtanové: [h].

Kritérium místa artikulace se v podstatě shoduje s klasifikací hlásek podle artikulujícího orgánu s tím rozdílem, že dásňové, dásňovopatrové, tvrdopatrové a měkkopatrové souhlásky řadíme podle artikulujícího orgánu mezi jazykové (lingvální) souhlásky. (Jednotlivá místa v ústní dutině specifikují místo dotyku jazyka.) Souhlásku [h] podle místa artikulace charakterizujeme jako hlasivkovou.

4.2.1.2 Dělení slovenských souhlásek podle způsobu artikulace

Při dělení souhlásek podle způsobu artikulace vycházíme z druhu překážky, která při artikulaci souhlásky vzniká. Jestliže se průchod hlasovému a vzduchovému proudu zcela zablokuje, vznikají závěrové (okluzivní) souhlásky, vznikne-li překážka pouze v podobě zúžení, vznikají úžinové (konstriktivní) souhlásky. U některých souhlásek se ústní překážka může kombinovat s patrověhltanovým otvorem, pak vznikají nosové souhlásky (ve slovenštině [m], [ɱ], [n], [ɲ], [ŋ], [ɳ]). Pokud po závěru nenásleduje exploze, ale frikce, vznikají závěroužinové, resp. polozávěrové, afrikované souhlásky ([c], [ʒ], [č], [ž]).

Někdy může překážka způsobit pouze podstatné snížení sonornosti artikulovaného zvuku oproti sonornosti samohlásky. Při artikulaci takových samohlásek dochází jen ke snížení sonornosti, nevzniká šumovost. Takovýmto způsobem vznikají tzv. „klouzavé hlásky“ ([i], [u]; [j], [v]). Kromě těchto hlásek nebývají šumové ani nosové, bokové ([l], [l], [l], [l]) a kmitavé hlásky ([r], [r], [r]) – jde o sonorní souhlásky.

Souhrnně můžeme podle způsobu artikulace vyčlenit následující druhy souhlásek:

- závěrové: [p], [b], [m], [ɱ], [t], [d], [n], [tʰ], [dʰ], [ŋ], [k], [g], [ŋ];
- úžinové: [f], [w], [v], [u], [s], [z], [ɲ], [š], [ž], [r], [r], [r], [l], [l], [l], [l], [j], [i], [x], [ɣ], [ɲ], [h];
- polozávěrové: [c], [ʒ], [č], [ž].

4.2.1.3 Dělení slovenských souhlásek podle znělosti

Podle účasti hlasivkového tónu na artikulaci se slovenské souhlásky dělí na znělé a neznělé. Avšak znělost – neznělost je ve slovenštině neutralizovatelná vlastnost, takže v určitých situacích se místo neznělé souhlásky může vyslovit znělá souhláska a naopak (dochází ke znělostní asimilaci⁶⁹). Spisovná slovenština obsahuje 10 znělostních párů (ke každé neznělé souhlásce existuje její znělý protiklad), které v asimilačních pozicích alternují. Kromě toho však slovenština má i sonorní hlásky, tedy nepárové znělé souhlásky – jejich vlastnost znělosti je stálá, nepodléhá neutralizaci.

Tabulka 10: Párové znělé a neznělé souhlásky ve spisovné slovenštině

znělé:	[b]	[d]	[dʲ]	[g]	[w]	[z]	[ž]	[ʒ]	[ʒ̥]	[ɣ] ([h])
neznělé:	[p]	[t]	[tʰ]	[k]	[f]	[s]	[š]	[c]	[č]	[x]

Z uvedeného schématu vyplývá, že neznělé *ch* [x] má dva znělé protějšky, a to hlásky [ɣ] a [h], které se navzájem liší především místem artikulace – [ɣ] je měkkopatrová hláska, [h] hrtanová hláska.

Nepárové znělé souhlásky (sonory) ve slovenštině jsou: [r], [r̥], [r̥ʲ], [l], [l̥], [l̥ʲ], [m], [m̥], [n], [n̥], [n̥ʲ], [ɲ], [ɲ̥], [v], [v̥], [j], [j̥], [ʲ], ([h]).

4.2.2 Ortofonie slovenských konsonantů

- **Souhlásky [p], [b], [m]**

Bilabiální souhlásky [p], [b], [m] se artikulují utvořením retoretného závěru, který se na konci trvání souhlásky zruší explozivním pohybem. Jelikož jazyk se na artikulaci neúčastní, může zajímat různé postavení, jeho pozici ve fázi zrušení závěru určuje následující hláska. Na základě rozdílů znělost – neznělost a ústnost – nosovost můžeme souhlásky [b] a [m] charakterizovat jako znělé, [p] jako neznělou. Souhlásky [p], [b] jsou ústní (měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny), souhláska [m] je nosová (měkké patro se spouští do ústní dutiny a otevírá průchod do nosní dutiny).

⁶⁹ Více viz v podkap. 4.2.3.3 *Znělostní asimilace*.

- **Souhlásky [t], [d], [n]**

Prealveolární souhlásky [t], [d], [n] se artikulují vytvořením závěru dotykem jazyka o okraje paterní klenby. Čelistní úhel je malý, ale zvětšuje se v řadě [t] – [d] – [n]. Rty při artikulaci nejsou aktivní.

- **Souhlásky [k], [g], [ŋ]**

Velární souhlásky [k], [g], [ŋ] se artikulují s úplným ústním závěrem v oblasti měkkého patra. Závěrový dotek se realizuje zadní částí hřbetu jazyka, přičemž koneček jazyka se opírá o spodní dásně. Rty se artikulace aktivně neúčastní. Čelistní úhel je větší než u dásňových souhlásek. Souhláska [ŋ] se vyslovuje pouze před souhláskami [k] a [g]. Na rozdíl od dásňového [n] měkkopatrové [ŋ] nemá fázi zrušení ústního závěru – měkkopatrový závěr přetrvává během artikulace celé skupiny [ŋk] a [ŋg].

- **Souhlásky [tʰ], [dʰ], [ɲ]**

Alveopalatální souhlásky [tʰ], [dʰ], [ɲ] se artikulují na rozhraní zadní dásně a přední části tvrdého patra, ale závěrový dotek jazyka směřuje k tvrdému patru. Přestože čelistní úhel je malý, v řadě [tʰ] – [dʰ] – [ɲ] se zvětšuje. Rty při artikulaci nejsou aktivní a mohou zajímat různé postavení podle sousední hlásky.

- **Souhlásky [f], [w], [m]**

Při artikulaci labiodentálních úžinových souhlásek [f], [w], [m] se dolní ret staví pod horní řezáky tak, že vzniká malá štěrbina. Souhlásku [m] však lze hodnotit i jako závěrovou, protože dolní ret se obvykle dotýká horních řezáků. Jelikož se jazyk na artikulaci neúčastní, jeho poloha závisí na artikulačních potřebách sousedních hlásek. Při artikulaci [f], [w] měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny, jsou to tedy ústní hlásky, na rozdíl od nosové souhlásky [m], u níž měkké patro otevírá průchod do nosní dutiny. Souhláska [f] se od souhlásek [w], [m] liší vlastností neznělosti. Souhláska [m] nemá šumovou složku (během trvání ústní překážky vzduchový proud prochází nosem). Vyslovuje se pouze před jinou retozubnou souhláskou, nemá tedy ani fázi zrušení závěru explozí.

- **Souhlásky [s], [z], [ɲ]**

Při artikulaci prealveolárních úžinových souhlásek [s], [z], [ɲ] se v oblasti rozhraní špičky jazyka a přední části jeho hřbetu vytvoří malá úžina mezi jazykem a přední dásní. Čelistní úhel

je při artikulaci těchto souhlásek malý. Ústní souhlásky [z] a [s] se navzájem od sebe liší vlastnostmi znělosti a neznělosti. Nosní znělá souhláska [ŋ] není šumová, ale sonorní. Je kombinačně podmíněná, vyslovuje se jen před dásňovými úžinovými souhláskami [s], [z], [š], [ž]. Jazyk během trvání patrověhltanové úžiny zaujímá postavení podle následující sykavé souhlásky. Postavení rtů se při artikulaci souhlásek [s], [z], [ŋ] může měnit v závislosti na hláskovém okolí.

- **Souhlásky [x], [ɣ], [ɲ]**

Při artikulaci úžinových velárních souhlásek [x], [ɣ], [ɲ] se jazyk staví pod měkké patro a mezi hřbetem jazyka a patrem vzniká úžina. Šum souhlásek [x], [ɣ] je zřetelně modulován ústní dutinou, u souhlásky [ɲ] není přítomen, protože prochází volně přes nos. Rty se artikulace neúčastní, ale jejich postavení závisí na sousedních hláskách. Souhláska [ɲ] se vyslovuje pouze před souhláskami [x], [ɣ]. Kombinačně podmíněná je i souhláska [ɣ], která se vyslovuje (1.) v asimilačním postavení místo neznělého [x] a (2.) místo znělého [h] tehdy, pokud by se měla bezprostředně po sobě vyslovit dvě [h]. Tehdy se obvykle vysloví hlásková skupina [ɣh].⁷⁰ Rty se artikulace aktivně neúčastní – mohou zajímat postavení podle sousedních hlásek. Ústní souhlásky [ɣ] a [x] se navzájem odlišují vlastnostmi znělosti a neznělosti, znělé [ɲ] se od nich liší nazálností.

- **Souhlásky [c], [ɟ]**

Prealveolární souhlásky [c], [ɟ] se artikulují podobným postavením jazyka jako úžinové předdásňové souhlásky [s], [z], ale liší se způsobem artikulace, protože se skládají z fáze závěru a fáze úžiny. V první části se utvoří závěr jako u souhlásek [t], [d], ve druhé části vznikne úžina jako u souhlásek [s], [z]. Jelikož ve fázi úžiny vzniká ostrý sykavý šum shodný se šumem souhlásek [s], [z], označují se také jako afrikované souhlásky (afrikáty). Způsobem artikulace se [c], [ɟ] shodují s druhým párem afrikovaných souhlásek – [č], [ž]. Čelistní úhel je při artikulaci [c], [ɟ] malý a měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny. Není přítomna aktivní účast rtů na artikulaci, ty mohou zajímat různé postavení podle hláskového okolí artikulovaných souhlásek [c], [ɟ]. Souhlásky [c], [ɟ] tvoří znělostní pár ([c] je neznělá, [ɟ] znělá souhláska).

⁷⁰ Více k asimilaci souhlásek [x], [ɣ] a [h] viz podkap. 4.2.3.3 *Znělostní asimilace*.

- **Souhlásky [š], [ž], [č], [ž]**

Postalveolární souhlásky [š], [ž], [č], [ž] lze charakterizovat jako tupé sykavé souhlásky. Podle způsobu artikulace, vztahů znělosti – neznělosti a doprovodných vlastností (napjatost, šířka dotyku jazyka a velikost úžiny, síla šumu) tvoří jejich vztahy paralelu k vztahům souhlásek [s], [z], [c], [ž]. Liší se však tím, že [š], [ž], [č], [ž] se artikuluje na rozhraní přední a zadní dásně, resp. až na zadní dásni (špička jazyka se zvedá pod horní dásně). Při alternativním způsobu artikulace je špička jazyka za dolními zuby, pak se horní dásně dotýká přední část hřbetu jazyka. Měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny a ve srovnání s ostrými sykavými souhláskami [s], [z], [c], [ž] je čelistní úhel větší. Na artikulaci [š], [ž], [č], [ž] se navíc podílí rty – vyšpulí se dopředu a retní otvor se zaokrouhluje. Souhlásky [š], [č] charakterizujeme jako neznělé, [ž], [ž] jako znělé.

- **Souhláska [h]**

Hlavní artikulační místo a místo maximálního zúžení je u úžinové souhlásky [h] v hrtanu, proto se také označuje jako hrtanová hláska. Hlasivky mají zvláštní postavení: nedostávají se do závěrového postavení jako u jiných znělých hlásek (i když [h] je znělá souhláska), ale při kmitání mezi nimi zůstává malá štěrbina. Tato souhláska je velmi náročná na dech. Měkké patro vytváří slabý patrověhltnový závěr, jazyk ani rty se artikulace aktivně neúčastní (mohou zajímat různá postavení podle hláskového okolí).

- **Souhlásky [v], [u]**

Sonorní souhlásky [v], [u] se artikuluje činností rtů, jde tedy o retné hlásky: souhláska [v] je retozubná, [u] retoretná. Úžinová znělá hláska [v] se artikuluje podobně jako neznělá hláska [f]. Měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny, čelistní úhel je malý, ale zároveň větší než u [f]. Souhlásku [v] lze hodnotit jako klouzavou. Charakteristický zvuk této hlásky vzniká v druhé fázi jejího trvání při přechodu k následující hlásce. Hláska [v] otevírá slabiku – vytváří stoupající svah slabiky. Její výskyt je omezen na pozice před samohláskami a sonorními souhláskami. Jedná se o presonantickou část slabiky.

Při artikulaci jazyčné labializované hlásky [u] jazyk zaujímá zadní vysoké postavení přibližující se k postavení při výslovnosti samohlásky [u], ale nebývá tak vysoko a špička jazyka obvykle leží na dně ústní dutiny. Rty se vyšpulují a zaokrouhluje, labializace [u] je však menší než labializace samohlásky [u]. Retní otvor je při artikulaci [u] velmi malý – menší než u samohlásky [u]. Měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny, hlasivky kmitají a čelistní úhel je malý. I hlásku [u] lze označit jako klouzavou – vzniká dynamikou pohybu

rtů ke stavu maximální labializace. Její charakteristický zvuk je v první části jejího trvání – zavírá slabiku, tvoří její klesající svah. Hlásku [ɥ] distribučně doplňuje hláska [v], protože [ɥ] se vyskytuje pouze po samohláskách a sonorních hláskách, tedy v postsonantické části slabiky. Před sonorními souhláskami hlásky [v] a [ɥ] alternují.

- **Souhlásky [j], [ɨ]**

Palatální souhlásky [j], [ɨ] se svou kombinatorikou podobají hláskám [v], [ɥ] – hláska [j] se vyskytuje v presonantické části slabiky, hláska [ɨ] v její postsonantické části. Rovněž lze obě hlásky charakterizovat jako klouzavé. Při artikulaci [j] se špička jazyka opírá o dolní dásně a dolní řezáky, hřbet jazyka se zvedá pod paterní klenbu a vyplňuje přední část ústní dutiny. Měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny a rty se na artikulaci aktivně neúčastní, jejich postavení závisí zčásti na hláskovém okolí [j].

Sonorní souhlásce [j] se velmi podobá sonorní hlásce [ɨ], ale na rozdíl od [j] jejím charakteristickým rysem je, že je zde jen artikulační pohyb k zaujetí i-ového postavení bez stacionárního úseku, čímž se [ɨ] shoduje se sonorní hláskou [ɥ].

- **Souhláska [ɭ]**

Alveopalatální souhláska [ɭ] se shoduje se souhláskami [tʃ], [dʃ], [ɲ] místem a částečně i způsobem artikulace, ale souhláska [ɭ] je boková, tedy závěr ve střední části ústní dutiny se kombinuje s úžinou na bocích jazyka i na bocích ústní dutiny. Při artikulaci sonorní hlásky [ɭ] měkké patro zavírá průchod do ústní dutiny, rty se artikulace aktivně neúčastní. Tato hláska se může artikulovat dvěma způsoby: (1.) „Konček jazyka sa môže opierať o dolné d'asno a dolné rezáky alebo sa môže dvíhať k hornému d'asnu. Jazyk sa však dotýka d'asna i tvrdého podnebia. Dotyk sa vpredu podobá na d' alebo ň a je široký.“ (Král', 1984, s. 82); (2.) „Konček jazyka sa opiera o horné d'asno a dotyková plocha je zreteľne menšia než pri predchádzajúcom type. Aj pri tejto artikulácii sa jazyk vypína pod podnebnú klenbu, no nie tak vysoko ako pri prvom type ɭ.“ (Ibid.) Á. Král' (ibid., s. 83) zároveň připomíná, že „z ortofonického hľadiska je dôležité, aby sa pri výslovnosti ɭ dosiahol normovaný stupeň ‚mäkkosti‘. Vzniká širším dotykom jazyka o podnebnú klenbu a vyplňaním ústnej dutiny zdvihnutím chrbta jazyka“.

- **Souhlásky [ɮ], [ɭ], [ɮ̥]**

Postalveolární souhlásky [ɮ], [ɭ], [ɮ̥] charakterizujeme jako sonorní, z nichž [ɮ] a [ɮ̥] jsou i slabikotvorné. Artikulace je podobná jako při [ɭ]. Jedná se o bokové hlásky – během trvání

překážky ve středu ústní dutiny je úžina na bocích jazyka a ústní dutiny. Špička jazyka se při artikulaci těchto hlásek dotýká buď zadní dásně, nebo rozhraní přední a zadní dásně. Čelistní úhel je přibližně stejný jako při artikulaci prostředních samohlásek. Měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny a rty se artikulace neúčastní.

- **Souhlásky [r], [r̥], [r̩]**

Postalveolární souhlásky [r], [r̥], [r̩] jsou kmitavé (hrčivé) hlásky, vibranty. V ústní dutině se rychle střídá přehrazování a uvolňování cesty fonačnímu proudu. Při artikulaci se pohybuje celý jazyk, ale kmitavý pohyb vyvolává špička jazyka. Ve fázi přehrazování cesty fonačnímu proudu nemusí vzniknout úplný závěr, ale pokud vznikne, bývá velmi slabý a krátký. Na bocích paterní klenby vytvářejí boky jazyka úplný závěr. Ve fázi uvolnění se od paterní klenby vzdaluje pouze špička jazyka. Počet kmitů nebývá stálý, při krátkém [r] to může být pouze jeden kmit, vícekmitové [r] se artikuluje mezi souhláskami (jedná se o slabičné [r̥]), dlouhé [r̩] mívá čtyři a více kmitů. Při artikulaci [r] vzniká dost velký čelistní úhel, rty se na artikulaci nepodílejí a měkké patro zavírá průchod do nosní dutiny.

4.2.3 Výslovnost souhlásek a souhláskových skupin

V souvislé řeči probíhají ve slovenštině různé hláskové změny, a to v rámci slabiky, slova nebo na hranicích slov, resp. na hranici morfémů. Podle typu a původu souhláskových změn může jít o:

- a) zánik souhlásek (např. slova *mestský*, *šesťsto* vyslovíme [meský, šesto] apod.);
- b) artikulační přizpůsobení jedné hlásky druhé – splynutí společné artikulační fáze sousedních souhlásek (např. ve slovech *sadnúť si* [sahnút̚ si], *sadla si* [sadla si], *poltón* [poltón] je společný apikální závěr ve dvojicích souhlásek [dn], [dl] a [lt]);
- c) splynutí hlásek (např. *predsa*, *väčší* vyslovíme [pre>ca, ve>čí/*vä>čí] a pod.);
- d) asimilace (spodoba) podle místa a způsobu artikulace (např. slova *hanba*, *cengat'* vyslovíme [hamba, ceŋgat'] apod.);
- e) asimilace hlásek podle znělosti (např. slova a spojení *predpoved'*, *vzplanút'*, *pod papierom* vyslovíme [pretpoveť, fsplanút', pot papjerom] apod.).

4.2.3.1 Souhláska j a její výslovnostní varianty

Hlásky [j] se vyslovuje na začátku slabiky před samohláskou. Podle tohoto pravidla vyslovujeme například slova *hocijako*, *hokejista*, *prijat'*, *prijímat'*, *moji*: [hocijako, hokejista,

prijat', prijímať, moji]. Toto výslovnostní pravidlo se vztahuje i na předponová slova, např. *nadjazd, objem, odjakživa, adjektívum*: [nadjast, objem, odjagživa, adjektívum]. Stejně platí i na mezislovním předělu; například spojení *to je jasné* vyslovíme [to__je__jasné].

Znak *j* se vyslovuje jako [j], pokud se *j* nachází v koncové části slabiky po samohlásce. Toto pravidlo platí i na mezislovním předělu. Slova a slovní spojení *dôjsť, nájsť, dvojjazyčný, daj mi, daj jej* vyslovíme [dɔjst', nájst', dvojjazyčnɪ, daj__mi, daj__jej].

Variantní výslovnost [j]/[i] se připouští v následujících případech:

- pokud před znakem *j* ve stejné slabice stojí v písmu *i* nebo *y*, například *Ázijčan, kyj* můžeme vyslovit [ázijčan, kij], ale i [ázijčan, kiɪ];
- je-li v počáteční části slabiky před znakem *j* ještě jiná souhláska, například *zjazd, zjav* můžeme vyslovit [zjast, zjaɯ], ale i [ziast, ziɯ].

I ve výslovnosti rozlišujeme slova *priať – prijať* a *vie – vyje/vije*: [priat' – prijat', vie, vije]. Ve slovech *anjel, archanjel, evanjeliár, evanjelický, evanjelik, evanjelium* vyslovujeme dvojhlásku, proto artikulujeme měkce i předchozí souhlásku: [aňjel, arxaňjel, evaňjeli__ár, evaňjelickí, evaňjelik, evaňjeli__um].

4.2.3.2 Souhláska *v* a její výslovnostní varianty

Hláska [v] se vyslovuje na začátku slabiky před samohláskou a dvojhláskou, před souhláskami [r], [l], [ʃ], [j] a před slabičnými souhláskami [r], [ʃ], [l], [j]. Slova a slovní spojení *voda, zviera, vlak, vlek, v jame, v roku, vrch, vrba, vlk, vlča* tedy vyslovujeme [voda, zviera, vlak, vlek, v__jame, vrch, vrba, vlk, vlča].

Hláska [u] se vyslovuje v koncové části slabiky po samohlásce nebo slabičné souhlásce. Slova *kov, dievča, bratov, pravda, krv, obrv* (G pl. slova *obrva*), *konzerv* tedy vyslovujeme [koɯ, d'ieɯča, bratoɯ, praɯda, krɯ, obrɯ, konzerɯ].

Variantní výslovnost [v]/[u] se připouští v následujících případech:

- pokud v téže slabice znaku *v* předchází [u], [ú]: *obuv, posuv, cúvnut'* můžeme vyslovit [obuv, posuv, cúvnut'], ale i [obuɯ, posuɯ, cúɯnut'];
- na konci slabiky v kořeni slova a před příponou, následuje-li souhláska [n], [ň], [l], [ʃ], [r]: *rovnako, slovník, zívla, havran* můžeme vyslovit [rovnako, slovník, zívla, havran], ale i [rounako, slouňík, zíɯla, haɯran].

Výslovnost [f] místo [u], např. [bratislafskí, pol'iefka, prf] místo [bratislaɯskí, pol'ieɯka, prɯ], se považuje za výslovnostní chybu.

Hláška [u] se vyslovuje i ve slovech, ve kterých píšeme *u*, pokud se nachází po slabičném vrcholu, jako je to např. ve tvarech I fem. *ženou*, *dlhou ulicou*, které vyslovujeme [ženou, dlhou_uľicou]. Hláška [u] se také může nacházet v cizích a přejatých slovech, jako např. *auto* (analogicky i: *automat*, *automatický*, *automatizmus*), *Kaukaz*, *kraul*, *faul*: [aʊto, kaukaz, kraul, faul].

Hláška [u] se naopak nevyslovuje ve slovech *náuka*, *naučit'*, *vyučit'*, protože zde se *u* nachází na začátku slabiky. Uvedená slova tedy vyslovujeme [ná_uka, na_učit', vi_učit'].⁷¹ Hláška [u] se rovněž nevyslovuje v počáteční části slabiky místo v před samohláskou [o], protože by chybně vznikla dvojhláška [uo]. Tedy slova *dvojka*, *dvor*, *obvod* vyslovujeme [dvojka, dvor, obvod].

4.2.3.3 Znělostní asimilace

Asimilace jako proces připodobňování hlásky k jiné (sousední hlásce) podle místa a způsobu artikulace, ale zejména podle znělosti je jedním z charakteristických znaků slovenské výslovnosti. Ve slovenštině má znělostní asimilace **zpětný (regresivní) průběh**. Při znělostní asimilaci znělé párové souhlásky v určité situaci znělost ztrácejí a neznělé párové souhlásky ji naopak získávají, a to v závislosti na sousední hlásce. Ve znělostní asimilaci se střídají pouze znělostní páry znělých a neznělých souhlásek.⁷² Z výše uvedených vztahů je potřeba upozornit na specifičnost znělých hlásek [w] a [ɣ]. Šumová souhláška [w] se od [f] liší pouze znělostí. Souhláška [v] není šumová, ale sonorní (zvučná), tedy nemůže ztratit vlastnost znělosti, a proto se v určitých situacích střídá s hláskou [u].⁷³ Znělostní pár tedy tvoří pouze hlásky [f] – [w]. Šumová měkkopatrová souhláška [ɣ] se od [x] liší pouze znělostí, zatímco souhláška [h] i místem artikulace – je to hrtanová hláška. Na znělostní asimilaci to však nemá vliv, proto znělým protikladem neznělého [x] jsou dvě hlásky: [ɣ] a [h].

Znělostní asimilace se ve spisovné slovenštině uskutečňuje: (1.) na hranici slov, (2.) na hranici slovních základů ve složených slovech, (3.) na hranici předpony a kořene nebo základu slova, (4.) na hranici kořene nebo základu slova a odvozovací (v ojedinělých případech i tvarotvorné) přípony.

⁷¹ Více viz podkap. 4.1.2.4 *Výslovnost samohláskových skupin ve slovenštině*.

⁷² Přehled slovenských párových znělých a neznělých souhlásek in Tabulka 10.

⁷³ Více viz podkap. 4.2.3.2 *Souhláška v a její výslovnostní varianty*.

- **Asimilace znělé souhlásky na neznělou v domácích slovech na hranici slov, na hranici slovních základů ve složených slovech, na hranici předpony a kořene nebo základu slova**

Když se na hranici slov, slovních základů, na hranici předpony a kořene nebo základu slova setká znělá párová šumová souhláska (nebo jejich skupina) s neznělou, mění se znělá souhláska na neznělou (příp. skupina znělých souhlásek na neznělé). Tato asimilace se uskutečňuje i na konci slova před pauzou a obecně na hranicích izolovaných slov. Podle tohoto pravidla vyslovujeme slova a spojení *dážď prší, sneh padá; kníhkupec, beztoho; nad plotom, v Prešove; mráz, rád; bezpečný, podpis* následovně: [dášť_přší, snex_padá; kníxkupec, bestoho; nat_plotom, f_prešove; mrás, rát; bespeční, potpis].

Znělostní asimilace probíhá i v původně předponových slovech, která jsou dnes už jen pravopisnými výjimkami: například slova *avšak, včela, predvčerom, však, vtedy, nebezpečenstvo, roztomilý, nadchnúť* vyslovíme [afšak, fčela, pretfčerom, fšak, ftedi, rostomilí, natxnúť].

- **Asimilace neznělé souhlásky na znělou v domácích slovech na hranici slov, na hranici slovních základů ve složených slovech, na hranici předpony a kořene nebo základu slova**

Když se na hranici dvou samostatných slov, mezi kterými není pauza, a na hranici slovních základů v kompozitech setká neznělá souhláska (nebo jejich skupina) se znělou hláskou (se znělou párovou, se sonorní nebo se samohláskou), mění se neznělá souhláska na znělou (případně skupina neznělých souhlásek na znělé). Na hranici předpony a kořene je tato asimilace výjimečná. Slovní spojení a složená slova *mesiac jún, vlak mešká, most opravili, šéf úradu; bársaký, hocako, šéfdirigent* podle tohoto pravidla vyslovujeme [mesiaʒ_jún, vlag_mešká, mozd_opravil'i, šew_úradu; bárzaký, hozako, šewdirigent].

Slova *kde, sme* a slova se složkou *-kdy* vyslovujeme [gd'e, zme, -gdi] a od této výslovnosti se odvozuje i spodobování ve slovech *bárskde, dakde, hockde, nikdy* aj., podobně vyslovujeme i slovo *takmer*: [bárzkd'e, dakd'e, hozkd'e, ňigdi, tagmer].

Ale slova se složkou *-kto* (*kto, nikto, niekto, hockto...*) vyslovujeme [kto, ňikto, ňjekto, hockto]. Chybí je výslovnost [gdo, ňigdo, ňjegdo, hozgdo].

- **Asimilace neznělé souhlásky na znělou na hranici základu slova a přípony**

Tento druh asimilace se ve slovenštině uplatňuje v plném rozsahu pouze tehdy, když se na hranici slovního základu a přípony setká neznělá souhláska se znělou šumovou souhláskou,

před sonorními souhláskami nebo samohláskami k této asimilaci nedochází. Například slova *prošba, mlatba, veštbá* vyslovujeme [prozba, mladba, vešdba]. Naopak slova, resp. tvary *chlapa, chlapmi, šťastný, taktný* vyslovujeme [xlapa, xlapmi, šťastní, taktní].

Výjimečně se tato znělostní asimilace uskutečňuje ve slovesném tvaru první osoby plurálu rozkazovacího způsobu před příponou *-me* (tedy před znělou hláskou [m]): slova *prosme, kúpme, pusťme* vyslovujeme [prozme, kúbme, puzďme]. Asimilace probíhá i ve tvarech zájmen *nášho, vášho, nášmu, vášmu*, které vyslovujeme [nážho, vážho, nážmu, vážmu].

Ve tvarech příslovčí s příponou *-mo*, např. *obkročmo, skrčmo*, a analogicky i ve slově *skusmo* se připouští variantní výslovnost: [opkročmo, skržmo, skuzmo], ale i [opkročmo, skrčmo, skusmo].

- **Asimilace znělé souhlásky na neznělou na hranici základu slova a přípony**

Když se na hranici slovního základu a přípony setká znělá šumová souhláska s neznělou, znělá souhláska se mění na neznělou. Například slova *blízko, bodka, dovozca, robte, ľahko, svedka, viezť* vyslovujeme [bl'ísko, botka, dovosca, ropt'e, ľaxko, svetka, v'iest']. Tato asimilace probíhá i tehdy, když se znělá párová souhláska nachází na konci slova před pauzou.

V G pl. podstatných jmen typu *ceruzka, klbko, prosba, platba* apod., která vyslovujeme [ceruska, kľpko, prozba, pladba], se vsouvá vkladná hláska (samohláska nebo dvojhláska), před kterou se asimilace neuskutečňuje, tedy tvary *ceruziek, klbiek, prosieb, platieb* vyslovujeme [ceruziek, kľbiek, prosiep, plat'iep].

- **Znělostní asimilace [f] – [w]**

Ve slovenštině se písmenem *v* označují čtyři hlásky: [v], [ʋ], [w], [f]. Hlásky [v], [ʋ] jsou znělé a nešumové, [w], [f] jsou šumové. Souhláska [w] má stejnou šumovou složku jako [f], ale má i tónovou složku, protože je znělá. Jedná se tedy o „znělé f“.

Hláska [f] se vyslovuje: (1.) na začátku a uvnitř slova před samohláskou, kde se píše *f*, jako např. ve slovech *farba, dúfat'*; (2.) na konci slova, kde se píše *f*, následuje-li pauza nebo začíná-li následující slovo na neznělou souhlásku, např. *golf, šéf prišiel*; (3.) na začátku slabiky, kde se píše *v*, následuje-li neznělá souhláska, např. *včera, vták*; (4.) jako součást předpony *vz-*, následuje-li neznělá souhláska, např. *vzchopit' sa, vzťah*; (5.) jako neslabičná předložka před neznělou souhláskou, např. *v práci, v kuchyni*. Uvedená slova a spojení tedy

vyslovujeme [farba, dúfat'; golf, šéf prišiel; fčera, fták; fsxopit'sa, fst'ax; f_práci, f_kuchyni].

Hlávka [w] se vyslovuje: (1.) na začátku slabiky, kde se píše v, jestliže následuje znělá šumová souhlávka a nenásleduje samohlávka nebo [r], [l], [r], [r'], [l], [l'], [l'], [j], např. ve slovech *vbit'*, *v hore*, *vžit' sa*, a jako součást předpony vz-, vzo- ve stejné situaci, např. *vzrast*, *vzostup*, stejně tak i ve slovech *vziat'*, *vzduch* apod.; (2.) v předložkových spojeních před znělou šumovou souhlávku, např. v *Bratislave*, v *dome*, v *dial'ke*; (3.) na konci slova a ve složených slovech na konci prvního slovního základu, kde je psáno f, jestliže následuje samohlávka, znělá nebo sonorní souhlávka a není mezi nimi přestávka, např. *šéfiredaktor*, *húf l'udí*, kromě toho i ve slovech *Afganistan*, *Afganec* apod. Uvedená slova a spojení tedy vyslovujeme [wbit', w_hore, wžit' sa, wzrast, wzostup, wziat', wzdux; w_bratislave, w_dome, w_d'jal'ke; šéwredaktor, húw_l'udí, awganistan, afgaňec].

Rozkolísaná je výslovnost slov s neustáleným slabikováním, např. *závdavok* [závdavok/záwdavok], a slov, v nichž před v předchází samohlávka a po v následuje [n] nebo [ň], např. *vnem*, *vnútri*, *vnučka*, které se vyslovují [vňem/vňem, vnútri/vnútri, vnučka/vnučka].

• Znělostní asimilace [x] – [ɣ] ([h])

Tuto asimilaci lze označit za specifickou, protože neznělé *ch* [x] má dva znělé protějšky, a to hlávky [ɣ, h], které se navzájem liší především místem artikulace – [ɣ] je měkkopatrová hlávka, [h] hrtanová hlávka. Za pravý znělostní pár tedy považujeme [x] – [ɣ].

Pro výslovnost *ch*, *h* platí následující pravidla:

- Pokud se v asimilační pozici setká hlávka [h] s neznělou souhlávku nebo se nachází na konci slova před pauzou, asimiluje se na [x], jako např. ve slovech a spojeních *juh*, *lúh*, *roh stola*, *prah citlivosti*, které vyslovujeme [jux, lúx, rox_stola, prax_citlivost'i].
- Pokud se v asimilační pozici nachází souhlávka [x], jako např. ve slovech a spojeních *nehže*, *cechmajster*, *neh ide*, *strach má*, nebo souhlávka [h], jako např. ve slovech a spojeních *onehdy*, *kníhviazač*, *prah domu*, *Váh i Hron*, je možná dvojí výslovnost: buď [ňeyže, ceɣmajster, ñey_id'e, strax_má; oňeydi, kníɣvjazač, prax_domu, váɣ_i_hron], anebo [ňehže, ceɣmajster, ñeh_id'e, strah_má; oňehdi, kníhvjazač, prah_domu, váh_i_hron]. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* však zároveň konstatují, že častější a přirozená je výslovnost se souhlávku [ɣ].

- Pokud se v asimilační pozici nachází [x] nebo [h] a bezprostředně následuje [h], jako např. ve spojeních *strach hráčov*, *Váh hučí*, *lieh horí*, pak se obvykle vyslovuje skupina hlásek [ɣh]: [sɾay_hráčoʊ, váɣ_hučí, lieɣ_horí].

Přestože výslovnost skupiny [hh] není chybná, *Pravidlá slovenskej výslovnosti* ji nedoporučují, protože takováto výslovnost je náročná na spotřebu výdechového proudu a mechanismus ekonomie řeči se může projevit oslabením nebo úplným zánikem prvního [h]. Taková výslovnost je velmi řídká. Z důvodu velké spotřeby dechu při výslovnosti [h] může při nepozorné artikulaci tato hláska nejdříve zaniknout v koncové části věty a v delších slovech, což se považuje za výslovnostní chybu.

• **Znělostní asimilace předložek s, k**

Pravidla znělostní asimilace se vztahují i na výslovnost předložek s, k. Před neznělou souhláskou se tyto předložky vyslovují [s], [k], před znělou souhláskou nebo samohláskou vyslovujeme [z], [g]. Předložková spojení *s tebou*, *s pravdou*; *k tebe*, *k pravde* vyslovujeme [s_ťeboʊ, s_praʊdoʊ; k_ťebe, k_praʊde], ale předložková spojení *s vaším známým*, *s Evou*; *k domu*, *k hore* vyslovujeme [z_vaším_známim, z_evou; g_domu, g_hore].

Znělostní asimilace neslabičných předložek s, k se však **neuskutečňuje** ve spojeních s následujícími osobními zájmeny: *s ním*, *s ňou*, *s nami*, *s vami*, *s nimi*; *k nemu*, *k nej*, *k nám*, *k vám*, *k nim*, tato spojení tedy vyslovujeme [s_ňím, s_ňou, s_namí, s_vamí, s_ními; k_ňemu, k_ňej, k_nám, k_vám, k_ňim]. Ovšem vokalizované předložky *so*, *ku* se vyslovují [zo], [gu], tedy spojení *so sestrou*, *ku kamarátovi* vyslovujeme [zo_sestroʊ, gu_kamarátovi], kromě spojení *so mnou*, *ku mne*, protože před tímto osobním zájmenem se výjimečně vyslovují s neznělou souhláskou: [so mnou, ku mňe].

• **Znělostní asimilace v přejatých slovech**

Ve slovenštině se při používání, přejímání a zdomáčňování cizích slov projevují zákonitosti znělostní asimilace stejně jako v domácích slovech. Znělostní asimilace je jeden ze způsobů přizpůsobování cizích slov slovenštině. Avšak z obecného pravidla o znělostní asimilaci ve slovenštině existují v přejatých slovech různé výjimky a změna původní výslovnosti se nedá vždy vysvětlit zákonitostmi znělostní asimilace.

Pravidla výslovnosti jsou tedy následující:

- **V běžně používaných přejatých slovech** se znělostní asimilace uskutečňuje na hranici slov, ve složených slovech na hranici slovních základů, na hranici předpony a základu

slov. Například *ex lex, ex libris, ad personam, plus-mínus, kontakt s bratom; avantgarda, basketbal, transakcia; exminister, dislokácia, subfebrilný* vyslovujeme [egz_leks, egz_libris, at_personam, pluz_mínus, kontagd_z_bratom; avandgarda, baskedbal, transakci_a/traŋsakci_a⁷⁴; egzminister, dizlokáci_a, supfebrilní].

- V **přejatých kompozitech** na hranici slovních základů, pokud neznělá souhláska předchází před sonorou, jako např. ve slovech *finišman, pivotman, biznisman, kongresman*, tato asimilace neprobíhá, vyslovujeme tedy [finišman, pivotman, biznisman, kongresman⁷⁵].
- Ve **skupině dvou a více souhlásek** probíhá znělostní asimilace tehdy, když se uvnitř slova setkají dvě souhlásky, které se v domácích slovech nemohou nacházet vedle sebe, např. slova *augsburský, Aztékovia, ekzém, Habsburg, röntgen, Wolfgang* vyslovujeme [augzburskí, astékovja, egzém, habzburk, röndgen, volwgaŋk].
- V **přejatých slovech, ve kterých se původně psalo nebo i dnes píše ss**, se obvykle zachovává výslovnost se [s]. Například slova *glissando, pianissimo, asimilácia, asistent, komisia, kompresor, koncesionár, konfesionálny* vyslovujeme [glisando, pi_anisimo, asimiláci_a, asistent, komisi_a, kompresor, koncesi_onár, konfesi_onálni].
- V některých **přejatých slovech s písmenem s v pozici mezi dvěma samohláskami** vyslovujeme [z], např. *mesalína, resorbovať, résumé* vyslovujeme [mezalína, rezorbovať, rezümé]. Podobně se [z] vyslovuje v mnohých přejatých slovech, v nichž se s nachází po sonorní souhlásce: *in extenso, persifláž, vice versa* vyslovujeme [in_ekstenzo/in_ekstenzo, perzifláž, vice_verza]. V některých slovech však výslovnost není ustálená a připouští se i výslovnost se [s], například slova *garsónka, konsonant, persóna, personál, šansón* můžeme vyslovit [garsónka, konsonant/konsonant, persóna, personál, šansón/šaŋsón], ale i [garzónka, konzonant/konzonant, perzóna, perzonál, šanzón/šaŋzón].
- Odlišná je obvykle výslovnost **slov s latinskou předponou di- a latinskou, příp. řeckou předponou dis-, dys-**. Ve slovech s předponou *di-* se znělostní asimilace obvykle neuskutečňuje, proto například slova *disimilácia, disolúcia, disonancia* vyslovujeme [disimiláci_a, disolúci_a, disonanci_a]. Ale ve slovech s předponou *dis-, dys-* znělostní asimilace probíhá, proto např. slova *disharmónia, disjunkcia, dysbázia, dyslália* vyslovujeme [dizharmóni_a, dizjuŋkci_a, dizbázi_a, dizláli_a].

⁷⁴ Více k variantám výslovnosti *n* viz podkap. 4.2.3.6 *Souhlásky m, n a jejich varianty*.

⁷⁵ Více k variantám výslovnosti *n* viz podkap. 4.2.3.6 *Souhlásky m, n a jejich varianty*.

- V **cizích a přejatých slovech začínajících hláskovou skupinou ex** se na místě *x* vyslovuje [gz], následuje-li samohláska, znělá nebo sonorní hláska. Jako [gz] vyslovujeme *i x* nacházející se na konci slova, jsou-li splněny podmínky znělostní asimilace. Podle těchto pravidel vyslovujeme například slova a spojení *exaktný, exemplár, exil, existovat', ex lex, fax dostal*: [egzaktní, egzemplár, egzil, egzistovat', egz_leks, fagz_dostal].

4.2.3.4 Zdvojené souhlásky

Ve spisovné slovenštině se zdvojené souhlásky vyskytují na morfematických švech, tj. na hranicích slov, mezi nimiž není pauza, na hranici slovních základů v kompozitech, na hranici předpony a základu slova nebo základu slova a přípony.

Pravidla výslovnosti zdvojených souhlásek jsou následující:

- Zdvojené souhlásky se vyslovují, pokud se uvnitř slova nebo na hranici sousedních slov setkají dvě stejné souhlásky (*tt, nn, šš* atd.) nebo souhlásky odlišující se pouze znělostí (*bp, dt, dť* atd.). Uvnitř slova se zdvojené souhlásky vyslovují také tehdy, setkají-li se na tomto místě dvě souhlásky lišící se i měkkostí (*tt', td', dť, t'd* atd.). Např. slova a slovní spojení *dennodenne, chyťte, mäkký, pollitrový, vyšší, nižší, podťe, váš žiak, nad topoľom* se vyslovují [d'e>nod'e>ňe, xi>ťe, me>kí/*mä>kí, po>litroví, vi>ší, ňi>ší, po>ťe, vá>žiak, na>topoľom].
- Zdvojené souhlásky se také vyslovují, když se ve skupině souhlásek setká některá ze souhlásek *t, d, t', d'* se sykavou souhláskou, jako např. ve slovech *dvadsať, tridsať, predsa, rozhodca, sudca*, ale i v předponových slovech, jako např. *odcestovať, odsať, odčiniť, predsudok, desaťciferný* apod. Takováto slova vyslovujeme [dva>cať, tri>cať, pre>ca, rozho>ca, su>ca; o>cestovať, o>činiť, pre>cudok, d'esa>ciferný].
- V některých případech se vyslovují zdvojené souhlásky i tehdy, když se na morfematickém švu setkají polozávěrová a úžinová souhláska, jako např. ve slovech *váčší, väčšina, väčšinou*, které vyslovujeme [ve>čí/*vä>čí, ve>čina/*vä>čina, ve>činou/*vä>činou].
- Zdvojená souhláska se může vyslovit také ve slovech se skupinou tří souhlásek, jsou-li splněny podmínky pro vznik zdvojené souhlásky a je-li v pořadí třetí souhláskou [r], [l], [l'], [v], [m], [n], [ň] a nepředchází-li [c], [3], [č], [ž]. Např. slova *päťslabičný, rozslabikovať, predtlač, žltší* podle tohoto pravidla vyslovujeme [pe>cslabiční/*pä>cslabiční, ro>slabikovať, pre>tlač, žl>čí].

V některých případech se však připouští i dvojí výslovnost, a to zejména na hranici předpony a základu slova, na hranici slovních základů v kompozitech, jsou-li splněny určité kombinatorické zákonitosti hlásek, a dále se tato výslovnost nevyžaduje ani na hranici samostatných slov (v takovém případě se dokonce doporučuje výslovnost bez zdvojených souhlásek). Již zmiňovaná slova a spojení *predsudok*, *päťslabičný*, *váš žiak*, *nad topoľom* sa tedy mohou vyslovovat i následovně: [pretsudok, peťslabični/*päťslabičný, váš_žiak, nat_topoľom].⁷⁶ V číslovkách se připouští zjednodušená výslovnost, např. slova *dvadsať*, *tridsať*, *desaťtisíc* můžeme vyslovit [dvacať, tricať, desaťisíc], číslovku *šest'sto* vyslovujeme pravidelně [šesto].⁷⁷ Slova *dcéra*, *väčšmi* a *najväčšmi* vyslovujeme [céra, večmi/*väčmi, največmi/*najväčmi].

Zdvojené souhlásky naopak nevznikají v těchto případech:

- Zdvojené *j* se ve spisovné slovenštině nevyslovuje, např. slovo *dvojazyčný* vyslovujeme [dvojazični].⁷⁸
- Zdvojené souhlásky nevznikají na hranici samostatných slov, pokud se zde nepotkají dvě stejné souhlásky, souhlásky, které se liší pouze znělostí, nebo souhlásky [t], [d], [ť], [ď] se souhláskami [c], [z], [č], [ž]. Rovněž se zdvojené souhlásky nevyslovují ani tehdy, když se na hranici slov setkají souhlásky, které se liší pouze měkkostí. Slovní spojení *umývať sa*, *predstaviť si*, *rád som*, *pod' sem*, *pred tebou* tedy vyslovujeme [umívať_sa, prectaviť_si, rát_som, poť_sem, pret_ťebou].
- Zdvojené souhlásky se nevyslovují ve skupině tří a více souhlásek, pokud není splněna podmínka o vzniku zdvojených souhlásek ve skupině tří souhlásek (viz výše) nebo pokud se morfematický šev nepociťuje. Proto slova *francúzsky*, *odpusťte*, *podstata* apod. vyslovujeme [francúski, otpusťe, poctata].
- Zdvojené souhlásky nevznikají ani tehdy, když se na morfematickém švu setká ostrá sykavá souhláska ([s], [z], [c], [z]) a sykavá souhláska tupá ([š], [ž], [č], [ž]) nebo setkávali se některá z úžinových souhlásek [s], [z], [š], [ž] s polozávěrovou souhláskou ([c], [z], [č], [ž]), jako např. ve slovech a spojeních *rozšířit'*, *les šumí*; *sčítat'*, *rozkaz čakať*, *nôž čistí*; *hocčo*, *viac času*, která vyslovujeme [rosšířit', ľes_šumí; sčítat', roskas_čakat', nuoš_čist'í; hocčo, viac_času].

⁷⁶ Podrobněji k variantě výslovnosti viz Král' (2009, s. 66).

⁷⁷ Více k dalším zvláštnostem výslovnosti souhláskových skupin *sčc*, *sččl'*, *sčs*, *sts*, *sčz*, *sčst*, *sčstr*, *sčst'*, *sčsl*, *sčdň*, *std*, *sdť* viz ibid., s. 67–68.

⁷⁸ K výslovnosti souhlásky *j* a jejích variant viz podkap. 4.2.3.1 *Souhláska j a její výslovnostní varianty*.

4.2.3.5 Tvrdé a měkké souhlásky

Slovenský pravopis rozlišuje tvrdé, měkké a obojetné souhlásky. K tvrdým souhláskám patří i [t], [d], [n], [l], jejich měkkými protiklady jsou [tʲ], [dʲ], [ɲ], [lʲ]. Některé výslovnostní chyby těchto souhlásek vyplývají ze slovenského pravopisu, podle kterého se měkkost [tʲ], [dʲ], [ɲ], [lʲ] neoznačuje háčkem před vokály [i], [í], [e], [ja], [je], [ju]. Z tohoto hlediska je však nejproblémovější protiklad [l] – [lʲ], protože měkké (palatalizované) [lʲ] se často nahrazuje tzv. tvrdým [l]. Spisovná slovenština zná dvě výslovnostní varianty [lʲ]:

1. **tzv. měkké [lʲ]** by se mělo vyslovovat ve všech kultivovaných spisovných projevech, jako např. ve slovech *ľad, ľan, koľko* [lʲad, lʲan, koľko].

2. **tzv. změkčené [lʲ]** vzniká jako výsledek přirozené artikulační asimilace souhlásky [l] před [i], [í], [e], [ja], [je], [ju], jako např. ve slovech *koleno, ale, alebo, lipa, listie, polievat'* [koľeno, aľe, aľebo, lʲipa, lʲístʲje, poľʲievatʲ].

Zdůrazňuje se požadavek, aby i tzv. změkčené [lʲ] bylo zřetelně odlišitelné od tzv. tvrdého [l], které se vyskytuje např. ve slovech *slovo, volat', vlak* [slovo, volat', vlak]. Je však potřeba uvést, že současná kodifikace výslovnosti měkkého [lʲ] před [i], [í], [e], [ja], [je], [ju] (jedná se o tzv. fonologicky slabé pozice) není ve shodě s reálnou normou⁷⁹ spisovné slovenštiny. Proto se v novější vysokoškolské příručce slovenské ortoepie I. Bónové (2019, s. 53) konstatuje, že v těchto fonologicky slabých pozicích lze připustit i výslovnost nepalatalizovaného (tvrdého) [l], jako např. ve slovech *lekár, pole*, které je možné vyslovit [lʲekár, poľe], ale i [lekár, pole].

Odhlédneme-li od výše uvedeného tolerování výslovnosti tvrdého [l] namísto měkkého [lʲ] ve fonologicky slabých pozicích, platí podle současné kodifikace při výslovnosti [t], [d], [n], [l] – [tʲ], [dʲ], [ɲ], [lʲ] dvě následující pravidla:

1. Na konci slov, před samohláskami [a], [o], [u], [á], [ó], [ú], [é], před dvojhláskou [uo] a před jinou souhláskou se uvedené souhlásky vyslovují ve shodě s pravopisem. Pokud se v psané formě po *t, d, n, l* nachází *y*, vyslovují se tyto hlásky tvrdě, i když ve zvukové realizaci grafémů *i, y* v dnešní spisovné slovenštině není žádný rozdíl.

2. Souhlásky [tʲ], [dʲ], [ɲ], [lʲ] se v domácích slovech vyslovují na místech, kde je jejich měkkost zaznačena háčkem, a dále před [i], [í], [e], [ja], [je], [ju] (tehdy se měkkost zvlášť graficky nevyznačuje). Například slova *deň, deti, sloní, slonia, slonie, včelí, okamžite, šťastne, pošlem, pošli, mlieť, mlel, meľ, meľme* vyslovujeme [dʲeň, dʲeťi, sloňi, sloňja, sloňje, fčelʲi, poľsem, poľši, mľietʲ, mľel, mľeľ, mľeľme].

⁷⁹ Více k pojmu reálná norma viz podkap. 1.2.1 *Spisovný jazyk, úzus – norma – kodifikace*.

okamžite, šťastne, pošlem, pošli, mľiet', mľel, meľ, meľme'.⁸⁰ V cizích a přejatých slovech však pravidlo o měkčení [t], [d], [n], [l] neplatí.

Pravidlá slovenskej výslovnosti ovšem uvádějí i zvláštní případy tvrdé výslovnosti souhlásek [t], [d], [n], [l] před [i], [í], [e], [je] v domácích slovech. Uvádíme nejdůležitější z nich:⁸¹

- ve tvarech N pl. přídavných jmen vzoru *pekný* a tvary přídavných jmen vzoru *matkin*, tvary některých číslovek a trpných přičestí, např. *vážení prítomní*, *Katkini príbuzní*; *jedni rodičia*, *jednej známej*; *zavíati lyžari*, *vyvolaní žiaci* vyslovujeme [vážení__prítomní, katkini__príbuzní; jedni__rodičia, jednej__známej; zavíati__ližari, vivolaní__žiaci];
- slova *žiaden*, *hoden*, *vinen* vyslovujeme [ž__iaden, hoden, vinen];
- tvrdě vyslovujeme i zájmena *ten*, *tento*, *onen* a jejich tvary a odvozeniny, např. *tej*, *tí*, *tie*, *títo*, *tieto*, *onej*: [ten, tento, onen, tei, tí, tie, títo, tieto, onei];
- [t], [d], [n], [l] vyslovujeme i v předponách, pokud slovní základ po předponě začíná samohláskou [i], [í], [e], jako např. ve slovech *odísť*, *predísť*, *odistiť*, *predizba*, ve složeném slově *polizba* a ve slovech *nadeň*, *podeň*, *predeň*: [odísť, predísť, odistiť, predizba; polizba; nadeň, podeň, predeň];
- tvrdě vyslovujeme také zvukomalebná slova a citoslovce, jako např. *cingi-lingi*, *dínom-dánom*, *fidlikat'*, *tikat'*, *tikot*: [cingi__lingi, dínom__dánom, fidlikat', tikat', tikot];
- kromě uvedených případů se ve spisovné slovenštině tvrdě vyslovují i tato frekventovaná slova: *jeden*, *jedenást'*, *teda*, *temer*, *teraz*, *terč*, *vtedy*, *v júni*, *v júli*, *poveternostný* [jeden, jedenást', teda, temer, teras, terč, ftedi, v__júni, v__júli, poveternostní].

Pro výslovnost souhlásek [t], [d], [n], [l] – [t'], [d'], [ň], [ľ] v cizích a přejatých slovech platí ve slovenštině následující pravidla:

- tvrdá výslovnost souhlásek [t], [d], [n], [l] před samohláskami [i], [í], [e] je jedním ze znaků cizích slov, např. slova *Adela*, *Filip*, *Martin*, *Peter*, *dekan*, *etnikum*, *liter*, *meter*, *miliarda*, *milión*, *tiger* vyslovujeme [adela, filip, martin, peter, dekan, etnikum, liter, meter, mili__arda, mili__ón, tiger];

⁸⁰ Tvary *sloní*, *slonia*, *slonie*, *včelí* jsou tvary přivlastňovacích adjektiv, které se ve slovenštině skloňují podle vzoru *pávi*. Základním tvarem slovesných tvarů *pošlem* (1. osoba singuláru), *pošli* (2. osoba singuláru rozkazovacího způsobu) je infinitiv *poslať*, který se však vyslovuje s tvrdým [l], tedy jako [poslať].

⁸¹ Podrobněji in Král' (2009, s. 69–71).

- v téměř zdomácnělých cizích slovech se před samohláskami [i], [í], [e] místo tvrdých souhlásek [t], [d], [n], [l] vyslovují měkké souhlásky [tʲ], [dʲ], [nʲ], [lʲ], jako např. ve slovech *anjel*, *košeľa*, *tehla* a také v základu slov (ne před příponami) *evanġelium*, *evanġelik*, *evanġelický*: [aňjel, košeľa, tʲehla; evaňjeli_u, evaňjelik, evaňjelický];
- měkké souhlásky [tʲ], [dʲ], [nʲ], [lʲ] se vyslovují v přejatých slovech před tvarotvornými a domácimi odvozovacími příponami i uvnitř těchto přípon před [i], [í], [e], [ia], [je], [ju], například v *teréne*, *na bicykli*, *na futbale*, *v hoteli*, *veľa paliet*; *anjlelik*, *špendlík*, *golier*, *maniak*, *Bengálec*, *terkelica*, *fiľena*, *tónina*, *agrárnik*, *ciferník* [v teréne, na_bicikľi, na_fudbal'e, w_hoteli, veľa_paljet; aňjelik, špendľik, goljer, maňjak, bengálec, terkeľica, fiľena, tónina, agrárnik, ciferník];
- tvrdé souhlásky [t], [d], [n], [l] se vyslovují před cizími a dnes již zdomácnělými příponami *-ik*, *-ík* (*evanġelik*, *katolík*), *-ický*, *-ický* (*biblický*, *katolícky*), *-izovať* (*aktualizovať*), *-izmus* (*symbolizmus*), *-ista* (*huslista*), *-ika* (*akustika*), *-id*, *-it* (*jodid*, *igelit*), *-ín*, *-inka*, *-ínka* (*bernardín*, *pralinka*, *blondínka*), *-ent* (*prezident*), *-er*, *-ér* (*partner*, *reportér*), *-es* (*notes*), *-e* (*finále*) a před koncovými samohláskovými skupinami *-ia*, *-ie*, *-ea*, *-ium* (*beštia*, *lapálie*, *idea*, *evanġelium*), vyslovujeme tedy: [evaňjelik, katolík, biblickí, katolícki, aktu_alizovať, simbolizmus, huslista, akustika, jodid, igelit, bernardín, praliňka, blondínka, prezident, partner, reportér, notes, finále, bešti_a, lapáli_e, ide_a, evaňjeli_um].

4.2.3.6 Souhlásky *m*, *n* a jejich varianty

Tyto souhlásky ve slovenštině podléhají asimilačním změnám. Ve spisovné slovenštině mohou grafému *n* kromě předodásňového závěrového [n] odpovídat i následující hlásky:

- měkkopatrové závěrové [ɲ], které se vyslovuje před [k] nebo [g], např. *banka*, *cengat'*: [baɲka, ceɲgatʲ];⁸²
- měkkopatrové úžinové [ɲ], které se vyslovuje před souhláskou [x], např. *melanchólia*, *synchronický*: [melaɲxóli_a, siɲchronický];
- předodásňové úžinové [ɲ], které se může vyslovit před souhláskami [s], [z], [š], [ž], v tomto případě se však připouští variantní výslovnost, např. slova *banský*, *inžinier*, *penzia* můžeme vyslovit [baɲský, iɲžinjer, peɲzia], ale i [banský, inžinier, penzia];

⁸² Tento druh asimilace před [k], [g] se však neuskutečňuje na slovní hranici, např. spojení *ten kohút*, *jeden gunár* vyslovíme [ten_kohút, jeden_gunár].

- hláska [m] místo [n] se ve spisovné slovenštině vyslovuje uvnitř slova před obouretnými souhláskami [p], [b], jako např. ve slovech *bonbón, hanba, klenba, ženba*: [bombón, hamba, klemba, žemba].

Grafému *m* může ve spisovné slovenštině kromě obouretného závěrového [m] odpovídat i retozubné úžinové [ɱ], které se vyslovuje před retozubnými úžinovými souhláskami [f], [v], jako např. ve slovech *domvedúca, amfiteáter, triumf*: [domvedúca, amfiteáter, triúmɸ].

4.2.3.7 Souhláskové skupiny

Souhláskové skupiny ve spisovné slovenštině můžeme rozdělit do dvou typů: 1. souhláskové skupiny, které se nezjednodušují; 2. souhláskové skupiny, které se zjednodušují.

1. K souhláskovým skupinám, které se ve spisovné slovenštině nezjednodušují, zařazujeme:

- *t, d + n, ň, l, ň* (*tn, tň, dn, dň, tl, tl', dl, dl'*) – např. slova *padnúť, tlieť, dláto, podliehať* vyslovujeme [padnúť, tľiet', dláto, podľiehať];
- *n, ň + t, d, t', d'* (*nt, nd, dt', nd', nt, nd, nt', nd'*) – např. slova *tento, kandidát, študenti, inde* vyslovujeme [tento, kandidát, študenti, ind'e];
- *l, l' + t, d, t', d', n, ň* (*lt, ld, lt', ld', ln, lň, lt', ld', lt', ld', ln, lň*) – např. slova *Poltár, halda, vlna, vlnený, uvoľniť, voľno* vyslovujeme [poltár, halda, vlna, vľnení, uvoľniť, voľno];
- *s, z, š, ž, c + t, d + n, ň, l, l'* (*stn, stň, zdn, zdň, štň, ždň, stl, zdl, stl', ctn*) – např. slova *čestný, dáždnik, miestny, prázdniny, rastlina, starostlivý, šťastný, týždne, vlastne* vyslovujeme [čestní, dáždnik, miestni, prázdnini, rastľina, starostľiví, šťastní, tíždne, vlastne]; ustálenou výjimkou z tohoto pravidla je výslovnost číslovek, např. *šestnásť, šestnásti* (základní číslovka), *šestnásty* (řadová číslovka) vyslovujeme [šesnášť, šesnášťi, šesnášti];
- *ntn, ntň* – např. slova *bažantnica, latentne, permanentný* vyslovujeme [bažantníca, latentne, permanentní];
- *šs, žs, sš, zš, zž, sč, čs, zč* – např. slova *černošský, mužský, rozšíriť* vyslovujeme [černošský, mužský, roššíriť]⁸³;
- *stk, štk; stv, nstv, žstv, mstv; tkn, tkň, ktn, ktň; pt, ptk* – např. slova *čiasťka, dotknúť sa, dvanásťka, efektne, Egypt, dejstvo* vyslovujeme [čiasťka, dotknúť sa, dvanásťka, efektne, egypt, d'ejstvo].

⁸³ Ve slovech *mužský, rozšíriť* apod. probíhá znělostní asimilace.

2. K souhláskovým skupinám, které se ve spisovné slovenštině zjednodušují, řadíme:

- *tsk, dsk, dst, zsk, zst, dšt, tšt', ptč, dzsk, tstv, d'stv, ndsk* – uvedené souhláskové skupiny se buď zjednodušují, nebo z dvojice závěrová (polozávěrová) a úžinová souhláska vznikne souhláska *c* nebo *č*: např. slova *hradská, kamarátsky, ľudský, podstata, rozstúpiť sa, prievádzský, šatstvo, Švédsko, loďstvo* vyslovujeme [*hracká, kamarácki, ľudcki, poctata, rostúpiť sa, prjevický, šactvo, švécko, loctvo*];
- souhláskové skupiny *zsk, zšt'* se zjednodušují vynecháním souhlásky *z*: např. slova *Francúzsko, francúzština, perzský* vyslovujeme [*francúsko, francúština, perskí*];
- souhláskové skupiny *dšt, tšt', ptč* se ve slovech jako např. *egyptčina, odštiepok, zľudštieť* vyslovují následovně: [*egipčina, očťiepok, zľučťiet'*];
- v souhláskových skupinách *ntsk, ndsk* se souhláskové dvojice *ts, ds* zjednodušují asimilací na *c*: např. slova *asistentský, emigrantský, prezidentský* vyslovujeme [*asistenckí, emigranckí, prezidenckí*];
- souhláskové skupiny *stsk, ststv, st'st* se zjednodušují vynecháním souhlásky *t*, resp. *st, št'*: např. slova *egyptský, koptský, mestský* vyslovujeme [*egipskí, kopskí, meskí*].

4.3 Suprasegmentální jevy ve slovenštině

Suprasegmentální jevy řeči, projevující se ve větších jednotkách než hláska, tj. ve slabikách, slovech, slovních spojeních a větách, vznikají silovou, výškovou a časovou modulací řeči. (Kráľ, 1989, s. 357) Některé suprasegmentální jevy, které se označují společným termínem **intonace**⁸⁴, dokážeme regulovat uvědomělou činností, některé závisí na individuálních predispozicích mluvčího (nebo jsou jimi ovlivňovány). *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (2009, s. 79) považují za nejdůležitější suprasegmentální vlastnosti řeči **přízvuk, důraz, melodii a sílu řeči, pauzu, tempo a rytmus**. Ne každý z uvedených suprasegmentálních prostředků je však možné kodifikovat na stejné úrovni, protože některé suprasegmentální jevy jsou modifikovány též individuálními charakteristikami mluvčího (např. tempo řeči⁸⁵). Obecně však lze konstatovat, že míra kodifikovatelnosti segmentálních prostředků a intonace není

⁸⁴ Více ke vztahu termínů **intonace** a **melodie řeči** viz Kráľ (2009, s. 79).

⁸⁵ V souvislosti s tempem řeči lze hodnotit jeho přiměřenost, např. ve vztahu k obsahu projevu, ke komunikační situaci, do velké míry však závisí i na individuálních rysech mluvčího, např. na jeho temperamentu (Hála, 1975, s. 290). Proto kodifikace „správné“ hodnoty tempa by byla problematická a také těžko hodnotitelná ve vztahu k normě. Při hodnocení tempa se lze opírat spíše o srozumitelnost komunikace, resp. o pragmalingvistické faktory. Existují však výzkumy o tzv. průměrné hodnotě tempa řeči (Sabol, Zimmermann, 1978; Smoláková, 2010; Petráš, 2012).

stejná.⁸⁶ I *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ibid.) uvádějí, že ortoepická kodifikace těchto řečových vlastností se může vztahovat pouze na tzv. **intonačně neutrální řečové projevy**, tedy takové, které nenesou nějakou mimojazykovou informaci, jako např. informace o tělesném a duševním stavu mluvčího apod. V následující části se proto budeme věnovat pouze těm suprasegmentálním jevům, které z pohledu kodifikace popisují *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ibid., s. 79–108), a to jsou: přízvuk, větný přízvuk – důraz – emfáze, melodie věty, pauza. Zároveň jde o základní prostředky frázování řečového projevu. Pro větší přehlednost nezapisujeme příklady suprasegmentálních jevů ve fonetické transkripci, ale používáme jen symboly pro jednotlivé suprasegmentální jevy, které v daných případech sledujeme.

4.3.1 Přízvuk

Slovní přízvuk je suprasegmentální jev, který se projevuje tak, že jedna slabika slova je výraznější než jiná. Přízvučná slabika stojí svou výrazností nad nepřízvučnou. Přízvuk se projevuje ve slově, resp. mluvním taktu, jeho nositelem je slabika. Zvýraznění přízvučné slabiky se dosahuje intenzitou zvuku řeči a zejména výškou hlasu. Střídání přízvučných slabik s nepřízvučnými způsobuje vlnivý pohyb intonačního průběhu věty.

Ve slovenštině je přízvuk na první slabice slova a je stálý (jeho pozice se nemění), proto se nevyužívá k rozlišování slov, ale plní funkci tzv. hraničního signálu, je ukazatelem začátku slov.

Někdy se rozlišuje **hlavní** a **vedlejší přízvuk**. Vedlejší přízvuk se projevuje jako menší zvýraznění další slabiky ve slově nebo mluvním taktu a bývá na třetí nebo předposlední slabice delšího slova ('*skontro,lovat*') a na první slabice druhého základu složeného slova: *mnohonárodnostný* ('*mnoho,národnostný*), *polovodič* ('*polo,vodič*), *poľnohospodár* ('*poľno,hospodár*). *Pravidlá slovenskej výslovnosti* uvádějí, že pokud jsou obě složky složeného výrazu rovnocenné (pokud se zapisují se spojovníkem), druhá část složeného výrazu má také hlavní přízvuk: *žlto-zelený* ('*žlto 'zelený*), *grécko-rímsky* ('*grécko 'rímsky*) apod.

Ve slovenštině se však vyskytují i nepřízvučná slova – **příklonky** (enklitika) a **předklonky** (proklitika). Mezi příklonky – nepřízvučná slova, která se přiklánějí k předchozímu přízvučnému slovu – řadíme zejména tvary pomocného slovesa *byť* (*som, si, je, sme, ste...*), tvary zájmen (*mi, ti, si, mu, jej...*) a v některých případech i jednoslabičné

⁸⁶ Více k problematice kodifikace intonace viz Ondrejovič (2002, s. 78). Autor hovoří o intonační oblasti jako o jevu, který je proměnlivější a variabilnější a také obtížněji zachytitelný a kodifikovatelný než segmentální zvuková rovina.

předložky a spojky. Mezi předklonky – nepřízvučná slova, která se připojují k následujícímu přízvučnému slovu – patří jednoslabičné spojky a částice (*a, i, aj, že, ked', len, či, už*). Taková seskupení nepřízvučných slov s přízvučnými vytvářejí takty: 'volám sa; 'predstav si; 'Adam bol; 'dal som mu; ked' 'prídu aj 'ostatní.

V některých případech však mohou být i příklonky a předklonky přízvučné, a to když stojí u jiného nepřízvučného slova: 'dal som 'si to; 'vypočul 'som si ho...; 'ked' si to 'obzrel; 'nevedel, 'že to 'môže byť'...

Víceslabičné předložky (*medzi, popri, okrem, ponad...*) mívají přízvuk na první slabice slova. **Jednoslabičné předložky** (*na, pri, pred, u...*) mohou být přízvučné i nepřízvučné. Někdy tatáž předložka ve stejném kontextu může, ale i nemusí být přízvučná. O přízvučnosti jednoslabičných předložek rozhoduje zejména kontext, významová důležitost předložky v dané větě, rytmická stopa apod. Po jednoslabičném přízvučném slově bývá jednoslabičná předložka nepřízvučná (zejména následuje-li víceslabičné slovo): 'týždeň za 'týždňom, 'dom so 'záhradou.

Jednoslabičná předložka může být přízvučná v následujících případech:

- nachází-li se před jednoslabičným slovem (zejména pokud jí předchází víceslabičné slovo): z 'roka 'na rok, 'išli 'cez les;
- nachází-li se před nepřízvučným slovem: 'vedel 'o tom, 'zaostali 'za ním;
- jednoslabičná předložka může, ale i nemusí být přízvučná, pokud před ní předchází předklonka nebo příklonka, případně skupina nepřízvučných slov: 'Videli, 'že si sa 'na dvore 'zastavil. – 'Videli, 'že si sa na 'dvore 'zastavil.
- přízvukování jednoslabičné předložky mohou někdy rozhodovat i jiné faktory, např. významová důležitost předložky nebo rytmická organizace vět a výpovědí.⁸⁷

4.3.2 Větný přízvuk, důraz a emfáze

Na rozdíl od slovního přízvuku, ve kterém se zdůrazňuje první slabika slova, **větný přízvuk** a **důraz** se projevují jako zvukové zdůraznění nějakého slova, taktu nebo slovního spojení ve větě. Větný přízvuk se realizuje jako nevýrazný intonační zdvih, jde v podstatě o větnou obměnu slovního přízvuku. Větným přízvukem se zdůrazňuje jádro výpovědi.

Věta, resp. výpověď může mít **objektivní a subjektivní pořadí východiska** (to, co je známo, z čeho se vychází) a **jádra výpovědi** (přináší novou informaci). Za objektivní se považuje pořadí východisko – jádro, za subjektivní pak pořadí jádro – východisko.

⁸⁷ Podrobněji in Král (2009, s. 86–87).

Pravidlá slovenskej výslovnosti vymezují specifické postavení důrazu následovně: 1. je melodicky a dynamicky výrazný; 2. slouží významové stavbě výpovědi; 3. jeho poloha ve větě není pevně dána – závisí na kontextu, situaci i na postoji mluvčího k obsahu výpovědi. Zatímco větým přízvukem lze měnit objektivní (východisko – jádro), resp. subjektivní pořadí výpovědi (jádro – východisko), důrazem lze zase měnit smysl výpovědi, srov. např. následující věty: *Človek má slobodnú "vôľu. – Človek má "slobodnú vôľu. – Človek "má slobodnú vôľu.*

Větný přízvuk i důraz bývají často na hodnoticích výrazech, jako jsou např. přídavná jména, příslovce nebo číslovky. Například ve větě *Získal si veľmi dobré meno* by se měl větný přízvuk nacházet na slově *veľmi*: *Získal si 'veľmi dobré meno.*

Emfáze představuje zesílené zdůraznění, jde o tzv. citový důraz. Příznačná bývá zejména nápadným melodickým a dynamickým pohybem na zdůrazněném slově, může zde docházet i k prodloužení samohlásek: *To bolo "úúúžasnée!*

4.3.3 Melodie věty

Melodie věty se projevuje jako pohyb, změna a vlnění tónové složky řeči. Jedná se o změnu výšky hlasu při řeči. Ve spisovné slovenštině existují tři základní typy melodie: 1. ukončující klesavá melodie (tzv. konkluzivní kadence)⁸⁸, 2. ukončující stoupavá melodie (antikadence)⁸⁹, 3. neukončující melodie (polokadence, resp. semikadence)⁹⁰.

- **Ukončující klesavá melodie (konkluzivní kadence)**

Tento typ melodie je charakterizována klesáním tónu. Melodém (melodický úsek s největším melodickým pohybem, tzv. charakteristický tónový interval) bývá v úseku s jádrem výpovědi, příp. začíná první slabikou slova, na kterém je důraz. Nachází-li se melodém na zdůrazněném slově, bezprostředně následující melodický průběh bývá monotónnější.

Konkluzivní (klesavá) kadence je ve slovenštině typickým melodickým průběhem pro **oznamovací věty** (např. *Parlament schválil návrh zákona. ♫*), **přací věty** (*Kiež by sa nám tento rok vyhli povodne! ♫*), **zvolací věty** (*To je zaujímavé! ♫*) a pro jeden druh tázacích vět, **doplňovací otázky** – obsahují tázací zájmeno (*kto, kedy, koľko...*): *Kedy bol schválený návrh zákona? ♫*

⁸⁸ V orig. *uspokojivá končiaca melódia.*

⁸⁹ V orig. *neuspokojivá končiaca melódia.*

⁹⁰ V orig. *neuspokojivá nekončiaca melódia.*

- **Ukončující stoupavá melodie (antikadence)**

Tónový průběh tohoto melodického typu je charakteristický pohybem nahoru, k vyšším tónům. Charakteristický tónový průběh výpovědi závisí i na délce slabiky: tónový pohyb se obvykle uskutečňuje ve velkém melodickém intervalu, který se na jednoslabičném slově uskutečňuje klouzavým pohybem, na dvouslabičném slově je možné pozorovat velký interval mezi první a druhou slabikou, u troj- a víceslabičných slov se realizuje mezi předposlední a poslední slabikou.

Antikadence je typická pro tzv. **zjišťovací otázky**, na které lze odpovědět *ano* nebo *ne*, resp. kladně nebo záporně. Správná melodická realizace takových otázek je velmi důležitá, protože neobsahují tázací zájmeno, které je signálem otázky. V mluvené řeči je tedy melodie často jediným signálem otázky. Srov.: *Urobil skúšku.* ♫ (oznámení) – *Urobil skúšku?* ↗ (otázka)

Se zjišťovacími otázkami souvisí i problematika tzv. **rozvažovacích** a **vylučovacích** otázek. Otázka, kterou klade mluvčí sám sobě, se nazývá **rozvažovací**. Takovou otázkou je například *Na koho som myslel?* ↗ Nelze na ni odpovědět jako na zjišťovací otázku, tedy *ano* anebo *ne*. V *Pravidlech slovenskej výslovnosti* se taková otázka vymezuje jako zvláštní druh zjišťovací otázky. Může mít sice gramatickou formu doplňující otázky, ale zvuková realizace má stejný melodém jako zjišťovací otázka.

Otázky typu *Vidíš či nevidíš? Priznávaš chybu alebo ju popieraš?* se nazývají **vylučovací**. V takových otázkách je melodém zjišťovací otázky na první části, resp. na první větě souvětí, ale melodém pokračuje v ještě vyšší poloze na začátku druhé části výpovědi. Melodém vylučovací otázky tvoří tedy dvoustupňový interval, který přesahuje z jedné části otázky do druhé, a mezi oběma částmi výpovědi může být i pauza. V případě výpovědi *Priznávaš chybu alebo ju popieraš?* bude intonační vrchol první části na úseku *chybu*, vrchol druhé části (vyšší než vrchol v první části) bude na úseku *alebo ju*. Za druhým intonačním vrcholem takových otázek (úsek *alebo ju*) obvykle následuje monotónnější melodický průběh, který končí konkluzivní kadencí (v tomto případě jde o úsek *popieraš*). Schematicky lze melodické průběhy uvedených souvětí zaznačit následovně: *Vidíš* ↗ *či nevidíš?* ♫ *Priznávaš chybu* ↗ *alebo ju popieraš?* ♫

- **Neukončující melodie (semikadence)**

Semikadence (polokadence) signalizuje relativní samostatnost předchozího úseku, současně však vyvolává očekávání, jak se neúplná myšlenka uzavře. Polokadence spojuje do jednoho celku výpovědní jednotky, které jsou v syntaktickém vztahu koordinace nebo subordinace.

Spisovná slovenština vyděluje dvě základní podoby semikadence: **stoupavá** a **rovná**. **Stoupavá semikadence** je podobná antikadenci. Na posledním taktu před nekoncovou pauzou nastává melodický pohyb zdola nahoru. Jde však o menší interval, který ani nezačíná z takové hloubky jako v případě antikadence. Realizaci výpovědi se stoupavou semikadencí mohou reprezentovat souvětí: *Povedal nám ↗, že nepríde. Boli zvedaví ↗, ako sa to skončí.*

Rovná semikadence může být rovná **zvýšená** a rovná **nezvýšená**. Melodém rovné zvýšené semikadence je oproti předchozímu slovu zvednut výše a je v této výšce relativně ustálený. Poslední slabika nebo poslední dvě slabiky mohou být poněkud nižší než slabika předchozí. Rovnou zvýšenou polokadenci lze uplatnit například v souvětích: *Neskoro sme sa dozvedeli →, že treba čakať. Oprávnená je aj otázka →, čo budeme robiť.*

Rovná nezvýšená semikadence váže výpovědní úseky ještě těsněji než stoupavá nebo rovná zvýšená semikadence. Po tomto typu polokadence nebývá ani pauza. Danou semikadencí se může realizovat např. souvětí *Urobím to →, ak budem môcť.*

V *Pravidlech slovenskej výslovnosti* se samostatně vymezuje také **klesavá semikadence**. Vyčleňuje se zvlášť, protože klesání této semikadence není tak prudké a nemá tak velký interval jako konkluzivní kadence oznamovací věty. Klesavá semikadence je vlastně pokračováním postupně klesajícího větného úseku, což má za následek velmi těsnou spojitost části výpovědi s klesavou semikadencí a následujícím větným úsekem. Příkladem takového souvětí může být *Neviem ↘, čo je to.*

Stoupavá i rovná semikadence se v *Pravidech slovenskej výslovnosti* hodnotí jako rovnocenné. Zároveň se v nich nedoporučuje používat pouze stoupavou semikadenci, zejména by se neměla častěji opakovat v krátkých úsecích. V zájmu dobré úrovně kultury řeči je vhodné střídát různé typy neukončující melodie, aby projev nezněl mechanicky, stereotypně.

4.3.4 Pauza

Pauza se v souvislé řeči projevuje jako přerušení hlasového a artikulačního procesu na pozorovatelný čas. Pauza se často realizuje tam, kde se v pravopisu používají interpunkční znaménka (čárka, tečka, závorka, pomlčka, tři tečky apod.).

Za dva základní druhy pauz považujeme zejména **fyzilogickou pauzu**, která vzniká kvůli doplnění dechu, a **pauzu logickou**, jíž oddělujeme relativně samostatné části výpovědi. S dechem při mluvení bychom měli zacházet tak, abychom logické pauzy využili i pro nádech, tedy pauza logická by se měla překrývat s fyzilogickou.

Pravidlá slovenskej výslovnosti rozdělují místa realizace pauzy na: 1. ta, kde se realizovat může a obvykle tam i bývá; 2. taková, kde pauza být musí; 3. ta, kde pauza být nemusí; 4. taková, kde pauza nemá být.

1. **Místa, kde pauza může být a obvykle tam i bývá**, představují hranice samostatných vět, hranice vět v souvětích, vícenásobný větný člen, hranice vsuvky, dále se může pauza realizovat před připojeným větným členem, na hranici vytčeného větného členu, v místě přerušené nebo nedokončené výpovědi, po osloveních a citoslovcích a ve větě s přímou řečí. Nejde však o vyčerpávající inventář potenciální realizace pauzy. Pauza se může objevit i na dalších místech, zejména tam, kde se má navodit určitý efekt napětí a gradace, v místech s myšlenkovými zvraty, před uvedením neočekávaných faktů atd. Příklady: *Kvapky vody tam nebolo.* || *Dávno už nepršalo.* – *Svojím kamenným výzorom,* | *ako sme postrehli,* | *nás chcel odohnať.* – *Aj ona bola mladšia,* | *pred rokmi.* – *Hudba,* | *to je umenie!* – *Deti,* | *ponáhľajte sa!*

2. **Pauza se musí realizovat** ve vícenásobném větném členu (*veselý, mladý priateľ*), který by se bez její realizace mohl chápat jako rozvitý větný člen (*veselý mladý priateľ*).

Pauza musí být i v místě, kde by jinak vzniklo tzv. falešné syntagma, které zároveň způsobuje nesprávné chápání smyslu: *Vypočuli sme si príhovor poslanca a predsedu významnej politickej strany.* V této výpovědi se má pauza realizovat po slově *poslanca*. Pokud by se pauza na tomto místě nerealizovala, posluchač může takovou výpověď pochopit tak, že jsme si vyslechli proslov jedné osoby, která má dvě funkce – je poslancem a předsedou politické strany. Takové členění podobných vět bývá zároveň doprovázeno i zvláštní melodickou modulací.

Pauza se má realizovat rovněž v delších a složitějších souvětích, která by se jinak stala nepřehlednými a obtížně srozumitelnými. Zároveň delší souvětí nelze vyslovit bez fyziologické pauzy, její místo by však mělo zohledňovat i sémantické členění výpovědi, např.: *Ned'aleko tiekol potok Teplica,* | *ktorý v zime nezamrzal,* | *a zjari kvitli vôkol neho kvety,* | *akých nebolo na širokom okolí.* Z hlediska srozumitelnosti se zde jako důležitá hodnotí pauza zejména po slově *nezamrzal*, ostatní dvě pauzy by se mohly vynechat.

3. Pauza se nemusí realizovat na všech místech, kde jsou v grafickém zápisu interpunkční znaménka, nemusí se realizovat ani na všech místech spojek. Jde zejména o vztahy jednoduché koordinace (*Dámy a páni! Medved' vzal ovcu i jahňa.*) či o případy jednodušších souvětí, jako např. *Viem, čo je to.*

4. Pauza nemá být na logicky neodůvodněných místech a tam, kde by ztěžovala pochopení výpovědi, příp. by mohla způsobit nedorozumění či dvojsmyslnost výpovědi apod.

5 Charakteristika a výslovnost polských hlásek

Milena Hebal-Jeziarska

Tato kapitola je věnována charakteristice a výslovnosti polských hlásek. Daná problematika je v rámci oborové literatury popsána v učebnicích fonetiky a fonologie, ve cvičebnicích výslovnosti a jazykových příručkách. Srovnání popisů v těchto publikacích odhaluje rozdíly v použité terminologii, v určování statusu některých hlásek a v případě vybraných fonetických jevů také již neaktuální stav výzkumu. Výsledky nejnovějších výzkumů jsou sice postupně publikovány ve vědeckých člancích nebo i monografiích, ale věnují se pouze jednotlivým lingvistickým či logopedickým tématům. Netvoří novou komplexní studii o polské fonetice. Kromě toho jsou rozptýleny v různých časopisech. Cílem této kapitoly je poukázat na rozdíly v charakteristice hlásek a v terminologii používané autory nejdůležitějších prací o polské fonetice a také uvést výsledky aktuálních výzkumů v této oblasti. Stručně se zmiňujeme také o českém a slovenském hláskovém inventáři, čímž čtenáře vybízíme k tomu, aby se seznámili s kapitolami, které se týkají češtiny a slovenštiny.

5.1 Dělení hlásek

Hlásky se ve většině polských publikací dělí na souhlásky a samohlásky. Uplatňují se tato kritéria: funkční, akustické a artikulační. Funkční kritérium zohledňuje slabikotvornost hlásky, tj. její schopnost tvořit centrum slabiky. V polštině jsou nositeli slabičnosti samohlásky. Akustické kritérium se skládá ze zvukových charakteristik, jako jsou výška, síla, barva a délka. (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 29) Samohlásky jsou tvořeny tóny (mají pravidelný akustický průběh), kdežto souhlásky se skládají z tónů a šumů (mají nepravidelný akustický průběh). Artikulační kritérium vyjadřuje způsob tvoření hlásky. Pokud při artikulaci hlásky vznikne závěr, úžina nebo obojí, jedná se o souhlásku. Je-li artikulace otevřená, jedná se o samohlásku.

Autoři polských fonetických prací rozdělují hlásky buď na základě jednoho kritéria, které považují za nadřazené, nebo na základě všech kritérií. Příkladem publikace, která považuje za prvořadé artikulační kritérium, je *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego* D. Ostaszewské a J. Tamborové. Naopak v knize s názvem *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego* M. Wiśniewského jsou zohledněna všechna tři výše uvedená kritéria. Vzhledem k odlišným přístupům autorů uvedených knih jsou neslabičné u ([ɯ], [ũ], [ɤ], [ɥ]) a neslabičné i ([ɪ]/[i]) klasifikovány odlišně. Publikace *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego* je řadí do skupiny polootevřených souhlásek.

Podobně je hodnotí práce B. Dunaje (2015) a A. Rosińské-Mamejové (2014). V publikacích M. Wiśniewského (2001) a A. Dyszaka, E. Laskowské, M. Żakové-Święcické (1997) však tyto hlásky nejsou popsány ani v rámci samohlásek, ani souhlásek. Ve studii M. Wiśniewského jsou zařazeny do skupiny nesouhlásek, kterou tvoří samohlásky a polosamohlásky, zatímco v knize A. Dyszaka, E. Laskowské a M. Żakové-Święcické jsou popsány v rámci samostatné skupiny. Problém s klasifikací uvedených hlásek spočívá v tom, že se z funkčního hlediska chovají jako souhlásky. Hlávka [ɪ] je však z akustického hlediska považována za smíšenou hlávku s minimální hodnotou šumu. (Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997, s. 93, in Dłuska, 1983, s. 14) Artikulační kritérium závisí na interpretaci. Z hlediska artikulace jsou tyto hlásky otevřené (artikulované bez závěru), „ale se silným zúžením (přechod mezi otvorem a úžinou)“⁹¹. (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 35) V závislosti na posouzení daného zúžení se v současné době považují buď za souhlásky/nesouhlásky, nebo za samostatnou skupinu hlásek. Ve starších pracích se o těchto hláskách hovořilo také jako o samohláskách. (Wierzchowska 1965, s. 70)

Za pozornost stojí ještě jedna klasifikace, která se vyskytuje v polské literatuře na toto téma a kterou použily L. Dukiewiczová a I. Sawická v knize *Fonetyka i fonologia* (1995). Autorky při dělení hlásek používají opozici *vokoidů* a *kontoidů*. Tyto termíny navrhl L. K. Pike (1947) pro klasifikaci hlásek rozdělených podle artikulačních a akustických kritérií. Naopak podle funkčního kritéria se hlásky dělí na samohlásky a souhlásky. (Dukiewicz, Sawicka, 1995, s. 24)

V této publikaci dělíme hlásky na samohlásky, souhlásky a polosamohlásky, k nimž řadíme neslabičné *u* a neslabičné *i*.

5.2 Samohlásky

B. Wierzchowska (1965, s. 69) definuje samohlásky takto: „Do skupiny samohlásek řadíme zvuky, při jejichž tvoření vzniká v prostřední části mluvních orgánů kanál bez závěrů a úžin.“⁹² Podobný přístup zastávají D. Ostaszewska a J. Tamborová (2012, s. 30): „při artikulaci samohlásek vzniká v prostřední části řečového aparátu kanál bez závěrů a úžin.“⁹³ Veškeré polské samohlásky jsou znělé, slabičné a jsou tvořeny tóny. V určitých pozicích, např. na konci slov, mohou ztratit znělost. (Nowakowski, 1997, s. 107)

⁹¹ V orig.: „ale z silnym przewężeniem (pośrednim między otworem a szczeliną)“.

⁹² V orig.: „Do samogłosek zaliczane są dźwięki, przy których wytwarzaniu w środkowej płaszczyźnie narządów mowy powstaje kanał bez zwarć i szczelin.“

⁹³ V orig.: „w czasie wymawiania samogłosek w środkowej płaszczyźnie aparatu mowy powstaje kanał bez zwarć i szczelin“.

Polské samohlásky jsou v polské odborné literatuře popisovány s ohledem na artikulační kritéria, tj. vertikální a horizontální pohyby jazyka a polohu rtů. M. Wiśniewski (2001) popisuje také pohyb patrového čípku a B. Wierzchowska (1965) a B. Toczyská (2016) také pohyb dolní čelisti (mandibuly).

Dělení přijaté v této publikaci je dáno kritériem výskytu samohlásky v samostatné pozici. Rozlišujeme tak základní samohlásky a závislé varianty samohlásek, které se vyskytují pouze v určitém fonetickém okolí. Závislé varianty jsou probírány na základě nejnovějších zjištění P. Wojdaka (2018). Ve skupině samohlásek jsou popsány také fonické realizace písmen *ą* a *ę*, byť se nejedná o samohlásky. Je však velmi pravděpodobné, že čtenář bude hledat písmena *ą* a *ę* právě ve skupině samohlásek. V pojednání o způsobech fonické realizace písmen *ą* a *ę* se odvoláváme na nedávný výzkum A. Lorencové (2016).

5.2.1 Základní samohlásky

V polštině rozlišujeme 6 základních samohlásek: [i], [y], [e], [a], [o], [u].

Jedná se o samohlásky ústní, monoftongické (skládající se z jednoho segmentu). Polština na rozdíl od češtiny a slovenštiny nemá dlouhé samohlásky, a proto je z hlediska bohatosti inventáře samohlásek vyskytujících se v samostatných pozicích nejchudší. Avšak jako jediná má dvě různé fonické hodnoty pro písmena *y* a *i*.

V této práci, vedeni nejnovějšími poznatky fonetiky, přijímáme tvrzení, že v polštině neexistují monoftongické nosové samohlásky. *ą* a *ę* jsou v rozporu s obecným názorem písmena, nikoli samohlásky. Jejich zvuková realizace je popsána níže.

Rozdělení základních samohlásek podle artikulačního kritéria je uvedeno v následující tabulce. Navíc obsahuje kritérium postavení dolní čelisti, která se v lingvistických studiích obvykle nezohledňuje. Za důležité ho však považují učitelé jevištní výslovnosti. Kritérium postavení dolní čelisti vypracovala B. Toczyská (2016, s. 24).

Tabulka 11: Dělení základních samohlásek podle artikulačního kritéria (Toczyska, 2016, s. 24)

Samohláska	Horizontální poloha jazyka	Vertikální poloha jazyka	Postavení rtů	Postavení dolní čelisti
[a]	střední	nízká	přirozené	široké
[e]	přední	středová	zploštělé	střední
[y]	přední	vysoká	zploštělé	úzké
[i]	přední	vysoká	zploštělé	úzké
[o]	zadní	středová	zaokrouhlené	střední
[u]	zadní	vysoká	zaokrouhlené	úzké

5.2.1.1 Výslovnost a charakteristika základních samohlásek

Prezentovaná výslovnost jednotlivých samohlásek je založena na popisech uvedených v publikacích B. Karczmarsukové (2012), B. Toczyské (2016), E. Skorekové (2010) a B. Wierzchowské (1964).

- **Samohláska [a]**

Při artikulaci hlásky [a] je jazyk, ve srovnání s výslovností ostatních polských hlásek, v nejnižší poloze. Čelistní úhel je široký. Čelist spočívá volně. Jazyk se dotýká spodních předních zubů. Ústní otvor je v přirozeném postavení, což znamená, že není zploštělý ani zúžený, ale je zřetelně zaokrouhlený.

- **Samohláska [e]**

Při artikulaci samohlásky [e] je jazyk z vertikálního hlediska ve středové poloze. Špička jazyka se dotýká spodních zubů. Rty jsou mírně zploštělé a napnuté. Dolní čelist se nachází ve střední poloze, je mírně spuštěná.

- **Samohláska [o]**

Jazyk se nachází v zadní části ústní dutiny, jeho špička zůstává u zubů. Rty jsou zaokrouhlené a mírně předsunuté. Dolní čelist je otevřená širěji než při [e], ale je užší než při [a].

- **Samohláska [u]**

Při artikulaci [u] se jazyk nachází v zadní části ústní dutiny, ale ne tak daleko jako při artikulaci [o]. Rty jsou zúžené, zaokrouhlené a vysunuté dopředu. Jazyk se nachází u spodních zubů. Hláska [u] je fonickou realizací písmen *u* a *ó*.

- **Samohláska [i]**

Jazyk je vysunutý dopředu a směřuje ke spodním zubům. Je vyklenutý. Rty jsou více zploštělé než při artikulaci jiných polských samohlásek.

- **Samohláska [y]**

Tato hláska je pro většinu cizinců nejobtížněji vyslovitelná. Proto se jí budeme zabývat podrobněji, a to s využitím popisů B. Karczmarsukové (2012), B. Toczyské (2016) a E. Skorekové (2010).

Rty jsou zploštělé více než u [e], ale méně než u [i] (Karczmarsuk, 2012, s. 88), avšak jsou roztažené více do šířky než při artikulaci samohlásky [e] (Toczyska, 2016). Jazyk je ve střední části vyklenutý. Špička jazyka se opírá o spodní řezáky, dolní čelist zaujímá středně vysoké postavení. (Toczyska, 2016)

B. Toczyská (2016) radí, čemu je nutné se vyhnout při nácviku výslovnosti hlásky [y]:

- nesnižovat polohu zadní části jazyka;
- zaujmout přední polohu jazyka a nezatahovat jej do zadní části ústní dutiny;
- neuvolňovat rty.

Pod vlivem asimilace (spodoby)⁹⁴ mohou být základní samohlásky a závislé varianty samohlásek nazalizovány vlivem nosové hlásky (např. [n], [m], [ŋ], [ɲ]; viz dále). Nazalizovaná hláska není totéž co nosová hláska. Mezi základní nazalizované samohlásky v polštině patří: [ã], [ẽ], [õ], [ĩ], [ỹ], [ũ]. Příklady slov s uvedenými nazalizovanými samohláskami: *szansa* [šãũsa], *wąs* [võũs], *kunstowny* [kũũstovny], *pańsko* [paĩũko], *czyńsz* [čỹũš], *pensja* [pẽũsɲä].

5.2.2 Závislé varianty samohlásek

V polštině existují kromě základních samohlásek také závislé varianty samohlásek, které jsou ve vztahu k základní samohlásce centralizované nebo mají vyšší artikulaci. Kromě toho

⁹⁴ Změna vlastností/kvality hlásky v důsledku kontaktu s jinou hláskou, např. nosová hláska ovlivňuje ústní hlásku a dodává jí nazalitu.

mohou mít centralizované a/nebo předsunuté hlásky ještě nazalizované a neznělé varianty. (Wiśniewski, 2001, s. 85) Tato situace nastává, když se základní samohláska vyskytne v sousedství měkkých souhlásek nebo některých klouzavých hlásek (polosamohlásek). V takovém případě dochází ke změně artikulace samohlásky. Závislé samohláskové varianty mají pouze samohlásky [a], [o], [e], [u]. V transkripci jsou označeny jednou nebo dvěma tečkami umístěnými nad samohláskou.

Výskyt závislých samohláskových variant konstatuje M. Wiśniewski⁹⁵ (2001, s. 74) v následujících fonetických kontextech:

- v postavení mezi dvěma měkkými souhláskami, např. ve slově *ciocia*;
- v postavení mezi dvěma *j*, např. ve slově *jajko*;
- v postavení mezi *j* a měkkou souhláskou, např. ve slově *Jaś*;
- v postavení mezi měkkou souhláskou a *j*, např. ve slově *dzieje*;
- na konci slova po měkké souhlásce nebo po *j*⁹⁶.

Kromě toho, jak tvrdí P. Wojdak (2018, in Sawicka, 1995, s. 124), zvýšené *e* a *o* se mohou vyskytovat fakultativně, jsou-li v kontaktu s jinými klouzavými hláskami než ústním [ɪ], konkrétně s nazální variantou [ĩ], neslabičným ústním a nazálním *u* ([ɯ] a [ũ]).

V současné oborové literatuře panuje zmatek jak v počtu variant popisovaných samohlásek, tak v označování samohlásek se zvýšenou nebo centralizovanou artikulací. V této publikaci vycházíme ze závěrů, které prezentoval Piotr Wojdak ve svém článku *Kiedy z jedną kropką, kiedy z dwiema? O położeniu języka podczas artykulacji niesamodzielných wariantów samogłosek* (2018).

V návaznosti na P. Wojdaka (2018, s. 25) proto přijímáme následující označení pro závislé varianty samohlásek:

- dvě tečky – „centralizace artikulace vůči základní samohlásce, tj. vychýlení jazyka směrem k neutrální poloze“⁹⁷ – jeho posunutí směrem dopředu ([ä], [ö], [ü]) nebo dozadu ([ě]), se zvýšenou artikulací jako fakultativním rysem ([ũ] není zvýšené, protože [u] je již vysoké);
- jedna tečka – pouze artikulační zvýšení (vůči základní samohlásce), bez centralizace ([ê], [ô]).

⁹⁵ Wiśniewski odkazuje na publikace Z. Siebera (1966), M. Steffenové-Batogowé (1975), D. Ostaszewské, J. Tamborové (1990), L. Dukiewiczové (1995), I. Sawické (1995).

⁹⁶ Wiśniewski na základě zjištění I. Sawické (1995, s. 122–123).

⁹⁷ V orig.: „centralizacja artykulacji w stosunku do samogłoski podstawowej, czyli odchylenie języka w kierunku położenia neutralnego“.

5.2.2.1 Inventář závislých samohlásek

Při prezentaci variant závislých samohlásek (s výjimkou nazalizovaných a desonorizovaných variant) vycházíme ze závěrů uvedených v již citovaném Wojdakově článku (2018, s. 24). Upozorňujeme na rozdíly mezi zde uvedeným inventářem a soupisem závislých variant samohlásek a informací, které jsou obsaženy v jiných polských fonetických publikacích.

Závislé varianty (bez nazalizovaných a neznělých variant)

Varianty samohlásky [u]:

- vysoké zadní centralizované *u* – [ü];

Varianty samohlásky [e]

- středové zvýšené přední *e* – [ê];

Varianty samohlásky [a]

- nízké zvýšené střední centralizované *a* – [ä];

Varianty samohlásky [o]

- středové zvýšené zadní *o* – [ô];
- středové zvýšené zadní centralizované *o* – [ö].

Jak bylo zmíněno, výše uvedené varianty se mohou vlivem asimilace stát nazalizovanými nebo mohou ztratit znělost. (Wiśniewski, 2001, s. 85)

5.2.3 Nosové samohlásky

V této publikaci se shodujeme s M. Wiśniewským (2001, s. 76), D. Ostaszewskou a J. Tamborovou (2012, s. 61), že v polštině neexistují synchronicky vyslovované monoftongické nosové samohlásky. Zvukové realizace písmen *ą* a *ę* před úžínovými hláskami uprostřed slova považujeme za hlásky složené z více než jednoho segmentu a jejich artikulaci označujeme na základě výzkumů a citované literatury za asynchronickou.

K synchronické nosovosti dochází, když se „obě dutiny – ústní i nosní – podílejí na artikulaci hlásky od začátku až do konce. Měkké patro nevytváří závěr ani se zadní stěnou hltanu, ani se zadní částí jazyka. (...) Asynchronický průběh (...) spočívá v tom, že měkké patro otevírá vydechovanému proudu vzduchu přístup do nosní dutiny s určitým zpožděním za otevřením ústní dutiny“⁹⁸. (Dukiewicz, 1995, s. 29)

⁹⁸ V orig.: „obie jamy – ustna i nosowa – uczestniczą w artykulacji głóskei od jej początku do końca. Podniebienie miękkie nie tworzy zwarcia ani z tylną ścianką gardła, ani z tyłem języka. (...) Przebieg

O polysegmentální povaze popisovaných hlásek psal již T. Benni (1924, s. 21). Tvrdil, že polské nosové samohlásky jsou diftongické, tj. skládají se ze dvou segmentů. Také B. Ročlawski (1976, in Lorenc 2016, s. 329) se vyslovil pro dvousegmentovou realizaci polských nosových samohlásek. L. Dukiewiczová (1995, s. 33) uvádí přístrojová, auditivní měření, která potvrzují polyftongickou a často asynchronickou výslovnost zvukových ekvivalentů *q* a *ę*, které se nacházejí uprostřed slova před úžinovými souhláskami. Jedná se o poznatky H. Koneczné (1934), L. Dukiewiczové (1967), M. Zagórské-Broksové (1964), B. Wierzchowské (1966). A. Lorencová (2016, s. 329) k této skupině přidává studie H. Koneczné (1965), M. Dłuské (1950) a B. Wierzchowské (1971). Tito badatelé se sice lišili v názorech na detaily struktury tzv. nosových samohlásek⁹⁹, ale shodli se v tom, že tyto hlásky nejsou tvořeny jedním zvukovým prvkem, nejsou tedy monoftongy.

Navzdory mnoha výzkumům významných polských fonetiků přetrvává mýtus o existenci samohlásek *q* a *ę* dodnes. Tento stereotyp dále posiluje školní výuka a pravopis, které sugerují, že *q* a *ę* jsou samohlásky stejné jako [e], [o], [i], [y], [u], což jsou monoftongy. V mnoha publikacích lze najít informace, ze kterých vyplývá, že zvuková realizace písmen *q* a *ę* v popsané pozici je synchronická a monoftongická. Příkladem je *Słownik wymowy polskiej* (1977), jehož autoři považují za správnou synchronickou výslovnost.

Veškeré současné učebnice fonetiky polského jazyka psané odborníky (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997; Rosińska-Mamej, 2014; Dunaj, 2015) a pravidla výslovnosti (Dunaj, 2006; Karpowicz, 2018) obsahují informace o diftongické realizaci písmen *q* a *ę* uprostřed slova před úžinovou souhláskou. Upozorňujeme ovšem také na zjištění A. Lorencové (2016), která na základě nedávného fonetického experimentálního výzkumu prokázala polysegmentální výslovnost zvukových ekvivalentů *q* a *ę* v popisovaných pozicích.

5.2.3.1 Co jsou *ę* a *q* – vysvětlení

V této publikaci považujeme *q* a *ę* za písmena, jejichž fonetická hodnota závisí na hláskovém okolí, ve kterém se vyskytují.

asynchroniczny (...) polega na tym, że podniebienie miękkie otwiera strumieniowi wydychanego powietrza dostęp do jamy nosowej z pewnym opóźnieniem w stosunku do otwarcia ustnego.“

⁹⁹ V polské odborné literatuře se pro fonické realizace písmen *q* a *ę* v pozici uprostřed slova před úžinovou souhláskou používají termíny v uvozovkách „nosové samohlásky“, „nosovky“ nebo bez nich. (Steffen-Batogowa, 1975, s. 30–34, podle Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 60) Je to dáno tím, že v dřívější literatuře byly považovány za monoftongické, synchronicky artikulované hlásky, zatímco nyní jsou klasifikovány jako asynchronicky artikulované, polysegmentální hlásky.

- **Fonické ekvivalenty písmene ξ v absolutním konci slova**

V současných příručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) jsou akceptovány následující správné fonické realizace písmene ξ na konci slova. Vzhledem k rozdílům v této oblasti uvádíme jména autorů publikace, v níž je daná realizace uvedena. Jsou to:

- samohláska [e], např. [moge] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015; Ostaszewska, Tambor, 2012);
- diftong složený z ústní samohlásky [e] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného značkou [ũ], např. [mogeũ] (Wiśniewski 2001; Dunaj 2015);
- diftong složený z nazalizované samohlásky¹⁰⁰ [ẽ] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [mogẽũ] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – jako fakultativní varianta).

Diftong složený z ústní samohlásky [e] a ústní polosamohlásky s hodnotou neslabičného *u* [ɤ] se považuje za nesprávný, např. [mogeɤ].

Podle nejnovějšího dostupného výzkumu, který provedla A. Lorencová (2016, s. 327) pomocí experimentálních fonetických metod, je realizace písmene ξ na konci výrazu následující:¹⁰¹:

- jednosegmentální realizace (orální fáze) – 37, 93 % případů;
- dvousegmentální realizace (orální fáze následovaná orálně-nazální fází) – 34,48 % případů;
- třísegmentální realizace (sled fází: orální, orálně-nazální, nazální) – 27,58 % případů.

¹⁰⁰ Nazalizovaná samohláska, tj. samohláska vzniklá asimilací (spodobou) nosovosti (pod vlivem nosové hlásky).

¹⁰¹ „Provedená detekce zdrojů emise zvuku s předpokládaným prahem poklesu akustického tlaku 3 dB umožnila rozlišit tři fáze artikulace nosových samohlásek: 1. Orální fáze – vzniká za výlučné účasti rezonance ústní dutiny. 2. Orálně-nazální fáze – vyznačuje se současným zapojením orální a nazální energie. 3. Nazální fáze – vzniká za výlučné účasti rezonance nosní dutiny.“ (Lorenc, 2016, s. 324) – V orig.: „Przeprowadzona detekcja źródeł emisji dźwięku z przyjętym progiem spadku ciśnienia akustycznego wynoszącym 3 dB pozwoliła wyodrębnić trzy fazy artykulacji samogosek nosowych, takie jak: 1. Faza ustna – powstająca z wyłącznym udziałem rezonansu jamy ustnej. 2. Faza ustno-nosowa – charakteryzująca się równoczesnym udziałem energii ustnej i nosowej. 3. Faza nosowa – powstająca z wyłącznym udziałem rezonansu jamy nosowej“.

- **Fonické ekvivalenty písmene *q* v absolutním konci slova**

V současných příručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) jsou akceptovány následující správné realizace písmene *q* na konci slova:

- diftong složený z ústní samohlásky [o] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [mogoũ] (Wiśniewski 2001; Dunaj 2015);
- diftong složený z nazalizované samohlásky [õ] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [mogõũ] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – jako fakultativní varianta).

Diftong složený z ústní samohlásky [o] a ústní polosamohlásky s hodnotou neslabičného [u] se považuje za nesprávný, např. [mogoɯ].

Nesprávná a pro většinu Poláků nepřijatelná je také výslovnost této hlásky na konci slova jako samohlásky [o]. Člověk, který takto realizuje v řeči písmeno *q* na konci slova, se může stát terčem výsměchu, zejména pokud jde o veřejnou osobu nebo osobu požívající veřejné důvěry, například učitele.

Podle nejnovějšího dostupného výzkumu, který provedla A. Lorencová (2016, s. 328) pomocí metod experimentální fonetiky, je realizací písmene *q* na konci slova hláska složená ze tří segmentů. Nejprve nastává orální fáze, po ní následuje orálně-nazální fáze a poté nazální fáze. Tato realizace se vyskytla ve 100 % výslovnostních vzorků.

- **Fonické ekvivalenty písmena *ę* uprostřed slova před úžínovou souhláskou kromě [ž] a [š]**

V současných příručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) se uvádějí následující správné realizace písmena *ę* uprostřed slova (před úžínovou souhláskou kromě *ż* a *ś*):

- diftong složený z ústní samohlásky [e] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [keũs] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong složený z nazalizované samohlásky [ẽ] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [kẽũs] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – jako fakultativní varianta).

Podle nejnovějšího dostupného výzkumu, který provedla A. Lorencová (2016, s. 325) pomocí experimentálních fonetických metod, je realizace písmena *ę* uprostřed slova (před úžínovou souhláskou) následující:

- hláska složená ze dvou segmentů (orální fáze následovaná orálně-nazální fází) – 84,21 % realizací;
- hláska složená z jednoho segmentu (orální fáze) – 6,58 % realizací;
- hláska složená ze tří segmentů (orální fáze, orálně-nazální fáze, nazální fáze) – 5,26 % realizací;
- hláska složená ze čtyř segmentů (orální fáze, orálně-nazální fáze, nazální fáze a orálně-nazální fáze) – 3,94 % realizací.

• **Fonické ekvivalenty *q* uprostřed slova před úžínovou souhláskou kromě [ž] a [ś]**

V současných příručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) se uvádějí následující správné realizace písmena *q* uprostřed slova (před úžínovou souhláskou kromě *ż* a *ś*):

- diftong složený z ústní samohlásky [o] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [moũś] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong složený z nazalizované samohlásky [õ] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. [mõũś] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – jako fakultativní varianta).

Podle nejnovějšího dostupného výzkumu, který provedla A. Lorencová (2016, s. 326) pomocí experimentálních fonetických metod, je realizace písmena *q* uprostřed slova (před úžínovou souhláskou kromě *ż* a *ś*) následující:

- čtyřsegmentální typ artikulace (orální fáze, orálně-nazální fáze, nazální fáze, orálně-nazální fáze) – 45,88 % realizací;
- dvousegmentální artikulace (orální a orálně-nazální) – 37,65 % realizací;
- třísegmentální artikulace (orální fáze, orálně-nazální fáze, nazální fáze) – 16,47 % realizací.

• **Fonické ekvivalenty *q* a *ę* uprostřed slova před *ż* a *ś***

V současných příručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) jsou uvedeny následující správné realizace písmen *q* a *ę* uprostřed slova před souhláskami *ż* a *ś*:

- diftong složený z ústní samohlásky [e]/[o] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. *część* [čeũść] (Wiśniewski, 2001; Dunaj 2015);
- diftong složený z ústní samohlásky [e]/[o] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *i* označovaného [ĩ], např. *część* [čeĩść] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong složený z nazalizované samohlásky [ẽ]/[õ] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označovaného [ũ], např. *część* [čẽũść] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – jako fakultativní varianta);
- diftong složený z nazalizované samohlásky [ẽ]/[õ] a nosové polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *i* označovaného [ĩ], např. *część* [čẽĩść] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – jako fakultativní varianta).

Pokud se před znakem *ę/q* nachází měkká souhláska, mění ústní samohláska svou artikulaci na vyšší nebo centralizovanou, např. *więź* [v'jěĩś].

- **Fonické ekvivalenty skupiny písmen: -*ęl/-ql***

Písmeno *ę* se před písmenem *l* zvukově realizuje jako *e*, např. *płynęła* [pɥyneɫa].

Písmeno *q* se před písmenem *l* zvukově realizuje jako *o*, např. *płynqł* [pɥynoɫ].

- **Fonické ekvivalenty skupiny písmen: -*ęli***

Písmeno *ę* se před písmenem *l* zvukově realizuje jako *e*, např. *płynęli* [pɥyne'li].

- **Fonické ekvivalenty písmen *q* a *ę* uprostřed slova před neúžínovou hláskou**

V této publikaci budeme zvukovou realizaci písmen *q* a *ę* uprostřed slova vedle neúžínové souhlásky nazývat konsonantická výslovnost. Termín *asynchronická výslovnost* vyhrajujeme pro polysegmentální realizace písmen *q* a *ę*, která se nacházejí uprostřed slova před úžínovou souhláskou, nebo pro polysegmentální realizace na konci slova.

- **Fonické ekvivalenty písmene *ę* uprostřed slova před bilabiálními okluzivami [p], [p'], [b], [b']**

Písmeno *ę* se v uvedené pozici realizuje jako [em], např. *dostęp* [dostemp], *głęboko* [gɥemboko].

- **Fonické ekvivalenty písmene *q* uprostřed slova před bilabiálními okluzivami [p], [p'], [b], [b']**

Písmeno *q* se v uvedené pozici realizuje jako [om], např. *kapać* [kompać], *głqb* [gɔmp].

- **Fonické ekvivalenty písmene *ę* uprostřed slova před předořazyčnozubnými okluzivami či předořazyčnozubnými afrikátami [t], [t'], [d], [d'], [ʒ], [ʒ'], [c], [c']**

Písmeno *ę* se v uvedené pozici realizuje jako [en], např. *będę* [bende].

- **Fonické ekvivalenty písmene *q* uprostřed slova před předořazyčnozubnými okluzivami či předořazyčnozubnými afrikátami [t], [t'], [d], [d'], [ʒ], [ʒ'], [c], [c']**

Písmeno *q* se v uvedené pozici realizuje jako [on], např. *kqt* [kont].

- **Fonické ekvivalenty písmene *ę* uprostřed slova před alveolárními okluzivami či alveolárními afrikátami [ʈ], [ʈ], [ʃ], [ʃ'], [č], [č']**

Písmeno *ę* se v uvedené pozici realizuje jako [eɲ], např. *męczyć* [meɲčyc].

- **Fonické ekvivalenty písmene *q* uprostřed slova před alveolárními okluzivami či alveolárními afrikátami [ʈ], [ʈ], [ʃ], [ʃ'], [č], [č']**

Písmeno *q* se v uvedené pozici realizuje jako [oɲ], např. *łqczyć* [ɔoɲčyc].

- **Fonické ekvivalenty písmene *ę* uprostřed slova před prepalatálními afrikátami [ʒ], [č]**

Písmeno *ę* se v uvedené pozici realizuje jako [eɲ], např. *pięć* [p'ɛɲć].

- **Fonické ekvivalenty písmene *q* uprostřed slova před prepalatálními afrikátami [ʒ], [č]**

Písmeno *q* se ve výše uvedené pozici realizuje jako [oɲ], např. *bqđż* [boɲć].

- **Fonické ekvivalenty písmene *ę* uprostřed slova před postpalatálními a velárními okluzivami [k], [k'], [g], [g']**

Písmeno *ę* se v uvedené pozici realizuje jako [eɲ], např. *łęk* [ɫeɲk].

- **Fonické ekvivalenty písmene *q* uprostřed slova před postpalatálními a velárními okluzivami [k], [k'], [g], [g']**

Písmeno *q* se ve výše uvedené pozici realizuje jako [oɲ], např. *łqka* [ɔoɲka].

5.3 Polosamohlásky

Mezi polosamohlásky patří:

- neslabičné ústní *u* [ɯ], např. *ławka* [ɯafka], *terapeuta* [terapeɯta];
- neslabičné ústní *i* [ɪ], např. *jutro* [ɪutro];
- neslabičné nosové *u* [ũ], např. *awans* [awaũs];
- neslabičné nosové *i* [ĩ], např. *koński* [koĩsk'i];
- neslabičné ústní neznělé *u* [ɯ̹], např. *rzekłszy* [žekɯ̹šy] (vzniká, pokud se [ɯ̹] nachází v pozici mezi neznělými souhláskami nebo na konci slova po neznělé souhlásce; jde o fakultativní variantu);
- neslabičné ústní změkčené *u* [ɯ̹̹], např. *weekend* [ɯ̹̹ikent].

5.4 Souhlásky

Na základě definice souhlásky, kterou formulovala B. Wierzchowska (1965, s. 69), lze souhlásky charakterizovat následovně: jedná se o hlásky, při jejichž artikulaci vzniká v prostřední části řečového aparátu závěr, úžina, nebo kombinace závěru a úžiny. Dělení polských souhlásek je ve srovnání s českou a slovenskou klasifikací velmi komplikované. Z hlediska souhláskového inventáře polština mezi těmito třemi jazyky dominuje, což souvisí s absencí změkčených hlásek v češtině a slovenštině, je v nich také méně palatálních souhlásek. V českých a slovenských pracích se neuvádějí ani desonorizované sonorní hlásky.

V nejnovější odborné literatuře se objevuje mnoho rozdílů týkajících se polských souhlásek. Následující přehled odlišností v klasifikaci souhlásek vychází z aktuálních fonetických prací M. Wiśniewského (2001), D. Ostaszewské, J. Tamborové (2012), A. Rosińské-Mamejové, A. Dyszaka, E. Laskowské, M. Żakové-Święcické (1997), B. Dunaje (2015). Nejnovější výzkum A. Lorencové (2018) navíc vrhá nové světlo na místo artikulace hlásek [ʒ] a [l] a na povahu hlásky [l̥].

K hlavní rozdílům mezi výše uvedenými studiemi patří:

- klasifikace hlásky zapisované jako *ch/h* v pozici před samohláskou [i] nebo polosamohláskou [ɪ], jako např. ve slovech *Chiny*, *hiacynt*, *dach domu*: M. Wiśniewski (2001) považuje hlásky [x'], [ɣ'] za palatální. Podobně i B. Dunaj (2015), pouze se zápisem [x]/[ɣ], který je popisuje jako měkké postpalatální. Naopak D. Ostaszewská, J. Tamborová (2012) a A. Dyszak, E. Laskowská, M. Żaková-Święcická (1997) považují tyto hlásky za velární změkčené [x'], [ɣ'];

- klasifikace souhlásky psané jako *n* nebo *ń* v pozici před měkkou postpalatální hláskou, příp. *ń* v pozici před velární hláskou, jako je tomu ve slovech *bańka*, *sukienki*: tato hláska je v práci M. Wiśniewského (2001) považována za velární změkčené [ɲ'], zatímco v publikaci B. Dunaje (2015) za postpalatální (měkké) [ɲ];
- klasifikace polosamohlásek [ɨ], [ɨ̃], [ɘ], [ɘ̃], [ɪ], [ɪ̃]: v pracích D. Ostaszewské, J. Tamborové (2012), B. Dunaje (2015) jsou polosamohlásky probírány v rámci souhlásek, v publikaci M. Wiśniewského (2001) v rámci nesouhlásek, v knize A. Dyszaka, E. Laskowské, M. Żakové-Święcické pak v rámci samostatné skupiny;
- klasifikace hlásek [ʒ] a [l] z hlediska místa artikulace: podle nejnovějšího výzkumu (Lorenc, 2018) se jedná o samohlásky s postalveolárním, nikoli alveolárním místem artikulace, jak se uvádí v jiných publikacích;
- klasifikace neznělých změkčených sonorních hlásek, např. [ɱ']: v pracích D. Ostaszewské, J. Tamborové, A. Rosińské-Mamejové jsou tyto hlásky zahrnuty do inventáře polštiny, v publikacích M. Wiśniewského (s výjimkou [ɲ']) a B. Dunaje tyto souhlásky chybí. V knize A. Dyszaka, E. Laskowské a M. Żakové-Święcické jsou tyto hlásky uvedeny s upozorněním, že jsou sporné;
- rozdíly v inventáři hlásek, které jsou výsledkem asimilace a patří k fakultativním variantám, např. předojazyčnodásňové úžinové *n* [ɲ̥], které zmiňuje M. Wiśniewski (2001) a které se vyskytuje fakultativně jako fonická realizace sekvence písmen *nw*, *nf*;
- názvy hlásek: v práci D. Ostaszewské a J. Tamborové (2012) jsou hlásky, které se v jiných pracích definují jako *předojazyčnozubné*, označované jako *zubné*, hlásky *předojazyčnodásňové* jsou označované jako *dásňové*.

5.4.1 Dělení souhlásek

Souhlásky jsou v polské odborné literatuře popisovány podle následujících kritérií:

- místo artikulace,
- způsob artikulace,
- účast hlasivek,
- akustické vlastnosti hlásky,
- pohyb patrového čípku,
- pohyb středu jazyka,
- doplňkový artikulační pohyb nebo jeho absence.

Uvedený soubor kritérií je maximálním souborem, který není v této podobě použit v žádné publikaci. Některá z uvedených kritérií se překrývají, např. pohyb středu jazyka

může, ale nemusí být dalším artikulačním pohybem. Dělení podle doplňkového artikulačního pohybu či jeho absence bylo použito v nejnovější Dunajově knize (2015 a reedice).

5.4.1.1 Dělení souhlásek podle akustických vlastností: sonorní a párové souhlásky

Sonorní souhlásky jsou z akustického a artikulačního hlediska blízké samohláskám. (Dunaj, 2015, s. 17) Ve starší literatuře se proto někdy označovaly jako obojaké, přechodné. M. Dłuska a Z. Klemensiewicz tvrdili, že se tyto hlásky nacházejí na pomezí souhlásek a samohlásek. (Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997, s. 61) Sonorní hlásky jsou znělé, mají pravidelný akustický průběh. V určitém fonetickém kontextu se mohou stát neznělými. Hlásky, které mají vlastnosti typické pro souhlásky, se nazývají párové souhlásky (obstruenty).

Mezi sonorní souhlásky patří [l], [l̥], [lʰ], [m], [m̥], [mʰ], [n], [n̥], [nʰ], [ɲ], [ɲ̥], [ɲʰ], [ŋ], [ŋ̥], [ŋʰ], [r], [r̥], [rʰ] a (v závislosti na klasifikaci konkrétní publikace) také případné ekvivalenty neznělých změkčených sonorních hlásek, např. [lʰ], [mʰ], [rʰ]. Kromě toho se rozlišují i hrdelní hlásky [ɾ], [ɾ̥], [ɾʰ], např. u Dyszaka, Laskowské, Żakové-Święcické.

Do skupiny párových souhlásek patří [b], [c], [ć], [č], [d], [d̥], [dʰ], [ʒ], [ʒ̥], [ʒʰ], [f], [g], [g̥], [x], [x̥], [xʰ], [ɣ], [ɣ̥], [ɣʰ], [k], [k̥], [kʰ], [p], [p̥], [pʰ], [s], [s̥], [sʰ], [ʃ], [t], [t̥], [tʰ], [v], [z], [z̥], [zʰ], [bʰ], [cʰ], [ćʰ], [dʰ], [ʒʰ], [ʃʰ], [fʰ], [pʰ], [sʰ], [ʃʰ], [tʰ], [vʰ], [zʰ], [ʒʰ]. Každá z párových souhlásek se vyskytuje ve dvojici tvořené znělou a neznělou hláskou, např. [b] – [p].

5.4.1.2 Dělení souhlásek podle účasti hlasivek – souhlásky znělé a neznělé

Pohyby hlasivek, respektive hlasivkových vazů umístěných v hrtanu, mají přímou souvislost se znělostí hlásek. Při stažených hlasivkových vazech narazí vzduch na překážku, to vyvolá vibrace vzduchu, slyšitelné jako základní hlasový tón. Základní tón se označuje jako znělost. (Wiśniewski, 2001) Pokud jsou hlasivkové vazy roztaženy, vzduch proudí volně, aniž by narazil na překážku, nevzniká základní tón a vytvořená hláska je neznělá.

- **Znělé souhlásky:** [b], [d], [d̥], [ʒ], [ʒ̥], [ʒʰ], [g], [g̥], [gʰ], [ɣ], [v], [z], [z̥], [zʰ], [bʰ], [dʰ], [ʒʰ], [ʃʰ], [vʰ], [zʰ], [ʒʰ], [l], [m], [n], [n̥], [ɲ], [ŋ], [ŋ̥], [ŋʰ], [r], [lʰ], [mʰ], [rʰ].
- **Neznělé souhlásky:** [c], [ć], [č], [f], [x], [x̥], [xʰ], [k], [k̥], [kʰ], [p], [p̥], [pʰ], [s], [s̥], [sʰ], [ʃ], [t], [t̥], [tʰ], [cʰ], [ćʰ], [fʰ], [pʰ], [sʰ], [ʃʰ], [tʰ].
- **Desonorizované souhlásky:** [l̥], [m̥], [n̥], [ɲ̥], [ŋ̥], [ŋ̥]/[ŋʰ], [r̥].

Sonorní hlásky jsou v nezávislých pozicích znělé, ale ztrácejí svou znělost, pokud se nacházejí uprostřed slova mezi neznělými souhláskami, např. ve slově *czosnku*, nebo na konci slova po neznělé hlásce, např. ve slově *mysl*. Kromě toho může ke ztrátě znělosti dojít fakultativně i na začátku slova, pokud sonorní hláska stojí před souhláskou neznělou, např. ve slově *msza*.

5.4.1.3 Dělení podle přítomnosti nebo nepřítomnosti doplňkové artikulace s účastí střední části jazyka: tvrdé, změkčené a měkké souhlásky

- **Artikulace bez účasti střední části jazyka: tvrdé souhlásky**

Do této skupiny patří souhlásky:

[b], [c], [č], [d], [d̥], [ʒ], [ʒ̥], [f], [g], [x], [ɣ], [k], [p], [s], [š], [t], [t̥], [v], [z], [ž], [m], [ɱ], [n], [ɲ], [ɲ̥], [ɳ], [ɳ̥], [l], [l̥], [r], [r̥].

- **Artikulace s účastí střední části jazyka jako doplňkovou artikulací: změkčené souhlásky**

Do této skupiny patří souhlásky:

[bʲ], [cʲ], [čʲ], [dʲ], [ʒʲ], [ʒ̞ʲ], [fʲ], [mʲ], [lʲ], [rʲ], [pʲ], [sʲ], [šʲ], [tʲ], [zʲ], [vʲ], [žʲ].

D. Ostaszewska, J. Tamborová (2012) a M. Wiśniewski (2001) navíc považují za změkčené také hlásky [xʲ], [nʲ], [ɲʲ], [ɣʲ]. Ostaszewska a Tamborová (2012) do této skupiny řadí také změkčené varianty sonorních neznělých hlásek, např. [ɱʲ], [ɲʲ], [ɳʲ], [lʲ], [rʲ]. B. Dunaj (2015) se o nich nezmiňuje. Ze souhlásek zde uvedených uvádí M. Wiśniewski (2001, s. 58) jako příklad [ɲʲ] ve výrazu *czosnkiem* v krakovsko-poznaňské variantě výslovnosti.

Artikulace změkčených labiálních souhlásek je podle aktuálních výzkumů spíše asynchronická, nikoli synchronická, jak tvrdily dřívější práce.

- **Artikulace pomocí střední části jazyka, která se nepovažuje za doplňkový artikulační pohyb: měkké souhlásky**

Do této skupiny patří souhlásky:

[ć], [ǰ], [ś], [ź], [ǰ], [ǰ̥], [ń], [ɲ̥].

B. Dunaj (2015) řadí do skupiny postpalatálních souhlásek také [x̣], [ɣ̣] a [ɲ̣], [ɲ̣̥].

5.4.1.4 Dělení souhlásek podle způsobu artikulace

V polštině rozlišujeme tyto způsoby artikulace: závěr, závěr a úžina, úžina. Klasifikace hlásek podle tohoto hlediska je následující:

- **závěrové souhlásky (okluzivy, explozivy):**
[b], [b'], [d], [d'], [d̥], [g], [g̊], [k], [k̊], [p], [p'], [t], [t̥], [t'];
- **polozávěrové souhlásky (polotřené, afrikáty, semiokluzivy):**
[c], [c'], [č], [č'], [ʒ], [ʒ'], [ʃ], [ʃ'], [ʒ̥], [ʒ̥'];
- **úžinové souhlásky (třené, frikativy):**
[f], [f'], [x], [x̥]/[x'], [ɣ], [ɣ̥]/[ɣ'], [s], [s̥], [s'], [š], [š'], [v], [v'], [z], [z̥], [z'], [ž], [ž'];
- **„polootvřené“ souhlásky¹⁰²** (z akustického hlediska totožné se sonorami):
 - nazální (nosové souhlásky): [m], [m̥], [m'], [n], [n̥], [n'], [ɲ], [ɲ̥], [ɲ'], [ɲ̥], [ɲ̥]/[ɲ'], [ɲ̥]/[ɲ'];

M. Wiśniewski (2001) uvádí ještě úžinové varianty některých souhlásek, D. Ostaszewska a J. Tamborová (2012) pak desonorizované varianty změkčených nosových hlásek;

- bokové: [l], [l'], [l̥];
- kmitavé: [r], [r'], [r̥].

5.4.1.5 Dělení souhlásek podle místa artikulace

V polštině rozlišujeme tato místa artikulace: rty, přední část jazyka (zuby, dásně), střední část jazyka (tvrdé patro), zadní část jazyka (měkké patro). Pojednání o souhláskách se nachází v podkap. 5.4.2 *Charakteristika souhlásek*.

Ve srovnání s češtinou a slovenštinou chybí jako místo artikulace hrtan, i když L. Dukiewiczová (1995) popisuje ráz jako hlásku vznikající v hrtanu.

5.4.2 Charakteristika souhlásek

V této podkapitole budou souhlásky popisovány podle způsobu artikulace a následně podle místa artikulace.

5.4.2.1 Závěrové souhlásky

Závěr podle B. Wierzchowské (1965, s. 74) znamená uzavření kanálu vytvořeného ve střední části řečového aparátu. Může k němu dojít v ústní dutině, hltanu a hrtanu.

¹⁰² V orig.: głoski półotwarte.

5.4.2.1a Závěrové obouretné souhlásky

Mezi obouretné závěrové souhlásky řadíme hlásky [p], [b] a jejich změkčené varianty, tedy [p'], [b'].

Při vyslovování těchto souhlásek jsou místem artikulace oba rty. K vyslovení těchto hlásek je nutno stisknout rty k sobě a poté je rozevřít, aby mohl vzduch uniknout směrem ven.

Při artikulaci hlásky [p] jsou rty sevřené pevněji než při vyslovování hlásky [b]. Jazyk leží v pozici blízké přirozené poloze. Hřbet jazyka je mírně zaoblený, svaly jsou poněkud napjaté. Měkké patro v obou případech uzavírá průchod do nosní dutiny a přiléhá ke stěně hltanové dutiny. Při výslovnosti hlásky [p] přiléhá silněji než při artikulaci hlásky [b]. (Karczmarczyk, 2012, s. 108–112)

Hlásky [p'], [b'] patří mezi změkčené retné souhlásky. Vyskytují se před [i] a polosamohláskou [ɪ], např. ve slovech *pić* [p'ic], *pies* [p'ɛs], *bić* [b'ic], *bies* [b'ɛs].

Při výslovnosti změkčených hlásek jsou rty více roztažené do stran. (Dukiewicz, 1995, s. 44) Kromě sevření rtů mají tyto hlásky ještě druhé místo artikulace. Jedná se o zvednutí střední části jazyka směrem k tvrdému patru. (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 42) Výslovnost těchto hlásek je podle současných výzkumů asynchronická. To znamená, že pohyb jazyka je ve srovnání s artikulací rtů opožděný. (Karaš, 2010)

5.3.2.1b Předojazyčnozubné (zubné) souhlásky

Do skupiny závěrových předojazyčnozubných souhlásek zařazujeme konsonanty [t], [d] a změkčené hlásky [t'], [d'].

Hlásky [t], [d] se artikulují špičkou jazyka tak, že se dotýká vnitřní strany horních zubů. Jazyk je zploštělý, rty jsou mírně pootevřené. Naopak při artikulaci hlásek [t'], [d'] se přední část hřbetu jazyka, která se nachází těsně za špičkou jazyka, dotýká horních zubů. Při výslovnosti daných změkčených hlásek tedy závěr nastává hlouběji v přední části ústní dutiny než při výslovnosti [t], [d]. (Wierzchowska, 1971, s. 185)

Kromě toho je [t] silnější hláskou než [d], což souvisí se silnějším přilnutím měkkého patra ke stěně hltanové dutiny při výslovnosti hlásky [t]. (Karczmarczyk, 2012, s. 17) Hlásky [t] a [d] se vyskytují v domácích i cizích slovech, zatímco jejich změkčené ekvivalenty pouze v přejatém lexiku, např. *tir* [t'ir], *tips* [t'ips], *tiul* [t'ül]. Změkčené hlásky [t'], [d'] se stejně jako ostatní změkčené hlásky vyskytují před hláskou [i] a [ɪ].

5.4.2.1c Závěrové předojazyčnodásňové (dásňové) souhlásky

Mezi předojazyčnodásňové hlásky patří dásňové souhlásky označované v polské slavistické transkripci tečkou pod znakem [t], [d]. Tyto souhlásky jsou výsledkem asimilace místa artikulace. Vyskytují se před dásňovou souhláskou. Příklady realizace těchto hlásek najdeme například ve slovech *trzeba* [tšeba], *drzewo* [dževo].

Artikulace těchto samohlásek spočívá v sevření „špičky, případně přední části jazyka s dásněmi nebo v úžině mezi nimi“¹⁰³. (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 40)

5.4.2.1d Závěrové postpalatální souhlásky

Do skupiny závěrových postpalatálních (zadotvrhopatrových) hlásek patří souhlásky transkribované v závislosti na konkrétní publikaci buď jako [k], [g] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015), nebo jako [k'], [g'] (Wiśniewski, 2001; Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997). Při artikulaci těchto hlásek dochází k sevření zadní části hřbetu jazyka se zadní částí tvrdého patra. (Wierzychowska, 1971, s. 195–196). Obě hlásky se vyskytují před samohláskami [i], [è] a [ɪ], např. *kiść*, *kiedy*, *gil*, *giez*, *plagiat*.

Realizace výslovnosti sekvence písmen *ki/gi* je poměrně složitá. Kombinace písmen *ki/gi* + souhláska nebo polosamohláska se realizují jako [ki/çi], např. *kiść* [kiść], *gips* [çips]. Sekvence písmen obsahujících *kie/gie* musí být, dle většiny prací, artikulovány bez [ɪ], tedy jako [kè/çè], např. *kiedy* [kèdy], zatímco kombinace písmen *kio/gio/kia/gia/kiu/giu* s polosamohláskou [ɪ], např. *kiosk* [kiosk]. Jak tvrdí B. Dunaj (2015, s. 34), výslovnost bez [ɪ] zaniká ve prospěch realizací, které [ɪ] obsahují, a v budoucnu může zaniknout zcela.

5.4.2.1e Závěrové měkkopatrové souhlásky

Mezi závěrové velární souhlásky patří [k] a [g]. Výslovnost těchto hlásek spočívá ve velárním závěru (realizovaným zadní částí jazyka), který končí explozí. Dochází k vyklenutí jazyka v zadní části ústní dutiny. Rty mají neutrální tvar. (Karczmarszuk, 2012, s. 132) V polštině se, na rozdíl od češtiny a slovenštiny, kombinace písmen *ky* a *gy* vyskytují velmi zřídka. Jejich výskyt je omezen jen na několik výrazů.

5.4.2.1f Závěrová hrtanová souhláska

Souhláska, která v současných polských fonetických tabulkách nefiguruje, je ráz. Zajímavé je, že české a slovenské tabulky tuto hlásku obsahují. Charakteristiku rázu uvádí Dukiewiczová

¹⁰³ V orig.: „czubka, ewentualnie przedniej części języka z dziąslami lub szczelinie między nimi”.

(1995, s. 44). Jedná se o hlásku artikulovanou v hrtanu. „Závěr je vytvořen hlasivkovými vazy; překážku přerušuje vydechovaný vzduch, který se pod nimi hromadí. Z pochopitelných důvodů nemá znělý ekvivalent. (...) Vyskytuje se před slabičnými samohláskami vyslovovanými samostatně nebo na začátku slova po pauze, může se vyslovovat také uvnitř slova – obvykle na začátku morfému – po jiné slabičné samohlásce. Ve fonetické transkripci odpovídá znaku ʔ: *nauka* [naʔuka].“¹⁰⁴ (Dukiewicz, 1995, s. 45)

5.4.2.2 Polozávěrové souhlásky

Polozávěrové neboli závěroužinové souhlásky mají v polštině tři místa artikulace: zuby, dásně a přední část měkkého patra.

5.4.2.2a Závěroužinové předojazyčnozubné (zubné) souhlásky

Polština má čtyři souhlásky, které spadají do skupiny předojazyčnozubných afrikát. Jedná se o souhlásky [ʒ] a [c] a jejich změkčené ekvivalenty [ʒ'] a [c']. Uvedené tvrdé souhlásky se vyskytují ve výrazech domácího i cizího původu, např. ve slovech *dzban* [ʒban] a *car* [car]. Změkčená souhláska [c'] se vyskytuje pouze v přejatých slovech před samohláskou [i] nebo [ɨ], např. ve slově *cis* [c'is]. Problematické je najít příklad obsahující souhlásku [ʒ']. B. Dunaj (2015, s. 34) tvrdí, že žádná slova s danou hláskou neexistují. Uvádí příklad, v němž se tato hláska objevuje jako výsledek mezislovní znělostní asimilace, tj. *noc i dzień* [noz' i žén]. M. Wiśniewski (2001, s. 26) uvádí podobný příklad *nic innego* [níz' inn·ego] s tím, že jde o poznaňsko-krakovskou výslovnost.

Výslovnost hlásek [ʒ] a [c] je podobná. Rty jsou mírně pootevřené, jazyk je plochý. Jazyk se dotýká horních zubů. Při artikulaci hlásky [c] se jazyk přimyká k zubům pevněji než při výslovnosti hlásky [ʒ]. (Karczmarszuk, 2012, s. 144) Poloha jazyka při vyslovování souhlásek [ʒ'] a [c'] se podobá jeho pozici při artikulaci samohlásky [i]. (Wierzchowska, 1971, s. 187) Z hlásek této skupiny má čeština a slovenština hlásky [ʒ] a [c].

¹⁰⁴ V orig.: „Zwarcie tworzą wiązadła głosowe; blokadę przerywa gromadzące się pod nimi powietrze wydechowe. Z oczywistych powodów nie ma odpowiednika dźwięcznego. (...) Występuje ona przed samogłoskami sylabicznymi wymawianymi w izolacji lub na początku wyrazu po pauzie, bywa też wymawiana wewnątrz wyrazu – najczęściej na początku morfemu – po innej samogłosce sylabicznej. W transkrypcji fonetycznej odpowiada jej znak ʔ: *nauka* [naʔuka].“

5.4.2.2b Závěroužinové předoazyčnodásňové (dásňové), nebo zadodásňovodásňové souhlásky?

Podle odborné literatury (např. Dukiewicz, Sawicka, 1995; Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012) patří k polozávěrovým dásňovým souhláskám [ʒ], [č] a jejich změkčené ekvivalenty [ʒ'], [č']. Realizaci tvrdých souhlásek obsahují slova *dżuma* [ʒuma] a *czapka* [čapka]. Změkčené varianty se vyskytují před samohláskou [i] nebo [ɪ] v přejatých slovech, např. *czip* [č'ip], *dżip* [ʒ'ip].

Nedávné výzkumy provedené metodami experimentální fonetiky však ukazují, že v případě samohlásky [ʒ] „převažují artikulace, které začínají zadodásňovým závěrem a pokračují do úžiny vytvořené v oblasti dásní. Tyto realizace tvořily 65,2 % všech výslovností této souhlásky (45 z 69 hodnocených)”¹⁰⁵. (Lorenc, 2018, s. 170) Pouze třetina (33,3 %) artikulací této hlásky byla realizována výhradně alveolárně. Z tohoto důvodu se v této publikaci kloníme k názoru, že hláska [ʒ] je souhláskou zadodásňovodásňovou (postalveolárně-alveolární).

Tabulka 12: Místo artikulace hlásky [ʒ] podle výsledků výzkumu A. Lorencové (2018, s. 174)¹⁰⁶

Místo artikulace	Hláska [ʒ]
zadodásňové (závěr) dásňové (úžina)	65,2 % (45 z 69 vzorků)
dásňové (závěr a úžina)	33,3 % (23 z 69 vzorků)
zadodásňové (závěr a úžina)	1,5 % (1 z 69 vzorků)

Pokud jde o hlásku [č], výzkum A. Lorencové (2018) potvrzuje dominanci dásňového (alveolárního) místa artikulace (52,2 %), ale u dalších 41,6 % případů jde o artikulaci, která začíná zadodásňovým závěrem, který následně přechází do úžiny vytvořené v oblasti dásní.

Hlásky [č] a [ʒ] se vyskytují v češtině i slovenštině, ale znějí mírně odlišně kvůli rozdílné artikulaci. Z pohledu Poláka se tyto hlásky zdají být vyslovovány měkčeji, jako by tvořily přechod mezi výslovnostmi polských [č] a [ć] a [ʒ] a [ż].

¹⁰⁵ V orig.: „przeważają artykulacje rozpoczynające się od zadziąsłowego zwarcia, przechodzące w dalszej kolejności w szczelinę tworzoną w okolicy dziąsłowej. Realizacje te stanowiły 65,2 % wszystkich wymówień tej spółgłoski (45 na 69 ocenianych)“.

¹⁰⁶ V převzaté tabulce bylo změněno pořadí prezentace výsledků. Byly provedeny další drobné úpravy kvůli její větší srozumitelnosti.

Tabulka 13: Dvě nejčastější místa artikulace hlásky [č] podle výsledků výzkumu A. Lorencové (2018, s. 174)

Místo artikulace	Hlásky [č]
dásňové (závěr a úžina)	52,2 % (84 ze 161 vzorků)
zadodásňové (závěr)	41,6 % (67 ze 161 vzorků)
dásňové (úžina)	

5.4.2.2c Závěroužinové prepalatální souhlásky

Prepalatální (předotvrdopatrové) hlásky artikulované na přední straně tvrdého patra jsou [ʒ] a [č]. Příkladem jejich zvukové realizace jsou slova *dziadek* [ʒädek] a *ćma* [ćma].

Pokud neexistují podmínky pro vznik asimilace, jsou tyto hlásky fonickou realizací písmen *dź* (*podźwignęły*) a *ć* (*ćma*) nebo sekvence písmen *dzi* (*dzisiaj*), *ci* (*ciasto*). Nevyskytují se před samohláskou [y].

Souhláska [ʒ] se podle B. Karczmarsukové (2012, s. 163) tvoří následovně: jazyk se vyklene směrem vzhůru a přední část jeho hřbetu vytvoří závěr a poté úžinu ve spolupráci s přední částí tvrdého patra.

Podobně se artikuluje i hláska [č]. I zde je jazyk vyklenutý směrem k tvrdému patru. Tam dojde k úplnému sevření s přední částí hřbetu jazyka a poté se zde vytvoří úžina. (Ibid., s. 157)

Tyto hlásky se v češtině ani slovenštině nevyskytují, byť podobný způsob artikulace mají hlásky [tʰ], [dʰ].

5.4.2.3 Úžinové souhlásky

5.4.2.3a Retozubné úžinové souhlásky

Polština má čtyři retozubné úžinové souhlásky. Jsou to [v], [f] a změkčené ekvivalenty [vʰ], [fʰ]. Příklady slov, v nichž se uvedené hlásky realizují, jsou *wóz* [vus], *farma* [farma], *wicher* [vʰixer], *film* [fʰilm].

Při artikulaci [v] a [f] vzniká úžina mezi dolním rtem a horním okrajem zubů. (Karczmarsuk, 2012, s. 168–171)

Hlásky [vʰ], [fʰ] jsou charakterizovány jako změkčené retozubné souhlásky, jejichž artikulační status byl dlouho nejednoznačný. Stejně jako bylo zmíněno výše při popisu hlásek [pʰ], [bʰ], je podle současných výzkumů také jejich výslovnost asynchronická. Hlásky [vʰ], [fʰ] se vyskytují před samohláskou [i] nebo polosamohláskou [ɪ], např. ve slovech [vʰɪätr], *film* [fʰɪlm].

5.4.2.3b Předojazyčnozubné (zubné) úžinové souhlásky

Do skupiny zubných souhlásek úžinových zařazujeme dvě tvrdé souhlásky [z], [s]. Tyto hlásky se nevyskytují před samohláskou [i] ani před polosamohláskou [ɪ]. Výslovnost těchto souhlásek lze doložit ve slovech *zupa* [zupa], *sok* [sok]. Do této skupiny patří také změkčené souhlásky [z'], [s'], které se vyskytují před samohláskou [i] nebo polosamohláskou [ɪ] v přejatých slovech, např. *sinus* [s'inus], *Zanzibar* [zanz'ibar].

5.4.2.3c Předojazyčnodásňové (dásňové) úžinové souhlásky

Mezi dásňové úžinové hlásky patří hlásky [ž], [š] a [ž'], [š']. Souhlásky [ž], [š] se nevyskytují před samohláskou [i] ani polosamohláskou [ɪ]. Hlávka [ž], pokud není asimilovaná, je realizací písmen *ż* a *rz*. Jejich výslovnost je doložitelná ve slovech *żuk* [žuk], *rzodkiew* [žotkéf], *szary* [šary]. Změkčené varianty se vyskytují v přejatých výrazech, např. ve slovech *zigolo*, *szysza*. V polštině nejsou příliš časté.

Výzkum A. Lorencové (2018) potvrdil dominanci alveolární artikulace při výslovnosti [ž] a [š]. Tato výslovnost byla zjištěna u 87 % respondentů v případě [ž], u 73,5 % respondentů v případě [š]. Jinými způsoby artikulace jsou:

- postalveolární: při výslovnosti hlásky [ž] – 7,3 % respondentů, při artikulaci hlásky [š] – 24,7 % respondentů;
- postdentální: při výslovnosti hlásky [ž] – 4,9 % respondentů, při artikulaci hlásky [š] – 1,8 % respondentů.

Hlásky [ž] a [š], klasifikované jako úžinové dásňové, se vyskytují také v češtině a slovenštině. Jejich artikulace se však liší od polské artikulace; z pohledu Poláků znějí měkčeji, jako by tvořily přechod mezi polskými hláskami [ż] a [ż'], [š] a [š'].

5.4.2.3d Prepalatální úžinové souhlásky

Do této skupiny patří hlásky [ż], [ś], jejichž zvukovou realizaci najdeme ve slovech *zima* [żima] a *ślimak* [śl'imak].

Pokud neexistují podmínky pro vznik asimilace, jsou tyto hlásky realizací písmen *ż* (*żreback*) a *ś* (*ślimak*) nebo sekvence písmen *zi* (*zima*), *si* (*siano*). Nevyskytují se před samohláskou [y].

Výslovnost těchto hlásek je poměrně obtížná. Vyžaduje značné artikulační úsilí, které je spojeno s velmi vysokým napětím svalů jazyka. B. Wierzchowska (1971, s. 192) tvrdí, že

hřbet jazyka se tímto napětím téměř láme. Uvedené souhlásky se v češtině ani slovenštině nevyskytují.

5.4.2.3e Postpalatální úžinové souhlásky

Hlásky, které se vyskytují před *i* nebo [ɪ], např. ve slovech jako *Chiny* [xíny], nebo ve slovních spojeních, v nichž dochází k mezislovní znělostní asimilaci, jako v případě *dach Jana* [daɣ_ɟana], jsou v publikacích B. Dunaje (2015) a M. Wiśniewského (2001) klasifikovány jako postpalatální, zatímco v publikaci D. Ostaszewské, J. Tamborové (2012) jako zadopatrové změkčené.

V kontextu češtiny a slovenštiny je potřeba si uvědomit, že spojení písmen *chi*, *hi* se v polštině realizují jako neznělé hlásky, tedy [xi]. Znělá hláska [ɣ] se ve spisovné polštině vyskytuje pouze jako výsledek asimilace znělosti, nejčastěji mezislovní, jak lze demonstrovat na příkladu *dach Jana*. Jako znělá hláska v nezávislé pozici se vyskytuje v nářečích.

5.4.2.3f Měkkopatrové úžinové souhlásky

Pokud jde o počet velárních úžinových souhlásek, panují v odborné literatuře určité nejasnosti. Všechny zdroje uvádějí, že tato skupina zahrnuje hlásku [x], která je zvukovou realizací písmen *ch/h*, jež se nevyskytují před samohláskou [i] nebo před polosamohláskou [ɪ], např. ve slově *chata* [xata], *herbata* [herbata]. V kontextu češtiny a slovenštiny je potřeba také poznamenat, že bez ohledu na způsob zápisu *ch/h* jsou tato písmena v polštině realizována jako neznělá hláska [x], nedochází-li k asimilaci. Hláska [ɣ] se v polštině vyslovuje pouze v důsledku asimilace znělosti, např. ve slově *klechda* [kleyda]. Znělá hláska artikulačně neodpovídá českému a slovenskému znělému [h] (*hrtan*), které se tvoří v *hrtanu*. Na druhou stranu se podobá české a slovenské hlásce vzniklé asimilací znělosti, jako je tomu ve spojení *abych byl* [abiɣ_bil], která je artikulována velárně.

Problematické jsou naopak změkčené hlásky [xʲ] i [ɣʲ], které jsou, jak jsme již uvedli, klasifikovány různě. V publikaci D. Ostaszewské a J. Tamborové jsou zařazeny do této skupiny, tj. jsou považovány za velární souhlásky, zatímco v knihách B. Dunaje a M. Wiśniewského jsou označovány za hlásky postpalatální.

5.4.2.4 „Polootevřené“ souhlásky

„Polootevřené“ souhlásky (z hlediska akustického zvané sonorní) se ve většině publikací dělí na nosové, bokové a kmitavé. Nový návrh dělení těchto hlásek je obsažen v práci A. Dyszaka,

E. Laskowské a M. Żakové-Święcické (1997, s. 61). Autoři navrhuji zařadit tyto hlásky do skupiny závěrových souhlásek a dělí je na závěrově-nosové, závěrově-bokové a závěrově-kmitavé.

Polootevřené souhlásky jsou znělé. V oboustranném kontaktu s neznělými hláskami a na konci slova po neznělé hlásce ztrácejí svou znělost. V ostatních případech zůstávají znělé, i pokud se vyskytují na konci slova. Sonorní hlásky se mohou stát fakultativně neznělými i na začátku slova, pokud se před nimi vyskytne neznělá hláska. Sonorní souhlásky mají stejně jako souhlásky párové také změkčené ekvivalenty, pokud se vyskytují před samohláskou [i] nebo polosamohláskou [ɨ]. Badatelé se neshodují v názoru na existenci neznělých změkčených sonor.

5.4.2.4a „Polootevřené“ nosové obouretné souhlásky

V polštině existuje pouze jedna základní polootevřená nazální bilabiální souhláska, a to [m], jako ve slově *mama* [mama]. Při vyslovování této hlásky jsou rty sevřené. V okamžiku závěru dochází k současnému otevření vstupu do nosní dutiny. (Oczkoś, 2015, s. 65) B. Karczmarsuková (2012, s. 212) tvrdí, že jazyk se na artikulaci aktivně nepodílí a jeho postavení je ploché nebo téměř ploché. Dalšími hláskami patřícími do této skupiny jsou změkčené [mʲ], vyskytující se např. ve slově *miasto* [mʲɨasto], a desonorizovaná souhláska [ɱ], kterou najdeme např. ve výrazu *pism* [pʲɨɱ]. A. Rosińska-Mamejová (2014, s. 33) a D. Ostaszewska, J. Tamborová (2012, s. 22) uvádějí rovněž desonorizovanou změkčenou souhlásku. Jako příklady realizace uvedené hlásky slouží v první publikaci slovo *mściciel* [mʲɕciɛl], ve druhé pak výraz *kosmki* [kosɱʲki]. Poslední z uvedených příkladů slouží k ilustraci desonorizované, ale tvrdé souhlásky [ɱ] v práci M. Wiśniewského (2001, s. 27).

M. Wiśniewski (2001, s. 56) navíc uvádí fakultativní úžinovou variantu, která je fonickou realizací kombinace písmen *mw*, *mf*, jako ve slově *tramwaj*.

5.4.2.4b „Polootevřené“ nosové předojazyčnozubné (zubné) souhlásky

V polštině existují dvě polootevřené nosové zubné souhlásky – [ɲ] a jeho desonorizovaný ekvivalent [ɳ]. Příklady slov, ve kterých se tyto hlásky realizují, jsou: *noga* [noga], *piosnka* [pʲosɲka].

Při vyslovování hlásky [ɲ] dochází k sevření jazyka s horními zuby. V okamžiku závěru dochází k současnému otevření vstupu do nosní dutiny. (Oczkoś, 2015, s. 65) Rty jsou mírně rozevřené a mohou se zaokrouhlit před samohláskou [u]. (Karczmarsuk, 2012, s. 215) K desonorizaci souhlásky [ɳ] dochází za stejných podmínek jako v případě souhlásky [m].

Ostatní souhlásky řazené do této skupiny jsou fakultativní varianty. Patří k nim úžinová souhláska [n], kterou zmiňuje M. Wiśniewski (2001, s. 57) a která se může vyskytnout při fonické realizaci kombinací písmen *nw*, *nf* a *nch*, *ns*, *nz* (*inwazyjny*, *instynkt*), a změkčená varianta *n*, zapisovaná v polské transkripci jako [n']. Ta se může vyskytnout fakultativně jako důsledek asimilace znělosti na konci slova, po němž následuje slovo začínající na [i] nebo [ɪ]. Výrazy se musí vyslovovat v rychlejším tempu, např. *pan Jerzy*. (Wiśniewski, 2001, s. 57, in Sawicka, 1995, s. 133)

V kontextu českého a slovenského jazyka je nutno dodat, že kombinace písmen *ni* se v těchto jazycích realizují dvěma způsoby podle toho, zda slovo patří do domácí, nebo přejaté slovní zásoby. V domácím lexiku se posloupnost písmen *ni* realizuje s hláskou [ň], která odpovídá polské souhlásce [ń]. Naopak ve slovech cizího původu se zde nevyslovuje palatální souhláska, nýbrž kombinace dásňové hlásky [n] a [i]. Jazyk se v tomto případě dotýká dásňového výstupku. Příkladem výrazu, v němž je nepřipustné vyslovit souhlásku [ń], je slovo *univerzita*. Podobná je situace u kombinací písmen *ti*, *di*. Více informací o této problematice je uvedeno v kapitolách věnovaných ortoepii českých a slovenských hlásek.

5.4.2.4c „Polootevřené“ předojazyčnodásňové (dásňové) souhlásky

Do skupiny polootevřených nosových hlásek zařazujeme dvě souhlásky. Je to jednak dásňové *n*, které se v polské transkripci zapisuje jako [n]. Místem artikulace je horní dásně. Podle B. Dunaje (2015, s. 35) se tato souhláska vyskytuje především před dásňovými souhláskami [č], [ž], např. slově *mączka* [moŋčka]. M. Wiśniewski (2001, s. 58) uvádí také fakultativní realizace této souhlásky před [š] a [ż], jako ve slově *inżynier*. O kodifikačním statusu této výslovnostní varianty však není zmínka ve slovníku *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, ani v článku B. Dunaje (2006). Totéž platí pro dásňovou úžinovou variantu *n*, kterou M. Wiśniewski (2001, s. 58) rovněž uvádí jako fakultativní variantu při výslovnosti sledu písmen *nsz*, *nż*.

5.4.2.4d „Polootevřené“ palatální souhlásky

Do této skupiny patří hláska [ɲ] a její neznělý ekvivalent [ɲ̥]. Souhláska [ɲ] je fonickou realizací písmen *ń* a *ni*. Nevyskytuje se před samohláskou [y]. V některých publikacích, např. u B. Dunaje, je do této kategorie zařazena také souhláska [ɲ̥], která se může objevit v krakovsko-poznaňské výslovnosti ve slově *sukienki*, a [ɲ̥] ve slově *czosnkiem*. Jiní badatelé,

např. D. Ostaszewska, J. Tamborová, M. Wiśniewski, vidí v těchto kontextech změkčené měkkopatrové souhlásky.

Výslovnost hlásky [ń] podrobně popisuje B. Wierzchowska (1971, s. 194–195): „Při výslovnosti hlásky [ń] se měkké patro chová podobně jako u nosových předojazyčných a retných souhlásek – zaujímá aktivní polohu (zůstává ohnuté) a mírně se odklání od zadní stěny hltanové dutiny. Kontakt mezi jazykem a klenbou ústní dutiny je velmi široký. Sevření jazyka s klenbou ústní dutiny je na palatogramech zaznamenáno jako široký pruh probíhající napříč tvrdým patrem.“¹⁰⁷

5.4.2.4e „Polootevřené“ měkkopatrové souhlásky

Autoři citovaných fonetických studií se shodují, že sem patří souhláska [ɲ] a její neznělý ekvivalent [ɲ̥]. Tyto hlásky se vyskytují jako fonická realizace sledu písmen *nk*, *ng*, jako např. ve slově *bank*. Ve varšavské výslovnosti se tato hláska na hranici morfémů nevyskytuje, v krakovsko-poznaňské výslovnosti se tato hláska naopak může objevit i na hranici morfémů; srov. [pańenka] – [pańeɲka], [p’ɫ’ösɲka] – [p’ɫ’ösɲka]. (Wiśniewski, 2001, s. 59)

Mezi autory polských učebnic fonetiky však nepanuje shoda ohledně statusu měkkopatrové změkčené souhlásky [ɲ̥] a jejího neznělého ekvivalentu. D. Ostaszewska, J. Tamborová (2012) a M. Wiśniewski (2001) je ve svých pracích zařazují do skupiny polootevřených měkkopatrových souhlásek. Tyto souhlásky se objevují ve stejných kontextech, v nichž je B. Dunaj (2015) považuje za souhlásku [ɲ̥], například ve slově *bańka*.

5.4.2.5 „Polootevřené“ bokové souhlásky

Mezi polootevřené bokové hlásky patří souhláska [l], změkčená souhláska [l̥] a desonorizovaná souhláska [ɭ]. Příklady slov, v nichž se tyto hlásky realizují, jsou: *las* [las], *lis* [l̥is], *myśl* [myśl̥].

V některých publikacích se sem řadí i neznělý ekvivalent změkčené souhlásky (např. in Rosińska-Mamej, 2014, s. 35; Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 22). Příkladem výskytu této hlásky jsou slova *wymyślcie* [vymyśl̥’ce] a *umyślnie* [umyśl̥’ne].

Většina polských publikací klasifikuje souhlásku [l] jako souhlásku dásňovou. A. Lorencová (2016, s. 335) na základě experimentálních fonetických výzkumů zjistila

¹⁰⁷ V orig.: „Przy wymawianiu głoski [ń] podniebienie miękkie zachowuje się podobnie jak przy nosowych spółgłoskach przedniojęzykowych i wargowych, to znaczy przybiera pozycję czynną (pozostaje zagięte) i odchyła się lekko od tylnej ściany jamy gardłowej. Kontakt języka ze sklepieniem jamy ustnej jest bardzo szeroki. Zwarcie języka ze sklepieniem jamy ustnej zapisuje się na palatogramach w postaci szerokiego pasa, przebiegającego w poprzek podniebienia twardego.“

zadodásňovou (postalveolární) artikulaci souhlásky [l]. V dřívější době označila tuto oblast jako místo artikulace dané souhlásky pouze B. Wierzchowska (1980). A. Lorencová (2016, s. 335) navíc jako první potvrdila, že tato hláska má retroflexivní povahu. Změkčená a desonorizovaná souhláska se tvoří podle zásad vzniku změkčených souhlásek a ztráty znělosti sonorních souhlásek. V kontextu českého a slovenského jazyka je potřeba si uvědomit, že hláska [l] se v těchto jazycích vyslovuje poněkud odlišně (viz popis tvoření hlásek v češtině a slovenštině).

Autoři fonetických publikací zařazují do skupiny polootevřených bokových souhlásek také předojazyčné [ɫ] a jeho desonorizovaný ekvivalent. Zdá se však, že tato výslovnost je v současnosti již pouze regionální.

5.4.2.6 „Polootevřené“ ústní kmitavé souhlásky

Tyto hlásky se realizují např. ve slovech *rak* [rak], *riksza* [r'ikša], *wiatr* [v'jätɹ]. V některých publikacích se sem řadí i neznělý ekvivalent změkčené souhlásky (Rosińska-Mamej, 2014, s. 35; Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 22). Jako příklad výskytu uvedené hlásky v první zmíněné publikaci slouží slovo *Piotrkiem* [p'jotɹ'kěm]. Dyszak, Laskowska, Žaková-Święcická (1997) navíc doplňují tuto skupinu o hrdelně artikulované souhlásky: [r̥], [r̥̥], [r̥̥̥].

B. Wierzchowska (1971, s. 168) popisuje výslovnost souhlásky [r] takto: „Při výslovnosti souhlásky [r] kmitá špička jazyka. Boky jazyka přiléhají k vnitřním plochám horních zubů a dásní. Plocha jazyka je lehce vložena v predorsální části. Špička jazyka naráží o dásně. Doba přitisknutí špičky jazyka je velmi krátká, jen přibližně 0,01 s.“¹⁰⁸

5.5 Výslovnost souhláskových, samohláskových a smíšených skupin

V této kapitole představíme výslovnost vybraných samohláskových a souhláskových skupin. Opíráme se zde především o Dunajův článek (2006), doporučení publikace *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* a příruček T. Karpowicze (2018), D. Ostaszewské, J. Tamborové (2012) a A. Markowského (2004). Informace doplňujeme o doklady z korpusu mluveného jazyka Spokes a o výzkumy dostupné v polské odborné literatuře, zejména od I. Więcekové-Poborczykové (2014).

¹⁰⁸ V orig.: „Przy wymawianiu głoski [r] wibruje koniuszek języka. Boki języka przylegają do wewnętrznych powierzchni górnych zębów i dziąseł. Powierzchnia języka jest w części predorsalnej lekko wkleśnięta. Koniuszek języka uderza o dziąsła. Czas przywarcia koniuszka języka jest bardzo krótki, wynosi ok. 0,01 sek.“

5.5.1 Výslovnost souhláskových skupin obsahujících souhlásky odlišné z hlediska znělosti

Zde je třeba rozlišit dvě situace: vzájemný kontakt párových souhlásek, které se liší z hlediska znělosti, a výskyt párové souhlásky společně se sonorní souhláskou nebo znělou polosamohláskou.

V prvním případě je pro polštinu charakteristické sjednocení hlásek z hlediska znělosti (asimilace znělostní). Příkladem může být slovo *odkopać*, v němž znělá souhláska [d] sousedí s neznělou souhláskou [k]. Souhláska [k] ovlivňuje znělou souhlásku [d], takže ve výsledku se obě hlásky vysloví nezněle [otkopać]. K podobnému procesu dochází i ve výrazu *jakby*, ve kterém se neznělá souhláska [k] nachází v kontaktu se znělou souhláskou [b]. Tento výraz vyslovujeme jako [ɭagby].

K znělostní asimilaci dochází také tehdy, když se sonorní souhláska nebo polosamohláska nachází uprostřed slova mezi neznělými souhláskami nebo na konci slova po neznělé souhlásce, fakultativně pak na začátku slova před neznělou souhláskou (srov. podkap. 5.4.2.4). Pokud se však na konci slova vyskytne sonorní souhláska, před kterou se nenachází neznělá souhláska, zůstává tato sonora hláskou znělou, na rozdíl od párové souhlásky, která se na absolutním konci slova stává neznělou naprosto vždy.

V ostatních případech, kdy sonorní hláska sousedí s párovou neznělou souhláskou, k asimilaci znělosti nedochází. Skupina je pak z hlediska znělosti nesourodá. Příkladem budiž slovo *kultura*. Souhláska [l] si zachovává znělost, i když po ní následuje souhláska neznělá. Zde je potřeba zmínit ještě jednu zvukovou realizaci sekvence písmen, která se skládá z písmene odpovídajícího párové souhlásce a písmene odpovídajícího souhlásce sonorní. Týká se to tvarů 1. osoby plurálu minulého času a rozkazovacího způsobu sloves, např. *zrobiliśmy, piszmy*. V krakovsko-poznaňské výslovnosti se sonorizuje souhláska, která stojí před souhláskou sonorní, např. [zrob'ɪl'izmy]. Tato výslovnost se také stále častěji objevuje u novinářů a filmových herců, což dříve nebylo úplně běžné. Jak znělá, tak i neznělá realizace je v souladu s normou polského jazyka (více k tomu in Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 65–67; Wiśniewski, 2001, s. 98–108; Więcek-Poborczyk, 2014, s. 82).

5.5.2 Výslovnost dvou stejných sousedních samohlásek

Pokud se ve slově vyskytnou vedle sebe dvě písmena označující stejnou samohlásku (kromě *u* a *i*), vyslovujeme je v souladu s pravopisem, např. *dookoła, feeria*. Některé publikace se zmiňují o rázu, který se může objevit mezi samohláskami. (Karaś, Madejowa, 1977, s. XXX)

Zdá se, že tato kombinace hlásek Polákům nedělá větší problémy, i když častou chybou je výslovnost [zo] v lexému *zoo*. Z výzkumu I. Więcekové-Poborczykové (2014, s. 168) vyplývá, že výslovnost takovýchto spojení realizovaná poslanci polského parlamentu je ve většině případů (84 %) v souladu s normou.

5.5.3 Výslovnost dvou stejných sousedních souhlásek (souhláskových geminát)

B. Dunaj (2006, s. 169) uvádí dva možné způsoby správné výslovnosti. Za první a častější fonickou realizaci souhláskových geminát považuje výslovnost s prodloužením souhlásky, za druhou pak výslovnost podle písma, tj. zřetelnou artikulaci dvou hlásek.

5.5.4 Fonické ekvivalenty spojení písmen *au* v domácích a přejatých slovech

Hlavním problémem při zvukové realizaci spojení písmen *au* je nerozlišování mezi domácí (polskou) a cizí slovní zásobou. Ve slovech cizího původu se dvojice písmen *au* realizuje v řeči jako [aʊ], tj. písmeno *u* se vysloví stejně jako písmeno *l*. Naopak ve slovech domácího původu se stejná kombinace zvukově realizuje tak, jak se píše, tj. písmeno *u* se zde vysloví jako *u*.

Jako příklady slov, ve kterých se dvojice písmen *au* realizuje jako [aʊ], lze uvést např. *pauza*, *aplauz*, *dinozaur*, *restauracja*, *szlauch*, *hydraulik*, *laur*. Příklady slov, ve kterých se dvojice písmen *au* vysloví [au], jsou *zaufanie*, *zauważać*, *naumyślnie*, *nauczyć się*, *nauka*, *nauczycielka*.

Autoři příruček varují před nesprávnou výslovností slov *hydraulik*, *laur*, *laurka*, *nauka*. Lexém *hydraulik* vyslovují mnozí Poláci jako [hydraul'ik], nikoli jako [hydraʊl'ik]. Způsob výslovnosti doporučovaný jazykovědci není slyšet tak často, jak by se dalo očekávat. Korpus mluveného jazyka Spokes obsahuje pouze 8 dokladů lexémů *hydraulik*, *hydraulika*. Žádný z nich se nevyslovuje podle výslovnostních doporučení.

Další problém představuje slovo *laurka*, které je cizím slovem, a proto by se podle pravidel mělo vyslovit jako [laʊurka]. Nejedná se však o správnou výslovnost. Jak vysvětluje T. Karpowicz (2018, s. 49), slovo *laurka* je hybrid složený ze tří slabik *la-ur-ka*, což znamená, že písmeno *u* se zde realizuje jako samohláska [u]. V korpusu Spokes se všechny tři doklady vyslovují se samohláskou [ʊ].

Častou chybou je také nesprávná výslovnost slova *nauka* jako [naʊka]. Jedná se o slovo domácí, takže písmeno *u* by se mělo fonicky realizovat jako samohláska [u]. Častou chybou polských rodilých mluvčích je navíc kladení přízvuku na první slabiku.

O problémech Poláků s fonickou realizací spojení *au* svědčí dotazy směřující do jazykových poraden. Těmito otázkami se často zabývají i jazykové příručky.

5.5.5 Fonické ekvivalenty spojení písmen *eu* v domácích a přejatých slovech

Dvojice písmen *eu* se ve slovech domácího původu vysloví tak, že fonickým ekvivalentem písmene *u* je samohláska [u], např. *nieubrany*, *nieufność*, *nieustanny*, *nieudacznik*, *nieuk*, *nieuwaga*, *niezaufany*.

Problémem je výslovnost tohoto spojení v cizích slovech. Záleží na tom, zda kombinace *eu* tvoří slabiku, je tedy diftongem, nebo se nachází na hranici slabik. V prvním případě se písmeno *u* realizuje jako [ɤ], což odpovídá fonické výslovnosti písmene *ł*. Ve druhém případě by se písmeno *u* mělo realizovat jako samohláska [u].

Příklady slov, ve kterých se písmeno *u* ve spojení *eu* realizuje v řeči jako samohláska [u], jsou mj. *muzeum*, *liceum*, *panaceum*, *trofeum*, *jubileusz*. Jako část diftongu [eɤ] se písmeno *u* realizuje např. ve slovech *pseudonim*, *pneumatyczny*, *neurotyczny*, *Europa*, *terapeuta*.

5.5.6 Fonické ekvivalenty spojení písmen *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *ii*, *yi*

Fonická realizace dvojic písmen *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *ii*, *yi* závisí na několika faktorech. Důležité je:

- zda slovo patří do domácího, nebo cizího lexika,
- kde ve struktuře slova se výše uvedené dvojice písmen nachází (na konci či uprostřed slova),
- k jakému slovnímu druhu dané slovo patří a v jakém pádu se vyskytuje. (Dunaj 2006, s. 164–165)

a) Výslovnost v souladu s pravopisem

B. Dunaj (2006, s. 165) doporučuje výslovnost podle písma u podstatných jmen, sloves a přídavných jmen tvořených předponami *do*, *na*, *po*, *wy*, *za*, *anty*, *pre*, *pro*, *re*, např. *poinstruować*, *poirytowany*.

V korpusu Spokes lze slyšet výslovnost se slabou jotací (s [ɪ]). V těchto případech by bylo vhodné provést analýzu pomocí počítačových nástrojů, aby bylo možné zvukové nahrávky řádně ověřit. I. Więceková-Poborczykova (2014, s. 169) zaznamenala až 53 % dokladů s nesprávnou realizací (s jotací) uvedené skupiny slov.

b) Výslovnost v souladu s pravopisem a výslovnost s jotací (s [ɨ])

B. Dunaj (2006) sem řadí slovesa typu *kroić* (a také slovesa *bać się* a *stać*) a domácí slova, v jejichž středu se vyskytují dvojice písmen *ai*, *ei*, *oi*, např. *naiwność*. Na první místo klade výslovnost s jotací, na druhé pak výslovnost podle písmen. Naproti tomu u cizích slov (např. *reinkarnace*) dává na první místo výslovnost podle pravopisu a až na druhé místo výslovnost s [ɨ].

c) Výslovnost s jotací (s [ɨ])

B. Dunaj (2006) do této skupiny řadí tvary G, D a L sg. substantiv mužského a ženského rodu (např. *bez Mai*), tvary G pl. maskulin (např. *pokoi*) a také některých zájmen. Zdá se, že Poláci zde mají problém s pravopisem, nikoli s výslovností, o čemž svědčí řada dotazů ohledně správného psaní daných slov, s nimiž se obracejí na jazykové poradny.

5.5.7 Fonické ekvivalenty spojení písmen *ao*, *eo*, *uo*, *ae*, *oa*, *ua* – výslovnost v souladu s pravopisem

B. Dunaj (2006, s. 166) tvrdí, že výše uvedené kombinace písmen by se měly zvukově realizovat ve shodě s pravopisem. Za přípustné považuje vložení zvukového prvku před druhou samohláskou, kterým bude ráz nebo slabý labiální segment, tj. oslabený zvuk odpovídající hlásce [ɨ]. Naopak za nepřijatelnou považuje fonickou realizaci se silným labiálním prvkem, tj. hláskou [u].

T. Karpowicz (2018, s. 50) zdůrazňuje, že výslovnost s dodatečným prvkem odpovídajícím oslabené výslovnosti samohlásky [ɨ] neodpovídá vzorové normě. Připouští však, že výzkumy potvrzují jeho přítomnost. V publikaci *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* se ve slovech obsahujících kombinaci písmen *ao*, *eo*, *uo*, *ae*, *oa*, *ua* považuje za správnou pouze výslovnost v souladu se zápisem.

Korpusová excerpce příkladových slov uvedených v Dunajově článku (2006, s. 166) ukazuje, že fonická realizace lexémů začínajících na *aktual-* (*aktualny*, *aktualnie*, *aktualnia*, *aktualności*) v naprosté většině obsahuje hlásku [ɨ] v pozici mezi samohláskami. V případě těchto slov lze pouze 5 ze 45 dokladů, tj. asi 11 % realizací, zařadit do skupiny výslovnosti se slabým labializovaným prvkem.

Také u slova *kontynuować* se v korpusu ukazuje, že přibližně 20 % dokladů tvoří výslovnost s oslabenou hláskou [ɨ], ve zbývajících dokladech zní výrazně vyslovená hláska [u].

Z výzkumu fonické realizace dvojic písmen *ua*, *ea* a *uo* (Więcek-Poborczyk, 2014, s. 166) skutečněho mezi poslanci vyplývá, že nejvyšší procento nenormativní výslovnosti se týká právě uvedených kombinací písmen. Nesprávné zvukové realizace dvojice písmen *ua* tvoří 54 % dokladů oproti 46 % správných artikulací. Jako nejčastější chybně vyslovovaný výraz se ukázalo slovo *sytuacji*.

5.5.8 Výslovnost přejatých slov obsahujících sekvenci písmen složenou ze samohlásky, písmene *m* nebo *n* a úžinové souhlásky

Ve slovech jako *instytut*, *kunszt*, *awans* je přípustná dvojí výslovnost: podle pravopisu [instytut], nebo s nazalizovanou samohláskou [ĩ̃stytut]. (Dunaj, 2006)

5.5.9 Fonická realizace *ń* před *s*, *z*, *sz*

Autoři prací o správné výslovnosti věnují pozornost artikulaci ekvivalentů *ń* v pozici před úžinovými souhláskami. Výslovnost podle pravopisu je zde považována za nesprávnou. Za správné se považuje *ń* s nazálním zabarvením, které je v pozdějších publikacích označováno jako neslabičné a nosové. Jako příklad slouží slova *pański* [pãsk'i] a *koński* [kõsk'i].

5.5.10 Spojení *bi* + samohláska ve slovech cizího původu

Ve slovech, v nichž se vyskytuje kombinace *bi* se samohláskou (*biologia*, *biblioteka*), se v současnosti po změkčené souhlásce zvukově realizuje polosamohláska [ɪ], tedy [b'ɪ̯olog'ɪ̯ä], [b'ibl'ɪ̯oteka].

Dřívější studie uvádějí také kdysi slýchanou dvouslabičnou výslovnost [b'ɪ̯olog'a]. (Karaš, Madejowa, 1977, XXXVII) Tuto výslovnost považuje B. Dunaj (2006) již za zastaralou.

Vyhledávání slov začínajících na *bio-* v korpusu mluveného jazyka Spokes zobrazilo 60 dokladů obsahujících lexémy *biologia*, *biotechnologia*, *biografia*, *biopsja*, *biologiczny*, *biologicznie*, *biosfera*, *bioprąd*, *biograficznie*, *biowital*, *Biomer*, *biorytm*. Ve všech dokladech se výslovnost realizovala jako [b'ɪ̯o].

5.5.11 Fonické ekvivalenty spojení písmen *ke*, *ge* jako *ke*, *kie*, *ge*, *gie*

Slova obsahující sekvenci písmen *ke* a *ge* se vyslovují v souladu s pravopisem. Jako příklad lze použít následující slova: *Gerwazy*, *geometria*, *gen*, *general*, *gestykulacja*. B. Dunaj (2006,

s. 167) a T. Karpowicz (2018, s. 51) tvrdí, že v řeči nejstarší generace Poláků zůstalo ještě několik slov, v nichž jsou patrné stopy staré měkké výslovnosti, např. ve slově *inteligencja*, realizovaném jako [intel'ig'encja].

Naproti tomu slova obsahující sekvenci písmen *kie* a *gie*, např. *kiedy*, *gielda*, se vyslovují dvěma způsoby: s jotací a bez jotace, např. [k'edy] nebo [k'ɨedy], [g'ɛɯda] nebo [g'ɨɛɯda]. (Dunaj, 2006; Karpowicz, 2018)

5.5.12 Výslovnost substantiv zakončených na *-izm/-yzm* – tvary L sg.

Autoři publikace *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* uznávají dvě podoby: *-izmie* i *-izmie*. První způsob výslovnosti klasifikovali jako velmi pečlivou, druhou jako pečlivou. V aktuálním kompendiu, tedy v publikaci *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, je uvedena informace, že forma *-izmie* patří k častějším realizacím než forma *-izmie*. V korpusu Spokes najdeme 10 dokladů tvaru, který nás zajímal, např. *pacyfizmie*, *organizmie*, *socjalizmie*. Všechny příklady jsou realizovány se souhláskou [ż].

5.5.13 Fonické ekvivalenty skupiny *sp-* na začátku slova *spieszyc się*

Publikace *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* zde nabízí dva způsoby výslovnosti: vzorovou *spieszyc się* a hovorovou *śpieszyc się*. Výsledky získané z dokladů nalezených v korpusu Spokes ukazují převahu variety *spieszyc się* nad tvarem *śpieszyc się*. Z 35 dokladů obsahovalo skupinu *śp-* pouze 5 realizací, z nichž jeden příklad byl navíc dialektismem.

5.5.14 Sonorizace souhlásek v přejatých slovech

A. Markowski (2004, s. 160) uvádí řadu výrazů, v nichž dochází k nesprávné změně neznělé souhlásky na znělou. Ze jmenovaných slov vyvolává největší nejistotu výraz *bransoletka*, jenž mnozí Poláci vyslovují se [z] místo se [s]. V korpusu Spokes jsou všechny příklady obsahující lexém *bransoletka* (14) vyslovovány se znělou souhláskou [z]. Dosavadní pozorování jazykové reality ukazuje, že nesprávná výslovnost je častější u mladé a střední generace. Fonické realizace tohoto slova s hláskou [s] byly pozorovány u starších lidí. Výzkum však dosud nebyl ukončen, a proto z něj nelze vyvozovat reprezentativní závěry.

5.5.15 Přípustná zjednodušení některých hlásek a hláskových skupin

Norma připouští jistá zjednodušení některých hlásek a hláskových seskupení. Zjednodušení hlásky [ɯ]/[ɨ] (zvuková realizace písmene ł) na konci slovesných tvarů, např. *gniótl*, *wiódl*, je

v hovorové řeči přípustné, ovšem v pečlivé výslovnosti by tato hláska měla zaznít. (Dunaj, 2006, Markowski, 2004) Stejně tak zjednodušení zvukových realizací seskupení *-wsk-*, *-wstw-* na *-sk-* a *-stw-*, které najdeme např. ve slovech *językoznawstwo*, *warszawski*, je přijatelné jak v pečlivé, tak hovorové výslovnosti. V obou typech výslovnosti je rovněž přípustné zjednodušení skupin hlásek zapisovaných jako *trz*, *drz* na *czsz* a *dźź*, pokud se nacházejí v pozici na začátku nebo uprostřed slova. Výslovnost bez zjednodušení převládá v pečlivé výslovnosti, zjednodušená artikulace pak ve výslovnosti hovorové. (Dunaj, 2006; Markowski, 2004)

5.6 Přízvuk

Přízvuk je v polštině stálý a je umístěn na předposlední slabiku (tzv. paroxytonický přízvuk), na rozdíl od češtiny a slovenštiny, v nichž je na první slabice. V některých skupinách slov je přízvuk na poslední slabice nebo také na třetí či čtvrté slabice od konce.

- **Slova s přízvukem na čtvrté slabice od konce**

Do této skupiny patří tvary 1. a 2. osoby pl. kondicionálu, např. *zrobilibyśmy*, *zrobiłybyśmy*, *zrobilibyście*, *zrobiłybyście*.

- **Slova s přízvukem na třetí slabice od konce**

Do této skupiny patří:

- tvary 1., 2., 3. osoby sg. a 3. osoby pl. kondicionálu, např. *zrobiłby*, *zrobiłaby*, *zrobiliby*;
- substantiva cizího původu zakončené na *-yka/-ika* (tvary N sg.), např. *matematyka*, *fizyka*, *muzyka*;
- tvary 1. a 2. osoby pl. minulého času, např. *robiliśmy*, *robiliście*;
- číselky 400 až 900.

- **Slova s přízvukem na poslední slabice**

- některé zkratky, např. *UW*, *Pekaes*;
- slova s prefixy *eks-*, *arcy-*, *wice-*, např. *eksmqż*, *wicemistrz*;
- některé výpůjčky z francouzštiny, např. *foyer*, *jury*.

V polštině existují také nepřízvučná slova, která se vyskytují před přízvučným slovem (proklitika) a za přízvučným slovem (enklitika). Spolu s přízvučným slovem tvoří enklitika

a proklitika přízvukový celek. Příklady proklitik jsou mj. částice *nie*, jednoslabičné předložky *do*, *nad*, *pod*. Mezi enklitika patří kromě jiného jednoslabičné tvary zájmen a příslovců, např. *mi*, *ci*, *go*, *mu*, *jq*, *tu*, *tam*.

5.7 Intonace

Intonace je změna výšky tónu (Wiśniewski, 2001, s. 124), někdy se jí také říká větný přízvuk. V polštině není intonace ustálená, avšak ustálené jsou nejčastější přízvukové rysy konců vět. (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 95)

Mezi základní intonační melodémy patří **stoupavá intonace** (tzv. antikadence) a **klesavá intonace** (kadence). Ty spočívají ve změně tónu z nižšího na vyšší a z vyššího na nižší.

Kadence je v polštině typická pro věty oznamovací nebo doplňovací otázky, zatímco antikadence se vyskytuje v otázkách zjišťovacích nebo v nedokončených výpovědích (Wiśniewski, 2001, s. 124), např.:

Jem obiad. ↘

Jedziesz autobusem czy taksówką? ↘

Jedziesz autobusem? ↗

6 Uplatňování ortoepických zásad v mluvní praxi

Závěrečný oddíl publikace odráží přístup autorů ke zkoumání zvukové stránky a speciálně ortoepie jejich mateřských jazyků a rovněž individuální vzdělávací aktivity v této oblasti. Tak jako je odlišné odborné pojetí tématu nebo praktické zkušenosti jednotlivých autorů, liší se i zpracování dílčích podkapitol. Některé části přinášejí poznatky z výuky studentů, a to rodilých mluvčích nebo i cizinců, kteří se buď učí jazyku na domovských univerzitách autorů, nebo byli účastníky výslovnostních workshopů pořádaných během plnění projektu, jehož výsledkem je i tato kniha; jedna z podkapitol obsahuje též výsledky dlouhodobé spolupráce s institucemi reprezentujícími různé obory činnosti a poukazuje na časté nedostatky v promluvách jejich pracovníků – řečových profesionálů; autor jiné části zase věnoval větší teoretickou pozornost aktuálním ortoepickým problémům, na něž pohlíží prizmatem sociolingvistiky, zamýšlí se nad posunem ve výslovnostní normě u některých jevů a jejich hodnocením ve vztahu ke kodifikaci. Komplex těchto přístupů ozřejmí uplatňování ortoepických zásad v mluvní praxi z různých pohledů.

6.1 Odchytky od české ortoepické normy u vybraných skupin mluvčích

Pavčina Kuldanová

Během výkladů o jednotlivých ortoepických zásadách češtiny (viz kap. 3) jsme zmínili také jisté odchytky od požadované výslovnosti vybraných jevů segmentální i suprasegmentální roviny, které je možno zaznamenat u rodilých mluvčích v takových typech komunikátů, jež předpokládají realizaci spisovným jazykem. V této části o nich pojednáme širěji, přičemž využijeme zejména dosavadní výsledky vlastního dlouhodobého pozorování řečových projevů mluvních profesionálů. Při jejich hodnocení se primárně zaměřujeme na zvukovou stránku, protože ta je oproti ostatním jazykovým rovinám porušována častěji, je jí věnována menší pozornost; na tomto místě nebudeme pojednávat o celkové zvukové kultuře projevů profesionálních mluvčích (zahrnující např. také kvalitu hlasu, hlasové začátky, dechovou techniku, hezitační zvuky apod.), ale vzhledem k zaměření publikace se omezíme na prvky související s porušováním ortoepické normy (i když je někdy nelze zcela oddělit od ostatních zvukových prostředků).

Mezi sledovanými skupinami mluvčích jsou praktikující učitelé různých typů škol (zejm. z Ostravska, ale i z jiných moravských nebo českých regionů), učitelé budoucí (studenti Pedagogické fakulty Ostravské univerzity různých studijních oborů, nejčastěji učitelství pro mateřské školy a pro 1. a 2. stupeň základních škol), také redaktori a moderatori

zpravodajských a publicistických pořadů veřejnoprávních zvukových médií, tiskoví mluvčí různých institucí nebo divadelní herci; komunikáty pozorujeme jak prostřednictvím médií, tak zejména během osobních setkání – při výuce studentů, školeních učitelů nebo tiskových mluvčích, během přímé spolupráce s herci činohry Národního divadla moravskoslezského při přípravě premiérových představení nebo s pracovníky redakce zpravodajství Televizního studia Ostrava.

Jelikož naše hodnocení zvukové kultury mluvních profesionálů obsahující konkrétní příklady nedostatků byla již dříve publikována (nověji např. in Kuldanová, 2018a nebo 2018b), zde uvedeme pouze základní typy nejčastěji se vyskytujících nefunkčních odchylek od výslovnostní normy¹⁰⁹ v prostředí školy, médií a divadla. Upozorňujeme na ně rovněž kvůli neopominutelné skutečnosti, že představitelé těchto profesí jsou vnímáni jako významné řečové (a hlasové) vzory a jako činitelé, kteří podstatným způsobem ovlivňují celkovou jazykovou kulturu; naše zjištění však vypovídají o tom, že danou roli všichni (zejm. redaktori, moderátoři a učitelé) nenaplňují, tudíž jejich působení na kulturu jazyka nemá pozitivní účinek.¹¹⁰ Příčiny konkrétních nedostatků jsou různorodé (vliv nářečí, ledabylá nebo nesprávná artikulace, rychlé tempo řeči, neznalost ortoepických zásad aj.), mají však společné podhoubí – je jím absence řečové a hlasové výchovy na základních školách, přestože má být nedílnou součástí tohoto typu vzdělání (k tomu více např. in Kuldanová, 2017).

6.1.1 Odchytky zjištěné u učitelů a studentů učitelských oborů

Výčet nedostatků zjištěných u studentů učitelských oborů je založen na několikaletém pozorování úrovně jejich mluveného vyjadřování během seminářů věnovaných fonetice češtiny, kultuře řeči, rétorice nebo ortoepii a hlasové výchově (hodnoceny bývají jejich projevy čtené i nečtené, a to předem připravené a nepřipravené, formální i neformální), mluva

¹⁰⁹ Při hodnoceních zohledňujeme zejména stanoviska formulovaná Z. Palkovou (1994, s. 320n.): Pro výsledný dojem z projevu má podstatný význam i způsob výslovnosti hlásek v češtině, který může být buď explicitní, plný, nebo náznakový, nedbalý. „Stupeň pečlivosti výslovnosti v konkrétním projevu závisí do značné míry na mluvních schopnostech konkrétního člověka a posluchač ho také obvykle hodnotí jako výraz osobní kultury mluvčího.“ Základní vrstvu spisovné výslovnosti tvoří soubor norem, které nejsou zatíženy nářečním zabarvením a zajišťují projevu potřebnou míru formální přesnosti. „Z hlediska stylových vrstev na ose korektnost – nedbalost je základním kritériem pro výběr forem srozumitelnost a zřetelnost projevu z hlediska posluchače. Tento reálný přístup, respektující potřeby praktické řečové komunikace, má za následek, že kodifikovaná podoba české výslovnosti je v povědomí veřejnosti uznávána a její deformace je pocíťována jako neschopnost mluvčího.“ (Ibid.)

¹¹⁰ Upozornění na skutečnost, že ne všechny mluvené projevy produkované řečovými profesionály mohou být považovány „za vzorové“, je důležité jak pro rodilé mluvčí, tak pro cizince učící se česky, protože zejména oni hledají často oporu pro správnou výslovnost ve sledování zvukových médií. (V tomto textu jsme se blíže nezabírali obtížemi cizinců při zvládnutí správné české výslovnosti, které zaznamenáváme při jejich výuce, protože jsou velmi různorodé a individuální a vždy souvisejí s „fonetickou základnou“ jejich mateřského jazyka a možnými mezijazykovými interferencemi.)

učitelů na poznatcích získaných při výuce předmětů souvisejících se zvukovou stránkou češtiny v rámci různých druhů rozšiřujícího studia na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity nebo také během školení věnovaných kultuře řeči:

- poruchy výslovnosti souhlásek: stoupá počet studentů s nesprávnou artikulací zejména dásňových souhlásek (zde uvedeny v pořadí od nejvíce po nejméně frekventované typy dyslálií): lambdacismus – dlouhodobě nejrozšířenější vada, různé formy sigmatismu, méně rotacismus a rotacismus bohemicus, na četnosti začíná nabývat i nesprávná tvorba hlásek [d], [t], [n]; ve skupině učitelů je situace obdobná v typu výslovnostních poruch, ale liší se ve frekvenci jejich výskytu – u nejmladší věkové kategorie je srovnatelná se studenty, u učitelů středního věku (od přibližně 40 let věku) je nižší;
- nesprávná artikulace samohlásek a hláskových seskupení jako důsledek artikulační ledabylosti (oslabená výslovnost hlásek, příp. jejich elize) nebo vlivu rodného nářečí: nenáležitá kvalita nebo kvantita samohlásek, nežádoucí souhláskové asimilační změny (zejména tzv. moravské znělostní asimilace);
- odchylky v prozodických prostředcích: při čtení textů nesprávné intonační průběhy, chybné frázování a kladení logického a někdy také slovního přízvuku, rychlé řečové tempo, v projevech promlouvaných spatra je porušován zejm. slovní přízvuk, u některých osob je zaznamenatelné rychlé tempo řeči nebo chybné intonování. Převážně u studentů se projevuje jejich malá schopnost výrazně nahlas číst – někdy ani po přípravě (s možností použít značky pro pauzy, větné přízvuky a intonaci) nedokážou text logicky členit – čtou podle interpunkčních znamének, ne podle smyslu (tvoří pauzy „na čárkách“), příp. dělají nelogické pauzy v důsledku nezvládnuté dechové techniky; v pauzách nekoncových i na koncích výpovědí užívají nesprávnou intonaci (nenáležitou stoupavou intonaci na koncích významových celků, tedy antikadenci místo ukončující kadence či polokadence, častěji však klesavou ukončující kadenci místo polokadence; z nižších stupňů škol jim kromě jiného chybí povědomí o odlišných intonačních průbězích vět s otázkovou platností – chybně intonují zejm. otázky doplňovací); slovní přízvuk bývá často posunován na předposlední slabiku slov u studentů pocházejících ze slezské nářeční oblasti; opakovaně se také potvrzuje neznalost ortoepických pravidel o přízvukování předložek, stejně jako nakládání s logickými přízvuky (bývají umísťovány na významově nesprávná slova, někdy zcela chybí, jindy jsou užívány nadbytečně); celková modulace hlasu bývá nepropracovaná, studenti neumějí účelně měnit tempo a dynamiku podle smyslu textu (příčinou jejich nevyhovujícího frázování

a modulace bývá leckdy neporozumění textu – neumějí rozlišit podstatné údaje od nepodstatných, nejsou schopni bez pomoci proniknout do významové roviny textu).

6.1.2 Odchytky zjištěné u redaktorů a moderátorů

V mluvě redaktorů a moderátorů zpravodajských a publicistických pořadů veřejnoprávních médií (rozhlasové stanice Radiožurnál a televizních kanálů ČT1 a ČT24, u nichž jsme se zaměřili na pořady vysílané z pražského a ostravského studia) lze vysledovat následující nedostatky:

- neortoepická výslovnost samohlásek a samohláskových skupin: příliš otevřená nebo úzká výslovnost samohlásek (vlivem nářečí, obecné češtiny), nedodržování délky vokálů (nad nesprávným krácením převažuje prodlužování koncových krátkých samohlásek před pauzou), vynechání samohlásek nebo jejich redukováná výslovnost (ledabylou artikulací, nesprávným nastavením retní štěrbiny, rychlým řečovým tempem), neznalost ortoepických pravidel se projevuje také při nenáležitém užívání/neužívání rázu;
- porušená artikulace souhlásek: projevuje se u některých dásňových hlásek, zejména u [l], které zní tvrdě, u příliš ostré výslovnosti sykavek [s], [z], [c], nebo u vibrant [r] a [ř], jejichž realizace je buď zcela nesprávná, nehrčivá, nebo je [r] vyslovováno přehnaně hrčivě;
- neortoepická výslovnost souhláskových skupin: oslabená artikulace nebo úplné vynechávání hlásek, nesprávné zjednodušení souhláskové skupiny, nežádoucí souhláskové asimilační změny (znělostní i artikulační);
- nezvládnuté prozodické prostředky – intonace, frázování, logické přízvuky, tempo řeči: nesprávná intonace se projevuje zejm. v nekoncových pauzách, ve kterých slyšíme klesavou ukončující kadenci namísto náležité neukončující polokadence, nesprávné intonování otázek, příp. konce výpovědi nejsou intonačně náležitě signalizovány a následující výpovědi jsou navazovány bez pauz – k posluchačům se dostává málo srozumitelný tok informací bez významových předělů; někteří redaktoři mají stereotypní intonaci vět s rozdílnými komunikačními funkcemi, u některých žen je to celkově „zpěvavý“, intonačně značně rozkolísaný způsob řeči neodpovídající typu komunikátu; nelogické frázování – kladení pauz na nesprávná místa (pauzy jsou někdy nadbytečné, někdy chybí); nepromyšlené umístění logických přízvuků – jsou buď na významově nesprávných slovech, nebo je zdůrazňováno téměř každé plnovýznamové slovo – množí se tzv. „skandovaná řeč“.

Uvedené prohřešky mohou posluchačům znesnadnit porozumění sdělované informace – zvláště nedbalá artikulace samohlásek nebo zjednodušená výslovnost souhláskových skupin způsobující změnu významu slov, nedodržení signálů ukončenosti či neukončenosti výpovědi nebo nepromyšlené umístování logických přízvuků.

V souvislosti s uvedenými prohřešky z prostředí televizního a rozhlasového zpravodajství lze konstatovat, že je patrný rozdíl v nejčastějších chybách mluvčích z ostravských a pražských studií: pro pracovníky z pražského centra je kromě nesprávného frázování a intonace typické zejména větší množství chyb v artikulaci samohlásek, které způsobí i změnu významu slov, u zaměstnanců ostravských pracovišť převládají nedostatky prozodické, nekorektní artikulace hlásek je záležitostí pouhých jednotlivců.

6.1.3 Odchytky zjištěné u činoherců

Ze srovnávaných profesí se u herců ostravské činohry objevuje nejméně problémových jevů, přesto však je nacházíme i u nich, a to některé hojněji, jiné pouze u některých. Uvedeme typy nejčastěji se vyskytujících nefunkčních odchylek od ortoepické normy, a to se zřetelem na základní principy stylizované jevištní řeči a s odhlédnutím od náhodných chyb, přereknutí:

- u všech herců se občas vyskytnou nesrozumitelné výrazy nebo celé repliky, artikulační zadrmlení, jehož důsledkem je vypuštění hlásky nebo hlásek (slabik), „polknutí“ slova nebo jeho části, oslabená, redukováná výslovnost hlásek; příčinou bývá nedostatečná artikulační námaha, příp. zrychlené řečové tempo; u několika herců byla nedbalá výslovnost častější na zkouškách, ale během představení pro veřejnost se téměř nevyskytla (podle vyjádření herců je ovšem občas takové zadrmlení účelové, a to když zapomenou svou repliku a snaží se tento výpadek textu zakrýt);
- neortoepická výslovnost samohlásek a jejich seskupení (porušení kvality i kvantity vokálů vlivem místního slezského nářečí, ale také obecné češtiny u herců pocházejících z oblasti Čech), sporadicky problémy s užitím rázu;
- neortoepická výslovnost souhláskových skupin: nežádoucí souhláskové asimilační změny (znělostní i artikulační);
- odchylky v tvoření souhlásek: u herců nejsou výrazné a frekventované, pouze u některých z nich lze zachytit ostřejší výslovnost sykavek [s], [z], [c] nebo tvrdou výslovnost [l];
- prozodické prostředky: u několika osob byly zaznamenány problémy s intonací – nevýrazná intonace otázek (blízká oznamovacím větám), nefunkční melodické výkyvy

(„intonační skoky“ do vysokých hlasových poloh u žen), užití klesavé ukončující kadence místo náležité neukončující polokadence;

- některé odchylky jsou typické „herecké mluvní manýry“ (dopouštějí se jich herci vyššího věku): neznělá výslovnost znělých souhlásek (u mužů) nebo výslovnost otevřené samohlásky [a] místo samohlásky jiné (u žen), jež vznikají většinou při zvýšeném citovém zaujetí herců a snaze o větší zdůraznění výrazů (pomineme-li možnou afektovanost mluvy některých hereček).

Vyjmenované typy odchylek zjištěné poslechovou analýzou vybraných skupin profesionálních mluvčích (těch stávajících a v případě sledovaných studentů profesionálů budoucích) korespondují s ortoepickými nedostatky uváděnými v odborné literatuře. Zabývají se jimi pracovníci na různých univerzitních pracovištích v Čechách i na Moravě, zejména však ve Fonetickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy¹¹¹, kteří své analýzy hláskových i prozodických jevů zakládají na přesných přístrojových měřeních.

Např. M. Krčmová ve své publikaci (2008, s. 202–208) píše, že ortoepické obtíže vznikající při spojování hlásek se projevují na hranici morfémů, tj. na hranicích slov, mezi předložkou a následujícím jménem, mezi předponou a slovním základem a mezi částmi složených slov. Připojuje tvrzení, že „čím je výslovnost pečlivější, tím více se tyto hranice zvukově signalizují“, a dodává, že zákonitosti spojování jsou v těchto případech „poněkud odlišeny regionálně, přičemž ne vždy je regionem podmíněná výslovnost chápána jako spisovná dubleta“. Mezi ortoepické prvky vyžadující zvýšenou pozornost řadí spojování dvojic vokálů nebo konsonantu a vokálu patřících různým slabikám, úskalí asimilačních změn (znělostních v případě spojení konsonantů se sonorou nebo [v]), ale také spodob artikulačních, jejichž důsledkem bývá sbližování (zjednodušování) výslovnosti dvou stejných nebo různých souhlásek i složitějších souhláskových seskupení. Z prozodických prostředků upozorňuje na důležitost celkového zvukového členění celku promluvy pomocí pauz, přízvuků a intonace.

V. Štěpánová při shrnutí častých odchylek od kultivované výslovnosti zjištěných svým pozorováním mluvených projevů studentů, kteří „mají ambici stát se profesionálními mluvčími“, uvádí ve spojení se suprasegmentální rovinou „užívání neukončujícího melodému tam, kde by byl na místě melodém ukončující“, dále „neortoepické přízvukování, překotné tempo řeči a nevhodné umístování nádechových pauz“. Z hláskové roviny poukazuje na

¹¹¹ Viz např. tituly: Janoušková, Veroňková (2008); Pořízka, Kopečková (2018); Štěpánová (2013a); Veroňková (2004); Veroňková, Janoušková (2010); Veroňková (2012).

vysokou frekvenci řečových vad, na odchylky v kvantitě i kvalitě vokálů, vynechávání rázu, neortoepické asimilace znělostní i artikulační, zjednodušování souhláskových skupin nebo úplné vynechání konsonantu. „Největší počet odchylek od spisovné normy, které lze považovat za výslovnostní nedostatky, je způsoben nedbalou a netrénovanou artikulací, další jsou projevem nářečního původu mluvčích. Méně analyzovaných jevů lze přičíst naopak přehnané snaze nepoučeného mluvčího o korektní mluvu.“ (Štěpánová, 2019, s. 218–219)

Závěrem je možno konstatovat, že výčty problémových jevů různých autorů ukazují nejen na potřebu důkladnějšího seznamování se zvukovými kvalitami mluveného jazyka během výuky na základních nebo středních školách, ale také na nutnost sledování současné výslovnostní normy a její důkladný popis, který by mohl vyústit až v úpravu některých ortoepických zásad v budoucí moderní výslovnostní kodifikační příručce.

6.2 Aktuální otázky slovenské ortoepie

Patrik Petráš

V podkapitole 6.2 se věnujeme nejčastějším výslovnostním odchylkám, které ve srovnání s kodifikovanou slovenskou spisovnou výslovností můžeme v současné slovenštině registrovat. Zároveň si všímáme i příčin těchto odchylek. Některé aktuální otázky slovenské ortoepie (např. výslovnost hlásky [l'] či intonace slovenské věty) nejsou ani dnes uspokojivě dořešeny, proto jim věnujeme větší pozornost. Na analyzované problémy se snažíme hledět prizmatem sociolingvistiky. Například u intonačních forem oznamovacích vět, které nejsou ve shodě s kodifikovanou konkluzivní kadencí, si klademe otázku, zda je nutné je automaticky hodnotit jako chybné – bez ohledu na jejich funkční zacílení.

Při popisu výslovnostních odchylek vycházíme zejména z vlastního pozorování jazykových projevů vysokoškolských studentů filologicky i pedagogicky orientovaných studijních oborů na Slovensku a také projevů tzv. profesionálů slova, zejména pracovníků médií (moderátorů, redaktorů apod.). Svá pozorování doplňujeme o zjištění a hodnocení dalších lingvistů.

Zásadní vliv na současnou výslovnost mají zejména nářeční základy regionů, z nichž uživatelé slovenštiny pocházejí. Zde je potřeba konstatovat, že v posledních letech jsme zaznamenali přeskupení v dominanci, resp. vlivu nářečních makroareálů na standardní slovenštinu. Zatímco kdysi měla určující roli ve vývoji spisovné slovenštiny střední slovenština, kterou si vzala za vzor i štúrovská kodifikace¹¹², v současnosti takové „centrální“

¹¹² Více viz podkap. 2.2.2 *Kodifikace spisovné slovenštiny Ľudovítem Štúrem*.

postavení přebrala „západní slovenština“. Ľ. Kralčák (2015, s. 89) konstatuje, že „jazyk so stredoslovenským nárečovým základom je v slovenskom politickom, kultúrnom a najmä masovokomunikačnom centre v prevažnej miere pod nepretržitým vplyvom hovorenej podoby slovenčiny, do ktorej presakujú prvky západoslovenského nárečového základu“. Taková mluvená spisovná slovenština je pak podle autora prostřednictvím médií šířena do ostatních oblastí Slovenska a ve vědomí uživatelů slovenštiny se chápe a postupně i fixuje jako mluvená norma. Podle autorova pozorování běžný uživatel slovenštiny na západním Slovensku považuje za jeden z nejvýraznějších indikátorů spisovného jazyka dvojhlásky (zejména dvojhlásky s *i*-ovým segmentem). Ľ. Kralčák dále uvádí, že právě západoslovenští komunikanti jsou původci hyperkorektních podob, jako např. *plieseň* (správ. *pleseň*), *čiašník* (správ. *čašník*), *šialka* (správ. *šálka*) apod. (Ibid.)

Za formu, která je dnes nejefektivněji schopna šířit makroareálové prvky celonárodně, lze podle Ľ. Kralčáka (ibid., s. 90) považovat běžnou mluvenou podobu slovenštiny v oficiálních a polooficiálních projevech zacílených spisovně, resp. standardní varietu. Jako projev toho, že v současnosti se západoslovenský nářeční základ podílí na formování mluvené podoby spisovné slovenštiny, považuje Ľ. Kralčák (ibid.) tyto hláskoslovné znaky:

- výslovnost středního *l* v pozicích měkkého *l'*;
- oslabování *u*-ového segmentu ve výslovnosti dvojhlásky *ô* [ɤo], příp. jeho nahrazování dlouhým vokálem *ó*, např. *môžem*, *vôbec* místo náležitých tvarů *môžem*, *vôbec*;
- užívání diftongu *io* v důsledku paradigmatické analogie, např. *o babiom lete*, ale i tvary *s väčšiou*, *o lepšiom*, které autor zaznamenal v nepřipravených i v některých připravených oficiálních projevech v masmédiích (televizní předpověď počasí).

6.2.1 Segmentální rovina současné slovenštiny

V rámci výslovnosti samohlásek se nejčastěji setkáváme s **nedodržováním kvantity**, a to z důvodu vyššího tempa řeči či snahy zkracovat delší slova, ustálená nebo často používaná slovní spojení.¹¹³ Zkracování, resp. neuplatňování kvantity můžeme pozorovat zejména u Východoslováků, je to jeden ze základních znaků východoslovenských nářečí (např. nářeční tvary *rubac*, *lupac* namísto spisovných tvarů *rúbat'*, *lúpat'*). Zkracování délek v nářečních slovech pak může ovlivňovat i zkracování délek v jinak spisovných výrazech. Západoslováci naopak pod vlivem svých nářečí mohou používat nesprávné délky, jako např. ve tvarech

¹¹³ Více viz podkap. 4.1.2.1 *Kvantita samohlásek*.

voják, ból, krájá (správ. *vojak, bol, krája*), na které upozorňují i *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 42).

Z nejčastějších chyb ve **výslovnosti dvojhlásek** je potřeba zmínit především nahrazování dvojhlásek dlouhými monoftongy, např. *porádná* místo *poriadna* (i s porušením rytmického krácení), *lepšie* místo *lepšie*, *cudzú* místo *cudziu* apod. Z dalších chyb lze uvést např. vyslovování dvojhlásky jako různoslabičného spojení dvou krátkých samohlásek či vkládání souhlásky *j* do tzv. *i*-ové dvojhlásky.¹¹⁴

Přestože se **tvrdý hlasový začátek** a **ráz** ve spisovné slovenštině podle *Pravidel slovenské výslovnosti* (Král', 2009, s. 46) až na některé zvláštní případy nevyskytují¹¹⁵, výzkum Ľ. Rendára (2015) na materiálu televizního zpravodajství potvrdil, že ráz a tvrdý hlasový začátek se v mluvní praxi vyskytuje. Autor ho identifikoval např. v těchto spojeních: *životným optimizmom, a ten, a teraz, majiteľom a peniaze, mala aj podľa*: [životním ?optimizmom, ?a_ten, ?a_teraz, majiteľom ?a_peňjaze, mala ?aj_podľa].¹¹⁶ Ľ. Rendár dále na materiálu nahrávek čteného textu vysokoškolskými studenty slovenského jazyka a literatury zkoumal, zda se ráz ve slovenštině vyskytuje i uvnitř slova. Identifikoval tak výslovnost rázu např. ve slovech *vysokoakostnej, naaranžované, ktovieako, neefektívne*: [visoko?akostnej, na?aranžované, ktovie?ako, ňe?efektívne]. Rendárův výzkum tedy dokazuje, že tvrdý hlasový začátek a ráz se často vyskytuje i na jiných místech než na hranicích slov.¹¹⁷

Ze souhláskového systému je zřejmě jedním z nejdiskutovanějších problémů ve slovenské ortoepii **výslovnost měkkého (palatálního) l'**. Můžeme konstatovat, že v současné slovenštině se jeho výslovnost vytrácí, a to zejména v pozicích, kde se měkkost nevyznačuje háčkem, např. *lebo, les, lipa* vyslovené jako [lebo, les, lipa] místo kodifikovaných podob [l'ebó, l'es, l'ipa] (jde o tzv. fonologicky slabé pozice).¹¹⁸ V oficiálních projevech, např. v médiích s celostátním vysíláním (zejména ve zpravodajských pořadech), se výslovnost hlásky *l'*, jejíž měkkost je zaznačena i háčkem, obvykle dodržuje, např. *veľa, ľahký, ľavica* vyslovované jako [veľa, ľaxkí, ľavica]. V méně oficiálních projevech, resp. v běžné mluvené komunikaci se však měkké *l'* vytrácí i v těchto pozicích: [vela, laxkí, lavica]. Pokud jde o regionální diferenciaci slovenštiny, měkké *l'* se dobře udržuje zejména tam, kde je nářečně podloženo (např. východoslovenské a středoslovenské nářečí). Nářečí však není jediným

¹¹⁴ Více viz podkap. 4.1.2.3 *Výslovnost dvojhlásek*.

¹¹⁵ Více viz podkap. 4.1.2.4 *Výslovnost samohláskových skupin ve slovenštině*.

¹¹⁶ Podrobněji in Rendár (2015, s. 7–71).

¹¹⁷ Podrobněji in Rendár (2015, s. 74–77).

¹¹⁸ Více ke kodifikované výslovnosti *l – l'* viz podkap. 4.2.3.5 *Tvrde a měkké souhlásky*.

faktorem, který rozhoduje o „podpoře“ výslovnosti měkkého *l'*. S. Habijanec (2017, s. 216) upozorňuje, že rurální konotace výslovnosti [l'e], [l'i] zasáhla i nositele nářečí, kteří v městském nebo sociálně prestižnějším prostředí od této výslovnosti upouštějí. V rámci výslovnosti patří právě nevyslovování měkkého *l'* mezi jeden z nejvíce kritizovaných výslovnostních nedostatků, resp. v minulosti šlo o jednu z nejvíce kritizovaných výslovnostních chyb. Např. V. Uhlár konstatoval neuspokojivou situaci ve výslovnosti hlásky *l'* již v roce 1940, když kritizoval zejména školní praxi. (Uhlár, 1940, s. 204–211) Zanedbávání výslovnosti *l'* ve městech a některých dalších oblastech konstatuje i později, přičemž zvláště upozorňuje na porušování výslovnosti *l'* ve slabikách se samohláskami *e, i, í* a dvojhláskami *ia, ie, iu*, v nichž se měkkost nevyznačuje háčkem. (Uhlár, 1958, s. 91–102) I v novější odborné literatuře zaznamenáváme kriticky orientované hodnotící postoje, pokud jde o nedostatečné měkčení *l'* nebo jeho nahrazování tzv. tvrdým *l*, na které například upozorňuje i Á. Král v *Pravidech slovenského pravopisu* (2009, s. 68). Podle J. Kačaly (1997, s. 65–72) považuje část Slováků souhlásky *l* a *l'* za tak blízké, že je ve výslovnosti (někdy ani v písmu) nerozlišuje a ztotožňuje je s hláskou *l*. Autor registruje nerozlišování *l'* a *l* i v takových případech, když tyto souhlásky mají významotvornou platnost, jako např. v dvojicích *lavica – ľavica, rola – roľa, lad – ľad* apod. J. Kačala upozorňuje, že hláska *l'* má ve slovenském hláskovém systému pevné místo, je odůvodněna funkčně, jazykovězeměpisně i kodifikačně, proto je podle autora potřeba toto pevné systémové postavení posilovat a upevnit ho i v každodenní dorozumívací praxi. L. Rendár (2006, s. 51–60) konstatuje, že ačkoli se měkké *l'* v běžných, ale i veřejných projevech vyskytuje stále méně, stále má oporu i v běžných méně kultivovaných projevech (zejména na východním a středním Slovensku). V řeči herců, hlasatelů, moderátorů, komentátorů a jiných mluvnických profesionálů považuje autor spisovnou výslovnost *l'* za individuální (roli zde podle L. Rendára hraje i to, z jakého nářečního prostředí mluvčí pochází a jaké výslovnostní návyky si osvojil), avšak směřuje se spíše k tvrdé, případně oslabené, poloměkké výslovnosti *l'*. Problematická je zejména výslovnost *l'* v tzv. slabých pozicích, tj. pokud se palatální *l'* nachází před samohláskami *e, i, í* a před dvojhláskami *ia, ie, iu*. Také podle S. Ondrejoviče (2019, s. 154–155) dnešní živá norma kultivované slovenštiny požaduje ve všech výslovnostních stylech výslovnost palatálního *l'* před zadními vokály, souhláskami a před pauzou, ale před samohláskami *e, i, í* a dvojhláskami *ia, ie, iu* je ve většině případů běžná nepalatální výslovnost, přičemž palatální výslovnost zde autor hodnotí jako často silně příznakovou. Výslovnost skupin [l'e], [l'i] za dnes již nezvratně příznakovou považuje i S. Habijanec (2017, s. 216).

V rámci měkkostní korelace *t', d', ň, l' – t, d, n, l* se dále setkáváme s případy **nesprávného měkčení jiných souhlásek**, především jde o vyslovování měkkého *t'* místo tvrdého *t* v ukazovacích zájmenech *tie, tieto*. Častá je tedy výslovnost těchto slov jako [t'ie, t'ieto] místo kodifikované výslovnosti [tie, tieto].¹¹⁹

V řečové praxi registrujeme v některých případech i **nesprávný průběh znělostní asimilace**. Tato výslovnost bývá často ovlivňována nářečím regionu, z něhož mluvčí pochází. Například pro východoslovenská nářečí je typické uskutečňování asimilace předložek *s/so, k/ku* před osobními zájmeny, kde by asimilace probíhat neměla. Zejména u mluvčích, kteří mají takovou výslovnost nářečně podloženou, můžeme registrovat výslovnost spojení *s ním, s ňou, s nami, s vami, so mnou, ku mne* ako [z_ňím, z_ňou, z_nami, z_vami, zo_mnou, gu_mne].¹²⁰

Dalším faktorem ovlivňujícím výslovnost je i národnostní příslušnost mluvčích, resp. jejich mateřský jazyk. Ve slovenském jazykovém prostředí se u mluvčích, jejichž mateřská řeč je maďarština, často setkáváme s **nahrazováním znělé hlásky *h* neznělou hláskou *ch* [x]**. Toto nahrazení znělé hlásky neznělou má pak vliv i na průběh znělostní asimilace například ve slovech jako *rozhodnúť, rozhlas*, která tito mluvčí vysloví [rosxodnúť, rosxlas] místo [rozhodnúť, rozhlas]. S opačným případem, kdy se místo *ch* [x] vyslovuje [h], se bez ohledu na vliv mateřského jazyka setkáváme zejména v méně kultivovaných projevech, jde například o výslovnost slova *nechat'* jako [ňehať] místo [ňexať]. Na tyto případy upozorňují i *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 61).¹²¹

Další výslovnostní jev je opět nářečně podložen, tentokrát zejména západoslovenskými dialekty. **Jde o nahrazování bilabiálního [u] na konci slabiky hláskou [f]**, v důsledku čehož se setkáváme s výslovností slov jako *krv* či *prvky* v podobě [krf, prfki] místo [krʊ, prʊki].¹²²

Frekventovanější odchylkou ve výslovnosti je i **zjednodušování souhláskových skupin**, které se podle platné kodifikace nezjednodušují. Jde zejména o souhláskové skupiny *stn, stň, zdn, zdň, štň, ždň, stl, zdl, stl', ctň*, jež se nacházejí například ve slovech *čestný, miestny, vlastne, šťastný, prázdniny, starostlivý, týždňový* apod. Ve výslovnosti těchto skupin se setkáváme s vynecháváním souhlásek *t, d*, uvedená slova se tudíž někdy vyslovují [česní, mjesni, vlasne, šťastní, prážňini, staroslivi]¹²³, [tížňový] místo [čestní, miestni, vlastne, šťastní,

¹¹⁹ Více ke kodifikované výslovnosti *t – t'* viz podkap. 4.2.3.5 *Tvrdé a měkké souhlásky*.

¹²⁰ Více k průběhu znělostní asimilace před osobními zájmeny viz podkap. 4.2.3.3 *Znělostní asimilace*.

¹²¹ Více ke znělostní asimilaci [x] – [ɣ] ([h]) viz podkap. 4.2.3.3 *Znělostní asimilace*.

¹²² Více k výslovnosti souhlásky *v* a jejích variant in podkap. 4.2.3.2 *Souhláska v a její výslovnostní varianty*.

¹²³ O výslovnosti měkkého *l'* před *i, í, e, ia, ie, iu* viz výše.

prázdnini, starostliví, tíždňoví]. Ustálenou výjimku u zjednodušování těchto skupin však představuje výslovnost číslovek, proto se např. číslovky *šestnást'*, *šestnásti* (základní číslovka), *šestnásty* (řadová číslovka) podle platné kodifikace vyslovují [šesnást', šesnást'i, šesnásti], můžeme však registrovat i výslovnost [šestnást', šestnást'i, šestnásti]. Někdy se zjednodušují i souhláskové skupiny *šs*, *žs*, *sš*, *zš*, *zž*, *sč*, *čs*, *zč*, když se např. slova *černošský*, *kováčsky* vyslovují jako [černoskí, kovácki] místo [černošskí, kováčski]. Tuto chybu ve výslovnosti hodnotí *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ibid., s. 77) jako znak nekultivované řeči.¹²⁴

6.2.2 Suprasegmentální rovina současné slovenštiny

Nejzřetelnější výslovnostní odchylky v suprasegmentální rovině můžeme pozorovat v oblasti přízvukování, kladení důrazu, ale zejména ve větě melodii. Je však potřeba si uvědomit, že tyto suprasegmentální jevy působí ve větě jako jeden komplex a vytváří intonační kolorit věty.

Ve spisovné slovenštině se hlavní přízvuk slova nachází na jeho první slabice a je stálý, tedy nemění svou pozici ve slově.¹²⁵ U určité skupiny mluvčích však můžeme registrovat **přízvukování předposlední slabiky slova** (pokud má slovo tři nebo více slabik) před pauzou uvnitř věty nebo na jejím konci (přízvuk na penultimě). Jde o charakteristický středoslovenský přízvuk, který M. Bugárová (2001, s. 17–22) považuje za jev větě melodie. Rozdíl mezi středoslovenskou melodií a melodií ve spisovné slovenštině autorka dokumentuje na příkladu věty *Nikto sa ťa nezastáva*, v níž se charakteristický středoslovenský přízvuk nachází na slově *nezastáva*. Typické zvednutí tónu nastává na předposlední slabice *tá*, poté následuje poklesnutí tónu na poslední slabice. Ve spisovné slovenštině se nachází přízvuk na první slabice *ne-* (projevuje se na ní zvednutí tónu oproti předchozí slabice) a následně tón klesá až ke konci slova a výpovědi.

Zejména v mediálních mluvených projevech můžeme v současnosti registrovat **užívání větěného přízvuku, resp. důrazu ve větě bez ohledu na významovou stavbu výpovědi**. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 89) v této souvislosti uvádějí příklad věty *Denná teplota sa bude pohybovať okolo dvadsať stupňov*, přičemž větňý přízvuk by se vzhledem k jádru výpovědi měl nacházet na slově *dvadsať*, nikoli na slově *stupňov*, jak je to však podle Á. Krále možno v televizních předpovědích počasí pozorovat.

¹²⁴ Více k výslovnosti souhláskových skupin viz podkap. 4.2.3.7 *Souhláskové skupiny*.

¹²⁵ Více ke kodifikaci přízvuku viz podkap. 4.3.1 *Přízvuk*.

Dále se v současném televizním zpravodajství (zejména soukromých televizí) můžeme setkat s **nepřiměřeným zdůrazňováním částí výpovědi**, které často vedou až k dramatizaci výpovědi, což se projevuje zejména zvýšenou intenzitou a různými melodickými zdvihy na slabikách zdůrazňovaných částí. Tento jev považujeme za jeden z charakteristických znaků projevů zejména některých redaktorů, kteří v televizním zpravodajství uvádějí tzv. vstupy z terénu (vysílané živě nebo i předtočené).

V tradiční koncepci se slovenská intonace vět obvykle hodnotí na ose intonačně bezpříznakové – intonačně příznakové – intonačně chybné věty. Je-li situace normální, bez nápadných emocí, pak výpovědi mají podle M. Bugárové (2001, s. 54) charakter neutrálnosti (nepříznakovosti) bez intonačních zlomů a umožňují plynulé vnímání informace. Pro takové výpovědi jsou charakteristické konkluzivní kadence. V příznakové výpovědi se vyjadřuje citový postoj mluvčího ke skutečnosti. Příznakovost mohou signalizovat jazykové, ale i mimojazykové zvukové prostředky, např. prodlužování trvání samohlásek, citové odmlky ve výpovědi apod. Za intonačně chybné hodnotí autorka výpovědi bez zřetelného ukončení, je zde možno pozorovat tendenci k vyšším tónům.

V současnosti považujeme toto tradiční hodnocení intonačních průběhů výpovědi za překonané. Zejména v oblasti televizního zpravodajství, ve kterém dnes můžeme pozorovat velkou variabilitu v obsahovém zaměření příspěvků a s tím související pestrost jejich intonačního ztvárnění, nelze podle našeho názoru takové rigorózní hodnocení intonačního ztvárnění výpovědi uplatnit, protože dostatečně nezohledňuje komunikační zaměření takto modulovaných výpovědí.

Výzkumem intonačních variant v televizním zpravodajství se zabýval M. Olšiak. Autor zjistil pravidelně se opakující, stereotypní nedodržování správné melodie na konci věty. Namísto očekávaného poklesu hlasu na konci výpovědi se na posledních dvou slabikách hlas zvedá, čímž poslední slovo tónově převyšuje předcházející výpovědní úsek. Toto mechanické intonační zvedání posledního slova nebo slovního spojení věty bylo opakujícím se nefunkčním průběhem koncového úseku věty, které posluchač vnímá jako „houpání“, resp. „zpívání“. Pokud se tento jev opakuje, působí stereotypně, monotónně. (Olšiak, 2008, s. 179) Jako stereotypní vyhodnotil autor také intonační „drobení“ věty či souvětí s cílem zdůraznit určitý úsek ve výpovědi. Podle autora však hlasatel často dělí větu na nevhodném místě, což může vést k tomu, že posluchač bude toto místo místo vnímat jako signál konce věty. Věta však potom dále pokračuje, a to z vyšší hlasové polohy, což se podobá intonačnímu zahájení nové věty. M. Olšiak upozorňuje také na riziko osvojení si tzv. čtecí intonace, kterou může hlasatel získat pravidelným a opakovaným hlasitým čtením. Tento jev souvisí s výpovědní

perspektivou. Melodie věty je v takovém případě plochá, čtení působí uměle, modalitní signalizace typu výpovědi se objeví obvykle až na jejím konci, absentuje zde zvuková signalizace východiska a jádra výpovědi. Moderátoři a redaktoři se v dnešní době snaží podle autora o jakousi uvolněnost, spontánnost, resp. promluvu s cílem přiblížit se divákovi, s čímž souvisí i další intonační prvky. Uvedené projevy lze pozorovat zejména u méně závažných témat. Charakteristické je zde úsilí tlačit hlas do nižší polohy, což má za následek neschopnost intonovat takový interval melodického poklesu, jaký vyžaduje signál konkluzivní kadence oznamovací věty. (Ibid., s. 180–181)

Kriticky se k intonační realizaci mediálních projevů vyjádřil i Á. Král', který na podkladu bezpříznakové intonace oznamovací věty upozorňuje na různé příznakové intonační formy v projevech pracovníků rozhlasu a televize. Podle autora jde o příznakový stereotyp, ve kterém mediální pracovníci „posledný rytmický takt věty nebo súvetia (výpovede) intonujú so stúpavou alebo zdvihnutou rovnou melódiou, často aj so stúpajúcou, resp. neklesajúcou intenzitou“. (Král', 2001, s. 261) Takový intonační stereotyp se podobá signálu neukončující melodie, ale neshoduje se s ním. Z fonologického hlediska takový typ hodnotí autor jako fakultativní, resp. individuální variantu, které nelze přisoudit zvláštní jazykovou funkci. (Ibid.) Á. Král' svá tvrzení ve studii dokládá příklady nahrávek z vysílání *Slovenského rozhlasu* a konstatuje, že mu šlo především o to, aby uvedl objektivní fakta o dávno kritizovaných chybách „jazykovej kultúry v oblasti intonácie slovenskej vety v Slovenskom rozhlase, v Slovenskej televízii a v Markíze“. (Ibid., s. 275)

Na uvedený Králův příspěvek reagovala H. Čertíková (2002, s. 74), která „rozbíjení“ přirozené melodiky považuje za módní záležitost, jejími slovy za jakýsi „estetický ideál“, který na Slovensku začala šířit soukromá média a který se postupně začíná objevovat i v projevech redaktorů zejména zpravodajských a mládežnických pořadů *Slovenského rozhlasu*. Autorka se snaží analyzovat příčiny tohoto stavu a uvádí, že situaci nepříznivě ovlivňuje i ta skutečnost, že do *Slovenského rozhlasu* často přicházejí pracovat redaktoři ze soukromých médií, kteří jsou poznamenáni příznakovou intonací užívanou na těchto stanicích. Stejně tak studenti žurnalistiky, jak uvádí dále, pravidelně poslouchají soukromá rádia a často s nimi i spolupracují. Tím pak zcela přirozeně přebírají i defektní intonaci. Takovíto pracovníci se podle autorky vyznačují velmi silným intonačním stereotypem, který však nemá vliv jen na melodii věty, ale i na její celkový rytmus, což má za následek nerespektování přirozeného rozhraničování řeči přízvuky na vrcholech taktů, rozslabikovanou řeč a akcentování, „dotlačování“ posledních slabik větných celků. Autorka zaznamenala rovněž nahrazování melodiky silou, což se projevuje striktně dynamickými důrazy či

dotlačováním koncových slabik namísto melodického poklesu. (Ibid., s. 74–75) Nesouhlasí však s pořadím médií, které podle frekvence defektní intonace uvádí Á. Kráľ (2001, s. 275) – *Slovenský rozhlas, Slovenská televize, Markíza*. Podle H. Čertíkové (2002, s. 76) je z hlediska jazykové a řečové kultury *Slovenský rozhlas* hodnocen stále nejvýše.¹²⁶

K analyzované studii Á. Krále zaujal stanovisko také S. Ondrejovič, který se zamýšlí nad tím, zda lze intonaci kodifikovat jako kterýkoli jiný zvukový jev, nebo zda vyžaduje speciální přístup, resp. zda je ortoepická situace v době psaní článku stále stejná, jako byla v časech přípravy *Pravidel slovenské výslovnosti* (1984). (Ondrejovič, 2002, s. 77) S. Ondrejovič uvádí, že právě média mají v současnosti nejsilnější vliv na utváření norem (nejen intonačních a zvukových), a dále upozorňuje, že na oblast intonace se někdy nahlíží jako na jev, který je proměnlivější a ve svém vyznění variabilnější a také obtížněji zachytitelný a kodifikovatelný než segmentální zvuková rovina. (Ibid., s. 78)

Autor zároveň upozorňuje na dvojí roli intonace: první role souvisí s komunikovaným obsahem, druhá odráží citový postoj mluvčího; v mluvených projevech se obě tyto role vzájemně prolínají. (Ibid., s. 79) Podle Ondrejoviče je kadence oznamovacích vět (podobně jako rozkazovacích vět a doplňovacích otázek) ve slovenštině skutečně klesavá, přičemž tón začíná klesat na přízvukné slabice jádra výpovědi a pokračuje v klesání až po její konec. Upozorňuje však, že pokles melodie nemusí končit až na dolní hranici hlasového registru mluvčího, jak je tomu v deklamačním projevu. Vydělované melodické podoby jsou podle autora pro daný typ charakteristické, ne však jediné možné. Zatímco nepříznaková kadence se vyskytuje v neutrální výpovědi jako jednoduchá forma jeho ukončení, příznaková kadence zprostředkovává i další informaci, mimo jiné též přesouváním větného přízvuku z koncové pozice. Důležitější roli zde hraje funkční uplatnění intonačního průběhu než jeho porovnávání s abstraktním modelem. Například oslovení *Dobrý deň, vážení poslucháči* si lze představit s kadencí, která nevyzní klesavě, přesto bez rušivých účinků. (Ibid.) V mediálním vysílání podle autora totiž „nejde len o úlohu informovať, ale aj o to, aby prejav moderátora pôsobil na poslucháča v zmysle persuzívneho efektu a vyvolal príjemnú atmosféru“. (Ibid.) S. Ondrejovič tedy konstatuje, že v mediálním prostředí lze považovat za nesprávné intonační formy jen takové, které mají na posluchače rušivý účinek, přičemž do této kategorie popisovaná „rozhoupaná“ intonační schémata patří. (Ibid., s. 80)

¹²⁶ V době publikace článků Á. Krále a H. Čertíkové byly *Slovenský rozhlas* a *Slovenská televize* samostatnými institucemi. V současnosti tvoří společnou instituci *Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS)*. Viz *Organizačná štruktúra* [online]. Dostupné na: <https://www.rtv.s.org/o-rtvs/organizacna-struktura> [cit. 13. 2. 2022].

Uvedeme dvě ukázky projevů ze slovenského zpravodajství soukromé televize, na kterých se pokusíme dokázat, že ani intonace oznamovací věty, kterou nelze ztotožnit s kodifikovaným průběhem konkluzivní kadence, nemusí být hodnocena jako chybná, protože se jí může signalizovat kladné ladění prezentované informace a pozitivní, přátelské naladění moderátorů vůči divákům.¹²⁷

Zvolené ukázky jsou z uvítacích bloků zpravodajského pořadu, které sestávají z kontaktních prvků (pozdravy, uvítání) a z tzv. úvodní informace, tj. z nějaké události, která se během dne odehrála. Snahu o pozitivní naladění diváků lze pozorovat i v kladném ladění některých úvodních informací. Někdy dokonce moderátoři v tomto bloku přímo diváky upozorní, že pro ně mají připravené i dobré zprávy, přičemž jednu z nich také uvedou v rámci zmíněné úvodní informace. Takový případ reprezentuje následující ukázka:

Ukázka č. 1:¹²⁸

JZ: *Bliži sa víkend a s ním aj dobré správy.*

MCh: *Počasie už bude pripomínať jar a bodku za zimou dávajú aj meteorológovia.*

JZ: *Príjemný dobrý večer pri sledovaní Televíznych novín na Markíze.*

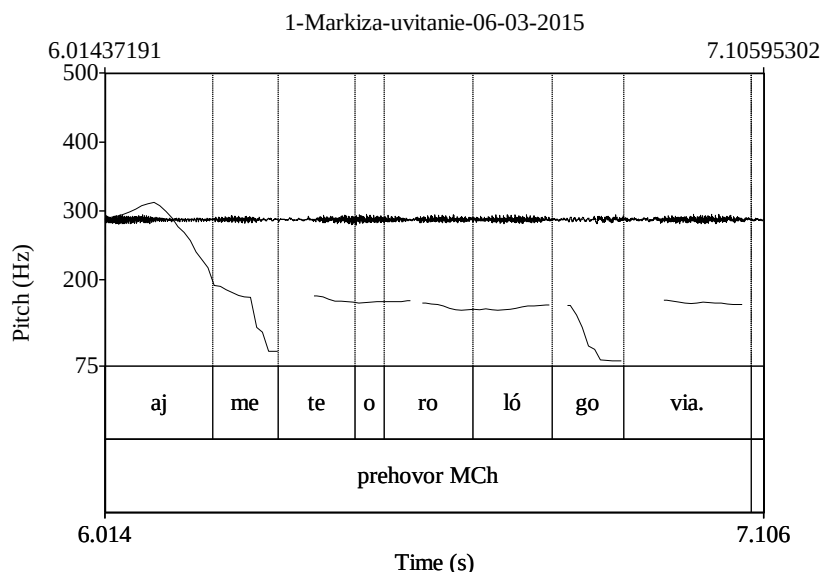
MCh: *Dobrý večer.*

Z uvedené ukázky měla nejzajímavější melodický průběh promluva *Počasie už bude pripomínať jar a bodku za zimou dávajú aj meteorológovia*, především její koncová část *aj meteorológovia*. Částice *aj* svým mírnějším melodickým zvednutím oproti předchozímu úseku uvádí slovo *meteorológovia*. Toto slovo s netypicky vysokým počtem slabik pro slovenštinu uzavírá výpověď s pozitivním obsahem, což vnímáme jako hlavní příčinu toho, že zde není přítomno klesání melodie, jaké bychom při konkluzivní kadenci očekávali. Melodická křivka úseku *aj meteorológovia* sice poukazuje na velmi mírné klesání melodie (viz graf 1), ale z hlediska auditivního dojmu nepozorovatelné. V podstatě můžeme zhodnotit, že toto slovo se víceméně drželo na jedné melodické hladině. V tomto případě je melodie především odrazem pozitivního tématu, ale mohli bychom říci, že i pozitivního naladění moderátorky, což spolu přirozeně souvisí.

¹²⁷ Podrobnější analýzu uvedených ukázek uvádí Petráš (2016, s. 55–70).

¹²⁸ Iniciálami JZ a MCh označujeme promluvy moderátora a moderátorky, kteří se při jejich čtení střídali.

Graf 1: Melodie závěrečného úseku první promluvy moderátorky MCh v ukázce č. 1.

Rovněž následující projev je ukázkou prezentování pozitivně laděných informací v televizním zpravodajství, což se opět projevilo i v intonačním ztvárnění výpovědi:

Ukázka č. 2:¹²⁹

PŠ: *Dnes v noci si |109 ms| pospíme o hodinku menej.*

ZP: *Mení sa čas a to znamená, že dni budú odrazu |64 ms| čarovne dlhé.*

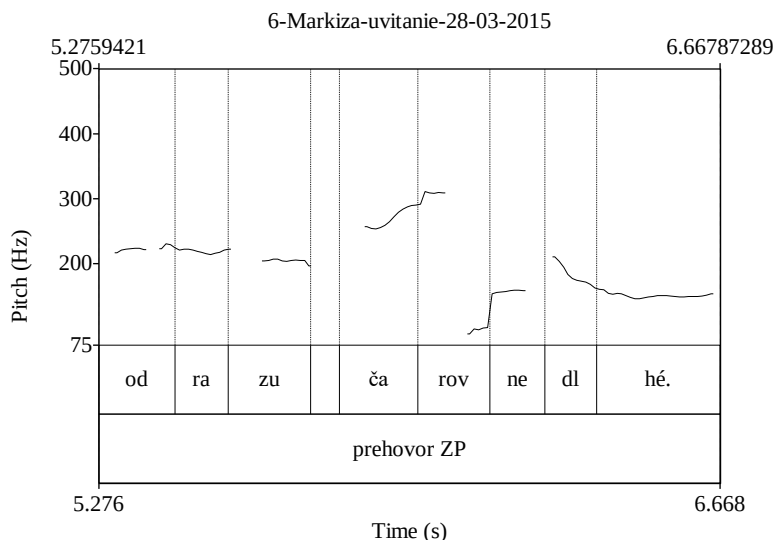
PŠ: *Ešte predtým sú tu ale naše Televízne noviny.*

ZP: *No a aj dnes sme tu pre vás s aktuálnymi informáciami, sme radi, že ste s nami.*

Tento projev obsahoval více intonačně zajímavých úseků. Vzhledem ke sledovanému cíli se však zaměříme jen na průběh promluvy *Mení sa čas a to znamená, že dni budú odrazu čarovne dlhé*. Snad nejzřetelněji se pozitivní naladění moderátorky, stejně jako její snaha o jakýsi „řečový efekt“ projeví na koncovém úseku *čarovne dlhé*. Tato část byla opět melodicky zvednuta (viz graf 2). Na poslední slabice *hé* se nerealizovalo pozorovatelné či výraznější klesání melodie, ale slabika se držela na relativně vysoké tónové výšce, což bylo ještě více zvýrazněno i jejím prodlouženým trváním (trvání: 304 ms). Domníváme se, že v tomto případě lze již mluvit o emfatických náznacích dané výpovědi. Melodický průběh analyzovaného úseku znázorňuje graf 2:

¹²⁹ V ukázce č. 2 se vyskytla i výrazněji prodloužená slova, resp. slabiky. Tyto případy vyznačujeme podtržením. Mezi svislými čarami uvádíme trvání pauzy v milisekundách (ms) na místech, kde se tyto pauzy vyskytly.

Graf 2: Melodický průběh závěrečného úseku promluvy moderátorky ZP v ukázce č. 2

Ačkoli ani tento melodický průběh není explicitním příkladem konkluzivní kadence, myslíme si, že je potřeba ho vnímat ve shodě s funkcí této promluvy – jde o uvítací blok zpravodajského pořadu, kde se moderátoři snaží působit mile, proto se tu také zdůrazňují pozitivní aspekty úvodní informace, které se i melodicky aktualizují.

Domníváme se, že i tyto analyzované ukázky poukázaly na to, že intonace je variabilnější jev, který nelze kodifikovat v takové míře jako segmentální oblast zvukové roviny jazyka, protože se jí mohou realizovat i zvláštní komunikační funkce (např. navázání přátelského kontaktu s posluchačem/divákem, navození příjemné atmosféry apod.). Proto je potřeba k tomuto jevu přistupovat diferencovaně.

6.3 Výslovnostní problémy polských rodilých mluvčích

Milena Hebal-Jeziarska

V této kapitole jsou popsány některé jazykové jevy, které působí obtíže rodilým mluvčím polštiny, zejména studentům oboru filologie. Vycházíme zde z poznatků z ortofonických seminářů realizovaných v rámci projektu *Ortoepie západoslovanských jazyků* a také z výuky polské fonetiky. Seminářů se zúčastnilo 100 osob, byli to především vysokoškolští a středoškolští studenti. Výběr témat byl dán cvičeními, která byla probírána na seminářích a ve výuce. Většina úkolů byla vypracována pro fonetické semináře, které byly součástí realizace výše uvedeného grantu; jsou zahrnuty do cvičebnice *Orthoepy of West Slavonic*

Languages. Practical Exercises (2020). V závěru kapitoly se podělíme o stručnou reflexi ze seminářů polské výslovnosti pro české a slovenské studenty, kteří polštinu nestudují.

6.3.1 Výslovnost samohlásek

Zdálo by se, že polské samohlásky by Polákům neměly činit větší potíže. Většina prací přitom upozorňuje na jejich nesprávnou artikulaci. Problém se týká polských běžných i profesionálních mluvčích, včetně herců, zpěváků a novinářů. Autoři publikací věnovaných jevištní výslovnosti a logopedii řadí k těmto chybám kromě jiného následující: neznělá výslovnost samohlásek (Doleżyńska-Walczak, Doleżyński, 2020, s. 505; Nowakowski, 1997, s. 108), změna barvy hlásek: samohlásky [a], [o] připomínající ve výslovnosti hlásku [u], samohláska [i] artikulovaná podobně jako samohláska [y], široká výslovnost samohlásek [i], [y], [u], které se blíží hláskám [e] a [o] (Doleżyńska-Walczak, Doleżyński, 2020, s. 518; Nowakowski, 1997, s. 105), částečná nebo úplná redukce samohlásek (Luboń, 2020, s. 540; Nowakowski, 1997, s. 104).

Hlavním problémem, který jsme pozorovali u studentů, není ani tak záměna (substituce) hlásek, jako spíše jejich nevýrazná artikulace, která v některých případech vede k nesrozumitelnosti výpovědi. Na to upozorňují i logopedi a učitelé výslovnosti. (Majkowska, 2004, s. 104; Toczyska, 2016) Tento problém je nejčastěji spojen s nesprávným nastavením úst.

6.3.2 Výslovnost hlásek na konci slov

V této části se budeme zabývat dvěma typy chyb ve výslovnosti, které se vyskytují na konci slova před pauzou. Prvním z nich je oslabená artikulace hlásek na konci slova po souhlásce, která často vede k redukci hlásky na konci slova. Druhou chybou je výslovnost znělých hlásek na konci některých slov.

U studentů dochází docela běžně k redukci polosamohlásky zapisované jako *ł*. To platí pro pozici, v níž znělá nebo neznělá varianta hlásky [ɔ] následuje po souhlásce, např. ve slovech *pomysł*, *biegł*, *piekł*. Tyto případy působí potíže i profesionálům, proto této problematice věnují pozornost i odborníci na jevištní řeč. P. Nowakowski (1997, s. 119) zaznamenal ve své době u herců mladé generace až 87 % realizací s elizí uvedené hlásky ve tvarech sloves a podstatných jmen. V tehdejší střední generaci herců se vyskytlo vysoké procento redukce polosamohlásky [ɔ], a to i v neznělé variantě (až 94 % realizací). Lze předpokládat, že problémy s realizací dané polosamohlásky se postupem času prohloubily.

Přestože konec slova patří k nejslabším artikulačním pozicím, v některých slovech se vyskytují i znělé realizace. B. Dunaj (2013, s. 29) uvádí následující výrazy, v nichž se na konci slova vyslovuje znělá souhláska: *blog, kod, log, mag, smog, snob*. To podle autora souvisí se snahou odlišit tato slova od tvarů *blok, kot, lok, mak, smok, snop*.

Z pozorování vyplývá, že ke znělé výslovnosti hlásek dochází i u vzdělaných lidí, kteří se snaží používat pečlivou výslovnost polštiny, např. u lékařů – [kod] (receptu) či učitelů na vysokých školách – [kod] (předmětu).

Během fonetických workshopů měli studenti za úkol přečíst věty, do kterých měli doplnit slova *kod/kot, miedź/mieć*. Naprostá většina účastníků vyslovila znělou souhlásku na konci slov *kod* a *miedź*. Výsledek byl jistě ovlivněn tím, že se studenti při výslovnosti řídili pravopisem.

Příklady vět, které měli studenti doplnit (Hebal-Jezierska, 2020, s. 44)

*Dla tych, którzy znali, wszystko było jasne*¹³⁰.

*Z ostatniej stodoły uciekł do puszczy*¹³¹.

6.3.3 Zvuková realizace písmen *q* a *ę*

O fonických ekvivalentech písmen *q* a *ę* toho bylo napsáno již hodně. Každá práce o fonetice nebo o umění výslovnosti obsahuje pravidla zvukové realizace těchto písmen. Přesto se povědomí běžného Poláka o této problematice již mnoho let nezvyšuje a reakce univerzitních studentů prvního ročníku, kteří se tyto zásady učí, je již léta stejná. Především jsou překvapeni a někteří se dokonce cítí podvedeni, že byli během mnoha let předchozího vzdělávání drženi v nevědomosti. Týká se to většiny studentů bez ohledu na to, zda písmena *q* a *ę* vyslovují správně, či nikoli.

Na otázku, kterou se zahajuje část lekcí věnovaných fonickým ekvivalentům písmen *q* a *ę* a která se ptá, čím ony vlastně jsou, většina žáků odpovídá, že se jedná o samohlásky. Příčiny nesprávné interpretace fonického statusu písmen *q* a *ę* a neznalosti pravidel, jimiž se řídí, je potřeba hledat především ve školních osnovách, v důrazu na pravopisnou stránku (Karpowicz, 2018, s. 38) a ve fonematické percepci (Dukiewicz, 1995, s. 35). Učitelé, s nimiž byly vedeny rozhovory, potvrzují pravdivost argumentu T. Karpowicze (2018, s. 38), který

¹³⁰ NKPJ: Siemion, Piotr. *Finimondo – komedia romantyczna*. Warszawa, 2004.

¹³¹ NKPJ: Grzegorzcyk, Jan. *Chaszcze*. Kraków, 2009.

tvrdí, že při výuce pravopisu *q* a *ę* se věnuje pozornost jejich psaní do té míry, že se pak nevyslovují správně, a to proto, aby se nezapomnělo, jak se mají správně psát.¹³²

„Abychom nezapomněli na všechny ty „ocásky“ pod písmeny, vyslovovali jsme všichni tyto hlásky ne pouze s výraznou, ale dokonce s přehnanou nosovostí, např. jsme se snažili, aby podstatné jméno *tęcza* znělo jako [**tęcza*], díky čemuž jsme si měli zapamatovat správný pravopis a vyhnout se pravopisné chybě [**tencza*].“¹³³ Podobné chyby se dopouštějí i někteří učitelé polštiny jako cizího jazyka.

Autoři zabývající se výslovností poukazují na to, že chyby ve zvukové realizaci písmen *q* a *ę* jsou časté. (Karpowicz, 2018, s. 38; Sambor, 2020, s. 481; Smoleń, 2008, s. 199; Więcek-Poborczyk, 2014, s. 181) Dochází k nim jak v pečlivé, tak hovorové řeči. (Karpowicz, 2018, s. 38) Vzhledem k tomu, že čtenář bude informace o písmenech *q* a *ę* hledat pravděpodobně v části věnované samohláskám, jsou pravidla pro jejich výslovnost uvedena v kapitole věnované charakteristice polských hlásek. Nesprávné realizace se vyskytují jak uprostřed, tak na konci slov. Autoři učebnic upozorňují na nesprávné realizace písmene *q* na konci slova, např. (oni) [*ido*] nebo [*idom*], [*idou*], na nesprávné realizace písmene *ę* na konci slova, např. [*idem*], [*ideu*], a na nesprávnou výslovnost obou písmen uprostřed slova před neúžínovými hláskami (viz podkap. 6.3.1 *Výslovnost samohlásek*).

Během workshopů v rámci projektu se studentům zdála cvičení na zvukovou realizaci písmen *q* a *ę* natolik obtížná, že požádali o to, aby správné odpovědi byly zapsány do cvičebnice, která byla vytvořena speciálně pro tyto workshopy. Jako další problém se projevila znalost pravidel a pravopis. Studenti, kteří dříve vyslovovali slova s danými písmeny správně, se po seznámení s fonetickými zásadami začali ve spleti různých pravidel ztrácet. Zvláště obtížné pro ně bylo cvičení na doplňování slov *tępo*, *tempo* nebo úryvek básně, kde je vysoká kumulace písmen *q* a *ę* v různých pozicích.

Studenti měli řešit např. tyto úkoly (Hebal-Jeziarska, 2020, s. 42):

Witold Gawdzik, *Z ortografii chcesz mieć pięć...* (úryvek)¹³⁴

Z ortografii chcesz mieć pięć,

Więc wbij w głowę, zapamiętaj:

¹³² V orig.: „(...) przy uczeniu ortografii ą i ę zwraca się uwagę na zapis do tego stopnia, że wypowiada się niepoprawnie, żeby nie zapomnieć, jak powinno być ortograficznie.“

¹³³ V orig.: „Żeby nie zapomnieć o ogonkach, wszyscy wymawialiśmy te głoski nie tyle z wyraźną, ile wręcz z przesadzoną nosowością, np. staraliśmy się, żeby rzeczownik *tęcza* zabrzmiał [**tęcza*], dzięki czemu mieliśmy zapamiętać poprawną pisownię i uniknąć błędu ortograficznego [**tencza*].“

¹³⁴ Gawdzik, Witold. *Ortografia na wesoło i na serio*. Warszawa, 1998.

*Dętka, cętka, węzeł, chęc,
Kolędnicy, kądziel, święta.*

Doplňte do mezer správná slova a poté věty přečtete nahlas.

a) *Tępo, tempo*

- *Utkwione gdzieś, w brudnej błonie okienka, wyblakłe ślepia Adamusa patrzyły
i nieruchomo*¹³⁵.
- *Wytrzymuje pan takie pracy*¹³⁶.

Při čtení slov obsahujících písmena *q* a *ę* v pozici před neúžínovými hláskami měli studenti navíc tendenci k polysegmentální realizaci hlásek v lexémech s pozitivní konotací nebo ve zdvořilostních frázích. Jako příklad zde mohou sloužit výrazy *piękny, dziękuję*.

V rámci projektu byl také proveden experiment mezi osobami¹³⁷, kterým nebyla před provedením cvičení vysvětlena pravidla zvukové realizace písmen *q* a *e*. Cílem experimentu bylo zjistit, jak pravopis ovlivňuje fonickou realizaci písmen *ę* a *q*. Úkolu se zúčastnilo 45 rodilých mluvčích polštiny – středoškolští studenti lycea, vysokoškolští studenti filologie, osoby s filologickým vzděláním, herec.

Úkol byl rozdělen do dvou částí. V první z nich měli respondenti pojmenovat jedním slovem, co vidí na obrázku. Navíc byli požádáni o co nejrychlejší odpovědi. Na obrázcích byly zobrazeny následující věci či osoby: *roh (kout), trubka, holub, pata, zub, zuby, patnáct, šroubovák, zdravotní sestra, kněz, pavouk, ruka* (polsky: *kąt, trąbka, gołąb, pięta, ząb, zęby, piętnaście, śrubokręt, pielęgniarz, ksiądz, pajak, ręka*).

Druhou částí úkolu bylo pečlivé čtení tentokrát psaných slov, která pojmenovávala to, co dříve ukazovaly obrázky, tedy *kąt, trąbka, gołąb, pięta, ząb, zęby, piętnaście, śrubokręt, pielęgniarz, ksiądz, pajak, ręka*. Kromě toho se tam vyskytla slova *dziękuję* a *piękny* (*děkuji* a *krásný*), která byla vybrána na základě předchozích pozorování.

Výsledky experimentu provedeného poslechovou metodou ukázaly, že 50 % respondentů při plnění druhé části úkolu vyslovovalo nesprávně písmena *q* a *ę* v uvedených výrazech, tj. uprostřed slova před neúžínovou hláskou. Do výsledku nebyly zahrnuty osoby, které nesprávně realizovaly uvedená písmena v první i druhé části úkolu. Z toho vyplývá, že pečlivá výslovnost je pro mnoho lidí výslovností hyperkorektní, tj. z hlediska kodifikace

¹³⁵ NKPJ: Kruczkowski, Leon. *Kordian i cham*. Warszawa, 1979.

¹³⁶ NKPJ: Krajewski, Marek, Czubaj, Mariusz. *Róże cmentarne*, Warszawa, 2009.

¹³⁷ Poděkování patří studentům Institutu západní a jižní slavistiky Varšavské univerzity, studentům lycea LO CLXII i ostatním osobám, které se účastily uvedených cvičení.

nesprávná. K nesprávné výslovnosti významně přispívá ovlivnění pravopisem. Zvláště zajímavé postřehy bylo možno získat ve skupině středoškolských studentů, jejichž jedna část se o téma zajímala, druhá nikoli. Na správné výslovnosti písmen *q* a *ę* se v tomto případě podílely nezáměrně o téma, „neochotná“ výslovnost a větší fyzický odstup studentů od vedoucího semináře. Tyto osoby zvládly druhou část cvičení správně. Naopak studenti, kteří se snažili správně a zřetelně fonicky realizovat písmena *q* a *ę*, dosáhli nesprávného výsledku. Jejich fyzický odstup od vedoucího semináře byl menší než u předchozí skupiny. Zvukové realizace písmen *q* a *ę* měly být konsonantické, neboť písmena *q* a *ę* se ve výše uvedených lexémech nacházejí uprostřed slova před neúžínovou hláskou.

6.3.4 Zvuková realizace *dź, drz*

Mnohé příručky uvádějí doporučení, jak fonicky realizovat písmena/sekvence písmen *dź* a *drz*. (Markowski, 2004; Karpowicz, 2018)

Během již výše zmíněných workshopů měli studenti za úkol správně přečíst tato slova: *dżem, dżinsy, budżet, Andrzej, drzazga, drzemać, drzemiący, drzewo, drzwi, drzwiczki, Jędrzejów, mędrzec, nozdrza, odrzucić, podrzucić, przedrzeć, w zanadru, wydrzeć, zdrzemnąć się*.

Největším problémem byla výslovnost lexému *drzwi*, kterou prakticky všichni realizovali jako [džv'i], nikoli jako doporučené [žv'i] nebo hovorové [žžv'i]. Také korpus mluveného jazyka Spokes potvrzuje, že nejčastější je výslovnost, která je považována za nesprávnou.

Druhým obtížným slovem bylo slovo *budżet*, které někteří respondenti vyslovovali jako [bužet]. S ostatními výrazy neměla většina osob problémy. Sice se vyskytly případy nesprávné realizace slov, např. [džem], [Aŋżeɪ], ale nebyly tak časté.

6.3.5 Výslovnost vybraných lexémů obsahujících spojení *au, eu, ou, ai, oi, ei, oi*

O uvedených hláskových skupinách jsme psali v části věnované výslovnosti samohlásek a souhlásek. Během workshopů měli polští studenti největší problém s následujícími slovy: *hydraulik, neutralny*. Dané výrazy vyslovovali všichni studenti jako [hydraul'ik] a [neutralny] místo [hydrauli'k], [neʊtralny].

6.3.6 Výslovnost číslovek

U číslovek v rozmezí od 400 do 900 měli studenti problémy s přízvukem a výslovností. Jejich povědomí o tom, že přízvuk v těchto slovech je na třetí slabice od konce, bylo malé.

Tendence k nesprávné výslovnosti podle pravopisu byla pozorována u číslovek 500, 600, také u 50, 60 a 15.

O problémech s výslovností číslovek u učitelů polštiny jako cizího jazyka a u cizinců píše M. Maciołek (2015).

6.3.7 Výslovnost vybraných lexémů

Mezi slova, která způsobovala studentům obtíže, patřil výraz *pojedyncy*. Většina z nich nevěděla, že toto slovo se správně vyslovuje s hláskou [ń] nebo [n].

Další problém představovala výslovnost slova *jablko*. V publikaci *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* se za správnou výslovnost považuje *japlko* [japʲko], méně často *jablko* [jabʲko]. Nikdo z účastníků seminářů nevyslovil tento výraz jinak než v podobě, která je ve slovníku považována za vzácnější. Zajímavě dopadlo cvičení, ve kterém bylo potřeba doplnit správný tvar slov *standard*, *standardowy*, *standardowo*. Doplnovat se měly tvary v jednotlivých pádech, jako např. *standarty*, *standardzie*. Cílem tohoto úkolu bylo ověřit, zda v nepřímých pádech lexémů *standard* a *standardowy* nebudou studenti realizovat hlásku *t* nebo *ć*, např. *standarty* [standarty], *standarcie* [standarće], *standartowy* [standartovy] místo *standardy* [standardy], *standardzie* [standaržě], *standardowy* [standardovy]. Jedná se o realizace považované publikací *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* za nesprávné. Přesto tendence k takovému způsobu výslovnosti byla před nějakou dobou poměrně silná, zejména u střední a starší generace a také v médiích. Nikdo z účastníků semináře tato slova nesprávně nevyslovil. Z toho bychom tedy mohli usoudit, že u mladší generace se tato chyba nevyskytuje často.

Ortofonické semináře se v Polsku nekonají často. A ojedinělé jsou i na univerzitách. Většina studentů hodnotila uspořádané semináře jako užitečné, přinesly jim nové poznatky a prohloubily jejich jazykové vědomí. Oblibě se těšily také workshopy o výslovnosti češtiny a slovenštiny pro rodilé mluvčí. Specificky zajímavé byly semináře o výslovnosti polského jazyka určené pro české a slovenské studenty, kteří se neučí polsky. Největším překvapením pro ně byla informace, že v polštině neexistují monoftongické nosové samohlásky. Výslovnost jednotlivých polských hlásek pro ně nebyla jednoduchá. Největší problémy jim působila správná výslovnost hlásek [i] a [y]. Bylo těžké uslyšet rozdíl mezi nimi. Ze souhlásek byla problematická výslovnost [t] a [d], protože v češtině a slovenštině se artikulují

více alveolárně. Pro studenty bylo také obtížné vyslovit alveolární a prepalatální hlásky. V češtině a slovenštině se tyto hlásky vyslovují s jinou polohou jazyka, který se také na jiném místě dotýká dásně nebo patra. Dále byly zjištěny rozdíly ve zvukové realizaci polských písmen *h/ch*, *j* a *l*. Navzdory těmto obtížím vyjádřili studenti velkou spokojenost s aktivitami, během nichž si mohli vyzkoušet výslovnost hlásek jazyka patřícího do stejné západoslovanské jazykové větve.

7 Seznam citované a doporučené literatury

- BAJEROWA, Irena. Aktualne problemy polityki językowej. In *Socjolingwistyka* 1, 1977, s. 4–18.
- BAJEROWA, Irena. Kultura języka dziś – z perspektywy historycznej. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 11–19.
- BAŃKO, Mirosław (ed.). *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN, 2000.
- BAŃKO, Mirosław. Czego oczekiwać od nowego słownika poprawnej polszczyzny. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 26–36.
- BAŃKO, Mirosław. O normie i błędzie. In *Poradnik Językowy* 5, 2008, s. 3–17.
- BARTMIŃSKA, Izabela, BARTMIŃSKI, Jerzy. *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych*. Olsztyn: Książnica Polska, 1992.
- BENEŠ, Martin a kol. *Studie k moderní mluvnici češtiny 5. K české fonetice a pravopisu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- BENNI, Tytus. *Fonetyka opisowa języka polskiego z obrazami głosek polskich podług M. Albińskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1964.
- BENNI, Tytus. *Ortofonia polska. Uwagi o wzorcowej wymowie dla artystów, nauczycieli i wykształconego ogółu polskiego*. Warszawa, 1924.
- BENNI, Tytus. Polska wymowa sceniczna. In *Język Polski* XI, 1926, s. 161–168.
- BIEDRZYCKI, Leszek. *Fonologia angielskich i polskich rezonantów*. Warszawa: PWN, 1978.
- BIERNACKA, Michalina. *Znajdź z polskim wspólny język. Fonetyka w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Poradnik metodyczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.
- BOGOCZOVÁ, Irena. *Language policy in the Czech Republic in the context of the situation in Slavic-speaking territories*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2021.
- BRYZEK, Katarzyna. Tytus Benni – twórca podstaw fonetyki polskiej i kodyfikator ortofonii (rozważania nie tylko rocznicowe). In *Poradnik Językowy* nr 9, 1975, s. 469–524.
- BUGAJSKI, Marian. Praktyczne i teoretyczne znaczenia pojęcia „norma językowa”. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 62–73.

- BUGÁROVÁ, Marta. *Intonácia a sémantika vety*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2001.
- BUTTLER, Danuta, KURKOWSKA, Halina, SATKIEWICZ, Halina. *Kultura języka polskiego*, Warszawa: PWN, 1971.
- CEGIEŁA, Anna. Polska norma w epoce przemian – o społecznym uwarunkowaniu działalności normatywnej. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 46–53.
- CMÍRALOVÁ, Jarmila. *Učte se mluvit*. Brno: Datel, 1992.
- CHOMOVÁ, Alexandra. *Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny od 15. storočia*. Banská Bystrica: Belianum, 2016.
- CZAMBEL, Samuel. *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku, 1902.
- DANEŠ, František, KRAUS, Jiří. K současnému stavu jazykové kultury a kultury dorozumívání vůbec. In *Naše řeč*, roč. 76 (1993), č. 3, s. 139–141.
- DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009.
- DANEŠ, František. Teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku: pro i proti. In ŠRÁMEK, Rudolf (ed.). *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, 1996, s. 19–27.
- DŁUSKA, Maria. *Fonetyka polska: artykulacja głosek polskich*, Warszawa, 1981.
- DŁUSKA, Maria. *Fonetyka polska: artykulacja głosek polskich*. Kraków: Wydawnictwo Studium Słowiańskiego UJ, 1950.
- Dokument č. MK-3620/2021-110/6659* [online]. Dostupné na: <https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/kodifikovana-podoba-vyhlasenie-2021.pdf> [cit. 10. 8. 2021].
- DOLEŻYŃSKA-WALCZAK, Mieczysława, DOLEŻYŃSKI, Jacek. Praca nad techniką i wyrazistością mowy studentów Wydziału Wokalnego Akademii Muzycznej we Wrocławiu. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 500–524.
- DOLNÍK, Juraj. *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.
- DOROSZEWSKI, Witold, WIECZORKIEWICZ, Bronisław. *Zasady poprawnej wymowy polskiej ze słowniczkiem*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1947.
- DUBISZ, Stanisław (ed.). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2003.

- DUKIEWICZ, Leokadia, SAWICKA, Irena. Fonetyka i fonologia. In WRÓBEL, Henryk (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1995.
- DUKIEWICZ, Leokadia. Fonetyka. In WRÓBEL, Henryk (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1995.
- DUKIEWICZ, Leokadia. *Polskie głoski nosowe. Analiza akustyczna*. Warszawa: PWN, 1967.
- DUNAJ, Bogusław. Dwa dyskusyjne problemy polskiej fonologii. In *Prace naukowe UŚ. Prace Językoznawcze XIX*, 1991, s. 40–46.
- DUNAJ, Bogusław. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Część 1. Fonetyka i fonologia*. Tarnów: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie, 2015.
- DUNAJ, Bogusław. Kodyfikacja normy fonetycznej. In KOŁODZIEJEK, Ewa, CHODUŃ Agnieszka (eds.). *Mówi się, czyli O wymowie i wymowności Polaków: materiały IX Forum Kultury Słowa, Szczecin, 9–11 października 2013*. Szczecin: Wydawnictwo Volumina, 2016, s. 21–31.
- DUNAJ, Bogusław. O wymowie spikerów lektorów radiowych. In *Język Polski*, 1983, s. 7–26.
- DUNAJ, Bogusław. System fonetyczno-fonologiczny. In GAJDA, Stanisław (ed.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2001, s. 65–75.
- DUNAJ, Bogusław. Zagadnienia poprawności językowej, 1. Wymowa polskich samogłosek nosowych. In *Język Polski*, LXXXIII, z. 2, 2003, s. 125–126.
- DUNAJ, Bogusław. Zagadnienia poprawności językowej, 2. Wymowa połączeń ai, ei, ii, oi, ói, ui, yi. In *Język Polski*, LXXXIV, z. 3, 2004, s. 206–209.
- DUNAJ, Bogusław. Zasady poprawnej wymowy polskiej. In *Język Polski*, LXXXVI, z. 3, 2006, s. 161–172.
- DUNAJ, Bogusław. Zmiany fonetyczne i fonologiczne po roku 1945. In GAJDA, Stanisław, ADAMISZYN, Zbigniew (eds.). *Przemiany współczesnej polszczyzny. Materiały konferencji naukowej*. Opole 20-22.09.1993 r. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1994, s. 41–52.
- DVONČOVÁ, Jana, JENČA, Gejza, KRÁĽ, Ábel'. *Atlas slovenských hlások*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969.
- DYSZAK, Andrzej, LASKOWA, Elżbieta, ŻAK-ŚWIĘCICKA, Małgorzata. *Fonetyczny i fonologiczny opis współczesnej polszczyzny*. Bydgoszcz: Wydawn. Uczelniane WSP w Bydgoszczy, 1997.

- FINDRA, Ján. 4. Normy v medziľudskej komunikácii. In FINDRA, Ján. *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin: Osveta, 2013, s. 17–18.
- GAJDA, Stanisław. Funkcjonowanie współczesnej polszczyzny. In GAJDA, Stanisław (ed.) *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2001, s. 205–219.
- GAJDA, Stanisław. O pojęciu kultury języka dziś. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 54–62.
- GAJDA, Stanisław. Teoretyczne problemy kultury języka. In *Poradnik Językowy*, 1979, z. 8, s. 35–368.
- GARCZYŃSKA, Justyna. Próba określenia normy wymowy polskich samogłosek ustnych. In KOŁODZIEJEK, Ewa, CHODUŃ Agnieszka (eds.). *Mówi się, czyli O wymowie i wymowności Polaków: materiały IX Forum Kultury Słowa, Szczecin, 9–11 października 2013*, Szczecin: Wydawnictwo Volumina, 2016, s. 32–48.
- GAWDZIK, Witold. *Ortografia na wesoło i na serio*. Warszawa: Wydawnictwo Oświata, 1988.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- GRZEGORCZYK, Jan. *Chaszcze*. Kraków, 2009. (Text z NKJP [online]. Dostępne z: <http://nkjp.pl>.)
- HABIJANEC, Siniša. Slovenská spoluhláska ľ – kodifikácia verzus úzus. In CHOCHOLOVÁ, Bronislava, MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia, MÚCSKOVÁ, Gabriela (eds.). *Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017, s. 208–218.
- HÁJKOVÁ, Eva. *Rétorika pro pedagogy*. Praha: Grada, 2011.
- HÁLA, Bohuslav, SOVÁK, Miloš. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: SPN, 1962.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932.
- HEBAL-JEZIERSKA, Milena. Część 3 – Ćwiczenia z poprawnej wymowy języka polskiego. In KULDANOVÁ, Pavlína, OLŠIAK, Marcel, HEBAL-JEZIERSKA, Milena. *Orthoepy of West Slavonic Languages – Practical Exercises. Workbook for practising standard Czech, Slovak and Polish pronunciation* [online]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2020, s. 36–50. Dostępne z: <https://dokumenty.osu.cz/pdf/kcd/orthoepy/workbook-orthoepy-practical-exercises.pdf>.

- HONZÁKOVÁ, Marie, HONZÁK, František, ROMPORTL, Milan. *Čteme je správně? Slovníček k výslovnosti cizích jmen*. 3., doplněné a upravené vydání. Praha: Albatros, 2004.
- HORECKÝ, Ján. K teórii spisovného jazyka. In *Jazykovedný časopis*, roč. 32 (1981), č. 2, s. 117–122.
- HORECKÝ, Ján. *Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 2001.
- HORECKÝ, Ján. Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 44 (1979), č. 4, s. 221–227.
- HUBÁČEK, Jaroslav, JANDOVÁ, Eva, SVOBODOVÁ, Diana, SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. 4., upravené vydání. b. m.: Vade mecum bohemiae, 2010.
- HUJER, Oldřich, SMETÁNKA, Emil, WEINGART, Miloš, HAVRÁNEK, Bohuslav, ŠMILAUER, Vladimír, ZÍSKAL, Alois (eds.). *Příruční slovník jazyka českého*. (PSJČ). Praha: Státní nakladatelství, 1937–1957.
- HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995.
- Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/> [cit. 22. 1. 2022].
- JANOUSHKOVÁ, Jana, VERONKOVÁ, Jitka. Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003. In *Čeština doma a ve světě*, 2/XVI, 2008, s. 53–81.
- JASSEM, Wiktor. *Podręcznik wymowy angielskiej*. Warszawa: PWN, 1992.
- JASTRZĘBSKA-GOLONKA, Danuta. *Fonetyka wczoraj i dziś*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2004.
- JEDLIČKA, Alois. Teorie jazykové kultury dnes. In KUCHAR, Jaroslav (ed.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 12–20.
- KAČALA, Ján, KRAJČOVIČ, Rudolf. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2006.
- KAČALA, Ján, POVAŽAJ, Matej, PISÁRČIKOVÁ, Mária. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2020.
- KAČALA, Ján. Jazyková situácia, jazyková politika a jazykové zákonodarstvo. In *Kultúra slova*, roč. 27 (1993), č. 4, s. 97–104.
- KAČALA, Ján. Slovenská mäkká spoluhláska ľ. In *Kultúra slova*, roč. 31 (1997), č. 2, s. 65–72.
- KAČALA, Ján. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2021.

- KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020.
- KAMIŃSKA, Barbara. O polskiej normie ortofonicznej. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, 98–104.
- KANIA, Stanisław. Norma językowa jako zjawisko społeczne. In BUGAJSKI, Marian (ed.) *Norma językowa w polszczyźnie*. Zielona Góra: WSP, 1995, s. 31–35.
- KARAŚ, Halina (ed.). *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś*, 2010. Dostępne z: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=start> [cit. 12. 12. 2021].
- KARAŚ, Mieczysław, MADEJOWA, Maria (eds.). *Słownik wymowy polskiej*. Warszawa, Kraków: PWN, 1977.
- KARCZMARCZUK, Barbara. *Wymowa polska z ćwiczeniami*, Lublin: Asocjacja LOGOPEDIC, 2012.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012–2020. Dostępne z: <https://www.czechency.org/slovník>.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- KARPOWICZ, Tomasz. *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*. Warszawa: PWN, 2018.
- KLEBANOWSKA, Barbara, KOCHAŃSKI, Witold, MARKOWSKI, Andrzej. *O dobrej i złej polszczyźnie*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. O różnych odmianach współczesnej polszczyzny. In *W kręgu języka literackiego i artystycznego*. Warszawa: PWN, 1961.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, wyd. 4. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, wyd. 1. Kraków: Gebethner i Wolff, 1930.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, wyd. 8. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński, 1995.

- KŁOSIŃSKA, Katarzyna, HĄCIA, Agata, MANDES, Sławomir, ADAMCZYK, Mateusz, KIEŁPIŃSKA, Kaja. *Postawy wobec języka. Raport z badań przeprowadzonych w ramach Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Obserwatorium Kultury” 2016–2017* [online]. Warszawa, 2017. Dostępne z: http://postawywobecjezyka.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/267/2017/12/raport_Postawy-wobec-j%C4%99zyka.pdf [cit. 20. 10. 2021].
- Kodifikovaná podoba štátneho jazyka [online]. Dostępne z: <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk-narodnostne-mensiny-a-zahranicni-slovaci/statny-jazyk/kodifikovana-podoba-statneho-jazyka/> [cit. 10. 8. 2021].
- KOŁODZIEJEK, Ewa. Koncepcje normy językowej i kodyfikacji w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku. In *Poradnik Językowy*, z. 8, 2018, s. 105–118.
- KOŁODZIEJEK, Ewa. Koncepcje normy językowej i kodyfikacji w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 248–262.
- KONECZNA, Halina. Studium eksperymentalne artykulacji głosek polskich. In *Prace Filologiczne*, t. XVI, 1934, s. 33–174.
- KONECZNA, Halina, ZAWADOWSKI, Witold. *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich*. Warszawa: PWN, 1951.
- KONECZNA, Halina. *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1965.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, KAČALA, Ján. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006.
- KRAJEWSKI, Marek, CZUBAJ, Mariusz. *Róże cmentarne*. Warszawa, 2009. (Text z NKJP [online]. Dostępne z: <http://nkjp.pl>.)
- KRÁĽ, Ábel, SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
- KRÁĽ, Ábel. Prvý (fonetický) stupeň abstrakcie. In KRÁĽ, Ábel, SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 200–262. (V textu jako: Král', 1989b.)
- KRÁĽ, Ábel. Základné pojmy kultúry jazyka a jazykovej kultúry. In KRÁĽ, Ábel, RÝZKOVÁ, Anna. *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, s. 25–35.
- KRÁĽ, Ábel. Intonácia oznamovacej vety. In *Slovenská reč*, roč. 66 (2001), č. 5, s. 257–277.

- KRÁL, Ábel. Metódy a disciplíny fonetiky a fonológie. In KRÁL, Ábel, SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 79–81. (V textu jako: Král, 1989a.)
- KRÁL, Ábel. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 626 s.
- KRÁL, Ábel. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2005.
- KRÁL, Ábel. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2009.
- KRALČÁK, Ľ. a kol. *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- KRALČÁK, Ľubomír. *Bernolákovská spisovná slovenčina*. Nitra: Publica, 2009.
- KRALČÁK, Ľubomír. *Slovenčina v pohybe*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- KRAUS, Jiří a kol. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005.
- KRAUS, Jiří. Jazyková kultura. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], 2017. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_KULTURA [cit. 6. 10. 2021].
- KRAUS, Jiří. Kodifikace. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KODIFIKACE> [cit. 7. 2. 2022]. (V textu jako: Kraus, 2017.)
- KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie* [online]. 3 vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. Elportál. Dostupné z: <http://is.muni.cz/elportal/?id=852835> [cit. 12. 1. 2022].
- KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.
- KRČMOVÁ, Marie. Ortoepie. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ORTOEPIE> [cit. 21. 1. 2022]. (V textu jako: Krčmová, 2017.)
- KRČMOVÁ, Marie. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. 3., doplněné vydání. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.
- KROBOTOVÁ, Milena. *Spisovná výslovnost a kultura mluveného projevu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000.
- KRUCZKOWSKI, Leon. *Kordian i cham*. Warszawa, 1979. (Text z NKJP [online]. Dostupné z: <http://nkjp.pl>.)

- KUČERA, Jiří, ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998.
- KULDANOVÁ, Pavlína, OLŠIAK, Marcel, HEBAL-JEZIERSKA, Milena. *Orthoepy of West Slavonic Languages – Practical Exercises. Workbook for practising standard Czech, Slovak and Polish pronunciation*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2020.
- KULDANOVÁ, Pavlína. Ke zvukové stránce současné češtiny na Ostravsku (Poznatky z mluvní praxe řečových profesionálů). In BLÁHA, Ondřej, SVOBODOVÁ, Jindřiška a kol. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, s. 129–136. (V textu jako: Kuldánová, 2018a.)
- KULDANOVÁ, Pavlína. Zvuková kultura českého jazyka jako nedílná součást jazykové kultury. In BLÁHA, Ondřej (ed.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018, příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, s. 117–133. (V textu jako: Kuldánová, 2018b.)
- KULDANOVÁ, Pavlína. Zvuková stránka češtiny ve výuce na základní škole. In SVOBODOVÁ, Jana a kol. *Principy a cesty školní výuky českého jazyka*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, s. 40–60.
- KURZOWA, Zofia. Problemy wymowy w ujęciu leksykograficznym. (Uwagi i postulaty na marginesie Słownika wymowy polskiej). In *Polonica*, t. V, 1979, s. 264–283.
- LAMPRECHT, Arnošt, ŠLOSAR, Dušan, BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- LIBEREK, Jarosław, ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota. Norma językowa jako obiektywny fakt społeczny. Uwagi polemiczne w kontekście koncepcji Ferdynanda de Saussure’a. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 55–92.
- LINHART, Jiří. *Slovník cizích slov pro nové století*. Praha: Nakladatelství Jiří Švejda, 2010.
- LIPOWSKI, Jaroslav. *Současný český jazyk – fonetika a fonologie (studijní materiály k předmětu)* [online]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/28093953-Soucasny-cesky-jazyk-fonetika-a-fonologie-studijni-materialy-k-predmetu-jaroslav-lipowski.html> [cit. 10. 12. 2021].
- LORENC, Anita, ŚWIĘCIŃSKI, Radosław. Badania artykulacyjne głosek języka polskiego. In *Logopedia*, t. 43/44, 2015, s. 63–85.

- LORENC, Anita, WIELGAT, Robert. Wewnątrzsobnicza zmienność położenia narządów artykulacyjnych podczas wymowy wybranych samogłosek polskich. In *Tarnowskie Colloquia Naukowe*, z. 2 (1/2017), 2017, s. 129–157.
- LORENC, Anita. Charakterystyka artykulacyjna polskich sybilantów retrofleksyjnych. Badanie z wykorzystaniem artykulografii elektromagnetycznej. In *Logopedia*, z. 2, t. 47, 2018, s. 157–170.
- LORENC, Anita. *Wymowa normatywna polskich samogłosek nosowych i spółgłoski bocznej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2016.
- LUBAŚ, Władysław, URBAŃCZYK, Stanisław. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*. Spółka Wydawniczo-Księgarska; Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1990.
- LUBAŚ, Władysław. Wariantywność kodyfikacji językowej. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 30–37.
- LUBOŃ, Joanna. Głos i jego rola w mediach elektronicznych. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 536–540.
- LUKAVSKÝ, Radovan. *Kultura mluveného slova*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2000.
- MACIOŁEK, Marcin, TAMBOR, Jolanta. *Głoski polskie, Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego*. Katowice: Uniwersytet Śląski, Wydawnictwo Gnome, 2014.
- MACIOŁEK, Marcin. Problemy (cudzoziemców i lektorów języka polskiego) z wymową liczebników. In *Postscriptum Polonistyczne*, nr 2(16), 2015, s. 109–124.
- MADEJOWA, Maria. Kilka uwag o współczesnej wymowie polskiej. In *Język Polski*, z. 4–5, 1992, s. 327–336.
- MAJEWSKA-TWOREK, Anna. *Szura, szumi i szeleści. Ćwiczenia fonetyczne nie tylko dla cudzoziemców*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2010.
- MAJKOWSKA, Aneta. Samogłoski ustne jako problem językoznawczy i logopedyczny. In *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: FILOLOGIA POLSKA*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2004.

- MARKOWSKI, Andrzej (ed.). *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa: PWN, 2006.
- MARKOWSKI, Andrzej (ed.). *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: PWN, 2004.
- MARKOWSKI, Andrzej. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: PWN, 2005.
- MARKOWSKI, Andrzej. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: PWN, 2018.
- MARKOWSKI, Andrzej. O roli i statusie normy w zakresie wymowy. In KOŁODZIEJEK, Ewa, CHODUŃ Agnieszka (eds.). *Mówi się, czyli O wymowie i wymowności Polaków: materiały IX Forum Kultury Słowa, Szczecin, 9–11 października 2013*, Szczecin: Wydawnictwo Volumina, 2016, s. 13–31.
- MARKOWSKI, Andrzej. *Praktyczny poradnik językowy*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 2004.
- MATHESIUS, Vilém. O požadavku stability ve spisovném jazyce. In HAVRÁNEK, Bohuslav, WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 14–31.
- MATUSZEWSKI, Ryszard. *Alfabet: wybór z pamięci 90-latka*, 2004. (Text z NKJP [online]. Dostępne z: <http://nkjp.pl/>.)
- MICHAŁOWSKA, Danuta. *Podstawy polskiej wymowy scenicznej*. Kraków: PWST, 1975.
- MIODEK, Jan. In URBANEK, Mariusz. *ITD Tygodnik Studencki* 40/1988. Warszawa, 1988.
- Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia, 1986.
- MONCO (korpus monitorujący) [online]. Dostępne z: <http://monco.frazeo.pl/>.
- MRÓZ, Kamila. *Tygodnik Tucholski*, nr 609. (Text z NKJP [online]. Dostępne z: <http://nkjp.pl/>.)
- MROZIŃSKI, Józef. *Pierwsze zasady gramatyki polskiej*. Warszawa: Natan Glücksberg, 1922.
- MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. Čeština spisovná, hovorová, obecná ... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). In *Slovo a slovesnost*, roč. 58 (1997), č. 1, s. 42–54.
- NARODOWY KORPUS JĘZYKA POLSKIEGO [online]. Dostępne z: <http://nkjp.pl/>.
- NEBESKÁ, Iva. *Jazyk – norma – spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova, 1996.
- NEBESKÁ, Iva. Jazyková norma. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostępne z:

- [https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ NORMA](https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_NORMA) [cit. 8. 2. 2022]. (V textu jako: Nebeská, 2017d.)
- NEBESKÁ, Iva. Regulace jazyka. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], 2017. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/REGULACE JAZYKA](https://www.czechency.org/slovník/REGULACE_JAZYKA) [cit. 7. 2. 2022]. (V textu jako: Nebeská, 2017c.)
- NEBESKÁ, Iva. Spisovná čeština. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/SPISOVNÁ ČEŠTINA](https://www.czechency.org/slovník/SPISOVNÁ_ČEŠTINA) [cit. 6. 2. 2022]. (V textu jako: Nebeská, 2017a.)
- NEBESKÁ, Iva. Teorie spisovného jazyka. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/TEORIE SPISOVNÉHO JAZYKA](https://www.czechency.org/slovník/TEORIE_SPISOVNÉHO_JAZYKA) [cit. 6. 2. 2022]. (V textu jako: Nebeská, 2017b.)
- NEKVAPIL, Jiří. Kultivace (standardního) jazyka. In *Slovo a slovesnost*, 68, 2007, s. 287–301.
- NIZIOŁEK, Barbara. *Wychowawca* nr 182, 2008. Text z NKJP [online]. Dostupné z: <http://nkjp.pl>.
- NOVÁK, Ľudovít. K základom slovenskej ortoepie. In *Slovenská reč*, roč. III. (1934), č. 2–3, s. 42–65.
- NOWAKOWSKI, Paweł. *Wariantywność współczesnej polskiej wymowy scenicznej*. Poznań: Sorus, 1997.
- OCZKOŚ, Mirosław. *Paszczożliwi. Mały poradnik dla wielkich mówców*. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2010.
- OCZKOŚ, Mirosław. *Sztuka mówienia bez belkotania i fałdunienia*. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2015.
- OČENÁŠ, Ivan. *Fónická a grafická sústava spisovnej slovenčiny*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007.
- OLŠIAK, Marcel. Intonačné varianty v televíznom spravodajstve. In KRALČÁK, Ľubomír (ed.). *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 177–183.
- OLŠIAK, Marcel. *Základy fonetiky a ortoepie slovenského jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Jazyková situácia a jazyková politika – druhé dejstvo. In ONDREJOVIČ, Slavomír, VRÁBLEOVÁ, Júlia, KRAUSOVÁ, Anežka (eds.).

- Sociolinguistica Slovaca 7: Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 23–30.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Víťazstvá a prehry v zápasoch o palatálne *l'* v spisovnej slovenčine – najmä v tzv. slabej fonologickej pozícii. In *Slovenská reč*, roč. 84 (2019), č. 2, s. 144–164.
- ONDRUŠ, Šimon. Jazyk a spoločnosť. In ONDRUŠ, Šimon, SABOL, Ján. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, s. 49–58.
- Organizačná štruktúra* [online]. Dostupné z: <https://www.rtvs.org/o-rtvs/organizacna-struktura> [cit. 13. 2. 2022].
- OSOWICKA, Magdalena. Analiza jakości informacji fonetycznych zawartych w głównych wydawnictwach ortofonicznych Słownika wymowy polskiej PWN oraz Podręcznym słowniku poprawnej wymowy polskiej. In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica*, z. 4 (337), 2000, s. 143–158.
- OSTASZEWSKA, Danuta, TAMBOR, Jolanta. *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1990.
- OSTASZEWSKA, Danuta, TAMBOR, Jolanta. *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2012.
- PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1994.
- PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 1997.
- PALKOVÁ, Zdena. Rytmus řeči a verše v češtině. In *Česká literatura*, 3, 2012, s. 338–354.
- PALKOVÁ, Zdena. Intonace v popisu prozodie. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/INTONACE_V_POPISU_PROZODIE [cit. 12. 2. 2022]. (V textu jako: Palková, 2017c.)
- PALKOVÁ, Zdena. Prozodické jednotky v popisu češtiny. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/PROZODICKÉ_JEDNOTKY_V_POPISU_ČEŠTINY [cit. 11. 2. 2022]. (V textu jako: Palková, 2017a.)
- PALKOVÁ, Zdena. Větná intonace. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], 2017. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE [cit. 11. 2. 2022]. (V textu jako: Palková, 2017b.)
- PALKOVÁ, Zdena, VERONĚKOVÁ, Jitka, VOLÍN, Jan, SKARNITZL, Radek. Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích

- výzkumu. In DUBĚDA, Tomáš (ed.). *Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: FF UK, 2004, s. 65–74.
- PAULINY, Eugen. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.
- PAWŁOWSKI, Adam. Zadania polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej. In WARCHALA, Jacek, KRZYŻYK, Danuta (eds.). *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008, s. 113–147.
- PEŹIK, Piotr. Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL. In *Forum Lingwistyczne* (7), 2020, s. 133–150.
- PEŹIK, Piotr. Spokes – a Search and Exploration Service for Conversational Corpus Data. In *Selected Papers from the CLARIN 2014 Conference*, October 24–25, 2014, Soesterberg, The Netherlands, 99–109. Linköping Electronic Conference Proceedings. Linköping University Electronic Press, Linköpings universitet, 2015.
- PEŹIK, Piotr. Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. In PRZEPIÓRKOWSKI, Adam, BAŃKO, Mirosław, GÓRSKI, Rafał L., LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, Barbara (eds.) *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- PIKE, Kenneth Lee. *Phonemics: A Technique for Reducing Languages to Writing*. Ann Arbor, 1947.
- PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995.
- PISAREK, Walery. Słowo wstępne. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 7–9.
- PODRACKI, Jerzy, GAŁĄZKA, Alina. *Gdzie postawić przecinek?* Warszawa: PWN, 2010.
- PODRACKI, Jerzy. *Nowy słownik interpunkcyjny*. Warszawa: Świat Książki, 2005.
- PODRACKI, Jerzy. *Słownik interpunkcyjny języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1998.
- POKORNÁ, Jaroslava, VRÁNOVÁ, Milena. *Přehled české výslovnosti*. Praha: Portál, 2007.
- POLAŃSKI, Edward (ed.). *Nowy słownik ortograficzny*. Warszawa: PWN, 1996.
- POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.
- POŘÍZKA, Petr, KOPEČKOVÁ, Michaela. Vokalické artikulace rozhlasových a televizních moderátorů. In BLÁHA, Ondřej (ed.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018, příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, s. 220–236.

- POVAŽAJ, Matej (red.). *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava: Veda, 2013.
- Pravidla českého pravopisu (s Dodatkem MŠMT)*. Praha: Academia, 2005.
- Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia, 1993.
- PRZEPIÓRKOWSKI, Adam, BAŃKO, Mirosław, GÓRSKI, Rafał L., LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, Barbara (eds.) *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- PUZYNNINA, Jadwiga. *Problem kodyfikacji normy języka polskiego* [online], 1998. Dostępne z: https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=95:problem-kodyfikacji-normy-jzyka-polskiego&catid=45 [cit. 10. 10. 2021].
- RENDÁR, Ľubomír. Dištinkcia mäkkého ľ. In OLŠIAK, Marcel (ed.). *VARIA XIV. Zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre, 2006, s. 51–60.
- RENDÁR, Ľubomír. *Fonácia a hlasové začiatky v slovenčine*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2015.
- ROČŁAWSKI, Bronisław. *Poradnik fonetyczny dla nauczycieli*. Warszawa: WsiP, 1981.
- ROSÍŃSKA-MAMEJ, Agnieszka. Czy norma wzorcowa istnieje? Opinie studentów na temat normy wysokiej oraz posługujących się nią użytkowników języka polskiego. In ZBRÓG, Piotr (ed.). *Wybrane aspekty nad normą językową*. Kraków: Wydawnictwo Libron, 2018, s. 211–230.
- ROSÍŃSKA-MAMEJ, Agnieszka. *Fonetyka i fonologia języka polskiego: skrypt dla studentów*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2014.
- ROZWADOWSKI, Jan. *Szkic wymowy*. S.l.: s.n., 1910.
- RUSZKOWSKI, Marek. 1995, O pojęciu norma językowa – polemicznie. In BUGAJSKI, Marian (ed.) *Norma językowa w polszczyźnie*. Zielona Góra: WSP, 1995, s. 37–43.
- RUTKOWSKI, Mariusz, WŁOSKOWICZ, Wojciech. Zagadnienia poprawności nazw własnych w świetle pojęcia normy onimicznej. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 141–166.
- RUŽIČKA, Jozef (red.). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: dialekt kulturalny. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 118.

- SALONI, Zygmunt. Hasło: kodyfikacja. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 302.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: kultura języka. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 321.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: ortoepia. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 409.
- SALONI, Zygmunt. Uwagi o słowniku wymowy polskiej. In MACIEJEWSKI, Jerzy (ed.). *Z zagadnień fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1982, s. 30–43.
- SAMBOR, Barbara. Skaza dykcyjna czy wada wymowy? Logopedyczne badanie młodych adeptów sztuki teatralnej. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 460–482.
- SATKIEWICZ, Halina. Norma współczesnego języka polskiego w odbiorze społecznym. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 38–45.
- SAWICKA, Irena. Fonologia. In WRÓBEL, Henryk (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1995.
- SAWICKA, Irena. *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*. Warszawa: PAN, 1988.
- SIATKOWSKI, Janusz. O specyfice czeskiej sytuacji językowej. In MAJOWA, Jadwiga (ed.). *Język i jego odmiany w aspekcie porównawczym*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- SIEMION, Piotr. *Finimondo – komedia romantyczna*. Warszawa, 2004. (Text z NKJP [online]. Dostępne z: <http://nkjp.pl>.)
- SIESTRZYŃSKI, Jan. *Teoria i mechanizm mowy*. Warszawa: Drukarnia i Litografia p.f. "Jan Cotty", 1820.
- SIUCIAK, Mirosława. Problem zmiany językowej a normalizacja i kodyfikacja polszczyzny. In *ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA LINGUISTICA* 54, 2020, s. 9–17.
- SKARNITZL, Radek. Dvojí i v české výslovnosti. In *Naše řeč*, 95, 2012, č. 3, s. 141–153.
- SKARNITZL, Radek, ŠTURM, Pavel, VOLÍN, Jan. *Zvuková báze řečové komunikace. Fonetický a fonologický popis řeči*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016.
- SKOREK, Ewa. *Samogłoski, Profilaktyka, diagnoza, korekcja nieprawidłowej artykulacji*. Kraków: Impuls, 2010.

- SKUDRZYK Aldona, URBAN, Krystyna. *Male ojczyzny. Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*. Katowice: WW Oficyna Wydawnicza, 2010.
- SLANČOVÁ, Daniela, SOKOLOVÁ, Miloslava. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In MLACEK, Jozef (red.). *Studia Academica Slovaca. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: STIMUL, 1994, s. 225–240.
- SŁOŃSKI, Stanisław. Tytus Benni. In *Rocznik TNW*, 1936, s. 95.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005.
- SMOLEŇ, Sebastian. Wymowa lektorów i spikerów stacji RMF FM. In CYGAL-KRUPA, Zofia (ed.). *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*. Kraków – Tarnów: Księgarnia Akademicka, 2008, s. 197–209.
- SPOKESPL – wyszukiwarka danych konwersacyjnych [online]. Dostępne z: <https://clarin-pl.eu/index.php/spokes-pl/>.
- STANEK, Joanna. *Fonetyka – polski w praktyce*. Kraków: Glossa. Szkoła Języka Polskiego, 2020.
- STEFFEN-BATOGOWA, Maria. *Automatyzacja transkrypcji fonematycznej tekstów polskich*. Warszawa: PWN, 1975.
- STIEBER, Zdzisław. *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1966.
- STRAHL, Vlastimil. *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině*. Praha: Karolinum, 1999.
- SVOBODOVÁ, Jana, ADÁMKOVÁ, Ilona, BOGOCZOVÁ, Irena, JANDOVÁ, Eva, METELKOVÁ SVOBODOVÁ, Radana, SVOBODOVÁ, Diana. *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2011. (V textu jako: Svobodová a kol., 2011.)
- SZEWCHYK, Leszek. Opieka logopedyczna w seminariach duchownych. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 449–456.
- SZOBER, Stanisław. Ś. p. Jan Michał Rozwadowski. In *Poradnik Językowy*, z. 4, 1935, s. 69–71.
- SZOBER, Stanisław. *Słownik ortoepiczny*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1937.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Fonetická problematika v jazykové poradně. In *Naše řeč*, roč. 96 (2013), č. 2, s. 61–77. (V textu jako: Štěpánová, 2013a.)
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratk a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. In *Naše řeč*, roč. 96 (2013), č. 3, s. 117–140. (V textu jako: Štěpánová, 2013b.)

- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. *Vývoj kodifikace české výslovnosti*. Praha: Academia, 2019.
- ŠTÚR, Ludevít. Nauka reči slovenskej. Prešporok: Písmom Belnayho d'ed'ičou, 1846. In: KRALČÁK, Ľubomír a kol. *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 189–353.
- TENNER, Juliusz. *Estetyka żywego słowa*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga; Warszawa: E. Wende i Spółka, 1904.
- TENNER, Juliusz. *Technika żywego słowa*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga; Warszawa: E. Wende i Spółka, 1906.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Elementarne ćwiczenia dykcji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2000.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Kama makaka ma! Wprawki dykcyjne*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański, 1992.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Łamańce z dedykacją*. Gdańsk: Wydawnictwo Podkowa, 1998.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Ruch w głosie. Ćwiczenia nie tylko dla dziennikarzy*. Gdańsk: Wydawnictwo Podkowa, 2021.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Sarabanda w chaszczech*. Gdańsk: Wydawnictwo Podkowa, 1997.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Zaczynj od samogłoski. Samogłoska w logopedii artystycznej*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2016.
- UHLÁR, Vlado. Slovenské ľ. In *Slovenská reč*, roč. 8 (1941), č. 7–9, s. 204–211.
- URBAŃCZYK, Stanisław (ed.). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978, s. 218–219.
- URBANEK, Mariusz. *ITD Tygodnik Studencki* 40/1988. Warszawa, 1988.
- Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992 [online]. Dostupné z: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1992/460/ZZ_1992_460_20210101.pdf [cit. 13. 8. 2021].
- Ustawa o języku polskim z 1999 roku [online]. Dostupné z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/U/D19990999Lj.pdf>.
- VACHEK, Josef (ed.). *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970.
- VEROŇKOVÁ, Jitka. Průřez rozhlasovými stanicemi 1999–2002 (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). In MINÁŘOVÁ, Eva, ONDRÁŠKOVÁ, Karla (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 99–107.
- VEROŇKOVÁ, Jitka, JANOUŠKOVÁ, Jana. Jak hodnotí posluchači zvukovou stránku projevů u moderátorů zpravodajství ČT1? In ČMEJRKOVÁ, Světlá,

- HOFFMANNOVÁ, Jana, HAVLOVÁ, Eva (eds.). *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, 2010, s. 115–119.
- VEROŇKOVÁ, Jitka. Typické nedostatky ve výslovnosti moderátorů televizního zpravodajství. In HAJÍČKOVÁ, Zuzana, VACULA, Richard (eds.). *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČCJ) 2012*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2012, s. 143–153.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*. Praha: Academia, 1967.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*. Praha: Academia, 1978.
- WALCZAK, Bogdan. Geneza języka literackiego. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr 3 (27), 1994, s. 35–47.
- WALCZAK, Bogdan. Przegląd kryteriów poprawności językowej. In *Poradnik Językowy*, z. 9–10, 1995, s. 1–16.
- WEINGART, Miloš. Zvuková kultura českého jazyka. In HAVRÁNEK, Bohuslav, WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 157–244.
- WIATROWSKI, Przemysław. O potrzebie nowego słownika wymowy polskiej. In SOKÓLSKA, Urszula (ed.). *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, s. 491–502.
- WIĘCEK-POBORCZYK, Izabela. *Normy wymawianiowe polszczyzny a wariantowość wymowy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2014.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. *Fonetyka i fonologia języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. *Wymowa polska*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1965.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. *Wymowa polska*. Wyd. 2 zm. i rozszerz. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1971.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. Z badań eksperymentalnych polskich głosek nosowych. In *Biuletyn Fonograficzny III*, 1966, s. 67–87.
- WILKON, Aleksander. Typologie odmian współczesnej polszczyzny. In BARTMIŃSKI, Jerzy, SZADURA, Joanna (eds.). *Warianty języka*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, s. 41–52.

- WIŚNIEWSKI, Marek. *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000.
- WIŚNIEWSKI, Marek. *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001.
- WITASZEK-SAMBORSKA, Malgorzata. Regionalizmy fonetyczne w mowie inteligencji poznańskiej. In *Slavia Occidentalis*, t. 42, 1985, s. 91–104.
- WOJDAK, Piotr. Kiedy z jedną kropką, kiedy z dwiema? O położeniu języka podczas artykulacji niesamodzielnych wariantów samogłosek. In *Język Polski*, z. 4, 2018, s. 15–27.
- ZÁBORSKÝ, Viliam. *Výslovnosť a prednes*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965.
- ZAGÓRSKA-BROOKS, Maria. *Nasal Vowels in Contemporary Standard Polish*. Mouton, The Hague-Paris, 1964.
- ZAJDA, Andrzej. Problemy wymowy polskiej w ujęciu słownika. In KARAŚ, Mieczysław, MADEJOWA, Maria (ed.). *Słownik wymowy polskiej*. Warszawa, Kraków: PWN, 1977, s. XXVII – XXXIX.
- Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín [online]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184> [cit. 15. 2. 2022].
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky [online]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270> [cit. 12. 8. 2021].
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (ed.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota. *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa: PWN, 2008.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2. Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3. Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4. Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5. Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6. Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007.

ZEMAN, Jiří. *Základy české ortopedie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.

ŻMIGRODZKI, Piotr (ed.). *Wielki słownik języka polskiego* [online]. Dostępne z:
<https://wsjp.pl>.

Ortoepie západoslovanských jazyků (češtiny, slovenštiny a polštiny)

Autoři:

Mgr. Pavlína Kuldanová, Ph.D. (Ostravská univerzita)

Mgr. Patrik Petráš, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)

dr Milena Hebal-Jezierska (Uniwersytet Warszawski)

Vydavatel:

Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta

Obálka a sazba:

Mgr. Dominika Remiášová

Překlad slovenských a polských kapitol do češtiny:

ASAP-translation.com

Počet stran: 234

Rok vydání: 2022

Vydání: první

ISBN 978-80-7599-328-1 (online ; pdf)

Mgr. Pavlína Kuldanová, Ph.D.

Odborná asistentka na katedře českého jazyka a literatury s didaktikou Pedagogické fakulty Ostravské univerzity. Zaměřuje se na výuku lingvistických disciplín, zejména na zvukovou stránku češtiny, jazykovou kulturu, vývoj jazyka. Kromě akademického prostředí působí pedagogicky na Janáčkově konzervatoři v Ostravě, kde vyučuje jevištní mluvu, spolupracuje s činohrou Národního divadla moravskoslezského jako jazykový poradce při přípravě premiérových představení, provádí školení mluvních profesionálů (učitelů, redaktorů, moderátorů, tiskových mluvčích aj.) v oblasti řečové a hlasové kultury.

Mgr. Patrik Petráš, Ph.D.

Odborný asistent na Filozofické fakultě Univerzity Konstantina Filozofa v Nitře ve studijním oboru filologie. V rámci lingvistických disciplín vyučuje předměty zaměřené na zvukovou, morfologickou a syntaktickou rovinu slovenského jazyka, ve studijním programu editorství a vydavatelská praxe pedagogicky zabezpečuje disciplíny z oblasti redakční úpravy textu. Svou výzkumnou a publikační činnost orientuje na fonetické a morfologické otázky současné slovenštiny a na jazyk médií.

Dr. Milena Hebal-Jezierska

Odborná asistentka na katedře polonistiky Institutu západní a jižní slavistiky na Varšavské univerzitě. Vyučuje češtinu, polštinu a počítačovou lingvistiku. Specializuje se na korpusovou lingvistiku. V této publikaci se zabývá zvukovou stránkou polského jazyka.